

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

2017

№ 2 (86)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ (протокол № 10 від 20 червня 2017 р.)*

Дніпро
2017

Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2017. – № 2 (86). – 300 с.

Наукове видання • Засновник та видавець – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію – КВ 20781-10581ПР від 08.05.2014 • Виходить чотири рази на рік • Тираж – 100 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Гагаріна, 26, тел. (056) 370-96-59

**Збірник включено до переліку
наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися
результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 11 до наказу МОН України від 07.10.2015 № 1021)**

Вміщено наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

к.ю.н. **В.А. Глуховець** (голова); д.ю.н., проф. **С.М. Алфьоров**; д.ю.н., проф. **І.Г. Богатирьов**; д.ю.н., доц. **В.О. Боняк**; д.ю.н., доц. **М.Г. Вербенський**; д.т.н., проф. **В.Б. Вишня**; д.б.н., проф. **В.Г. Грибан**; д.ю.н., проф. **В.П. Ємельянов**; д.ю.н., доц. **О.Ф. Кобзар**; д.ю.н., проф. **О.Г. Комісаров**; д.ю.н., проф. **М.В. Корнієнко**; д.філос.н., проф. **В.В. Кузьменко**; д.ю.н., проф. **М.В. Лошицький**; д.філос.н. **О.В. Марченко** (відп. секретар); д.ю.н., проф. **Р.В. Миронюк**; д.ю.н., доц. **Т.П. Мінка**; д.ю.н., проф. **Л.Р. Наливайко** (заст. голови); д.ю.н., проф. **О.В. Негодченко**; д.ю.н., доц. **І.В. Пиріг**; д.філол.н., проф. **А.М. Поповський**; д.ю.н., проф. **Є.Д. Скулиш**; д.ю.н., проф. **А.О. Собакар**; д.ю.н., проф. **О.Л. Соколенко**; д.ю.н., проф. **К.О. Чаплинський** (заст. голови); д.ю.н., доц. **В.В. Шаблистий**; к.ю.н., проф. **І.Р. Шинкаренко**; д.ю.н., доц. **О.С. Юнін**; к.ю.н. **О.В. Ведмідський**; к.ю.н., доц. **О.В. Кириченко**; к.пед.н., доц. **Н.О. Побережна**; к.ю.н., доц. **В.Я. Покайчук**; к.ю.н., доц. **Е.В. Рижков**; к.пед.н., доц. **В.М. Савіщенко**; д-р права **Ш. Белекчиу** (Молдова).

З М І С Т**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ,
КОНСТИТУЦІЙНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ АСПЕКТИ
РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА****Боняк В.О.**

Стан наукових досліджень питання організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у дореволюційний період (до 1917 р.) 7

Грибан В.Г., Чередниченко О.Ю.

Про безпеку комп'ютеризації суспільства 16

Стецюк Б.Р.

Особливості регламентації цивільного судочинства за ЦПК УСРР 1924 року 23

Юнін О.С.

Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками 31

Ільков В.В.

Система джерел права в адміністративному судочинстві 37

Орлова О.О.

Гендерні аспекти у формуванні іміджу поліцейського в Україні 45

Рекотов П.В.

Роль релігійного чинника у здійсненні окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.) 52

Самотуга А.В.

Конституція України як «суспільний договір»: нотатки до наукової дискусії крізь призму її розробки, прийняття та внесення до неї змін 59

Сердюк І.А.

Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правотворчість» 69

Бадида А.Ю.

Модерна соціальна держава: поняття, обсяг, цілі 78

Бакуліна С.В.

Поняття та ознаки публічно-правового земельного спору 84

Долгорученко К.О.Вплив нацистської пропаганди
на правосвідомість українців в умовах окупації 90**Колінько Ц.В.**Особливості судового розгляду справ про адміністративні
правопорушення, що посягають на встановлений
порядок управління, на етапі прийняття рішення у справі 97**Романов В.П.**Інституціональний аспект адміністративно-правового забезпечення
обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння 105**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА КАДРОВЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ПРАВОПОРЯДКУ****Вишня В.Б.**Удосконалення системи управління нарядами мобільної
патрульної служби Національної поліції України 113**Комісаров О.Г.**Предмет тактико-спеціальної підготовки поліцейських,
її зміст і завдання в сучасних умовах 117**Голобородько Д.В.**

Адміністративно-правові засоби профілактики насильства у сім'ї 125

Жбанчик А.В.Актуальні питання взаємодії Національної гвардії України
та Національної поліції України 131**Кокарєв І.В., Косиченко О.О.**Нормативно-правове забезпечення системи
захисту інформації на підприємстві 137**Корнієнко Д.М.**Адміністративно-правове забезпечення службово-бойової діяльності
Національної гвардії України: постановка проблеми 142

Покайчук В.Я.

Сили охорони правопорядку як система 149

Бизова А.М.

Нормативно-правові засади функціонування органів військової юстиції України: постановка наукового завдання у сфері службово-бойової діяльності 155

Довгунь С.З.

Нормативно-правове регулювання державного управління органами досудового розслідування в Республіці Грузія (на прикладі МВС) 162

Журавель О.А.

Право громадян на самозахист як основна гарантія їх безпеки 169

Прокудін О.С.

Нормативно-правове забезпечення підготовки особового складу сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань (базовий рівень) 176

Чуриков Д.С., Денисенко Є.М.

Міжнародний досвід правового регулювання обігу зброї (на прикладі США) 184

Шевченко С.І.

Місце комплексного явища «забезпечення публічного порядку» в поліцейській діяльності 192

**БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ****Єфімов М.М.**

Підготовчий етап слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності 199

Курта Є.О., Поливанюк В.Д.

Реалізація принципу взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні 207

Філянїна Л.А., Гринь К.Р.

Криміналізація злочинів у сфері торгівлі людьми: міжнародно-правовий аспект 214

Христов О.Л., Драндабула К.І.

Організаційно-правові особливості розслідування злочинів,
учинених неповнолітніми, що займаються бродяжництвом 220

Александрова А.Ю.

Окремі результати дослідження форм реалізації кримінальної
відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією 225

Куратченко М.В.

Особливості взаємодії слідчих та оперативних
підрозділів при розслідуванні сутенерства
та втягнення особи в заняття проституцією 234

Лазарева Д.В.

Процесуальні підстави затримання уповноваженою службовою
особою: законодавча інтерпретація і проблеми застосування 241

Сіроух І.В.

Організація і тактика проведення допиту при розслідуванні
створення або утримання місць розпусти і звідництва,
учинених організованими групами 250

Ткаченко А.В.

Окремі питання об'єктивної сторони злочину,
передбаченого ст. 392 Кримінального кодексу України 257

Чаусов Д.Ю.

Організація і тактика проведення огляду при розслідуванні
незаконного позбавлення волі та викрадення людини 267

Чуприна А.О.

Особа злочинця у системі емпіричного дослідження запобігання
шахрайству з нерухомістю у житловій сфері 273

Шевченко Т.В.

Сутність кримінологічної
характеристики злочинності та запобігання їй 280

Рецензії 287

Довідка про авторів 291

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ, КОНСТИТУЦІЙНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ АСПЕКТИ РОЗБУДОВИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Боняк В.О.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮВАЛИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНІ ТА ПРАВООХОРОННІ ФУНКЦІЇ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД (до 1917 р.)

Висвітлено стан наукового супроводження становлення та розвитку органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у дореволюційний період. Доведено, що наукові праці цього періоду розкривали складність та суперечливість процесу становлення поліцейських та адміністративних інституцій, а також містили обґрунтування необхідності їх існування саме у форматі режиму поліцейської держави за абсолютної монархії.

***Ключові слова:** карально-репресивні та правоохоронні органи, поліція, жандармерія, органи прокуратури, пенітенціарні установи.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних глибинних соціально-економічних та політичних перетворень у нашій державі суттєвих змін зазнає і національна правоохоронна система. Її реформування вимагає удосконалення діяльності органів охорони правопорядку України, що значною мірою залежить від постійного наукового супроводження цих процесів. Важлива роль при цьому відводиться історико-правовим дослідженням XVIII – поч. XX ст., що займають особливу нішу та мають неабияке значення для з'ясування генезису органів охорони правопорядку України.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання витоків державних органів, які здійснювали карально-

репресивні та правоохоронні функції на теренах України у дореволюційний період (до 1917 р.), є традиційними, що розглядаються в межах історико-правової науки.

Особливо вагомими при висвітленні питань організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у дореволюційний період, є праці О.М. Бандурки, В.А. Греченка, О.Н. Ярмиша «Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.)» [1], І.Г. Богатирьова «Державна кримінально-виконавча служба України: історія та сучасність» [2], А.М. Куліша «Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України» [3] та ін.

Метою цієї статті є з'ясування стану наукового супроводження становлення та розвитку органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у дореволюційний період. Виявлення найбільш суттєвих інституційних характеристик цих органів сприятиме врахуванню їх у процесі трансформації від карально-правоохоронної їх моделі до правоохоронної та соціально-сервісного змісту діяльності досліджуваних органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. Хронологічні межі дослідження обумовлені спеціалізацією державного апарату Російської імперії, що мала місце на початку XVIII ст. та відбувалася у контексті світового досвіду такої спеціалізації. Актуальність таких наукових праць, на думку О.М. Бандурки, суттєво зростає на сучасному етапі розвитку держави та суспільства, коли звернення до спадщини минулого (попереднього досвіду організації та функціонування органів, які здійснювали каральні та правоохоронні функції на теренах України) обумовлюється саме нагальними потребами реформування органів внутрішніх справ та інших органів охорони правопорядку [1, с. 5]. Це питання має комплексний теоретико-прикладний характер з огляду на те, що ефективність функціонування цих органів публічної влади безпосередньо стосується утвердження і забезпечення правопорядку (а, по суті, забезпечення прав і свобод людини).

Слушним у зв'язку з цим є й висловлювання Ю.І. Римаренка, який наголошував на тому, що нам бракує спадкоємності наукового життя, послідовності в розумінні суспільних явищ та подій, зокрема, наступності у з'ясуванні принципів українського державотворення, перспектив етнополітичного, етнодержавницького розвитку [4, с. 5].

Слід акцентувати увагу на таких особливостях еволюції наукових поглядів про органи, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України: 1) вона відбувалася відповідно до зміни історичних типів держави, соціально-економічних відносин, політичної системи та інших чинників; 2) історія держави і права України протягом тривалого історичного періоду розвивалася в лоні російської, а згодом радянської історико-правової науки. Тому методологічно правильно розглядати у цьому контексті й еволюцію ідей з питань організації та функціонування досліджуваних орга-

нів публічної влади.

Наявні дослідження вітчизняних учених про утворення та діяльність органів, що здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на українських землях у період XVIII – поч. XX ст., враховують досягнення світової політико-правової думки – наукових праць мислителів, що здебільшого приділяли увагу поліцейським органам як найбільш численній державній структурі, на яку було покладено здійснення карально-репресивних та правоохоронних функцій. Відправною віхою у теоретичному осмисленні поняття "поліція" та питань, пов'язаних з організацією та функціонуванням цього органу, що був заснований як одна із перших карально-репресивних структур, стали праці французького юриста Жана Дома (? –1696). Вчений вважав, що поліція повинна впорядковувати все, що стосується суспільного життя і, зокрема, ті блага, які Господь дав у розпорядження людям (ремесла, торгівля, дороги, навігація, ліси, мисливство, рудники). При цьому вчений акцентував увагу і на функції примусу, виявом якої є забезпечення слухняності підданих [5, с. 20].

Згодом французький комісар шатле (у Франції – окружний суд) Ніколя Делямар (1639–1723) склав великий «Трактат про поліцію», що став одним із перших систематизованих практичних посібників, у якому було виокремлено ті групи суспільних відносин, у які мала право втручатися поліція. До них Н. Делямар відніс релігію, охорону здоров'я, громадський порядок та спокій, торгівлю, дорожнє господарство тощо [6, с. 193].

Істотний вплив на становлення та розвиток вітчизняної правової доктрини з питань організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, мали також праці німецьких вчених XVIII ст.: І. Юсті («Основи поліцейської науки»), І. фон Зонненфельса («Основні засади поліції, комерції та фінансів») та І. Пюттера. Зокрема, у своїх працях І. Пюттер спробував показати місце поліцейської науки в системі публічного права, а завданням поліцейської влади він визначив захист суспільства від небезпек [6, с. 194].

У вітчизняній політико-правовій думці поява перших праць про існування органів, які здійснювали каральні та правоохоронні функції на теренах України, припадає на XVIII століття, коли поняття "поліція", "прокуратура", "тюрма" науковці стали наповнювати юридичним змістом. Принагідно зазначити, що хоча спеціальних історико-правових досліджень процесу формування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України, не проводилося, однак ідеї про їх місце та роль у суспільному житті розвивалися у руслі загальноцивілізаційного процесу розвитку людства, формування державних інститутів та позитивного права. Усі ці підходи сприяли нормативно-правовому закріпленню статусу цих органів.

Доречно вказати на той факт, що заснування органів, які здійснювали каральні та правоохоронні функції держави у дореволюційний період (XVIII ст. – 1917 р.), їх нормативне оформлення відбувалося дещо раніше, ніж здійснювалося наукове супроводження цих процесів. Проблематика ор-

ганізації та діяльності цих органів знаходила здебільшого свій вияв у політико-правових документах, оглядах, нарисах, статтях.

Діапазон підходів до питань правових засад організації та функціонування органів, які здійснювали каральні та правоохоронні функції, що були обґрунтовані вченими у дореволюційний період, є досить широким. Водночас у межах цієї статті наголос буде зроблено лише на тих із них, що відображені у наукових працях учених, які зробили суттєвий внесок у розвиток правової доктрини правоохорони.

Одним із перших, хто звернувся до історичного огляду генези адміністративно-поліцейських установ, був чиновник з особливих доручень при Міністрі внутрішніх справ Російської імперії Є.М. Анучін. У досить важливій в теоретичному плані праці науковця досліджено історію поліції Російської держави наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. [7]. У роботі автором неупереджено здійснено спробу висвітлити концептуальні питання історії розвитку адміністративно-поліцейських установ періоду 1775–1866 рр., їх взаємодію, недоліки нормативно-правового регулювання організації та функціонування поліції, відповідальність та звітність цих органів тощо. Детально окремі розділи цієї роботи торкаються устрою адміністративно-поліцейських установ – губернських, повітових, сільської та міської поліції.

Разом з тим кількість досліджень XVIII – першої половини XIX ст., що деякою мірою стосувалися проблематики організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, була незначною та й торкалися вони досліджуваної проблематики здебільшого епізодично. У зв'язку з цим небезпідставним є зауваження сучасних учених – істориків права О.М. Бандурки, В.А. Греченка та О.Н. Ярмиша з приводу того, що до середини 70-х років XIX ст. інтерес учених-юристів до питань законодавчого визначення організації та правових засад діяльності органів загальної поліції, її історії був недостатнім, слабким [1, с. 8–9].

Саме у другій половині XIX – на початку XX ст. з'являється ряд праць, що зробили суттєвий внесок у розробку різноманітних аспектів організації та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції у Російській імперії. Цей вагомий внесок зробили вчені: С.А. Андріанов, І.А. Андрєєвський, М.М. Белявський, В.М. Гессен, О.Д. Градовський, В.Ф. Дерюжинський, В.В. Івановський, Є.П. Карпович, І.Т. Тарасов та інші. Даний науковий факт відображено і в роботах сучасних учених [1, с. 9–10]. Своє основне наукове завдання вищевказані вчені вбачали у теоретичній розробці питань поліцейського права. Так, зокрема, одним із перших науковців, хто привернув увагу до проблематики поліцейського права у Росії, був видатний учений-поліцейст та державознавець І.Ю. Андрєєвський – ректор Санкт-Петербурзького університету, професор кафедри поліцейського права. У монографії "Поліцейське право" ним було розроблено концепцію поліцейського права як регулятора поведінки не тільки поліції, але й усіх членів суспільства [8].

Вагомий внесок І.Ю. Андрєєвського у розвиток поліцейського права

відзначено в роботі сучасного науковця М.Л. Тихомирової. Вона зазначає, що метою вищезгаданої праці «Полицейское право» був системний виклад основ поліцейської науки та аналіз поліцейського законодавства Західної Європи і Росії того періоду, а також визначення місця поліцейської діяльності серед інших видів державної діяльності [9]. Інший російський науковець, І.І. Мушкет, чи не найбільшою заслугою вченого вважає розробку у правовій доктрині того періоду загальної теорії поліцейської діяльності [10, с. 252].

Предметом дослідження інших праць І.Ю. Андрєєвського («Про намісників, воєвод і губернаторів», "Адміністративний суд" та ін.) стали превентивні фактори попередження та припинення правопорушень у сфері безпеки суспільства та держави, добробут народу та ін.

С.А. Андріанов на основі теоретичного осмислення усіх друкованих праць, що стосувалися діяльності Міністерства внутрішніх справ, а також матеріалів, опублікованих в офіційних журналах, збірниках тощо, у своїй роботі "Министерство внутренних дел. 1802–1902. Исторический очерк" максимально повно узагальнив багату інформацію про історію даного відомства [11].

Суттєвий внесок у розвиток учення про організацію та функціонування органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції у Російській імперії, включно й на теренах України, зробив відомий правник І.Т. Тарасов. Найбільш значущим його здобутком є праці "Очерк науки полицейского права" та "Полиция в эпоху реформ", у яких ученим проаналізовано поліцейське законодавство Російської імперії, у загальних рисах досліджено місце та роль поліції у державному механізмі; висвітлено діяльність губернської, міської, жандармської поліції, питання відповідальності поліції, пропозиції щодо її реформування, надано історичний нарис виникнення та розвитку поліції до епохи реформ. І.Т. Тарасов досить критично ставився до того, що держава не приділяла належної уваги організації та функціонуванню поліції, а в основному зосереджувала свою увагу на фінансових та військових справах [12].

Робота іншого російського вченого другої половини XIX ст. В.Я. Фукса "Суд и полиция" в двох частинах досліджує відносини між поліцією та органами юстиції [13].

Важливе значення для характеристики органів, що здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції на теренах України у дореволюційний період, має праця О.О. Лопухіна "Из итогов служебного опыта. Настоящее и будущее русской полиции". Як слушно зазначає О.М. Бандурка, у ній колишній директор Департаменту поліції здійснив спробу охарактеризувати загальну й політичну поліції в період революції 1905–1907 рр. та запропонувати заходи, спрямовані на вдосконалення форм і методів боротьби з революційним рухом в інтересах зміцнення режиму абсолютної монархії [1, с. 11–12].

Крім того, у своїх працях чиновник визначав основні завдання загальної та політичної поліції: а) корпус жандармів заснований для охорони самодержавної монархічної влади від нових посягань на неї; б) завдання таємної поліції впли-

вали із попереднього завдання: всі зібрані із різноманітних джерел відомості необхідно узагальнювати та надсилати до вищих урядових інстанцій.

Суттєве значення у з'ясуванні стану правового регулювання організації та функціонування вищезазначених органів у досліджуваній період мало зауваження О.О. Лопухіна про те, що з самого початку конкретні сфери діяльності жандармів недостатньо повно були визначені законодавчо – «для керівництва діяльністю корпусу жандармів закон не дав жодної вказівки» [14].

Своє бачення поліцейської справи в Росії детально виклав і вчений М.М. Павлов [15]. У своїй роботі "О нашем современном положении", яка була видана у вигляді нотаток, автор характеризує роботу міністерств, значну увагу приділяє Міністерству внутрішніх справ, яке у частинах VII–X своєї праці називає не інакше, як "Міністерство поліції". Науковець висловлював критичне ставлення до діяльності цього Міністерства (хаотичність в його роботі, бюрократія та ін.), яке виконувало ряд не властивих йому функцій. Учений висловив думку про необхідність невідкладного покращення його діяльності шляхом реформування та застерігав, що неувага до цих проблем та небажання виправлення існуючого стану призведе до непоправних наслідків.

Наприкінці XIX ст. у Росії з'являється нова галузь юридичних знань – "тюрмознавство". При цьому слово "пенітенціарний" сприймалося як синонім слова "тюремний" [16, с. 33].

Вагомий внесок у становлення та розвиток російської пенітенціарної науки здійснив юрист і психолог, професор С.В. Познишев, який одним із перших запропонував таку її назву. У своїх працях ним викладено основні принципи правильної організації пенітенціарних установ та, використовуючи знання з кримінальної психології, надано власне бачення щодо їх побудови; висвітлено основні риси пенітенціарного режиму, організації управління місцями позбавлення волі, а також порядок організації праці в досліджуваних установах. Одним із найважливіших завдань пенітенціарної політики держави С.В. Познишев вважав облаштування установ виконання покарань. Призначення пенітенціарної науки вчений убачав в аналізі пенітенціарного законодавства та тюремної практики, у розробці пропозицій для вдосконалення виконання покарань [17, с. 337].

Одним із фундаторів російської пенітенціарної науки справедливо вважають і видатного юриста, професора Петербурзького університету І.Я. Фойницького [16, с. 33]. У своїй науковій праці "Учение о наказании в связи с тюремоведением" дослідник визначав її як окрему політико-правову науку, що базується на практичному досвіді і яка спрямована на позитивне вирішення проблем каральної системи [18].

У наступній роботі – двохтомнику "Курс уголовного судопроизводства" вчений надає ґрунтовну характеристику місця та ролі поліції в системі попереднього розслідування, висвітлює завдання та характер дізнання, яке за Статутом кримінального судочинства 1864 р. проводили поліцейські органи [19].

Оцінюючи праці авторів, які досліджували пенітенціарну систему Російської імперії в XIX – на початку XX ст., В.В. Россіхін зауважує, що більшість із

них мали історико-правовий, оглядово-статистичний, а в окремих випадках навіть збірний (побут, фольклор) характер; недоліки окремих робіт вбачає у фрагментарності фактів і свідчень. Більше того, вчений наголошує на відсутності значних наукових праць, де б у прямій постановці вивчалася діяльність пенітенціарних установ, їх управління та персоналу [20].

Щодо органів прокуратури, які здійснювали нагляд за законністю діяльності державних органів і структур, за казною, за арештантськими справами й місцями позбавлення волі та утримання ув'язнених під вартою, то у дореволюційний період проблематиці її організації та функціонування вченими приділялося недостатньо уваги. Водночас, висвітлюючи місце та значення генерал-прокурора у суспільстві, відомий російський історик В.О. Ключевський зазначав, що він відіграв провідну роль у державному управлінні і що саме він, а не Сенат, "стал маховим колесом всего управления" [21, с. 177].

Висновок. Отже, дореволюційні дослідження в царині організації та функціонування органів, що виконували карально-репресивні та правоохоронні функції у Російській імперії, включно і на усіх українських землях, що входили на той період до її складу, заклали концептуальні основи вчення про поліцію, органи прокуратури, пенітенціарне право. Аналізовані праці цього періоду стосувалися не лише понятійного апарату, основних віх становлення та історичного розвитку цих державних інститутів і відомств, але й їх місця і ролі у суспільстві, особливостей нормативно-правового регулювання діяльності та ін. Учені висловлювали свої критичні думки та прогнози щодо подальшого функціонування та розвитку досліджуваних органів, обґрунтовували необхідність їх реформування. Водночас ряд проблем, що потребували уваги науковців, ще залишалися поза увагою дослідників. Зокрема, це питання, пов'язані з діяльністю прокуратури, політичної поліції, проблематикою взаємодії карально-репресивних органів Російської імперії тощо.

У цілому наукові дослідження XVIII – початку ХХ ст. з питань організації та формування державних органів, які здійснювали карально-репресивні та правоохоронні функції, не тільки засвідчували складність та суперечливість процесу становлення таких поліцейських та адміністративних інституцій, але й здебільшого містили обґрунтування необхідності їх існування саме у такому форматі, що достатньою мірою відповідало режиму поліцейської держави за абсолютної монархії.

Бібліографічні посилання

1. Бандурка О. М. Поліція в Україні: історико-правове дослідження (початок XVIII ст. – 1917 р.) : монограф. / О.М. Бандурка, В.А. Греченко, О.Н. Ярмиш. – Х. : Золота миля, 2012. – 616 с.
2. Богатирьов І. Г. Державна кримінально-виконавча служба України : історія та сучасність / І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2007. – 352 с.
3. Куліш А. М. Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної системи України : монограф. : у 2-х ч. / А. М. Куліш. – Суми : СумДУ, 2007. – Ч. 1. – 2007. – 222 с.
4. Римаренко Ю. І. Мала енциклопедія етнодержавознавства / Ю. І. Римаренко ; ре-

дкол. : Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра ; Генеза, 1996. – 942 с.

5. *Клод М.* Полицейское управление во Франции при старом режиме / Клод Мишо ; пер. с фр. М. Сокольской // *Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре.* – 2005. – № 4. – С. 19–28.

6. *Крижановська В. А.* Про "полицейське право" як різновид адміністративного права / В. А. Крижановська // *Адміністративне право і процес : науково-практичний журнал.* – 2014. – № 3(9). – С. 190–199.

7. *Анучин Е.* Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени / Анучин Е. – М. : Книга по Требованию, 2011. – 273 с.

8. *Андреевский И. Е.* Полицейское право. Том 2. Полиция благосостояния : монография. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Типография и Литография А.Е. Ландау, 1876. – II. – 727 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.litres.ru/ivan-andreevskiy/policeyskoe-pravo-tom-ii-chast-ii/>.

9. *Тихомирова М. Л.* Развитие И. Е. Андреевским концепции полицейского права : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Тихомирова Мария Львовна. – СПб., 2002. – 165 с.

10. *Мушкет И. И.* Иван Ефимович Андреевский / И. И. Мушкет // *Правоведение.* – 2002. – № 2 (241). – С. 245–253.

11. *Андреианов С.А.* Министерство внутренних дел. 1802–1902. Исторический очерк. – СПб., 1902. – 286 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.directmedia.ru/book_118877_Ministerstvo_vnutrennikh_del_1802_1902/.

12. Очерк науки полицейского права / Тарасов И. Т., проф. Имп. Моск. ун-та. – М. : Печатня С. П. Яковлева, 1897. – 718 с. – репринтная копия; Тарасов И. Т. Полиция России. История, законы, реформы, перспективы / И.Т. Тарасов ; сост. и ред. В. С. Чижевский. – М. : Книжный мир, 2011. – 256 с.

13. *Фукс В. Я.* Суд и полиция : в 2-х ч. – М. : Университетская типография, 1889. – Ч. 1. – 282 с.; Фукс В. Я. Суд и полиция : в 2-х ч. – М. : Университетская типография, 1889. – Ч. 2. – 232 с.

14. *Пулькин М. В.* Тайная полиция и общество в середине XIX – начале XX в. (по материалам Олонекской губернии) / М.В. Пулькин // *Гуманитарные научные исследования.* – 2013. – № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://human.snauka.ru/2013/02/2418>.

15. *Павлов Н. М.* О нашем современном положении. Записка, составленная в 1904 году / Н.М. Павлов. – М., 1906 – 56 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.library6.com/books/600087.pdf>.

16. *Бодюл Є. М.* Проблеми доктринального визначення поняття "пенітенціарна система" / Є. М. Бодюл // *Науковий вісник Нац. акад. внутр. справ.* – 2013. – № 1. – С. 29–35.

17. Основные вопросы учения о наказании / Познышев С.В., прив.-доц. Имп. Моск. ун-та. – М. : Унив. тип., 1904. – 447 с. – репринтная копия; Познышев С. В. Основы пенитенциарной науки : монограф. / С. В. Познышев. – М. : Главлит, 1923. – 342 с.

18. *Фойницкий И. Я.* Учение о наказании в связи с тюрьмоведением / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1889. – 503 с.

19. *Фойницкий И. Я.* Курс уголовного судопроизводства : в 2-х т. / под ред. А.В. Смирнова. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 1 – 607 с. ; Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. – Т. 2. – СПб. : Альфа, 1996. – 608 с.

20. *Россіхін В. В.* Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень" / В. В. Россіхін. – Х., 2005. – 21 с.

21. *Ключевский В. О.* Сочинения : в 9-ти т. / В. О. Ключевский. – М. : Госполитиздат, 1958. – Т. 4 : Курс русской истории. – 555 с.

Bonyak V.O. The state of scientific researches on the organization and functioning of bodies that carried out punitive and repressive and law-enforcement functions in the pre-revolutionary period in Ukraine (until 1917). The article highlights the state of scientific support of the formation and development of organs that carried out punitive and repressive and law enforcement functions in the pre-revolutionary Ukraine (XVIII - early XX centuries). The peculiarities of the evolution of scientific views on these bodies are singled out: firstly, it took place in accordance with the change of historical types of the state, socio-economic relations, political system and other factors; And secondly, the history of state and law of Ukraine during a long historical period developed in the bosom of Russian, and later Soviet historical-legal science, which requires consideration of the evolution of ideas on the organization and functioning of the investigated bodies of public power in this context.

The attention is paid to the fact that existing researches of pre-revolutionary scientists about the establishment and functioning of organs that carried out punitive and repressive and law enforcement functions and Ukrainian lands in the period of the XVIII - early. XX century., Take into account the achievements of the world political and legal thought - the scientific works of thinkers, which mostly pay attention to the police authorities as the most numerous state structure, which was entrusted with the implementation of punitive and repressive and law enforcement functions.

It is indicated on the lack of special historical and legal scientific studies of the XVIII - early. XX century. Devoted to the study of the process of formation of bodies that carried out punitive and repressive and law enforcement functions in Ukraine. At the same time, ideas about the place and role of these bodies in public life developed in line with the general civilization process of development of mankind, the formation of state institutions and positive law, which also contributed to the legal strengthening of the status of investigated public authorities.

It has been proved that the scientific works of this period revealed the complexity and contradictory nature of the process of formation of police and administrative institutions, and also contained the rationale for the necessity of their existence in the format of the regime of the police state in the absolute monarchy.

Keywords: *punitive and repressive and law enforcement agencies, police, gendarmerie, prosecutor's offices, penitentiary institutions.*

Надійшла до редакції 16.06.2017

Грибан В.Г.
доктор біологічних наук, професор

Чередниченко О.Ю.
студент

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 004

ПРО БЕЗПЕКУ КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Поряд з величезним значенням комп'ютеризації в життєдіяльності сучасної людини звернуто увагу на її приховані негативні чинники, які здатні впливати на її стан здоров'я, працездатність та поведінку при недотриманні вимог використання цієї техніки.

***Ключові слова:** комп'ютерна техніка, діяльність, людина, небезпечні і шкідливі чинники, організм людини, розлад функцій, працездатність і здоров'я людини, рентгенівське та оптичне випромінювання, височастотні та низькочастотні ЕМП, електростатичні поля, шум, психосоціальні фактори, нервово-емоційна напруга, забрудненість повітря, гігієнічна класифікація умов праці, правила, нормативні вимоги.*

Постановка проблеми. Електронно-обчислювальна техніка є фундаментом розвитку глобального процесу інформатизації суспільства, призводить до формування нового інформаційного середовища проживання людей. Вона знайшла у наш час широке використання у побуті, діловодстві, промисловості, науці, навчальному процесі, але при недотриманні вимог безпеки може завдавати значної шкоди працюючим.

Мета. В науці ергономіці питання безпеки електронно-обчислювальних машин (ЕОМ) та інформаційних комп'ютерних технологій ще не знайшли належного висвітлення, а широке використання їх у різних галузях економіки, науки, техніки та побуті може мати як позитивні, так і негативні наслідки. Саме висвітлення дії шкідливих чинників на людину в процесі роботи з комп'ютерною технікою при недотриманні відповідних правил безпеки і є змістом цієї роботи.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Науковим підґрунтям статті стали роботи Абрамова М. Г., Белавиної І. Г., Виноградного В., Батаєва К. Г., Тихомирова О. К., Бабаніна Л. Н., Желібо Є. П., Заверухи Н. М., Зацарного В. В. та ін.

Виклад основного матеріалу. На усіх етапах свого еволюційного розвитку людина прагнула підвищити ефективність праці, облегшити її. Проте, як правило, це стосувалося фізичної праці. У своїй розумовій діяльності людина довгий час обходилася без використання техніки.

Не можна точно відповісти на питання: хто саме винайшов комп'ютер? Річ у тому, що комп'ютер не є винаходом однієї людини. Він увібрав у собі ідеї та технічні рішення багатьох вчених та інженерів. Розвиток обчислювальної техніки стимулювався потребою у швидких та точних обчисленнях і тривав сотні років. У процесі розвитку обчислювальна техніка ставала дедалі більш досконалою. Цей процес триває і дотепер [3;10; 11; 14; 15; 17; 18].

Комп'ютерна техніка у наш час широко використовується в усіх галузях виробництва, науці, діловодстві, навчальному процесі, побуті. Важливим виробничим устаткуванням працівника права, як правило, є комп'ютерна техніка, але при недотриманні вимог безпеки вона може завдавати значної шкоди [8].

Слід зазначити, що при розробці перших поколінь ЕОМ недостатньо приділялася увага їх безпеці. Аналогічне мало місце і при винайденні іонізуючого випромінювання, що спричинило смерть майже 300 дослідників цих променів, які померли внаслідок опромінення. Сучасні комп'ютерні системи мають високу захищеність, проте вона не абсолютна, не відома їх тривала дія на організм людини.

Особливістю негативного впливу ЕОТ на працездатність і здоров'я людини є комплексна одночасна дія декількох шкідливих факторів, при значній інтенсивності яких відбувається акумулювання та посилення їх, що викликає суттєві зміни в організмі людини, розлад функцій окремих органів і систем [5].

До основних негативних факторів належать: випромінювання різних діапазонів електромагнітного спектра, електростатичні поля, шум, психосоціальні фактори виробничого середовища, нервово-емоційна напруга та інші [6].

Робота ЕОМ призводить до зміни фонові концентрації іонів повітря. Так, приблизно через 5 хвилин роботи монітора концентрація легких негативних іонів знижується в 5–10 разів (оптимальним рівнем аероіонізації на робочому місці згідно із санітарно-гігієнічними нормами вважається вміст легких іонів від 150 до 5000 в 1 см³ повітря), а через 3 години роботи їх концентрація наближається до нуля. Знижується також концентрація середніх і тяжких негативних іонів, натомість концентрація позитивного заряджених іонів різко зростає, що дуже негативно впливає на газообмін у легенях, загальний стан людини. Значна кількість позитивних іонів, особливо тяжких, призводить до підвищення артеріального тиску, тахікардії, прояву болю в області серця, порушення дихання, травлення, прискорення швидкості осідання еритроцитів, розладу функцій центральної нервової системи та психіки, що проявляється дратівливістю, головним болем, розладом сну та ін. [5]. Нормалізувати іонний склад повітря виробничої зони можна різними способами: механічна вентиляція, застосування іонізаторів, заземлених захисних екранів тощо.

Доза рентгенівського випромінювання перед екраном монітора на відстані 50 см від його поверхні є безпечною, вона не досягає межі допустимого рівня (50 мкР/год), але не вивчена дія цих променів у поєднанні з іншими шкідливими чинниками, які генеруються ЕОМ на людину, що не дозволяє говорити про їх абсолютну безпечність.

Потенційно сприяють розвитку катаракти іонізуюче, ультрафіолетове-А, інфрачервоне і мікрохвильове випромінювання, на що вказують і інші автори [9].

На працездатність та самопочуття людини негативно впливає шум від роботи електронно-обчислювальних машин [7]. При цьому тривала дія шуму призводить до зниження розумової працездатності на 10–15 %, швидкої зорової втоми, послаблення уваги, порушення психофізіологічних процесів. Вплив шуму ЕОМ є однією із причин розвитку стресу, погіршення настрою, сенсорного перевантаження, змін кровопостачання тканин і органів у зв'язку зі спазмами капілярів. Стресові стани, які розвиваються при довготривалій напруженій роботі за ЕОМ, є однією із причин виникнення соматичних, фізіологічних, психологічних змін в організмі.

Тривала робота за комп'ютером є причиною розвитку гіподинамії та функціональних змін нервово-м'язового апарата, астеноптичних скарг, при цьому жінки частіше, ніж чоловіки, скаржаться на зоровий дискомфорт, а частота астенопії зростає зі збільшенням тривалості роботи за ЕОМ.

Астеноптичні скарги пов'язані також з освітленням робочого місця, відблиском екрана, тремтінням та мерехтінням зображення, сухістю повітря тощо. Результатом напруженої тривалої зорової роботи на ЕОМ може бути не лише специфічний зоровий дискомфорт, але і прояв головного болю.

Фізіологічні порушення супроводжуються розладами функцій шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної системи, скелетних м'язів, залоз внутрішньої секреції, шкіри, статевої системи. Встановлено, що ці розлади частіше мають місце у працівників з високою та середньою тривалістю роботи за ЕОМ.

До психологічних і поведінкових розладів належать такі: агресивність, фрустрація, нервозність, дратівливість, порушення сну, швидкий розвиток втоми тощо.

Перелік нормативно-правових актів, що так чи інакше регулюють безпеку роботи працівників з використанням комп'ютерів, є досить широким. Так, обов'язки роботодавця щодо забезпечення працівникам комфортних та безпечних умов для здійснення роботи, а також права працівників на такі умови передбачено частиною 2 ст. 2 та ч. 1 ст. 21 КЗпП [1], а також ст. 13 Закону України «Про охорону праці» [2].

Вимоги безпеки до конструкції електронно-обчислювальної техніки, особливостей облаштування приміщень для роботи з нею та низка інших подібних вимог регулюються, як правило, актами підзаконного рівня, а саме: Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин (ДСанПіН 3.3.2-007-98), Правила охорони праці під час експлуатації електронно-обчислювальних машин (НПАОП 0.00-1.28-10).

Згідно з Гігієнічною класифікацією, умови праці користувачів ЕОМ мають відповідати I класу (оптимальним) або II класу (допустимим) умов праці. Оптимальна температура у приміщеннях становить 21–24° С, допустима – 17–26° С, вологість повітря 40–60 %. Площа приміщення має бути не мен-

шою від 6,0 м² з розрахунку на одне робоче місце, а об'єм – не менше 20 куб. м. Не дозволяється розташування приміщень з робочими місцями операторів у підвалах і цокольних поверхах (ДСанПіН 3.3.2-007-98).

Вентиляцію у приміщенні влаштовують припливно-витяжну або приміщення обладнуються кондиціонерами. Параметри мікроклімату, іонного складу повітря, вміст шкідливих речовин на робочих місцях, оснащених відеотерміналами, повинні відповідати санітарним нормам мікроклімату виробничих приміщень (СН 4088-86).

Конструкція робочого місця користувача комп'ютера має забезпечувати підтримання оптимальної робочої пози з такими ергономічними характеристиками: ступні ніг – на підлозі або на підставці для ніг; стегна – у горизонтальній площині; передпліччя – вертикально; лікті – під кутом 70–90° до вертикальної площини; зап'ястя зігнуті під кутом не більше 20° відносно горизонтальної площини, нахил голови – 15–20° відносно вертикальної площини.

Екран відеотерміналу та клавіатура мають розташовуватися на оптимальній відстані від очей працівника, але не ближче 60 см, з урахуванням розміру алфавітно-цифрових знаків та символів.

Облаштування повинно забезпечувати належні умови освітлення приміщення і робочого місця. Природне і штучне освітлення робочих місць, обладнаних персональними комп'ютерами, повинно відповідати ДБН 2.5-28-2006 «Інженерне обладнання будинків і споруд. Природне і штучне освітлення». Природне світло повинно бути бічним, зорієнтованим, як правило, на північ чи північний схід при коефіцієнті не нижче 1,5 %. При виробничій потребі дозволяється експлуатувати ЕОМ у приміщеннях без природного освітлення за узгодженням з органами Держпромгірнагляду та органами й установами санітарно-епідеміологічної служби.

Вікна приміщень повинні мати регульовальні пристрої для відчинення, а також жалюзі, штори тощо.

Штучне освітлення приміщення з робочими місцями, обладнаними відеотерміналами ЕОМ загального та персонального користування, має бути всеосяжним і рівномірним. У випадку, коли переважають роботи з документами, допускається комбіноване освітлення (додатково до загального освітлення встановлюються світильники місцевого освітлення). Світильники розміщуються збоку від робочих місць (переважно ліворуч), або локально над робочим місцем (при розташуванні відеотерміналів ЕОМ за периметром приміщення).

Як джерело світла при штучному освітленні застосовуються, як правило, люмінесцентні лампи.

Рівень освітленості на робочому місці має становити 300–500 лк. При використанні комбінованого освітлення не допускається відблисків на поверхні екрана та збільшення освітлення екрана вище 300 лк.

У приміщеннях із персональними комп'ютерами слід щоденно проводити вологе прибирання. Також у цих приміщеннях повинні бути медичні аптечки першої допомоги та система автоматичної пожежної сигналізації із димовими пожежними оповісниками та переносними вуглекислотними

вогнегасниками

Режим праці та відпочинку працівників електронно-обчислювальної техніки визначається ДСан ПіН 3.3.2-007-98 [20]. Через кожні 40–50 хв. роботи необхідно робити 3–5-хвилинні перерви для відпочинку. Сумарна тривалість роботи на день не повинна перевищувати 4 год., а на тиждень – 20 год.

При дотриманні режиму праці та відпочинку, нормативно-правових актів охорони праці праця на ЕОТ є безпечною. Біда приходить тоді, коли людина, як правило, не знає відповідних вимог безпеки праці на ЕОТ або нехтує ними. При таких обставинах людина попадає під дію низки шкідливих факторів, і в першу чергу психологічних, за яких комп'ютер ніби «затягує» її до свого середовища, тобто формується залежність від нього. У структурі комп'ютерної залежності виділяють 5 типів: нав'язливий серфінг (подорож у мережі, пошук інформації з баз даних і пошукових сайтів); пристрасть до онлайн-біржових торгів; віртуальні знайомства без прагнення перевести їх у реальність; кіберсекс (захоплення порносайтами); комп'ютерні ігри [4; 12-14; 18].

Слід звернути увагу на ряд психологічних і фізичних симптомів, характерних для комп'ютерної залежності, які дуже схожі за своїми проявами до наркотичної залежності:

а) психологічні симптоми: гарне самопочуття за комп'ютером, на відміну від попереднього стану, або навіть ейфорія; неможливість зупинитися, збільшення кількості часу, проведеного за комп'ютером; неповага до батьків і друзів; відчуття порожнечі, депресії, дратівливості в період скорочення або припинення використання Інтернету; проблема з роботою або навчанням, використання Інтернету як шлях втечі від проблем або полегшення важких емоцій (почуття безпорадності, люті, тривожності, депресії);

б) фізичні симптоми: синдром карпального каналу (тунельна поразка нервових стовбурів руки, пов'язана із тривалою перенапругою м'язів); сухість в очах; головний біль по типу мігрені; біль у спині; нерегулярне харчування; нехтування особистою гігієною; порушення сну, зміна режиму сну [9].

Формування комп'ютерної залежності відбувається в три етапи [9; 18]:

I – етап ризику розвитку комп'ютерної залежності. Основними характеристиками є збільшення часу, проведеного для досягнення поставленої мети й роботи за комп'ютером, втрата відчуття часу, одержання емоційного задоволення за комп'ютером, витрата більшої кількості грошей на комп'ютерну діяльність, перші ознаки соціальної дезадаптації.

II – етап сформованої комп'ютерної залежності. Основні ознаки: емоційно-вольові порушення й психічна залежність. Спостерігається зростання толерантності до комп'ютера, нав'язливі думки про нього й фантазування. Виникає дезактуалізація основних проблем – сну, відпочинку, вживання їжі, особистої гігієни. Порушуються режими "сон-пильнування" і "відпочинок-навантаження", час роботи за комп'ютером – не тільки денний, але й нічний. Діяльність за комп'ютером проводиться за рахунок навчання, роботи, соціальних і особистих стосунків. З одного боку, пацієнти повністю орієнтовані в комп'ютерних технологіях, з іншого – має місце своєрідна форма інфантиліз-

му, практично повна безпорадність у світі соціальних норм і відносин.

III – етап тотальної комп'ютерної залежності. Сцостерігаються ознаки як психічної, так і фізичної залежності. Залишаються безуспішними спроби контролювати роботу за комп'ютером. У структурі синдрому актуалізації комп'ютерного потягу переважають агресивність, злісність, психомоторне порушення, депресивні феномени, розсіяна увага, мимовольні "друкуючі рухи" пальців рук. Є можливою демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка при спробі оточуючих перешкодити комп'ютерної діяльності. На даному етапі присутні фізичні симптоми: головний біль по типу мігрені, біль у хребті, сухість в очах, оніміння й біль у пальцях (синдром карпального каналу), виражена соціальна й сімейна дезадаптація.

З вищезазначеного випливає висновок, що комп'ютеризація суспільства, увійшовши у наше життя зненацька і зробивши його більш змістовно наповненим, комунікабельним із втратою відчуття обмеженості, має не лише великий позитив, але може мати і негативний вплив як окремо на людину, так і на суспільство в цілому, що узгоджується з думкою видатного лікаря середньовіччя, що будь-що у світі залежно від дози може чинити як добро, так і зло. В період формування інформаційного суспільства загальна комп'ютеризація може призвести до техностресу. Це зовсім нова, сучасна хвороба адаптації, викликана нездатністю людини адекватно реагувати на неординарну інформаційно-комп'ютерну технологію. Безперечно, суть "комп'ютерних" небезпек полягає не тільки в техніці та інформації, не лише в дії на організм людини небезпечних та шкідливих факторів, які можуть призводити до порушення стану здоров'я, але й у створенні відповідного суспільного середовища. Незважаючи на легкість комп'ютерної комунікації, яка є підґрунтям інформаційного соціуму, з її тенденціями заохочувати працювати наодинці поза межами колективу, насиченістю інформаційного простору просвітницькими та розважальними каналами, небезпека ізоляції та відчуження людини в ньому залишається, а з нею і відхід від родини, від безпосередніх контактів з іншими.

Отже, людство занурюється у комп'ютери й комп'ютерні мережі, з кожним днем все більше і більше людей (особливо молоді) стають психологічно залежними від них. Суспільство повинно замислитися над цим вже сьогодні. Різні наукові дисципліни мусять об'єднатися в дослідженні цієї проблеми, а психологія, психофізіологія, медицина та педагогіка повинні стати на чолі цих робіт – робіт з дослідження аспектів взаємодії людини з комп'ютером.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс Законів про працю України // Закон № 322-VIII від 10.12.1971. – ВВР УРСР. – 1971. – Додаток до № 5. – Ст. 375.
2. Про охорону праці : Закон України // ВВР України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
3. Абрамов М. Г. Человек и компьютер: от homo faber к homo informaticus / М.Г. Абрамов // Человек. – 2000. – № 4.
4. Белавина И. Г. Психологические последствия компьютеризации детской игры / И.Г. Белавина // Информатика и образование. – 1991. – № 3. – С. 23–28; № 4. – С. 21–29.

5. Виноградчий В. Сучасні інформаційні технології – джерело інформаційної небезпеки / В. Виноградчий // Безпека життєдіяльності. – 2015. – № 1. – С. 7–10.
6. Грибан В.Г. Охорона праці в галузі права : навч. посібник / Грибан В.Г., Глуховеря В.А. – Д. : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. – 342 с.
7. Грибан В.Г. Валеологія : підручник / Грибан В. Г. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 345 с.
8. Державні санітарні правила і норми роботи з візуальними дисплейними терміналами електронно-обчислювальних машин ДсанПіН 3.3.2.007-98, затверджені постановою Головного державного санітарного лікаря України від 10.12.1998 № 72013 № 443.
9. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності : навч. посібник для студентів ВНЗ України I–IV рівнів акредитації / Желібо Є. П., Заверуха Н. М., Зацарний В. В. ; за ред. Є. П. Желібо, В. М. Пічі. – К. : Каравела, Львів : Новий Світ, 2002. – 328 с.
10. Зацерковний В.І. Обчислювальна техніка: історія розвитку від лампових комп'ютерів до комп'ютерів на інтегральних схемах / Зацерковний В.І., Литвинов В.В., Клименко В.П. – Ніжин, НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – 438 с.
11. Знакомтесь комп'ютер / пер. с англ. К. Г. Батаев ; под ред. и с предисл. В. М. Курочкина. – М. : Мир, 1989. – 240 с.
12. Каранфілов М. С. Інформаційні системи в державному менеджменті : навч. посібник / М. С. Каранфілов. – К. : КНЕУ, 2006. – 456 с.
13. Комп'ютерна техніка та інформаційні технології : навч. посібник / А. В. Козловський, Ю. М. Паночишин, Б. В. Погріщук. – К. : Знання, 2012. – 463 с. (Комп. безпека).
14. Малиновський Б.Н. Відоме і невідоме в історії інформаційних технологій в Україні / Б.Н. Малиновський. – К. : Академперіодика, 2001. – 214 с.
15. Основи інформатики та обчислювальної техніки : підручник / В.Г. Іванов, В.В. Карасюк, М.В. Гвозденко; за заг. ред. В.Г.Іванова. – Х. : Право, 2012. – 328 с.
16. Правила охорони праці під час експлуатації електроннообчислювальних машин, затверджені наказом Державного комітету України з промислової безпеки, охорони праці та гірничого нагляду від 23 березня 2010 року № 65.
17. Ревич Ю.В. Информационные технологии в СССР / Ю.В. Ревич, Б.М. Малиновский // Создатели советской вычислительной техники. – СПб., ЕХВ-Петербург, 2014. – 336 с.
18. Тихомиров О. К. ЭВМ и новые проблемы психологии : учеб. пособие / Тихомиров О. К., Бабанин Л. Н. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1986. – 203 с.
19. Язык компьютера / пер. с англ. С. Е. Морковина и В. М. Ходукина ; под ред. и с предисл. В. М. Курочкина. – М. : Мир, 1989. – 240 с.

Hryban V.G., Cherednychenko O.Yu. About safety of computerization of society.

Along with the tremendous importance of computerization in the life of modern people, attention has been paid to its hidden negative factors that can affect its state of health, efficiency and behavior in case of non-compliance with the requirements of the use of this technique.

Keywords: *computer technology, activity, person, dangerous and harmful factors, human body, disorder of functions, human ability to work and health, X-ray and optical radiation, high-frequency and low-frequency EMF, electro-tactical fields, noise, psychosocial factors, nervous-emotional stress, air pollution, hygienic classification of working conditions, rules, regulatory requirements.*

Надійшла до редакції 01.03.2017

УДК 347. 91 (477)"192 "

Стецюк Б.Р.доктор юридичних наук, доцент
(Національний університет
«Львівська політехніка»)

ОСОБЛИВОСТІ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЗА ЦПК УСРР 1924 РОКУ

Розглянуто основні нормативно-правові положення цивільного судочинства, що знайшли своє відображення на сторінках цивільно-процесуального кодексу УСРР 1924 р. Особливу увагу надано новелам радянського цивільного судочинства у порівнянні з дореволюційним періодом та перевагам й недолікам його використання на практиці.

Ключові слова: цивільне судочинство, цивільно-процесуальний кодекс, судовий процес, позовні заяви.

Постановка проблеми. Успішне втілення правових та державних реформ у сучасній Україні неможлива без урахування історико-правової спадщини нашого народу. Вивчення історії вітчизняного судочинства сприяє недопущенню помилок при оптимізації функціонування сучасної процесуально-судової системи та дає змогу вдосконалення її якості й відповідної ефективної реалізації на практиці.

Через що дослідження проблематики проведення кодифікації законодавства потребує спеціального системного аналізу Цивільно-процесуального кодексу в парадигмі регламентації судочинства. Це дасть можливість поглибити наукові уявлення з відповідних проблем історії кодифікації вітчизняного законодавства та використати її досвід у теоретичному розумінні та практичному застосуванні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Найбільш повно специфіку цивільного судочинства УСРР 1920-х років, відображала тогочасна правова література, коли авторами публікацій виступали безпосередні учасники законодавчого процесу. Тут слід відзначити роботи А. Малицького [17], М. Рейхеля [19], Л. Фішмана [23]. Літературу того періоду характеризувала наявність дискусійності, багатоманітності поглядів на подальші шляхи розвитку правової системи. Починаючи з кінця 1920-х років, зі зміною суспільно-політичної ситуації в країні, відбувається догматизації правової науки, що знайшло свій відбиток і на стані літератури в галузі цивільного судочинства. З найбільш значущих робіт того періоду, слід відзначити публікації С. Абрамова [1-2], М. Гурвича [12], А. Клейнмана [14], Л. Лесницької [16]. На етапі існування незалежної української держави, дослідники приділяли увагу окремим елементам регулювання цивільного судочин-

ства [3; 10; 11; 18], але у їх роботах був відсутній комплексний аналіз функціонування цивільного судочинства за ЦПК УСРР 1924 року.

Метою роботи є дослідження особливостей положень та розкриття найхарактерніших рис Цивільно-процесуального кодексу 1924 року, відносно аналізу тогочасного цивільного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР, який було прийнято 30 червня 1924 року та введено в дію з 01 жовтня того ж року, став першим систематизованим джерелом з норм чинного на той час в Україні цивільного процесу. Він складався з 5 частин, 36 розділів та 316 статей, що свідчило про спрощення та прискорення цивільного судочинства у порівнянні з дореволюційним періодом [24, с. 317].

Кодекс запроваджував єдину судову систему УСРР, яка, згідно ст.1 ЦПК складалася з Нарсуду, Окружного суду та Верховного суду. Для цих установ, а також для установ, наділених судовими функціями на основі особливих щодо них положень, встановлювалися єдині правила ведення цивільного процесу [23, с. 6].

У частині першій йшлося про основні засади, представництво в суді сторін, підсудність справ, встановлювалася компетенція народних, окружних судів, Верховного суду та місцева підсудність. Правило ст.31 ЦПК стосовно обов'язку суду повертати позовну заяву, якщо справа виявлялася їм непідсудною, мало доволі позитивний характер, так як цим економився час, який би неминуче втрачався, за умови вичікування судом заяв про непідсудність і тільки тоді припиняв би справу [23, с. 66]. Цією статтею кодекс надавав великий простір судам для самостійної діяльності, усуваючи непотрібну затяжку справи. Водночас суду належало право не тільки повернути справу позивачу за ст.31, але й передати її за підсудністю до потрібного суду.

За відсутності у позові приватних клопотань, суд приймав постанову про призначення розгляду справи на певний день. На призначений судом день розгляду справи, відповідач викликався до суду повісткою, що вручалась йому згідно порядку визначеному у ст.66 ЦПК. Виклик сторін до суду був обов'язковим, і суд не міг розпочати розгляд справи при відсутності сторін чи тільки відповідача, не викликавши їх на засідання [4].

Частина друга була присвячена регулюванню питань подання позовних заяв, зустрічних позовів, участі третіх осіб у процесі, судовому провадженню (подання позовів та їх забезпечення, порядок розгляду справ, правила ведення судових протоколів, припинення провадження, проведенню експертизи та огляду місця події тощо).

Звертаючись до суду для відновлення свого порушеного права чи для визнання за ним права, позивач повинен був у позові викласти, в чому саме відбулося порушення його права та які його вимоги. Така заява могла подаватися як в усній, так і письмовій формі. Усна заява, згідно ст.75 ЦПК, дозволялася лише у справах, провадження яких відбувається у нарсудах, її заносили до спеціальних протоколів; у суди вищих інстанцій позови обов'язково повинні були подаватися у письмовій формі [19, с. 616].

У другій частині кодексу своє відображення знайшло чимало новел радянського судочинства, які полягали в тому, що формально захищаючи інтереси трудящих, воно відмовилось від ролі суду, як посередника між сторонами. Головним його завданням стало з'ясування матеріальної істини та надання тим трудящим, які звернулися до суду, активної підтримки у захисті їх законних прав та інтересів [20, с. 17]. Це не могло не позначитися і на діях суду під час розгляду справ. ЦПК надавав можливість проявити ініціативу судовим органам, якщо вони вважали, що надані докази не є достатніми, змусити учасників процесу надати додаткові докази; визначати, чи можна визнати певну обставину, як таку, що не вимагає доказів; за власною ініціативою збирати докази не надані сторонами і здійснювати необхідні перевірочні дії; визначати, чи достатньо з'ясовано справу та переходити від судового провадження до винесення рішення [25, с. 39].

З цього приводу ГКК ВС УСРР роз'яснювала, що «суд не обмежується у здобутті доказів для встановлення істини, тому має право допитувати свідків за власною ініціативою та обирати їх на власний розсуд» [6].

Припинення провадження було можливим у випадку, якщо сторони завершували справу мировою угодою. За таких обставин суд повинен був розглянути зміст мирової угоди та встановити, чи не порушує вона інтереси економічно більш слабкої сторони та держави [5]. Припинення справ за мировими угодами, було припустимо тільки у випадку наявності вже здійсненої сторонами мирової угоди, перевіреної судом та такої, яка не містила в собі порушень інтересів найслабшої сторони процесу, а також умов протизаконних чи явно невігідних державі.

Одним з способів з'ясування істини у цивільному процесі, було отримання висновків експертів з питань, які вимагали спеціальних знань. Згідно ст. 152 ЦПК, суд з метою роз'яснення подібних питань, що виникали під час розгляду справи, мав право призначити експертів. Питання про те, наскільки це необхідно, вирішувалось судом, виходячи з власного життєвого досвіду [23, с. 170], що далеко не завжди мало позитивне значення і сприяло ухваленню неупередженого рішення.

З метою захисту державних інтересів ст. 172 ЦПК передбачала залучення до участі у цивільному судочинстві представників органів державної влади або підприємств.

Розгляд судової справи, обов'язково мав завершитися ухваленням судового рішення [25, с. 44]. Ст. 176 ЦПК визначала, що в ухвалі треба було вмістити час постанови, склад суду та прізвища сторін, предмет спору, рішення та закони, яким суд керувався при винесенні ухвали, зміст рішення суду та порядок його виконання, порядок оскарження, розподіл судових витрат. Як було зазначено вище, рішення суду обов'язково повинно було бути вмотивованим чи, як сказано у п. «г» ст. 176, повинні бути вказаними засади рішення. Тому діючі процесуальні правила вимагали від суду повного та всебічного розгляду законних позовів сторін та зобов'язували суд у мотивованих рішеннях зазначати, чи задоволено позов, в якому вигляді, розмірі чи у задоволенні

позову відмовлено.

Особливий інтерес представляє третя частина ЦПК УСРР 1924 року – «Окремі провадження». Перші радянські нормативно-правові акти про цивільне судочинство виокремлювали два його види: позовне та охоронне. Останнє також було відоме, як окреме безспірне чи непозовне. Цивільний процесуальний Кодекс УСРР 1924 р., як і аналогічні галузеві кодекси решти союзних республік, не даючи конкретного визначення позовного та окремого проваджень, лише констатував наявність справ окремого провадження.

Згідно зі ст. 191 ЦПК УСРР 1924 року до зазначеної категорії справ належали такі, предметом яких не був спір про цивільне право між сторонами. Вони найчастіше представляли одноосібне звернення до суду та мали на меті встановлення певних правовідносин або визнання наявності тих чи інших прав. Це провадження не ґрунтувалося на позові. У пояснювальній записці НКЮ УСРР від 4 січня 1924 року (циркуляр № 4) до проекту ЦПК воно було визнане безспірним [26, с. 329].

До категорії справ, що підпадали під окреме провадження, належали: про видачу судових наказів за актами; про депозит; про розпорядження судом майном людей, які померли; про видачу дозволу на звернення в безспірному порядку стягнень на поточні рахунки і вклади в установах споживчого кредиту; про встановлення обставин, від яких залежить виникнення публічних прав громадян; про звільнення від військової служби за релігійними переконаннями (ст.228); за скаргами на дії нотаріусів (ст.231); про третейські записи та рішення; про розлучення; про позови щодо утримання і про з'ясування прізвищ дітей 27, с. 162]. Вважалося, що справи за ст. 228 та ст. 231, незважаючи на їх простоту, зачіпляли й державний інтерес. Тому їх розгляд знаходився у компетенції окр(губ)судів.

З моменту ухвалення Закону «Про судоустрій СРСР, союзних і автономних республік» 29 жовтня 1924 року, було встановлено правило, що всі цивільні справи позовного провадження повинні були розглядатися у складі народного судді і двох народних засідателів. Водночас, цивільні справи охоронного, як тоді називали окреме провадження, народний суддя розглядав одноособово [27, с. 163]. Законодавець пояснював це тим, що більшість справ, які потрапляли до окремого провадження, настільки прості за своїм змістом і вирішуються настільки формально, що вирішення їх можна одноособово доручити народному судді. Такий же порядок розгляду справ охоронного провадження мав місце і при прийнятті в 1924 році ЦПК УСРР (ст. 192). На практиці такий одноособовий розгляд справ нерідко приводив до утисків прав сторін, що позбавляло їх процесуальних гарантій.

У частині четвертій розглядалися питання оскарження та перегляду рішень суду. Для цивільного процесу 1920-х років єдиною формою оскарження залишалось касаційне. Радянське процесуальне законодавство, на відміну від дореволюційного, привнесло у касаційне оскарження деякі суттєві зміни, які знайшли своє відображення на сторінках ЦПК УСРР 1924 року. Вони полягали у наступному: якщо дореволюційне законодавство, вважало цивільний

процес приватною справою сторін та перегляд рішень припускало тільки за їх касаційними скаргами, то кодекс передбачав можливість внесення касаційної скарги прокурором, який мав право вступати у процес на будь-якій його стадії (ст. 2 ЦПК). Це інтерпретувалося як необхідний захід з метою захисту інтересів держави та трудящих мас. По-друге, у дореволюційному цивільному процесі ініціатива належала винятково сторонам і касаційний суд розглядав справу виключно у рамках, зазначених у касаційній скарзі. Виходячи зі змісту ст. 245 ЦПК, суд не був обмеженим вказаними у касаційній скарзі причинами для скасування рішень і мав право розглядати справу не тільки з точки зору перевірки поданої касаційної скарги, але й з точки зору ревізійного розгляду справи. До того ж ЦПК передбачав запровадження нового порядку скасування рішень у порядку нагляду, зменшувалася формалізація при розгляді справи і перевірки правильності винесеного рішення [23, с. 262]. Ці зміни відобразили класовий характер радянської системи судочинства.

Судова практика зумовила деяке корегування статей кодексу, що регулювали подання касаційних оскаржень. Згідно з ухвалою Пленуму Найвищого Суду від 24 січня 1928 року, яка стосувалася ст. 246 ЦПК, було встановлено, що касаційна інстанція, розглядаючи цивільні справи по касаційних скаргах, не має права переоцінювати встановлені судом першої інстанції фактичні обставини розв'язаної справи [13, с. 95].

Під переглядом рішення, розумілося повне скасування Верховним судом судових рішень усіх існуючих у республіці судів, які набули законної сили і по яким касаційні скарги були залишені без наслідків чи для оскарження яких збіг касаційний термін (ст. 250 ЦПК). Такий перегляд знаходився виключно у компетенції Верховного суду УСРР. Перегляд рішень згідно зі ст. 251 ЦПК припускався лише у випадках: а) коли відкрилися нові обставини, що мали істотне значення для справи і раніше були невідомі той чи іншій стороні процесу; б) коли у справі, по якій було винесено ухвалу, встановлено судовим вироком завідомо неправдиві свідчення свідків, злочинні дії сторін, їх представників чи експертів або злочинні дії членів суду, що брали участь у справі; в) коли ухвала ґрунтується на документах, визнаних згодом за вироком суду фальшивими чи коли скасовано постанову суду, на яку спиралося дане рішення [19, с. 617].

У п'ятій частині регулювався порядок виконання ухвал та вироків суду. Ключову роль в цьому відігравали виконавчі листи, де зазначалося з якої справи прийнято ухвалу і повністю наводилася резолютивна частина рішення, а також зазначалося, що дане рішення підлягає виконанню та вказувався судовий виконавець, який повинен був виконати рішення. Згідно з постановами ВУЦВК та РНК УСРР від 27 березня 1925 року, судові виконавці у кількості визначеній штатним розкладом, знаходилися при губсуді (згодом окрсуді) та призначалися чи звільнялися розпорядженнями голів губсудів (окрсудів) [23, с. 349].

У зв'язку з особливим місцем комнезамів у політичному та економічному житті УСРР вони отримали право представляти у судах інтереси своїх

членів, при цьому повністю звільняючись від судових зборів. Так як в УСРР був відсутнім судовий порядок розірвання шлюбних відносин, суттєві зміни було внесено у ст. 25 ЦПК. Серед інших особливостей слід відзначити внесення до кодексу положення про те, що справи, які виникали стосовно аліментів, у якості виключення із загального правила, підсудні судам за місцем проживання позивача, а не відповідача [22, с. 72]. ЦПК УСРР постановив, що за загальним правилом рішення народного суду набуває сили не одразу, а після того, як буде вичерпано термін для касаційного оскарження рішення. Касаційна інстанція отримувала право доповнювати рішення суду першої інстанції. Було розширено підсудність народного суду за ціною позову.

У ЦПК УСРР 1924 року мав місце інститут заочного провадження. У порівнянні з положеннями законодавства, що діяло за часів Російської імперії (Статут цивільного судочинства 1864 р.), де єдиною умовою винесення заочного рішення вважалася відсутність відповідача у суді під час розгляду справи, ЦПК УСРР 1924 року значно розширював поняття змісту заочного рішення [15].

Так, ст. 98 ЦПК УСРР 1924 р. передбачала, що нез'явлення сторін, про яких судові відомо, що вони отримали повістки, не перешкоджає розгляду та вирішенню справи, причому, якщо розгляд справи відбувався за відсутності однієї зі сторін процесу, копію заочного рішення надсилали відсутній стороні, протягом семиденного строку. Відповідно, про заочне рішення мова могла бути лише за тих обставин, якщо встановлено, що повістка була отримана відповідачем чи позивачем, і він не з'явився до суду, але «заочний розгляд справи, коли повістка про виклик до суду відповідача не була їм отримана, є нелегітимною» [7].

ЦПК не мав ніяких вказівок стосовно того, чи вважається рішення заочним тільки за умови, якщо вся справа розглядалася за відсутності сторони, або у випадку відсутності сторони лише під час останнього засідання у справі. Спираючись на судову практику, Верховний Суд УСРР невдовзі надав наступне роз'яснення для вирішення цього питання: «заочним, стосовно відповідача, слід вважати тільки таке рішення, яке відбулося у справі, по якій відповідач викликався судом до слухання справи у судове засідання, до захисту своїх інтересів не з'явився та ніяких заперечень щодо позову, ні усних, ні письмових, суду не надав. Виходячи з цього не може бути визнаним заочним, стосовно відповідача, рішення таке, яке відбулося у справі, в якій відповідач неодноразово з'являвся як у першій інстанції, так і касаційній, і не з'явився лише на останнє засідання, на якому і винесене дане рішення, визнане судом заочним» [9].

Запровадження у республіці інституту заочних рішень мотивувалося у правовій літературі того часу тим, що необхідність такого інституту зумовлена як теорією, так і вимогами життя [23, с. 264]. Перша встановлювала, що судові рішення повинно відбивати матеріальну істину, а не ту, яка представлена у односторонніх поясненнях позивача, і що інститут заочного рішення сприяє встановленню матеріальної істини. Судова ж практика встановила, що

дуже часто відповідачі – особливо селяни, запізнювалися до судового розгляду справи. Насправді даний інститут сприяв розповсюдженню судової тяганини і не виправдав тих сподівань, які на нього покладалися.

Інститут заочного рішення проіснував в Україні до 5 листопада 1929 р., тобто до прийняття ЦПК УСРР у новій редакції. Законодавець відмовився від застосування у процесуальному законодавстві заочного провадження головним чином через нові підходи до принципу об'єктивної істини, встановити яку вважалось неможливим без участі у справі однієї зі сторін, не порушивши при цьому її прав та інтересів у соціалістичному цивільному процесуальному праві[21, с. 28].

Висновки. Не підлягає сумніву, що з одного боку новий кодекс встановлював низку демократичних принципів, за якими здійснювався цивільний процес: незалежність суддів; гласність суду, що передбачала розгляд справи у публічному засіданні відкритому для всіх; усність, яка вимагала, щоб рішення справи в судовому засіданні ухвалювалося на підставі усного розгляду; безпосередність, тобто судді безпосередньо ознайомлювалися, вивчали і перевіряли всі докази, що фігурували у справі; рівноправності сторін надання однакових прав і можливостей позивачу, відповідачу та прокуророві у наведенні доказів, які обґрунтовували їх твердження і вимоги; судочинство відбувалося на мовою, якою спілкувалося більшість місцевого населення, а особам, які не володіли цією мовою, передбачалося надання перекладача.

Проте, з іншого боку, кодекс створював передумови до розширення втручання радянської держави і її органів у справи громадян. Також кодекс суттєво порушував один з тих принципів, на яких будується цивільне законодавство, принцип диспозитивності. Кодексом установлювалося, що для вирішення тієї чи іншої справи, у разі відсутності нормативно-правових актів, суд має керуватися класовими принципами радянського законодавства та політичною практикою більшовицького уряду.

Бібліографічні посилання

1. Абрамов С. Гражданский процесс / С. Абрамов. – М.: Госиздат, 1949. – 204 с.
2. Абрамов С. Советский гражданский процесс / С. Абрамов. – М.: Госюрисдат, 1952. – 420 с.
3. Буга Г. Історичний розвиток інституту забезпечення позову / Г. Буга // Підприємництво, господарство і право. 2010. № 4. – С. 107-111.
4. Визначення ГКК ВС УСРР від 12 жовтня 1923 року. – Х., 1923.
5. Визначення ГКК ВС УСРР від 8 листопада 1923 року. – Х., 1924.
6. Визначення ГКК ВС УСРР від 25 січня 1924 року. – Х., 1924.
7. Визначення ГКК ВС УСРР від 25 квітня 1924 року. – Х., 1924.
8. Визначення ГКК ВС УСРР від 29 травня 1925 року. – Х., 1925.
9. Визначення ГКК ВС УСРР від 21 серпня 1925 року. – Х., 1925.
10. Воробель У. Інститут закінчення розгляду цивільних справ без ухвалення рішення по суті справи (історичний аспект) / У. Воробель // Вісник Львівського університету. – Сер. Юридичні науки. – 2009. – Вип. 48. – С. 128-136.
11. Гетманцев О. Розвиток цивільного процесуального законодавства і науки цивільного процесуального права у період з 1917 по 1941 роки / О. Гетманцев // Юридична

Україна. – 2004. – № 6 (18). – С. 49-56.

12. Гурвич М. Окончание гражданского дела без вынесения судебного решения в суде первой инстанции / М. Гурвич // Советское государство и право. – 1948. – № 1. – С. 43–57.

13. Дубінський Л. Питання цивільного права і процесу в постановах пленуму Найвищого суду УСРР за 1928 рік / Л. Дубінський – Х.: Юридичне видавництво НКЮ УСРР. – 1930. – 110 с.

14. Клейнман А. Советский гражданский процесс за 20 лет / А. Клейнман // Советская юстиция. – 1937. № 22. – С. 1619.

15. Кучерук К. Заочний розгляд цивільних справ як форма цивільного судочинства / К. Кучерук // Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/dtr/pravo/2010_2/files/LA210_10

16. Лесницкая Л. Особенности ГПК союзных республик / Л. Лесницкая, В. Пучинский. – М.: Юридическая литература, 1970. – 239 с.

17. Малицкий А. Гражданский процесс на 2-ом съезде юстиции / А. Малицкий // Вестник советской юстиции. – 1924. № 9 10. – С. 263265.

18. Немеш П. Інститут відводу в цивільному процесі на українських землях у період НЕПу / П. Немеш // Держава і право. – 2012. № 55. – С. 297 – 300.

19. Рейхель М. Гражданский процессуальный кодекс УССР / М. Рейхель // Вестник советской юстиции. – 1924. - № 19. – С. 615-618.

20. Суслó Д. Історія суду Радянської України (1917 1967) / Д. Суслó. К.: Київський університет, 1968. 233 с.

21. Удальцова І. Моделі заочного розгляду справи у цивільному судочинстві / І. Удальцова // Право України. – 2011. № 10.

22. Усенко І. Первая кодификация законодательства Украинской ССР / И. Усенко. – К.: Наукова думка, 1989. – 118 с.

23. Фишман Л. Движение гражданского процесса / Л. Фишман. Х.: НКЮ УССР, 1926. – 464 с.

24. Чехович В. Цивільно-процесуальний кодекс УСРР 1924 року / В. Чехович // Юридична енциклопедія: в 6 т. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 6.

25. Шостя Ф. Гражданский процессуальный кодекс. Текст и практический комментарий. Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по гражданскому процессу: по 1 ноября 1925 года / под ред. А. Строева. – Х.: НКЮ УССР, 1925.

26. Штефан О. Цивільне процесуальне право України / О. Штефан. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 358 с.

27. Ясинок М. Окреме провадження народні засідателі: історико-правовий огляд / М. Ясинок // Часопис Київського університету права – 2009. №2. – С. 160-164.

Stetsyuk B.R. Features of civil proceedings framework after the Civil Procedural Code of the Ukrainian Socialist Soviet Republic of 1924. Substantive normatively-legal provisions that found the reflection on the pages of Civil Procedural Code of the Ukrainian SSR in 1924. Special attention has been paid to the short stories of the soviet civil rule-making in comparing to the pre-revolution period and differences between Civil Procedural Code of the Ukrainian SSR and Civil Procedural Code of Russian SFSR of 1923 have been examined in the article.

Keywords: *civil rule-making, civil procedural code, trial, points of claim.*

Надійшла до редакції 26.06.2017

Юнін О.С.

доктор юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.254

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ ЯК ОДНІЄЇ З ФОРМ УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМИ БУДИНКАМИ

Охарактеризовано об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як одна з форм управління багатоквартирними будинками. Проаналізовано переваги та недоліки створення такого об'єднання у багатоквартирних будинках. Вказане дозволило зробити висновок про те, що об'єднання є однією з оптимальних та ефективних форм управління багатоквартирними будинками.

Ключові слова: управління багатоквартирним будинком, об'єднання співвласників, багатоквартирний будинок, форма управління житловим фондом.

Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку житлово-комунальної сфери в нашій державі наразі є характерними пошук та створення нових форм управління та утримання багатоквартирних будинків, що базуються на запровадженні конкурентних засад у цій сфері. Однак здійснення такого управління сьогодні стикається з багатьма труднощами, що пояснюється впливом існуючих негативних соціально-економічних факторів. До таких факторів, зокрема, можна віднести недосконалість чинного законодавства у цій сфері, відсутність чіткого визначення правового статусу ОСББ, правова необізнаність та правовий нігілізм більшості населення, незадовільний технічний стан багатоквартирних будинків, які передаються в управління, тощо. Саме тому дослідження особливостей управління багатоквартирними будинками та можливих проблем у створенні та здійсненні діяльності об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків є актуальним на сучасному етапі розвитку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблемні питання управління житловим фондом, зокрема, багатоквартирними будинками, висвітлювалися у працях таких вчених: О.В. Блінкова, М.К. Галянтич, О.О. Трегубова, С.С. Мирза та інших.

Метою даної статті є дослідження порядку створення та здійснення діяльності з управління житловою нерухомістю об'єднаннями співвласників багатоквартирних будинків.

Виклад основного матеріалу. Стаття 9 Закону України «Про особливо-

сті здійснення права власності у багатоквартирному будинку» встановлює, що управління багатоквартирним будинком може здійснюватися у таких формах: у формі безпосереднього управління будинком його співвласниками без створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку шляхом проведення загальних зборів, на яких приймаються рішення щодо управління та утримання спільного майна, що розташоване у багатоквартирному будинку та на прибудинковій території; у формі передання співвласниками усіх або частини функцій з управління багатоквартирним будинком управителеві та у формі управління будинком його співвласниками шляхом створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ). На нашу думку, саме третя форма, тобто створення ОСББ, є найбільш поширеною та ефективною формою безпосереднього управління співвласниками багатоквартирними будинками у порівнянні з іншими двома формами управління. При цьому створення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку є доцільним для великих будинків з достатньою кількістю співвласників.

За статтею 1 Закону України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» (далі – Закон), ОСББ – юридична особа, створена власниками квартир та/або нежитлових приміщень багатоквартирного будинку для сприяння використанню їхнього власного майна й управління, утримання та використання спільного майна.

Метою створення об'єднання є забезпечення і захист прав співвласників та дотримання їхніх обов'язків, належного утримання та використання спільного майна, забезпечення своєчасного надходження коштів для сплати усіх платежів, передбачених законодавством та статутними документами. Тобто мета створення об'єднання не пов'язана з отриманням прибутку, що підтверджується статтею 4 Закону, згідно з якою об'єднання має статус неприбуткової організації [3].

Основна діяльність об'єднання полягає у здійсненні функцій, що забезпечують реалізацію прав співвласників на володіння та користування спільним майном співвласників, належне утримання багатоквартирного будинку та прибудинкової території, сприяння співвласникам в отриманні житлово-комунальних й інших послуг належної якості за обґрунтованими цінами та виконання ними своїх зобов'язань, пов'язаних із діяльністю об'єднання [7]. Тобто об'єднання виступає у якості посередника між мешканцями багатоквартирного будинку, зокрема, співвласниками квартир у цьому будинку, як споживачами комунальних послуг, та організаціями-постачальниками таких послуг.

Порядок створення ОСББ встановлено у статті 6 Закону, за якою ініціатива зі створення об'єднання покладається на співвласників квартир та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку. Для прийняття рішення про створення об'єднання ініціативна група, до складу якої повинно входити не менше ніж три власника квартир або нежитлих приміщень, ініціюють скликання та проведення установчих зборів. Однак процедура створення ОСББ є досить тривалою та складною. Так, ініціативна група повинна попередити у

письмовій формі про проведення установчих зборів кожного із співвласників не менше ніж за 14 днів до дати проведення установчих зборів. При цьому рішення про створення ОСББ вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості усіх співвласників. Якщо ж необхідної кількості голосів не набрано, то протягом 15 календарних днів з дати проведення установчих зборів проводиться письмове опитування співвласників, які не голосували на установчих зборах. Можливість проведення такого письмового опитування осіб, що не брали участь в установчих зборах, підтверджує, що усі співвласники квартир та нежитлових приміщень у будинку вважаються членами ОСББ незалежно від наявності або відсутності у них бажання входити до складу об'єднання.

Об'єднання створюється та діє на підставі статуту, який підлягає обов'язковій державній реєстрації. Вищим органом управління ОСББ, рішення якого є обов'язковими для усіх співвласників, є загальні збори його учасників. Також за статтею 10 Закону України, органами управління об'єднання є правління та ревізійна комісія об'єднання.

До компетенції загальних зборів співвласників належать рішення з найбільш важливих питань діяльності ОСББ з управління будинком. Зокрема, такі питання: затвердження статуту об'єднання, внесення змін до нього; обрання членів правління об'єднання; питання про використання спільного майна; затвердження кошторису, балансу об'єднання та річного звіту; попереднє (до їх укладення) погодження умов договорів, укладених на суму, що перевищує зазначену в статуті об'єднання, договорів, предметом яких є цінні папери, майнові права або спільне майно співвласників чи їх частина; визначення порядку сплати, переліку та розмірів внесків і платежів співвласників; прийняття рішення про реконструкцію та ремонт багатоквартирного будинку або про зведення господарських споруд; визначення розміру матеріального та іншого заохочення голови та членів правління; визначення обмежень на користування спільним майном; обрання та відкликання управителя, затвердження та зміна умов договору з управителем, прийняття рішення про передачу функцій з управління спільним майном багатоквартирного будинку повністю або частково асоціації; прийняття рішень про заснування інших юридичних осіб або участь у товариствах [3].

У статті 10 Закону закріплено загальне правило розподілу голосів на загальних зборах ОСББ: такий розподіл голосів здійснюється пропорційно площі, що належить співвласникам. Тобто кожен співвласник (його представник) під час голосування має кількість голосів, пропорційну частці загальної площі квартири або нежитлового приміщення співвласника у загальній площі таких приміщень, розташованих у багатоквартирному будинку. Статутом об'єднання також може бути встановлено інший порядок визначення кількості голосів, що належать кожному співвласнику на загальних зборах.

За загальним правилом рішення приймаються простою більшістю голосів, тобто рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини загальної кількості співвласників. Однак у той же час рішення з бі-

льшості найбільш важливих питань внутрішньої діяльності ОСББ, зокрема, про визначення переліку та розмірів внесків і платежів співвласників, порядок управління та користування спільним майном, передачу у користування фізичним та юридичним особам спільного майна, а також про реконструкцію та капітальний ремонт багатоквартирного будинку або зведення господарських споруд, вважаються прийнятими, якщо за них проголосувало не менш як дві третини загальної кількості усіх співвласників, а в разі, якщо статутом не передбачено прийняття таких рішень, – більшістю голосів. Якщо ж для прийняття рішення на загальних зборах не було набрано достатньої кількості голосів співвласників, які були присутні на зборах, проводиться письмове опитування серед співвласників, які не голосували на загальних зборах. Таке опитування проводиться протягом 15 календарних днів з дати проведення загальних зборів. Якщо протягом цього строку необхідну кількість голосів «за» не набрано, рішення вважаються неприйнятими [3].

Загальні збори співвласників проводяться не рідше одного разу на рік. Для керівництва поточною діяльністю об'єднання обирається правління, яке є виконавчим органом та підпорядковується у своїй діяльності загальним зборам співвласників. Для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю правління об'єднання на загальних зборах обирається з числа співвласників ревізійна комісія (ревізор) або приймається рішення про залучення аудитора.

Об'єднання може бути власником майна, яке складається з майна, переданого йому співвласниками у власність; одержаних доходів; іншого майна, набутого на підставах, не заборонених законом. Саме на це майно може бути звернено стягнення за зобов'язаннями об'єднання. Майно, придбане об'єднанням за рахунок внесків та платежів співвласників, є їхньою спільною власністю. При цьому, як і будь-яка інша юридична особа, об'єднання не несе відповідальності за зобов'язаннями співвласників.

Як одна з провідних форм управління багатоквартирними будинками, ОСББ має ряд переваг у порівнянні з іншими формами.

Так, метою запровадження цієї форми управління є створення такої організаційної структури, яка здатна вирішувати загальні проблеми мешканців будинку, відстоювати їх інтереси та права в органах державної влади [8].

При цьому законодавством об'єднанню надано можливість відведення прибудинкової території у спільну сумісну власність та використання її для здійснення господарської діяльності (будівництва гаражів, здачі в оренду тощо). Дохід, отриманий у результаті проведення цієї діяльності, спрямовується на покращення технічного стану будинку або благоустрій території, що сприяє зменшенню витрат власників на утримання будинку [8].

Перевагою створення ОСББ є також, на нашу думку, надана законодавцем можливість співвласникам брати активну участь в управлінні будинком та самостійно вирішувати усі найбільш значущі питання утримання та використання будинку та прибудинкової території. При цьому співвласникам надано можливість більш повно та всебічно контролювати витрати на утриман-

ня будинку та їх розподіл. Також до переваг створення об'єднання можна віднести можливість самостійного обрання виконавців, що буде сприяти отриманню більш якісних житлово-комунальних послуг та зменшенню витрат на утримання будинку та прибудинкової території. Створення ОСББ сприяє підвищенню рівня відповідальності власників за технічний стан та обладнання будинку, адже сплачуючи власні кошти та маючи змогу контролювати витрати та визначати їх рівень, вони зацікавлені в підтриманні будинку та території в належному стані.

Однак, незважаючи на численні переваги, створення ОСББ як форми управління багатоквартирним будинком, має і певні недоліки. Так, одним з таких недоліків залишається пошук усіх власників житлових та нежитлових приміщень у багатоквартирному будинку. Незважаючи на те, що стаття 32 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» встановлює, що інформація про зареєстровані права та їх обтяження, що містяться у Державному реєстрі прав, є відкритою та загальнодоступною, отримати інформацію про власників житлових приміщень у багатоквартирних будинках для створення ОСББ є проблематичним. Так, інформація з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно може бути неповною у зв'язку з тим, що в Реєстрі знаходиться інформація про об'єкти нерухомого майна, реєстрація яких проводилася з 1 січня 2013 року, або якщо їх власники виявили бажання включити інформацію про такі об'єкти до Реєстру.

Також проблематичним наразі залишається питання передання у власність або у постійне користування земельної ділянки під будинком. Чинним законодавством наразі закріплено правило щодо безоплатного передання прибудинкової території у спільну власність власників квартир та нежитлових приміщень у будинку, але на практиці ці питання залишаються невирішеними.

У той же час, зважаючи на те, що сьогодні більше 70 % житлового фонду України потребують проведення капітального ремонту та відсутність матеріальної підтримки з боку держави, усі витрати, пов'язані з ремонтом та утриманням будинку, покладаються на співвласників, що, у свою чергу, призводить до підвищення їхніх витрат, зокрема, квартплати.

Враховуючи викладене вище, можна стверджувати, що процес створення ОСББ як однієї з можливих форм управління багатоквартирними будинками є досить складним та не матиме однозначного позитивного ставлення усіх співвласників у багатоквартирних будинках.

Висновок. Таким чином, можна зробити висновок про те, що, як і інші форми управління багатоквартирними будинками, створення ОСББ має як переваги, так і недоліки. До того ж, зважаючи на низький рівень роз'яснювальної роботи щодо законодавства про нові форми управління багатоквартирними будинками, більшість населення не зовсім розуміє сутність даної форми управління та свою роль у такому управлінні. Саме цим, на нашу думку, пояснюється те, що сьогодні в Україні із загальної кількості майже 160 тисяч лише у 24 тисячах багатоквартирних будинків створено ОСББ [2].

Зважаючи на викладене вище та попри вказані недоліки та складнощі,

що можуть виникнути при здійсненні діяльності об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, створення ОСББ наразі має достатньо велику кількість переваг та є найбільш перспективною та ефективною формою управління багатоквартирними будинками.

Бібліографічні посилання

1. Мирза С.С. Договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.03 / С.С. Мирза. – К., 2011. – 20 с.
2. Половину українських багатоповерхівок віддадуть під управління ОСББ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.biznews.com.ua/polovinu-ukrayinskih-bagatoverhivok-viddadut-pid-upravlinnya-osbb/>
3. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку : Закон України № 2866 від 29 листопада 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2866-14>.
4. Про особливості здійснення права власності у багатоквартирному будинку : Закон України № 417-VIII від 14 травня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/417-19/page>.
5. Професійне управління житловою нерухомістю: правові, організаційні, економічні і фінансові аспекти : практ. посібник. Том І. Бригілевич В., Гура Н., Щодра О., Швець Н., Кіндрацький Б., Бернацький В., Шишко В., Когут Г., Влодарчик Р. ; за заг. ред. Бригілевича В. – Львів, ФОП П'ятаков Ю.О., 2013. – 232 с.
6. Система управління житлом в Україні: актуальний стан і перспективи реформування : практ. посібник / Бригілевич В., Березовчук М., Швець Н., Щодра О. – Львів, 2011. – 144 с.
7. Трегубова О. Управління багатоквартирним будинком: вибір найоптимальнішого методу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osbb-inform.com.ua/2015/08/31/14/>
8. Сидоренко А. Трохи про переваги та недоліки створення ОСББ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proosbb.info/2011/01-28/14:25/trokh-pro-perevagi-ta-nedoliki-stvorennya-osbb.html>

Yunin O. S. Advantages and lacks of association of joint owners of apartment house (AJOAH) as one of forms of management apartment houses. The association of joint owners of apartment house as one of forms of management apartment houses is characterized in the article. An association of joint owners of apartment house is the legal entity, created by the proprietors of apartments and/or non-residential premises of apartment house for an assistance to the use of their own property and management, maintenance and use of general property.

Basic activity of association consists in realization of functions that provide realization of rights for joint owners on possession and using general property of joint owners. Also an association comes forward in quality of mediator between the lodgers of apartment house, in particular, by the joint owners of apartments in this house, as by the consumers of building services, and such service organizations-providers.

As well as has other forms of management, creation of AJOAH, apartment houses both advantages (possibility to the joint owners independently to decide basic questions from a management a house and its territory, in particular, independent decision of size of payment on maintenance of house and its territory, receipt of more quality services due to the independent electing of performers, more operative reacting on problems with a house and its territory, increase of responsibility of joint owners for the state of house and others like that) and defects (imperfection of current legislation in relation to activity of AJOAH, problematical character of receipt of information from the State register of material rights on the real estate about the proprietors of accommodation in a house, unsatisfactory technical state of most apartment houses, absence of material support from the side of the state on repair and maintenance of

houses and their territory and others like that).

However having regard to all enumerated complications in creation and activity of associations of joint owners of apartment houses, in the article drawn conclusion that creation of AJOAH now becomes the most wide spread form of direct management joint owners by apartment houses.

Keywords: *management, association of joint owners, apartment house, form of management a housing fund, anapartment house.*

Надійшла до редакції 29.10.2017

Ільков В.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.95

СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Розглянуто актуальні питання джерел права в адміністративному судочинстві. Проаналізовано наукові підходи до розуміння джерел права, їх системи та підходів до групування, що склалися в юридичній науці. Наведено авторські підходи до поділу системи джерел права в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: *право, адміністративне право, джерела права, адміністративне судочинство, система, джерела права в адміністративному судочинстві.*

Постановка проблеми. Правовий феномен системи джерел права в адміністративному судочинстві є одним із важливих і актуальних не тільки у юридичній науці, але і у правозастосуванні. І це не випадково, адже джерела права в адміністративному судочинстві є внутрішньою організацією та зовнішнім виразом сутності та змісту права, від їх специфічних особливостей залежить правильність здійснення адміністративного судочинства.

Попри те, що питанням системи джерел права взагалі та джерел права в адміністративному судочинстві зокрема приділялася увага дослідників, поряд з цим низка питань, пов'язаних із визначенням їх системи, характеристикою їх структурних елементів, у вітчизняній процесуальній науці залишається недостатньо вивченою. Такий стан зазначеної проблематики свідчить про необхідність поглиблення сучасних знань стосовно джерел права в адміністративному судочинстві, адже це має не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Поняттю джерела права приділяється значна увага з боку вчених різних галузей

правової гносеології: В.Д. Бабкіна, С.Д. Гусарева, В.С. Журавського, О.В. Зайчука, А.П. Зайця, Л.А. Луць, О.Г. Мурашина, П.О. Недбайла, Ю.М. Оборотова, Н.М. Оніщенко, М.П. Орзіха, О.В. Петришина, Л.В. Петрової, П.М. Рабіновича, В.М. Селіванова, В.Ф. Сіренка, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюка, С.Г. Стеценка, Р.Б. Тополевського, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, О.І. Ющика, які торкалися різних аспектів досліджуваної проблеми.

До сучасних дослідників саме джерел адміністративного права України можна віднести Ю. П. Битяка, О.В. Константія, О.В. Кузьменко, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, С.Г. Стеценка та ін. Проте, незважаючи на наявність змістовних наукових здобутків з цієї тематики, питання щодо системи джерел права в адміністративному судочинстві, підходи до їх класифікації не розглядалися.

Тому **метою** даної наукової статті є визначення актуальних проблем систематизації джерел права в адміністративному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Джерелам права в адміністративному судочинстві притаманні усі ознаки системного утворення: сукупність певних елементів, наявність зв'язків між ними, ієрархічна побудова тощо, які у сукупності своїй мають цілісний характер. Системність джерел права в адміністративному судочинстві первісно закладена в самій їхній природі та в їхньому характері як правових феноменів, що існують і функціонують не окремо, а тим більше не ізольовано один від одного, а в тісному взаємозв'язку та взаємодії один з одним.

Розглядаючи джерела права в адміністративному судочинстві як систему, слід зазначити про відсутність теоретичного поняття щодо її розуміння. Якщо звернутися до теоретиків права, то у наукових працях визначення поняття «система джерел права» надається по-різному.

Так, Н. М. Пархоменко під системою джерел права розуміє органічну, комплексну, багаторівневу, динамічну й відкриту систему, складові елементи якої – підсистеми, об'єднані певними зв'язками, розташовані у певному встановленому порядку, що забезпечує її функціональність та визначає її місце у правовій системі [1, с. 17]. На нашу думку, таке визначення є занадто широким і не відображає властивості саме системи джерел права.

Р. Б. Тополевський систему джерел права трактує як сукупність усіх форм юридичного закріплення і організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) у сукупності їх взаємозв'язків (генетичних, структурних та функціональних), через які об'єктивуються нормативні приписи галузі права, нормативні складові національної або регіональної (наднаціональної) правової системи чи міжнародного правопорядку [2, с. 11]. В даному визначенні автор ототожнює систему джерел права та джерел законодавства, адже говорить виключно про джерела права у розумінні сукупності юридичних норм.

Н. А. Гураленко зазначає, що система джерел права – це цілісне, динамічне, інтегративне, об'єктивне правове утворення, що визначається взаємозв'язком таких елементів, як закон, договір, звичай, правова доктрина,

принципи права, суддівська правотворчість [3, с. 16].

Цікавим, і найбільш доцільним є визначення системи джерел права, запропоноване М.М. Марченком, який визначає її як комплекс взаємопов'язаних та взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, які об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах і утворюють нормативно-правову організацію, необхідну для забезпечення правового регулювання у будь-якому суспільстві [4, с. 163].

У юридичній науці на сьогодні не існує єдиного підходу до класифікації джерел права, що пояснюється складністю досліджуваної категорії та її багатогранністю. Як слушно зазначає Н.М. Пархоменко, проблема класифікації джерел права не обмежується науковим аналізом окремих джерел права, що регулюють відповідні відносини. Групування джерел права за видами є початком класифікації. Виокремивши групи джерел права за принципом схожості та відмінності, можна вибудувати цілісну систему джерел права. Отже, як вказує він, необхідно знайти такі ознаки, які будуть необхідними і достатніми для створення груп джерел права і, відповідно, для опису цілісної системи джерел права [5, с. 30; 1, с. 127–128].

Як відомо із курсу логіки, класифікація є різновидом логічної операції поділу понять, тобто є розподілом певної множини об'єктів за групами (родами, видами, типами, підвидами) на специфічних підставах (за критеріями) [5, с. 30; 6, с. 75].

Говорячи про види джерел права в адміністративному судочинстві, варто також звернутися до надбань юридичної науки.

У юридичній літературі виокремлюють такі основні зовнішні форми (джерела) права: 1) нормативно-правовий акт; 2) нормативно-правовий договір; 3) правовий звичай; 4) правовий прецедент; 5) принципи права; 6) правова доктрина; 7) релігійні джерела [7, с. 193].

У свою чергу, Р.Б. Тополевський пропонує разом із традиційними джерелами права, до яких звичайно належить нормативно-правовий акт, нормативно-правовий договір, правовий прецедент, правовий звичай, принципи права, включити до системи джерел права й нетрадиційні – корпоративні акти, релігійно-правові тексти, акти м'якого права (рекомендаційні акти міжнародних організацій) [2, с. 4].

Слід наголосити, що на сучасному етапі спостерігається зближення національних і міжнародних правових систем, їхнє взаємозбагачення. Це сприяє сумісності різних за типологічними та іншими ознаками правових систем і здатності взаємодіяти між собою, а також зменшує відставання окремих національних правових систем від сучасних надбань і вимог правового розвитку людської цивілізації [8, с. 400].

Сучасним правовим системам характерне відродження тенденцій різноджерельного права. Не існує такого юридичного устрою, який віддавав би перевагу виключно одному з джерел права і нехтував усіма іншими, але існують системи, де одне з джерел переважає над іншими [9, с. 21].

Як слушно зазначає М.М. Марченко, спільними для усіх правових сис-

тем є такі джерела права:

- 1) нормативно-правові акти на чолі із законом;
- 2) звичаї, які формують систему норм звичаєвого права;
- 3) судова практика, судові прецеденти, які є загальноновизнаними джерелами права;
- 4) міжнародні договори, які за своїм значенням наближаються до конституційних законів;
- 5) загальні принципи права, відповідно до яких повинна будуватися діяльність судових та інших державних органів;
- 6) доктрини, з допомогою яких виробляються основоположні принципи романо-германського права [4, с. 463].

Відповідна ієрархія джерел права юридично та фактично простежується не тільки у правових сім'ях, що охоплюють значну кількість країн, а й у правових системах.

Що стосується науки адміністративного права та адміністративного процесуального права, то вченими досі не вироблено доктрини системи джерел адміністративного права і, відповідно, системи джерел права в адміністративному судочинстві.

Так, В.І. Курило до системи джерел адміністративного права включає такі складові:

- 1) адміністративно-правові концепції та доктрини;
- 2) адміністративно-правові акти;
- 3) акти органів державного управління;
- 4) акти судових органів;
- 5) адміністративні договори та угоди;
- 6) природне право;
- 7) адміністративно-правові звичаї;
- 8) адміністративно-правові прецеденти [11, с. 31].

Ю.В. Цуркаленко вважає, що сучасна система джерел адміністративного права України має бути представлена таким чином:

- нормативно-правові акти державних органів України;
- міжнародні джерела;
- рішення національних судів [12].

Як пише О.Б. Черномаз, в Україні реалізується система джерел адміністративного права, яка містить у собі такі види джерел: нормативно-правовий акт, нормативний договір, правовий прецедент, правовий звичай і доктрина [13].

Аналіз вищенаведеного дозволяє зробити деякі узагальнення.

Незважаючи на домінування в юридичній науці підходів, що джерелами права можуть виступати виключно нормативно-правові акти, слід зазначити, що інтеграція до світової правової дійсності поставила питання про нове розуміння системи джерел права, у тому числі це твердження також стосується джерел права в адміністративному судочинстві. Базування концепції, що джерелами права в адміністративному судочинстві є нормативно-правовий акт, міститься на нормах ст. 5 КАСУ, в якій вказано, що адміністративне су-

дочинство здійснюється відповідно до Конституції України, цього Кодексу та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Наслідком таких підходів є те, що фахівці асоціюють систему джерел права в адміністративному судочинстві з системою адміністративного процесуального законодавства.

Така інтерпретація пов'язана з тим, що деякі правники до системи джерел включають: (а) тільки закони й підзаконні акти; (б) первинні і вторинні (формальноюридичні) джерела; (в) сукупність усіх форм юридичного закріплення й організаційного забезпечення інформації про загальнообов'язкові правила поведінки (юридичні норми) в сукупності їх взаємозв'язків, через які об'єктивуються нормативні приписи галузі права, нормативні складники національної або регіональної (наднаціональної) правової системи чи міжнародного правопорядку [14, с.192].

Безперечно, основним елементом джерел права в адміністративному судочинстві є система адміністративного процесуального законодавства.

Становить інтерес рішення Конституційного Суду України (справа про тлумачення терміна «законодавство»), відповідно до якого визначено, що в контексті положень КЗпП України терміном «законодавство» охоплюються не лише закони України, декрети Кабінету Міністрів України (яким на підставі попередньої Конституції УРСР було надано силу законів у рамках тимчасово делегованих йому законодавчих повноважень) і ратифіковані Україною міжнародні договори, а й постанови Верховної Ради, укази Президента, постанови Кабінету Міністрів України (прийняті в межах повноважень цих органів). Що ж до президентських указів та урядових постанов, то Конституційний Суд України, тлумачачи ці акти як «складову частину законодавства України», в основу обґрунтування своєї позиції поклав тези, відповідно до яких такі акти «встановлюють загальнообов'язкові правила» й «мають універсальний характер» [15]. Систему законодавства, на нашу думку, варто розглядати в широкому й у вузькому смислі. Широке розуміння законодавства об'єднує в єдине ціле усі закони й підзаконні акти, що приймаються в державі; вузько розглядається законодавство як упорядкована сукупність законів. У будь-якому разі термін «законодавство» навіть при найширшому його трактуванні ототожнювати з поняттям «джерело права» неприпустимо, тому що законодавство, і варто підтримати С.В. Васильєва, це лише частина системи джерел права в адміністративному судочинстві [14, с. 192].

Таким чином, адміністративно-процесуальне законодавство, як вже зазначалося вище, із джерелами права співвідноситься як часткове та загальне, адже система джерел адміністративного процесуального законодавства входить до системи джерел права в адміністративному судочинстві, які законодавством не обмежуються. Тому можна зазначити, що система нормативно-правових актів, що становить собою адміністративно-процесуальне законодавство, є не єдиним, а одним із джерел права в адміністративному судочинстві. У зв'язку з цим можна навести такі аргументи.

По-перше, основною складовою джерел права в адміністративному судочинстві є адміністративно-процесуальне законодавство, що складається з системи нормативно-правових актів.

Нормативно-правовий акт – це акт правотворчої діяльності компетентних державних органів, що встановлює, змінює або скасовує правові норми. Нормативний акт приймається компетентним органом у певному процедурному порядку. Це офіційний документ, що містить правові норми, тобто носій інформації про правові норми, юридичне джерело права. Нормативно-правові акти мають різні назви, вони відрізняються один від одного за юридичною силою, за суб'єктами видання тощо [16, с. 21].

Визначаючи основним джерелом права в адміністративному судочинстві нормативно-правові акти, слід вказати на те, що адміністративно-процесуальні відносини можуть регулюватися й іншими правовими приписами, які встановлені відповідними компетентними органами. Так, згідно з ч. 4 ст. 9 КАСУ, у разі невідповідності нормативно-правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу.

Крім того, у разі відсутності закону, що регулює відповідні правовідносини, суд застосовує закон, що регулює подібні правовідносини (аналогія закону), а за відсутності такого закону суд виходить із конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права) (ч. 7 ст. 9 КАСУ).

Також слід звернути увагу й на таку властивість нормативно-правових актів, як джерел права в адміністративному судочинстві, а саме на можливість їх незастосування у разі виникнення в суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України (ч. 5 ст. 9 КАСУ). У такому випадку суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта.

По-друге, сьогодні є дискусійним у теоретичному плані низка проблем, пов'язаних з визнанням судової практики самостійним видом джерел права в адміністративному судочинстві, віднесенням судових рішень до джерел права в адміністративному судочинстві. Невирішеність цих питань, по-перше, впливає на формулювання змісту поняття «джерела права в адміністративному судочинстві» та на їх систему; по-друге, ускладнює правозастосовну діяльність. Адже така невизначеність не дозволяє відповісти на запитання, які саме акти і в яких межах може застосовувати адміністративний суд при вирішенні публічно-правового спору; по-третє, як правильно зазначає О.В. Гетманцева, залишає невирішеною проблему співвідношення правотворчості, правозастосування і правотлумачення в судовій діяльності.

За ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., суди при розгляді справ застосовують Конвенцію і практику Євросуду як джерело права.

Так, згідно з ч. 6 ст. 9 КАСУ, якщо міжнародним договором, згода на

обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що встановлені законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

З урахуванням вищенаведеного ми можемо зробити певні **висновки**.

1. Систему джерел права в адміністративному судочинстві утворюють тільки офіційно визнані види джерел, які становлять створену або санкціоновану державою певну типову правову форму.

2. Поділяючи джерела права в адміністративному судочинстві на традиційні (формальні) та нетрадиційні, до першої групи джерел ми відносимо нормативно-правові акти, які включають в себе Конституцію України, закони, підзаконні правові акти та міжнародні договори. Нетрадиційні джерела права в адміністративному судочинстві становлять : судовий прецедент, принципи права, правовий звичай, правові позиції.

3. З урахуванням вищевикладеного та предмета нашого дослідження джерела права в адміністративному судочинстві можна класифікувати за такими критеріями:

1) за ієрархією – закони й підзаконні акти;

2) за суб'єктами видання – джерела права, що приймаються Верховною Радою України та іншими суб'єктами правотворчості (Президент України, Конституційний Суд України тощо);

3) за предметом регулювання – джерела загального характеру (Конституція України, Закон України «Про судовий збір») й ті, що належать до окремих інститутів (Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»);

4) за юридичною силою – джерела права, що діють на території України, та ті, які є загальноновизнаними або діють у межах й інших держав (міжнародні договори, Конвенція про захист прав і основоположних свобод тощо);

5) за дією й колом осіб – загальні, що поширюються на усіх осіб, і спеціальні – для окремих категорій осіб;

6) за формою – нормативно-правові акти, міжнародні договори й судова практика;

7) за змістом – галузеві й комплексні. До перших належать ті, що регулюють суспільні відносини виключно у сфері адміністративного судочинства; у других містяться норми, що належать до кількох галузей права (наприклад, норми Податкового кодексу України);

8) за часом дії – постійні й тимчасові.

Бібліографічні посилання

1. Пархоменко Н. М. Джерела права : теоретико-методологічні засади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень / Н. М. Пархоменко. – К., 2009. – 32 с.

2. Тополевський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 – Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень / Р. Б. Тополевський. – Х., 2004. – 18 с.

3. Гураленко Н. А. Система джерел права : аналіз структурних елементів /

Н. А. Гураленко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 538: Правознавство. – С. 11–16.

4. Марченко М.Н. Источники права / М. Н. Марченко. – М. : Проспект, 2008. – 760 с.
5. Вісьтак М.Я. Міжнародно-правові акти в системі джерел трудового права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. / Вісьтак Марія Ярославівна. – Львів, 2012. – С.175.
6. Карамішева Н. В. Логіка : підручник / Н. В. Карамішева. – Львів : Стрім, 1997. – 245 с.
7. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – К. : Атіка, 2013. – 412 с.
8. Новий тлумачний словник української мови : у 3-х т. : Т. 1 (А–К) / уклад В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – 768 с.
9. Луць Л. А. Проблеми взаємодії національних та міждержавних правових систем // Правова держава. – 2002. – Вип. 13.
10. Хомюк Н.С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Хомюк Наталія Сергіївна. – Львів, 2015. – С. 215.
11. Курило В.І. Про систему джерел адміністративного права / В.І. Курило // Юридичний вісник. – № 2(11). – 2009. – С. 30–33.
12. Цуркаленко Ю.В. Деякі аспекти розуміння сучасної системи джерел адміністративного права України / Ю.В. Цуркаленко // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2015. – № 2(12) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/n2/15tyvaru.pdf>
13. Черномаз О.Б. Джерела адміністративного права: сучасний стан та перспективи розвитку / О.Б. Черномаз // Науковий вісник Ужгородського нац. університету, Серія ПРАВО. – 2015. – Вип. 30. – Т. 2. – С. 89–91.
14. Васильєв С.В. Поняття та складові системи джерел цивільного процесуального права України / С.В. Васильєв // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2013. – № 1062. Серія «ПРАВО». – Вип. № 14. – С. 192–196.
15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») № 12-рп/98 від 9 липня 1998 р. – Справа № 17/81-97; № 1-1/98.
16. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес : підручник / С.В. Васильєв. – К. : Алерта, 2015. – 352 с.

Ilkov V.V. System of sources of law in administrative rule-making. The article deals with pressing issues of sources of law in the administrative rule-making. In the article the author has analysed the scientific going near understanding of sources of right, their system and going near grouping, that was folded in legal science. There are authorial approaches in relation to the division of the system of sources of right in the administrative rule-making.

Keywords: law, administrative law, sources of law, administrative rule-making, kinds, sources of law in the administrative rule-making.

Надійшла до редакції 13.02.2017

Орлова О.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 305+340

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ У ФОРМУВАННІ ІМІДЖУ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО В УКРАЇНІ

Розглянуто гендерну рівність у цілому та при формуванні державних органів влади і, зокрема, особового складу Національної поліції України. Досліджено імідж поліції в аспекті гендерної рівності та правової свідомості населення. Проаналізовано результати впровадження гендерного підходу у роботі Національної поліції України. Досліджено, яким чином збільшення кількості жінок у поліції вплинуло на ставлення громадськості до неї. Окреслено шляхи формування позитивного іміджу працівника поліції.

Ключові слова: гендер, гендерні відносини, гендерна рівність, імідж, імідж поліцейського.

День у день нас переконують у тому, що між чоловіками й жінками велика відмінність..., запевняють, що ми по-різному мислимо й керуємося кожен своїм голосом моралі. Однак, попри такі міжпланетарні відмінності, ми працюємо в тих самих організаціях, де нас оцінюють за однаковими критеріями, коли йдеться про підвищення зарплат, просування по службі, премії чи повноваження.

М. Кімел

Постановка проблеми. На сьогодні Україна, яка проголосила стратегію європейського вибору, перебуває на етапі становлення гендерного права та суспільства. Одним із важливих його завдань є забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, а відтак й викорінення усіх форм соціостатевої дискримінації. За своїм призначенням гендер направлений на справедливе визначення міри свободи двох суб'єктів суспільства: чоловіків та жінок, їхнього статусу. За сферою дії норми гендерного права знаходять своє місце у різних галузях права, що забезпечують здійснення політичних, громадянських, економічних, соціальних та культурних прав людини відповідно до принципу рівноправ'я статей.

Процес реформування органів державної влади відповідно до прагнення

України зайняти гідне місце серед демократичних європейських країн розвивається досить інтенсивно. Одним із напрямів цього процесу є удосконалення та розвиток системи МВС, її наближення до європейських стандартів.

Суспільство приписує жінкам та чоловікам різні ролі, різні норми поведінки, а також формує в них різні сподівання. Історично склалося, що у свідомості людей професія поліцейського асоціюється з чоловіками. Проте на сьогодні законодавець на законодавчому рівні закріпив гендерні квоти. Так, Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» 2005 року передбачено необхідність представництва жінок і чоловіків у політиці та процесі ухвалення рішень, але не вказано механізми досягнення цієї мети [1]. Тому гендерні політичні квоти в законі визначено як один із інструментів «позитивних дій» – спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу можливостей жінок і чоловіків реалізувати рівні громадянські права, надані їм Конституцією та законами України [2]. Загалом гендерні квоти є способом забезпечення представництва жінок у владних структурах. Так, Закон України «Про політичні партії України» передбачає 30 % добровільну гендерну квоту у виборчих списках кандидатів у депутати. Крім того, у статті 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» зазначено, що статут політичної партії повинен містити інформацію про «розмір квот, що визначає мінімальний рівень представництва жінок і чоловіків у виборчому списку ... не менше 30 %» [3]. Це саме стосується кількості жінок в усіх органах державної влади, включаючи Національну поліцію України. Проте, як вплинуло збільшення кількості жінок у поліції на ставлення громадськості до неї, ми і спробуємо дослідити.

На актуальність досліджуваної теми також вказує те, що за Індексом гендерної нерівності 2015 року, що відображає такі аспекти людського розвитку, як репродуктивне здоров'я, економічний статус та розширення прав і можливостей жінок у порівнянні з чоловіками, Україна посідає 83-тє місце зі 150 країн [4].

Отже, **метою** цієї статті є дослідження гендерної рівності в цілому та при формуванні державних органів влади і, зокрема, особового складу Національної поліції України, аналіз іміджу Національної поліції в аспекті гендерної рівності та правової свідомості населення, вплив гендерної політики на імідж працівника поліції.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Враховуючи проблематику даного дослідження, яка є новою на сьогодні, наукових праць нараховується небагато. Більшою мірою це міжнародно-правові акти, доповіді міжнародних конвенційних органів ООН, документи і матеріали правозахисних організацій, які свідчать, що гендерна нерівність є актуальною правовою проблемою для багатьох країн світу, у тому числі й для України, пов'язана насамперед із соціостатевою нерівністю та гендерною дискримінацією жінок в усіх сферах.

Найбільш ґрунтовною працею останніх років є дисертаційна робота на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Н.В. Аніщук з дослі-

дження гендерного насильства в Україні [5]. Різні аспекти гендерної політики розглядалися у працях Г.М. Тимошко [6], Т.І. Євтухової, Ю.В. Легенько, О.В. Родіонова, О.М. Руденка [7] та інших.

Заслуговує на увагу нещодавно прийнята Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року від 5 квітня 2017 р. № 229-р [8].

Виклад основного матеріалу. В останнє десятиліття аналіз і розуміння гендера та статі суттєво просунулося в юриспруденції, у практиці нашої держави у цілому та в науковій літературі зокрема. Це пов'язано насамперед із тим, що у сучасній методології науки з'явився один із важливих підходів наукового пізнання – гендерний підхід, який поступово впроваджується в юриспруденцію, інформаційно-просвітницьку діяльність, під час здійснення розроблення та формування механізму управління гендерними процесами в системі законодавчої та виконавчої влади.

Яким би не було людське суспільство, воно складається з двох найбільших категорій людей – чоловіків і жінок. І в культурі кожного суспільства є норми, моделі поведінки, традиції, які передаються від покоління до покоління, уявлення про те, якими повинні бути чоловіки та жінки, які соціальні ролі їм відігравати [7, с. 25].

Однак історично від чоловіків та жінок очікували виконання різних соціальних ролей. Завжди існував гендерний розподіл праці, традиційний для патріархального суспільства: жінка – мати-вихователька, домогосподарка, доглядальниця; чоловік – батько-годувальник, захисник, здобувач засобів до існування. В наш час для жінки припустимою стала робота поза домом, бажано сумісна з домашньою працею і внутрішньосімейними ролями, для чоловіка – працівника поза домом, лідера і керівника. За такими уявленнями, чоловіків прийнято оцінювати за трудовими, професійними успіхами, а жінок, насамперед, за наявністю сім'ї та дітей. Такі узагальнені усталені уявлення про те, якими є чоловіки та жінки та чим вони повинні займатися, називають гендерними стереотипами¹. Нерідко доводиться чути, що жінки занадто емоційні й не здатні мислити раціонально, щоб бути лідерами і керівниками, а чоловіки – позбавлені чуттєвості і терпіння, щоб доглядати маленьких дітей. Судження будується на тому, що ця людина є чоловіком/жінкою, яким притаманні такі-то риси, які є прийнятними/неприйнятними для тієї чи іншої діяльності [7, с. 26].

Крім того, у жінок, які виявляють свої здібності, бажають реалізувати свій потенціал, часто може виникнути конфлікт із традиційними поглядами оточуючих на місце жінки в суспільстві і, можливо, з власними уявленнями про себе як про особистість. Для чоловіків висуваються вимоги слідувати но-

¹ Поняття «стереотип» було введено в наукову термінологію американським психологом У. Ліппманном (XV. Lippmann) у 1922 році.

Стереотип – сукупність спрощених узагальнень про групу індивідуумів, яка дає можливість розподілити членів групи за певними категоріями і сприймати їх шаблононо, згідно з очікуваннями щодо поведінки людей, які належать до певної категорії [7, с. 27].

рмам успішності в усіх сферах життя, досягти чого часто повністю неможливо, що викликає стрес і призводить до компенсаторних реакцій: обмеження емоційності, нав'язливе прагнення до змагання тощо [7, с. 28].

Важливу роль у багатьох життєвотворчих процесах реалізації гендерної політики держав світу відіграє формування гендерної рівності жінок і чоловіків.

Запровадження політики гендерної рівності стає в Україні також однією з важливих передумов розбудови громадського суспільства. Невипадково на саміті тисячоліття ООН однією з цілей розвитку тисячоліття, утверджених і Україною, було прийняття гендерної рівності та надання більших повноважень жінкам.

Гендерний підхід ґрунтується на ідеї про те, що важливими є не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками і жінками, а те культурне і соціальне значення, яке суспільство надає цим відмінностям [6, с. 49].

Тому не випадково на сьогодні значну частину особового складу Національної поліції, як і багатьох інших державних органів, складають жінки. Отже, поліцейський, його імідж та ставлення громадян до поліції залежить від жіночої частини означеного органу влади.

Як влучно зазначає І.В. Воробйова, що важливим напрямом повернення довіри населення до поліції є створення позитивного іміджу працівника, зростання правової свідомості громадян, їх готовності брати участь у вирішенні правоохоронних проблем [9].

Значну роль у цьому, на нашу думку, відіграє збільшення кількості жінок серед працівників Національної поліції.

Так, у лютому 2016 року відбувалося навчання на базі Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ для слухачів патрульної служби Запоріжжя. Загальна кількість слухачів, які приступили до навчання на базі університету – 141, з яких 24 жінки. У Запоріжжі майбутні поліцейські навчалися на базі тренінгового центру Головного управління Національної поліції Запорізької області у кількості 403 особи, з них 91 жінка [10]. Тенденції щодо збільшення кількості жінок на службі у поліції знаходять своє відображення і у кількісному співвідношенні здобувачів вищої освіти на денній формі навчання за державним замовленням.

При згадці слова «імідж» у кожного з нас мимовільно виникає ланцюжок асоціацій: «образ – враження – чутка – репутація – слава – престиж – громадська думка» [11]. Позитивний імідж є дуже важливим у роботі Національної поліції.

Визначень іміджу існує безліч. Найбільша їх частина зводиться до того, що імідж (лат. *imago, image*) – це образ відомої особи або речі, що створюється засобами масової інформації, стереотипами масової свідомості, літературою чи самим індивідом. Для поліцейського імідж – це певна цінність, що є запорукою успіху і сприйняття людиною, суспільством його роботи.

Дослідники стверджують, що 92 % враження залежить від того, який людина має вигляд [11]. Тому позитивним є перехід поліцейських на носіння форменого одягу нового зразка.

У розвинутих зарубіжних країнах з усталеною демократією проблема створення належного іміджу поліцейських, підтримки авторитету та престижу поліцейської діяльності постійно знаходиться у центрі уваги дослідників як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Завдяки спільним зусиллям держави, поліції та громадян, а також цілеспрямованому вкладенню значних фінансів і матеріально-технічних засобів, у суспільстві створюється і підтримується привабливий та респектабельний імідж поліцейського-професіонала. Імідж поліцейського тісно пов'язаний з образом справжнього стража порядку, уявленнями про його інтелектуальність, моральність, ініціативність, відповідальність, справедливість, а також витривалість, тренуваність та силу [11].

Отже, вважаємо за необхідне при плануванні діяльності щодо формування позитивного іміджу поліції України враховувати світовий досвід у рамках досліджуваної проблематики.

Напрямами формування позитивного іміджу працівника поліції доцільно вважати: вдосконалення системи професійного відбору та професійно-психологічної підготовки працівників незалежно від статі; проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо функцій та обов'язків як самих працівників поліції, так і пересічних громадян, інформування про результати діяльності поліції, надання правової допомоги населенню; формування специфічної корпоративної культури поліції України.

Реалізація запропонованих заходів сприятиме поліпшенню іміджу працівника поліції та супутніх йому явищ, таких як престиж професії, авторитет та повага до Національної поліції, формуванню працівника поліції нового, сучасного типу. Все це, у свою чергу, сприятиме підвищенню загального рівня правосвідомості громадян, їх готовності брати участь у вирішенні правоохоронних проблем, що, безперечно, сприятиме більш ефективному виконанню працівниками поліції своїх службових обов'язків.

Працівник поліції повинен на досить високому рівні не просто володіти певною сукупністю умінь та навичок у галузі взаємодії і спілкування з іншими людьми, бути зовнішньо привабливим, а й вміти гнучко підходити до вирішення професійних питань, виявляючи у поведінці навіть протилежні стилі залежно від ситуації.

Головна мета правоохоронної діяльності – служіння закону, що не є самоціллю, а сприймається громадянами як утілення справедливості й моральності та сприяє забезпеченню правопорядку в державі. Для досягнення високого рівня суспільної користі роботи всієї системи МВС кожен працівник цієї системи повинен усвідомити соціальну значущість своєї діяльності та її результатів. У контексті цієї проблеми на перше місце висуваються професійно-психологічні та моральні якості особистості правоохоронця, які й відіграють головну роль у створенні позитивного іміджу органів правопорядку в очах пересічних громадян і українського суспільства загалом [12].

На престиж професії поліцейського, на думку населення України, впливають:

- уміння спілкуватися з людьми;

- ставлення працівників сил охорони правопорядку до своєї професії та співробітників;
- особистісні (індивідуально-психологічні) якості;
- гідний рівень освіти;
- бажання й можливість розвиватися та самовдосконалюватися;
- можливість працевлаштування після закінчення навчального закладу системи МВС, відставки або звільнення;
- ставлення персоналу органів внутрішніх справ до населення [13].

Впровадженню гендерного підходу у діяльності Національної поліції сприятиме удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства; зменшення гендерного дисбалансу серед кількісного складу поліції; розроблення та внесення до програм курсів підвищення кваліфікації з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; удосконалення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та дискримінації більш як за однією ознакою, однією з яких є ознака статі, розгляду випадків такої дискримінації та вжиття відповідних заходів за результатами їх розгляду.

Висновки. Формування іміджу – процес тривалий і складний. Це має стати одним із стратегічних напрямів реформування усієї системи правоохоронних органів взагалі і поліції насамперед.

Паритетність у Національній поліції є запорукою підвищення рівня життя населення, адже тільки вона дозволяє представляти інтереси та враховувати потреби усіх громадян та громадянок. Саме тому гендерні квоти в українських умовах слід розглядати не лише як один із механізмів приведення до влади «нових облич» та оновлення еліти [14], але й як спосіб побудувати справедливіше та більш інклюзивне для усіх категорій населення демократичне суспільство.

Бібліографічні посилання

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 // ВВР України. – 2005. – № 52. – Ст. 561.
2. Гендерні квоти проти статусу-кво: доступ жінок до політики // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/genderni-kvoti-proti-statusu-kvo-dostup-zhinok-do-politiki>.
3. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365-III // ВВР України. – 2001. – № 23. – Ст. 118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>
4. Gender Inequality Index / Human Development Reports. – United Nations Development Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/content/table-4-gender-inequality-index>
5. Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Н.В. Аніщук. – Одеса : Одеська нац. юрид. акад., 2008. – 38 с.
6. Тимошко Г.М. Гендер як чинник професійної кар'єри жінок // Матеріали обласної науково-практ. конф. «Сучасна українська сім'я: гендерні проблеми та шляхи їх подолан-

ня» (Чернігів, 4 лютого 2009 року). – Чернігів, 2009. – С. 48–54.

7. Євтухова Т.І. Основи гендерної політики / навчально-метод. посібник // Євтухова Т.І., Легенько Ю.В., Родіонов О.В., Руденко О.М. – К. : ДП «Укртехінформ». – 234 с.

8. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 229-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>

9. Воробйова І. В. Основні чинники, що впливають на престиж професії співробітника сил охорони правопорядку / І. В. Воробйова // Зб. наук. праць Харківського ун-ту Повітряних сил. – 2009. – Вип. 4(22). – С. 143–145.

10. Людвіг К.С. Щодо набору до Національної поліції / К.С. Людвіг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dneprpost.com.ua/index.php?newsid=5843>.

11. Сутність іміджу як суспільного феномена та його генеза в історичному контексті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studopedia.su/14_58406_sutnist-imidzhu-yak-suspidnogo-fenomena-ta-yogo-eneza-v-istorichnomu-konteksti.html.

12. Бесчастний В. Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми / В. Бесчастний, О. Тимченко // Віче. – Наукова бібліотека. – № 2. – 2012.

13. Воробйова І.В. Імідж працівника міліції як чинник розвитку правосвідомості громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. Наук : спец. 19.00.06 – юридична психологія / І.В. Воробйова. – Х. : ХНУВС, 2007. – 21 с.

14. Захарова О. Гендерні квоти: виклики, можливості та ризики для партій, жінок-кандидатів та виборців / О. Захарова // Презентація круглого столу МЦПД «Чи спрацює гендерна квота на місцевих виборах?». – Жовтень 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/zakharova_political_parties_and_gender_quotas_sept_23_2015.pdf.

Orlova O.O. Gender aspects in formation of policeman's image in Ukraine. The author has considered gender equality in general and in the formation of state authorities and, in particular, the personnel of the National Police of Ukraine.

She has highlighted that stereotypes must be overcome. Significant role in this is played by the introduction of gender quotas in the work of state bodies and, consequently, an increase in the number of women among National Police officers.

Implementation of the gender perspective in the activities of the National Police will contribute to the improvement of the legal and regulatory framework for ensuring equal rights and opportunities for women and men in all spheres of society's life; reduction of gender imbalance among the quantitative composition of the police; development and introduction into the programs of advanced training courses on the issues of equal rights and opportunities for women and men; improvement of the mechanism for implementing the right to protection against discrimination on grounds of sex.

The results of the implementation of the gender approach in the work of the National Police of Ukraine have been analyzed. It has been explored how the increase in the number of women in the police has influenced the public's perception of it. The ways of forming a positive image of the police officer have been outlined.

Keywords: *gender, gender relations, gender equality, image, image of police.*

Надійшла до редакції 04.05.2017

Рекотов П.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Запорізька державна інженерна академія)

УДК 93/94

РОЛЬ РЕЛІГІЙНОГО ЧИННИКА У ЗДІЙСНЕННІ ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ (1941–1944 рр.)

Розглянуто питання ролі релігійного чинника у здійсненні окупаційного режиму в Україні у 1941–1944 рр., показано його значення і залежність від функцій і ролі релігії в суспільстві, визначено, що використання релігійного чинника та релігійної свідомості українського народу окупаційною владою обумовлювалося цілями війни, так само як і мета та характер самого окупаційного режиму.

Ключові слова: окупація, окупаційний режим, окупаційна політика, функції релігії, релігійний чинник.

Постановка проблеми. Актуальність питання ролі релігійного чинника у здійсненні окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.), його значення і залежність від функцій і ролі релігії в суспільстві обумовлюється важливістю даного аспекту у дослідженні історії Другої світової війни. Забезпечення окупаційною адміністрацією функції управління окупованою територією через реалізацію окупаційної політики (військових, політичних, соціально-економічних та ідеологічних заходів) передбачає можливість і необхідність врахування суспільних функцій релігії та її ролі в суспільному житті на контрольованій окупаційною військовою та цивільною адміністрацією території України. Дослідження цієї проблематики має суттєве значення для вивчення окупаційного режиму в Україні періоду Другої світової війни.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. В українському історичному контексті питання духовно-релігійного життя у сучасній історіографії розглядалося у наукових працях Ю. Волошина, К. Беркгофа, В. Шайкан, М. Шкаровського, О. Лисенка, В. Гордієнка, І. Поїздник, М. Михайлуци, В. Пащенко та ін.

Цілий ряд науковців присвятив свої роботи розгляду проблеми переважно в регіональному контексті. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату «Україна» відображена у роботах українських дослідників А. Дублянського, І. Власовського, С. Савчука та Ю. Мулик-Луцика.

У наукових доробках І. Булиги, В. Гордієнка, Г. Гордієнка, Н. Стоколос та ін. показано релігійне життя на Волині в 1941–1944 рр. К. Двірна, М. Дробот дослідили релігійно-інституційні процеси домінуючих християнських

церков на Волині в умовах окупації, а також виявили прояви релігійного чинника в міжетнічному польсько-українському конфлікті та його вплив на духовно-ментальний стан населення. А. Петрова проаналізувала характер окупаційної політики у релігійній сфері на Поділлі (1941–1944 рр.), розглянула становище церкви, з'ясувала тенденції ставлення до неї влади у німецькій та румунській окупаційних зонах. Особливості релігійного буття в українському селі в умовах німецької окупації висвітлено О. Перехрестом.

Заслужують на увагу праці І. Андрухів, В. Сергійчука, О. Ленартовича. Важливу роль в осмисленні сутності греко-католицизму в окупаційний період відіграють роботи українських дослідників з діаспори Ю. Федоріва, С. Мудрого. Значний внесок у розробку проблеми зробив В. Косик, він приділив велику увагу політиці гітлерівців у релігійних відносинах. Предметом дослідження В. Гордієнко стала динаміка змін у релігійній політиці нацистського та румунського окупаційного режимів, а також процес становлення та діяльності православних конфесій.

Згаданими та іншими науковцями зроблено вагомий внесок у вивчення церковно-релігійного життя на окупованій території, однак ролі релігійного чинника у здійсненні окупаційного режиму в Україні у 1941–1944 рр., значенню і залежності від функцій і ролі релігії в суспільстві увага не приділялася. Висвітлення зазначених аспектів і є **метою** цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Військова окупація України та здійснення окупаційного режиму, як військово-поліцейської, адміністративно-господарської системи методів і засобів реалізації влади окупаційними органами, передбачали проведення комплексу військових, політичних, соціально-економічних та ідеологічних заходів.

Важливою складовою окупаційної політики в Україні в ідеологічній сфері впродовж 1941–1944 рр. було широке використання новою владою на зайнятих землях релігійного чинника.

Забезпечення окупаційною адміністрацією функції управління окупованою територією здійснювалося шляхом реалізації окупаційної політики. Оскільки тісний зв'язок релігії і політики обумовлений основними функціями (а в результаті їх здійснення – і роллю), які виконує релігія в суспільстві, то значення релігійного чинника у здійсненні окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) і багатьох проявів окупаційної політики також значною мірою визначається функціями і роллю релігії в суспільстві.

Окупанти прагнули враховувати суспільні функції релігії, зокрема світоглядну (мала визначати мету життя та життєві ідеали віруючих на окупованих територіях). Окупаційна політика, основою якої був примус в інтересах Німеччини та її союзників, спиралася на компенсаторну функцію, що мала знімати напруженість соціального протистояння на захоплених українських землях.

Виконання регулятивної функції, зорієнтованої на управління діяльністю, поведінкою віруючих, впорядкування відносин між ними, на думку окупантів, повинно було допомогти встановити систему контролю за їх діяльністю та впровадити у свідомість населення окупованих територій бажані

гітлерівському керівництву та зреалізовані військовою і цивільною окупаційною адміністрацією мотиви діяльності.

Спираючись на культуроперериваючу функцію релігії окупанти намагалися реалізувати здійснення релігійної експансії, знищення попередніх культурних надбань чи використання їх в інтересах Третього рейху.

Загарбники прагнули максимально використати легітимізуючу функцію релігії, оскільки вона найтісніше пов'язана з державною політикою взагалі і окупаційною зокрема, оскільки обґрунтовує, освячує й певною мірою узаконює (легітимізує) окупаційні порядки й управлінські інституції, певні форми відносин, правила поведінки на окупованій території.

У попередні історичні періоди світової історії склалося кілька моделей державно-церковних відносин, які не завжди існували у чистому вигляді і часто взаємно перепліталися.

Система окупаційного управління окремих політико- та адміністративно-територіальних утворень, до складу яких увійшли захоплені області України, передбачала взаємовідносини між нацистським режимом і українським православ'ям, які визначалися моделлю відокремлення церкви від держави. На практиці це означало неможливість втручання церкви у справи держави (органів окупаційної військової та цивільної адміністрації) за активного втручання державних (окупаційних) інституцій у справи церкви.

Церква перетворилася на важливий фактор громадського життя й «так чи інакше була задіяна в суспільних і політичних рухах та акціях різного спрямування»; самі ж політичні сили та організації намагалися залучити релігійні структури до своєї боротьби [6, с. 18].

Значення, яке надавалося керівництвом Третього рейху релігійному фактору у державній політиці, проявилось у створенні за наказом А. Гітлера від 16 липня 1935 р. рейхсміністерства церковних справ. У 1939 р. в Німеччині було засновано Головне Управління імперської безпеки (РСХА). Однією із структурних одиниць Управління був відділ під назвою «церковний реферат» [10, с. 143]. Основними його завданнями були питання контролю за діяльністю релігійних організацій, ретельного вивчення настроїв духовництва та найактивніших парафіян усіх конфесій як на території Німеччини, так і за її межами, зокрема в Україні, укорінювання агентури в церковних адміністративно-управлінських структурах і вербування агентів із середовища духовництва. Ще на початку війни проти СРСР відділом було видано циркуляр «Про розуміння церковних питань в зайнятих областях Радянського Союзу», який визначив головні напрямки релігійної політики, а саме: підтримувати релігійний рух як ворожий більшовизму, сприяти його роздробленню на менші течії, робити все, щоб не допустити консолідації релігійних конфесій та використовувати їх для допомоги німецької адміністрації з метою проведення заходів по встановленню віротерпимості [9, с. 5].

У складі міністерства окупованих східних областей, створеному за наказом фюрера від 17 липня 1941 р. про введення цивільного управління на окупованих східних територіях, було створено спеціальну групу з релігійної по-

літики під керівництвом К. Розенфельда. Її співробітники регулярно виїжджали на окуповані землі для ознайомлення з релігійною ситуацією, готували аналітичні матеріали, вносили пропозиції з проведення необхідних заходів.

31 жовтня 1941 р. було видано директиву Головного управління імперської безпеки, що передбачала створення нового «класу» проповідників, який буде цілком вільний від впливу єврейської релігії, а також закриття усіх церков, що знаходилися під впливом єврейських догматів. Та при цьому, як відомо з таємної інструкції А. Розенберга від 18 листопада 1941 р., рейхскомісару Е. Коху рекомендувалося заборонити усім сектам та церквам, релігійним громадам робити політичні заяви і взагалі займатися політичною діяльністю [13, с. 205–206].

Використання релігійного чинника та релігійної свідомості українського народу німецькою окупаційною владою визначалося цілями війни, так само як і мета та характер самого окупаційного режиму. Їх зміст відбивали політичні і економічні плани гітлерівської Німеччини та її союзників, створені до початку вторгнення (плани «Ост», «Ольденбург» та ін.). Не визнаючи за Україною права на державне існування, розглядаючи її територію лише як «німецькій простір», окупанти розітнули її на частини, порушивши територіальну цілісність, ввівши новий адміністративний і територіальний поділ.

Основні завдання, виконання яких мало наповнити новим змістом релігійно-церковне життя в різних регіонах окупованої України, були такими: підтримка розвитку релігійного життя як необхідного чинника викорінення радянсько-більшовицької ментальності в населення східних регіонів України; встановлення ефективного контролю за діяльністю релігійних організацій усіх конфесій; протидія будь-якому зближенню та можливому об'єднанню православних та греко-католиків; сприяння дробленню релігійно-церковного життя в Україні на окремі течії; заборона створення уніфікованих єдиних церков; зовнішнє і внутрішнє руйнування традиційних стабільних церковних структур з метою запобігання можливій консолідації їх лідерів для боротьби з окупаційним режимом; максимальне використання релігійних організацій для сприяння окупаційній адміністрації та наступна примусова зміна характеру релігійних вірувань населення на нехристиянські [12, с. 91].

Тактично постановка завдань коригувалася і могла відрізнятися як на різних етапах окупації, так і в різних окупаційних зонах у межах одного й того самого етапу. Крім того, суттєвий відбиток на процес відродження релігійного життя накладав і український визвольний рух різних політичних забарвлень [4, с. 33–38; 7, с. 8–9].

Окупаційна адміністрація, намагаючись посилити антиросійські настрої в Україні, спершу сприяла відкриттю православних храмів, вбачаючи у цьому інструмент умиротворення населення підконтрольних територій, симпатизувала націоналістам та автокефальній церкві, сподіваючись, що пожвавлення церковної діяльності, залучення до релігії відверне значну частину населення від руху опору.

Мав місце широкий розвиток поліконфесійного життя – станом на жов-

тень 1943 р. із 9829 діючих православних храмів в СРСР 6500 були відкриті на окупованій території [11, с. 523–524; 3, с. 200, 206].

Однак сильна церква також не відповідала інтересам рейху. Проголошуючи в цілому толерантне ставлення до релігії, окупаційна влада негативно ставилася до участі церкви та її ієрархів в національному житті. Особливо виразно це проявилось після придушення нацистським режимом спроб відродження української державності [8, с. 8]. Отже, саме загарбницькими, імперськими цілями, а не якоюсь особливою прихильністю до українців та їхніх національних прагнень у церковно-релігійній сфері мотивувалися поблажливості окупантів на початковому етапі окупації.

Вважаючи усіх слов'ян нижчою расою і вбачаючи в них майбутніх рабів, А. Гітлер видав такі настанови: «Ми повинні уникати, щоб одна церква задовольняла релігійні потреби великих районів, кожне село має бути перетворено у незалежну секту, яка воліє вірити у Бога по-своєму. Якщо деякі селища захочуть практикувати чорну магію..., ми нічого не повинні робити, щоб перешкоджати їм. Коротше кажучи, наша політика на широких просторах повинна міститися у заохоченні будь-якої форми роз'єднання й розколу» [1, с. 23].

А. Розенберг, який очолював міністерство окупованих східних областей і відповідав за введення нової системи управління на окупованій території, напрями діяльності окупаційної адміністрації, сформулював такі принципи «релігійної політики»: «Християнський хрест повинен бути вигнаний зі всіх церков, соборів і каплиць і повинен бути замінений одним символом – свастикою... 1) релігійним групам категорично забороняється займатися політикою; 2) релігійні групи повинні бути розділені за ознаками територіальними і національними. При цьому національна ознака повинна дотримуватися особливо суворо при підборі лідерів релігійних груп...; 3) релігійні громади не повинні заважати діяльності окупаційної влади» [1, с. 23].

Відомою є спеціальна директива бригаденфюрера СС і генерал-майора поліції Д. Томаса, надіслана 11 лютого 1942 р. усім частинам СС і поліційним командам в окупованій Україні. Основні її положення такі:

- усім течіям і громадам православної церкви дозволяється релігійна діяльність, однак політичним партіям, громадським рухам і діячам забороняється втручатися в церковні справи;

- усіма способами перешкоджати становленню Всеукраїнської автокефальної церкви під проводом митрополита, оскільки автокефалія за своєю суттю завжди пов'язана з самостійним державництвом;

- зволікати з відкриттям нових духовних семінарій та інших богословських навчальних закладів;

- припинити будь-які спроби Ватикану проводити свою східну політику, ворожу німецькій державі, і звернути особливу увагу на єзуїтів, котрі працюють як православні священики, щоб організувати під егідою Ватикану загальнослов'янський католицький рух;

- уніатську (греко-католицьку) церкву вважати чинником ватиканської політики, оскільки саме через Східну Галичину і Західну Волинь Ватикан

намагається прокласти канал проникнення на Схід;

- до різних сект (баптистів, менонітів та ін.) ставлення має бути в цілому толерантним, оскільки вони, якщо не є прикриттям для агентури НКВС, не являють собою жодної політичної небезпеки;

- у політичних та інформаційних звітах приділяти належну увагу релігійним течіям і групам.

Можна сказати, що в червні 1942 року німці започаткували новий етап своєї релігійної політики. 1 червня 1942 року рейхскомісар України Е. Кох видав «Розпорядження про правні відносини релігійних організацій», що було спрямовано проти активної громадської та політичної позиції українських церков та сект на захопленій території України. Воно хоча й декларувало свободу віросповідання, насправді релігійне життя було суттєво обмежене.

Перш за все цим документом усім релігійним організаціям, що діяли в Україні, наказувалося зареєструватися у рейхскомісаріаті в тримісячний термін. Незареєстровані організації вважалися незаконними і підлягали розпуску. Таким чином, після виконання цього наказу усі релігійні об'єднання потрапляли в поле зору влади. Поряд з цим окупанти закріплювали за собою право втручання у внутрішні справи церков. Досить великі повноваження у цьому відношенні залишав за собою рейхскомісар, оскільки для заснування нових релігійних товариств потрібен був його особистий дозвіл. Він також своїм розпорядженням міг розпустити релігійне об'єднання, якщо воно якимось чином порушило дане розпорядження. Генерал-комісари на місцях отримали право затверджувати персональний склад духовенства релігійних організацій і виводити з нього осіб, до яких мали претензії [5, с. 19].

Скликання соборів дозволялося, проте лише за участю єпископів із одного бецирку. Спеціального дозволу потребувало висвячення єпископів і призначення священиків. Фактично автокефальна й автономна церкви були розподілені нацистською владою на шість юрисдикцій, унаслідок чого райхскомісаріат «Україна» отримав дванадцять православних церков. Таке ставлення до православ'я стало версією практикованої нацистами щодо церкви політики «поділяй і володарюй» [2, с. 21]. Поряд з тим церквам суворо заборонялося займатися будь-якими справами, що виходили за межі релігійних. Здебільшого це стосувалося політичної сфери. Вказане розпорядження фактично стало програмою німецької релігійної політики в Україні на увесь 1942 рік.

Динаміка становлення та розвитку управлінських структур конфесій в Україні зумовлювалися суспільно-політичною ситуацією в Україні, нерідко залежали від ситуації на фронті у зазначений період та з інших причин. Наприклад, офіційне ставлення до церкви в рейхскомісаріаті могло варіюватися залежно від конфесії й тривалості німецької присутності. Загалом з наближенням деокупації окупаційна політика в церковних справах ставала дедалі деструктивнішою

Висновки. Релігійний чинник у здійсненні окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.) відіграв суттєву роль, враховуючи вагомість «українсь-

кого питання» в планах окупантів, еволюцію та прояви політики окупаційної німецько-фашистської влади стосовно населення України взагалі і віруючого зокрема, характер завдань, що стояли перед окупаційною адміністрацією у військовій, політичній, соціально-економічній, ідеологічній та релігійній сферах, становище церкви та тенденції ставлення до неї керівництва Третього рейху. Використання релігійного чинника та релігійної свідомості українського народу німецькою окупаційною владою визначалося цілями війни, так само як і мета та характер самого окупаційного режиму. При цьому забезпечення окупаційною адміністрацією функції управління окупованою територією та реалізації окупаційної політики здійснювалося з урахуванням суспільних функцій релігії, тобто під вагомим впливом релігійного фактора.

Бібліографічні посилання

1. Архиепископ Львовский и Галицкий Августин. Церковная жизнь на территории оккупированной Украины в годы Великой Отечественной войны. Третий рейх и православная церковь // Наука и религия. – 1995. – № 5. – С. 19–27 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.otechestvo.org.ua/main/20082/2101.htm>
2. Беркгоф К. Чи було релігійне відродження в Україні під час нацистської окупації? / К. Беркгоф // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 16–36 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_3_16
3. Бурко Д. Українська автокефальна Православна церква – вічне джерело життя / Д. Бурко. – Бавнд-Брук, 1988. – 276 с.
4. Великая Отечественная война: чудо и сказки // Андрей Кураев, диакон. Церковь в мире людей. – М. : Сретенский монастырь, 2007. – С. 523–524.
5. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації (1941–1944 рр.) / Ю. Волошин. – Полтава, 1997. – 127 с.
6. Головка М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни : 1939–1945 рр. : монографія / М. Л. Головка. – К. : Олан, 2004. – 704 с.
7. Гордієнко В.В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Гордієнко В.В. – К., 1999. – 14 с.
8. Грідіна І.М. Православна церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 рр.: людський вимір : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : 07.00.01 / Грідіна І.М. – Донецьк, 2001. – 14 с.
9. Двірна К. П. Німецька окупаційна політика та духовно-релігійне життя на Волині 1941–1944 рр. / Двірна К. П., Дробот М. В. // Інтернаука : науковий журнал. – 2017. – № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.inter-nauka.com/issues/2017/7/2492>.
10. Саламаха І. В. Протестантські церкви України в 1941–1944 рр. / І. В. Саламаха // Наукові записки Нац. ун-ту "Острозька академія". Сер. : Історичне релігієзнавство. – 2010. – Вип. 2. – С. 140–145 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NznuoairD2009_2010_2_17.
11. Стельникович С. В. Религиозная жизнь на территории генерального округа «Житомир» (вторая половина 1941 – начало 1944 г.) / С.В. Стельникович // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 1 : Гісторыя і археалогія. Філасофія. Паліталогія. – 2015. № 2. – С. 33–38.
12. Стоколос Н.Г. Конфесійна політика окупаційної адміністрації рейхскомісаріату Україна в 1941–1944 рр. / Н.Г. Стоколос // Український історичний журнал. – 2004. – № 3. – С. 91–101.
13. Шайкан В. О. Церква в Україні в роки гітлерівської окупації 1941–1944 рр.:

проблеми взаємостосунків з окупантами / В. О. Шайкан // Записки історичного факультету (Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова). – Одеса, 2006. – Вип. 15. – С. 204–215.

Rekotov P.V. Role of religious factor in implementation of occupation regime in Ukraine (1941-1944). The article highlights the problem of the religious factor role in the implementation of the occupation regime in Ukraine, it's shown the occupation regime value and dependence of the occupation regime on the functions and role of religion in society, it is determined that the use of religious factor and religious consciousness of the Ukrainian people by occupying governance is due to purposes of war, as the purposes and the nature of occupation regime.

It was confirmed that the instructions of the top leadership of the Third Reich, the normative documents of the Main Directorate of Reich Security, the Ministry of Occupied Eastern Regions, military and civil administrative authorities on the territory of Ukraine, presupposed "effective" control over religious organizations, categorical prohibition of political activity, division according to territorial and national characteristics, Maximum use of religious organizations to facilitate the implementation of occupation Policy.

.Keywords: *occupation, occupation regime, occupation policy, functions of religion, religious factor.*

Надійшла до редакції 27.06.2017

Самотуга А.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.4

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ ЯК «СУСПІЛЬНИЙ ДОГОВІР»: НОТАТКИ ДО НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ РОЗРОБКИ, ПРИЙНЯТТЯ ТА ВНЕСЕННЯ ДО НЕЇ ЗМІН

Викладено авторські міркування щодо доцільності виокремлення такої ознаки Конституції України, як суспільний договір на підставі аналізу процесів її розробки, прийняття та внесення змін. Наголошено на таких складових характеристиках суспільного договору, як його суб'єктах, предметі та передумовах формування. Зроблено висновок, що чинна Конституція України є не суспільним, а політико-правовим договором, що має здебільшого ознаки компромісу владних еліт і центрів влади – Президента і Парламенту.

Ключові слова: *суспільний договір, конституція, розробка, прийняття, внесення змін, суб'єкти договору.*

Постановка проблеми. Відзначення минулого року 20-річчя Конституції України актуалізувало публічні дискусії та наукові пошуки довкола проблем, що постійно виникають з часу прийняття цього установчого акта дер-

жави. Поміж таких усталених юридичних характеристик Конституції, як «основний закон держави», «вища юридична сила», «пряма дія норм», «підвищена стабільність», «особливий порядок прийняття та внесення змін», останніми роками фахівцями все частіше додається така її ознака, як «суспільний договір».

Більше того, не припиняються заклики, що країні потрібні нові чіткі правила гри, а отже, новий суспільний договір, нова Конституція та й, узагалі, перезавантаження держави на основі нової якості відносин між громадянами та владою. Особливо після Революції гідності, у час, коли країна воює за свою незалежність, після спроб запустити серйозні структурні реформи, причиною невдач яких часто є тягарі минулого, що мов баласт гальмують поступ уперед. А ще Конституція 1996 року як продукт компромісу еліт, старої посткомуністичної та нової націонал-демократичної, більше не відповідає на запит часу й суспільства, навіть незважаючи на внесені в неї правки, а отже, не може забезпечити успішний розвиток держави. Її необхідно переписати, а краще створити з нуля, запустивши новий конституційний процес, скликавши, як пропонують деякі активісти, конституційну асамблею за участю найкращих умів суспільства. Адже саме через відсутність власних правил гри й вимушеність балансувати в нав'язаній парадигмі всі зусилля спільності закінчуються крахом... [7].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання юридичної характеристики та класифікації конституції неодмінно ставало предметом досліджень українських фахівців – теоретиків права та конституціоналістів. Загалом серед них варті уваги праці М.І. Козюбри, А.Р. Крусян, М.П. Орзіха, В.Ф. Погорілка, П.М. Рабіновича, Ю.М. Тодики, О.Ф. Фрицького та ін. Особливий акцент на ролі суспільного договору як складова конституційного процесу зроблено у публікаціях та міркуваннях М.І. Ставнійчук, В.М. Шаповала й В.І. Шишкіна. Втім у них бракує ґрунтовного ретроспективного огляду чинників, які б визначали основний закон держави саме як суспільний договір.

Мета статті: зважаючи на особливості розробки, прийняття та внесення змін до конституції, визначити складові що характеризують її, зокрема, як суспільний договір.

Виклад основного матеріалу. Від часів древньогрецького софіста Протагора, який зазначав, що ніхто не є абсолютно самодостатнім і що люди пов'язані між собою взаємним співробітництвом, і до філософів Просвітництва та часів Реформації, а надалі до морального і раціонального імперативів Канта, що в основному окреслили основні системні складові суспільного договору (можна продовжити цей ряд до сьогодення) – здавна і донині суспільний договір як основа сучасного буття держави, суспільства та окремих його складових є тим, без чого, по суті, не може бути ані держави, ані суспільства, ані економіки. Не дивно, що необхідність укладення в Україні нового суспільного договору стала в навколополітичних колах не лише своєрідною мантрою, а й ідеєю фікс [4].

Звертаючись до напрацювань історії політико-правових учень, на сьогодні дослідниками виокремлюються різні теорії суспільного договору, але можна говорити і про суспільний договір загалом, у сенсі ідеї. Термін «суспільний договір» позначає змістовне зрушення в еволюції соціальності, хоча і пов'язане етимологічно з формуванням індустріального суспільства, проте «перевідкрите» наприкінці ХХ ст. в умовах глобальних трансформацій сучасного соціуму. Отже, сформовано такі провідні напрями: 1) західноєвропейська договірна теорія походження держави як ідеологічна основа боротьби з абсолютистською феодальною монархією (Г. Гроцій), концептуалізована у теорію природного права, з подальшими інтерпретаціями від авторитарної (чи консервативно-охоронної) (Т. Гобс) до революційно-демократичної (Ж.-Ж. Руссо); 2) суспільний договір як правове обґрунтування легітимності ліберальної монархії (Дж. Локк); 3) рецепція суспільного договору в німецьких ліберально-демократичних проектах, зокрема в ідеї «вічного миру» (І. Кант); 4) утилітаристський англо-американський варіант теорії суспільного договору (Дж. Лілберн, Дж. Мільтон, Т. Пейн); 5) постіндустріальні теорії суспільного договору крізь призму розвитку інформаційного суспільства (Г. Мюрдаль, Д. Бел, М. Кастельс); 6) суспільний договір в умовах глобальних трансформацій сучасного соціуму (І. Валлерстайн, В. Іноземцев, У. Бек); 7) дискурс-етичне обґрунтування «нового» суспільного договору (К.-О. Апел, Ю. Габермас, А. Єрмоленко) [3, с. 151-152].

Далі цитований нами автор робить висновок, що суспільний договір як теорія не властивий архаїчним суспільствам, а сама його поява хронологічно та сутнісно пов'язана насамперед із безпрецедентним процесом у духовній культурі людства, який К. Ясперс визначив як «осьовий час». Тобто фактичними передумовами виникнення суспільного договору є становлення «стратифікованого суспільства високих культур» (Н. Луман) із складною соціальною структурою, державно-політичною організацією та розвиненою раціоналістичною традицією у філософській і суспільно-політичній думці [3, с. 158].

Інші автори, з точки зору соціально-економічних відносин, вважають, що класичне розуміння суспільного договору (контракту) передбачає існування певної угоди щодо створення політичного співтовариства, формування конституції та зводу інших законів, які забезпечують існування цього співтовариства. Ця філософська теза була практично реалізована у послідовних концепціях соціальної держави, соціальної правової держави, держави загального добробуту та ліберальної соціальної держави. На сучасному етапі держава розглядається як механізм розв'язання протиріч між ринковими настановами та соціальними цілями. Державний патерналізм у соціальній сфері трансформується у примат соціально-орієнтованого ринкового господарства, вільного від утриманства. А вже протягом «радянського» періоду розвитку вітчизняного суспільства в Україні формувалася модель патерналістського суспільного договору: мінімізація відповідальності суспільства за прийняття рішень компенсувалося системою гарантій держави в усіх сферах життя – від виробництва та розподілу матеріальних благ до соціального забезпечення.

Події кінця ХХ сторіччя нанесли нищівного удару по існуючій суспільній системі. Планові принципи функціонування пострадянських економік швидко трансформувалися у ринкові, а суспільні очікування широкого загалу майже не змінилися. Попередня «радянська» модель договору руйнувалася з кожним роком, а підґрунтя для нової угоди (через надзначну інертність суспільства) не створювалося. Тут пропонується погодитися з висновком О. Аузана, що практична значущість суспільного договору може бути усвідомлена тільки за умов виникнення солідарності імущих та самодостатніх громадян. Коли досить значна частка населення відчує, що досягла достатнього добробуту, який може втратити, – тільки тоді може виникнути розуміння самоцінності власних прав, а отже, і усвідомлення необхідності відстоювання власних інтересів. На жаль, стратифікаційні процеси трансформаційного періоду призвели до значного майнового розшарування пострадянського суспільства з перевагою найменш забезпечених прошарків. Ця переважаюча частка суспільства зажадає від держави тільки патерналістського підходу і не здатна відстоювати свої інтереси. Надмала група найбільш заможних громадян асоційована з владою сукупністю формальних та неформальних відносин, а отже, взагалі не потребує додаткових угод [1, с. 90-91].

У відповідь на зростаючий дискурс, відомий український правник В.І. Шишкін з цього приводу аргументує: хто з ким у такому разі повинен домовлятися? Тобто хто є сторонами, або суб'єктами суспільного договору. Маємо тут три підходи. Перший — люди домовляються між собою про повноваження, владу та ін., що зазвичай це реалізовується через референдум. Другий — влада домовляється з людьми, тобто влада дарувала Конституцію і народ із цим погоджувався. Влада має на це право, адже обрана народом і є її представницьким органом. Третя форма — влада домовляється між собою. Це найгірший тип договору. Там народ узагалі випав: парламент домовляється з президентом, як вони щось ділять. Це і є Конституційний договір (йдеться про договір 1995 р. між Президентом та Верховною Радою України, який іще називали малою конституцією) [2].

Отже, нам необхідно здійснити розвідку саме зі стадії розробки проектів основного закону та характеристики її учасників.

Так, станом на кінець 1980-х рр. в Україні, незважаючи на перебудову, діяла Конституція УРСР 1978 року з усіма супутніми наслідками: починаючи від «ідей наукового комунізму», закінчуючи керівною роллю КПРС і перевагою законів СРСР над республіканськими. У 1990 р. відбулися перші порівняно демократичні вибори до Верховної Ради УРСР. Незважаючи на те що більшість сформували лояльні до комуністів депутати (так звана група-239), серйозне представництво в парламенті дістали також опозиціонери, які сформували Народну раду (на жаль, представники лише гуманітарної інтелігенції – вихідці з аграрних Західного та Центрального регіонів України).

Досить цікаво прослідкувати саму історію українського суспільного договору, вірніше того, що під ним весь час мається на увазі. Народжений як відповідь на невдалий путч ГКЧП 19 серпня 1991 року, український суспіль-

ний договір був продовженням перебудовного договору радянських часів (а в певному сенсі і доперебудовного), котрий, якщо сформулювати однією фразою, полягав у тому, що еліта робила вигляд, що керує державою і оплачує народу його роботу, а народ робив вигляд, що працює і сприймає радянське буття як істинне. Перебудовний договір був доповнений кількома тезами, починаючи від того, що все, що не заборонено – дозволено, та закінчуючи де-факто утвердженням суверенності громадян над своїм приватним життям, чого не було за всіх попередніх часів Радянського Союзу [4].

Тогочасний стан українського суспільства можна охарактеризувати, як посткомуністичний, постімперський, посттоталітарний та постгеноцидний, який не міг априорі мати усталених політичних та правових традицій і культури, незважаючи на появу невеликого прошарку дрібних власників та підприємців. Наприклад, не існувало як нині розвинутої мережі неурядових громадських організацій юридичного профілю. Звідси, народ не міг брати безпосередню участь у розробці проектів конституції, віддавши цю справу в руки обраних представників – парламентарів, які уособлювали строкатість політичної палітри України, і що гірше – за чітким географічним поділом «захід-схід». Хоча самій вже прийнятій Конституції України з формальної точки зору надавалася схвальна оцінка світовою юридичною спільнотою.

Адже чинну українську Конституцію 1996 року розробляли не останні фахівці в галузі права. Сам по собі цей механізм, на думку не лише вітчизняних юристів, досить досконалий і потенційно ефективний. Пастка в тому, що вона як така — це лише інструмент реалізації суспільної згоди, якої, як відомо, ще немає. Для того щоб перетворити розлогий текст на Закон із великої літери, заради якого не шкода світу, потрібна впевненість кожного залученого до процесу, що решта залучених (в ідеалі всі сорок із чимось мільйонів) виконуватиме ті самі правила. Для початку доведеться дочекатися, доки еліти — лише якихось кілька тисяч — домовляться між собою виконувати правила, які самі розробили [6].

Як зазначає В.М. Шаповал, прийняття Конституції України 1996 р. ознаменувало завершення етапу розвитку сучасної української держави, який характеризувався збереженням значних елементів від радянської влади у поєднанні із запозиченнями частини здобутків світового конституціоналізму, та початок нового етапу, який можна умовно позначити невідомо ким сформульованою і повторюваною, як мантра, тезою, що "наша Конституція — одна з найкращих у Європі". Але така оцінка — очевидне перебільшення, адже елементи від радянської влади наявні і в її тексті, а запозичені здобутки конституціоналізму нерідко компрометуються їх перекрученнями. Крім того, ці здобутки можуть не відповідати стану суспільства, випереджаючи його розвиток. Наприклад, важко співвіднести з реальністю визначення України як соціальної і правової держави.

До показових елементів від радянської влади, далі стверджує автор, належать запити народних депутатів, адресатами яких є, зокрема, керівники всіх підприємств, включно з приватними, розміщеними на території України.

Ці запити, що не мають аналогів в інших країнах, відображають гіпертрофоване бачення статусу народного депутата і не узгоджуються з ідеологією парламентаризму. Наявність у Конституції України 1996 р. таких елементів значною мірою була зумовлена якістю персонального складу Верховної Ради, яка її прийняла, політичною і ментальною строкатістю цього складу [10].

Крім того, сам текст чинної Конституції України не містить такого її визначення, як «суспільний договір», тоді як у кількох її статтях закріплено словосполучення, як от: «суспільне життя» (ст. ст. 10, 15), «суспільна необхідність» (ст. 41), «суспільні потреби» (ст. 43), «суспільний інтерес» (ст. 89), «суспільне багатство» (ст. 95), які виглядають здебільшого декларативно та абстрактно. Та й деякі положення, взагалі, є результатом компромісу між поляризованими політичними течіями: мовне питання (ст. 10), об'єкти права власності українського народу (ст. 13) та ін. [5]

Таким чином, про конституцію як суспільний договір, як наголошує В.М. Шаповал, можна говорити виключно у контексті порядку її розробки і прийняття. Якості суспільного договору новій редакції або новому Основному Закону забезпечуватимуть відкритий характер процесу відповідного реформування на всіх його стадіях, створення можливостей реальної участі в цьому процесі активних громадян та громадських організацій, досить щира поведінка державних посадовців і тих, хто має намір замінити їх собою. Якості суспільного договору відповідним актам забезпечуватиме їх затвердження на демократичному референдумі. Припустимі й розробка та попереднє схвалення нової редакції чи нової Конституції спеціально обраними установчими зборами з наступним затвердженням на референдумі. У такий спосіб забезпечується найвищий рівень легітимності, але з різних причин його використання видається не дуже реальним. Як зазначалося, Верховна Рада може створити нову редакцію, але це видається ще менш реальним, а можливий результат зі зрозумілих причин може мати відносну легітимність [10].

Розуміння деяким дослідниками суспільної угоди передбачає активу роль, зокрема, бізнесу та його соціальну відповідальність відносно держави та населення. М. Портер та М. Креймер у сформульованій ними концепції «створення спільної цінності – CSV» акцентували увагу на необхідності формування бізнесом «правильного» прибутку – прибутку, спрямованого на створення соціальних переваг. Вихідним положенням є переплетіння конкурентоздатності фірми та «здоров'я» суспільства. Бізнес потребує успішне суспільство не тільки для формування попиту на продукцію, але й для створення суспільних активів та сприятливих умов для свого функціонування. Суспільству потрібні успішні компанії для створення робочих місць та забезпечення добробуту громадян [1, с. 92]. Стратегія формування соціального контракту (договору) в Україні повинна мати інверсний характер: інспіруватися державою та соціально відповідальним бізнесом [1, с. 93]. На наш погляд, реалізація подібної тези сягає не найближчого майбутнього, заважаючи на відсутність сформованого політично відповідального й національно свідомого середнього класу.

Інший фахівець-конституціоналіст, М.І. Ставнійчук, стверджує, що попри 25 років незалежності, досі не припиняється боротьба двох світоглядних систем, які уособлюють минуле і майбутнє. Перша — пострадянський вектор, який, на жаль, нікуди не зник за ці роки. Друга — Україна модерна: сучасна інноваційна модель ефективного розвитку, що забезпечує не лише виживання, а й сталі перспективи не тільки для "еліт", а й для народу. Нині ця боротьба між минулим і майбутнім загострилася як ніколи. І в українських умовах вона має свою особливість. У більшості країн, що мали подібні світоглядні конфлікти, місію просування прогресивних сучасних моделей розвитку суспільства і держави, як правило, виконувала політична еліта. В Україні ж цю функцію взяв на себе народ. Уже не вперше доводиться констатувати: українське суспільство у баченні пріоритетів і в суспільних практиках значно випередило політикум [9].

У конституційному праві заведено вважати, як наголошує далі автор, що Конституція функціонує в трьох іпостасях: як суспільно-правовий договір, як основа правової системи і, нарешті, як акт прямої дії. Це не набір теоретичних постулатів, у чому намагаються нині переконати суспільство, а живий правовий механізм, на основі якого, власне, повинна функціонувати передусім сама влада. Якщо ж вона вважає за можливе й потрібне функціонувати поза межами Конституції, тобто сама виходить із системи координат існування держави, то фактично стає непотрібною ані суспільству, ані державі! Це і є той політичний дефолт [9].

Отже, ідея конституції як суспільного договору має досить давню історію. Є й сучасні трактування цієї ідеї, але покладене в їх основу поняття суспільного договору виглядає абстракцією. При цьому прийняті у пострадянських, і не тільки, країнах конституції нерідко є результатом неопублічних домовленостей між політиками для реалізації інтересів, не обов'язково адекватних суспільному інтересу. На підтвердження можна згадати політичний контекст, у якому здійснювалися різні "корекції" нашого Основного Закону. До того ж його проект розглядався у Верховній Раді в режимі обмінів щодо низки важливих положень. Звідси риторичним є запитання, чи було прийняття Конституції України 1996 р. укладенням суспільного договору, а внесення до неї змін — коригуванням такого договору.

Революція Гідності загострила питання укладення суспільного договору у формі нової Конституції України або нової редакції чинної. Однак ще до початку процесу комплексного реформування Основного Закону необхідно вирішити, що є юридично коректним і політично кращим — нова редакція чи новий Основний Закон. Про можливість прийняття нової редакції або нової Конституції України йдеться у кількох, хоча й неоднозначних, рішеннях Конституційного суду, і це означає, що нездоланих правових перешкод для відповідного процесу немає. При цьому Верховна Рада не має повноважень приймати нову Конституцію, хоча може створити нову редакцію чинної шляхом прийняття двох законів про внесення до неї змін, один з яких стосуватиметься I, III і XIII розділів, а другий — інших її розділів.

Тому вибір форми ревізії Основного Закону перебуває у площині суспільно зваженої доцільності. З одного боку, прийняття нової редакції Основного Закону може означати наголос на наступництві в нашій сучасній державності, на збереженні проголошених конституційних цінностей, на цілісності державної території, що існує від набуття незалежності. З іншого боку, прийняття нової Конституції в ідеалі має означати новий старт у суспільному розвитку і в державному будівництві. Проте треба не просто проголосити, наприклад, "третю" або "четверту" республіку, а справді стартувати [7].

Ще 2013 р. відомий український конституціоналіст, один із авторів тексту Конституції, В.Л. Мусіяка зазначав, що ідея "суспільного договору" продукується владою і, природно, — в інтересах влади за схемою: ми складемо "Конституцію-договір", влаштуємо референдум, на якому ви скріпите його власною волею через урни. Чим не октройована (дарована) Конституція? Духовна особистість української нації (громадяни України всіх національностей) має всі підстави вважати себе зневаженою і приниженою такою пропозицією: неприйнятність механізму фактичного позбавлення народу його статусу суверена очевидна.

Натомість справжній "суспільний договір" матиме місце, коли в Конституції будуть чітко виражені умови суверена про доступ до управління державою. Вибори до парламенту, президента та інших суб'єктів влади повинні бути своєрідним конкурсом на участь у договорі. Конституція виступатиме як "суспільний договір" лише тоді, коли вона буде підготовлена й ухвалена органом, сформованим для виконання цього завдання безпосередньо народом. Конституційна асамблея, на переконання В.Л. Мусіяки, не є таким органом [8].

Повертаючись до формальних віх переформатування суспільного договору, як стверджують деякі публіцисти, можна відмітити 1996 рік як вдалу спробу самоорганізації і змови еліт для видання нової Конституції. Звідси, як зауважували автори ще 2009 р., є три головних сценарії, в рамках котрих Україна спроможна укласти новий суспільний договір і вийти із мультикризи, котра включає зовнішню фінансово-економічну кризу, низку другорядних внутрішніх криз та глобальну внутрішню кризу переходу від епохи аналізу до епохи синтезу.

Перший сценарій, котрий на той час фактично демонстрували всі головні політичні сили, є аналіз консервації. Фактично підходи усіх існуючих на той час політичних сторін, що призводять до замороження і перечікування кризи веде незворотно до катастрофічно-революційного розв'язання. І тому автор був упевнений, що консервативні сценарії не будуть реалізовані вповні.

Другий великий сценарій полягав у тому, що українські еліти, усвідомивши всю глибину кризи, ініціюють створення центрів суспільно-політичної й економічної реформації та ініціюють заміщення інституцій і, принаймні, виконавчих еліт на нові еліти, що відповідають епосі синтезу. Але беручи до уваги, що на той час після майже двох десятилітньої епохи аналізу (розпаду) суспільна і передусім ідейно-інтелектуальна складова суспільства сильно ослаблена (особливо в інструментально-інжинірінговому сенсі), а нинішні

завдання є принципово відмінними від попередніх, еліти України або ж не встигнуть, або не зуміють мобілізувати усі свої ресурси для виконання цього завдання. Або ж і те й інше вкупі.

Третій великий сценарій полягав у тому, що в процесі вироблення нового суспільного договору, котрий власне в глобальному світі полягає в складенні двох частин – внутрішньої і зовнішньої, орієнтованих на розвиток країни і суспільства в глобальному світі, його укладачі волею-неволею перенесуть частину глобальних викликів, інституцій і повноважень (цебто суверенітету) до сторонніх світових суб'єктів. Тобто: проведуть таке собі новітнє закликання варягів до Руси-України.

Зважаючи на те що закликання варягів із північного сходу, як показує історія, закінчується не лише крахом проектів, а також безладом у самих східно-північних варягів, швидше всього вектор перенесення інституцій буде переадресовано у західному напрямі до Європи і Сполучених Штатів [4]. Що й довелося нам спостерігати протягом останніх трьох років: іноземці - міністри, губернатори, мери, поспішно прийняті у громадянство України.

Ще одне важливе питання з точки зору характеристики Конституції України як суспільного договору, – це внесення до неї змін (до і після прийняття). Так, ініційовані за понад як 25 років незалежності України зміни однозначно виходили від владних центрів. Цих змін, принаймні, можна нарахувати вісім: 1) 1990 р. – зміни до Конституції УРСР, коли Україна де-факто стає незалежною парламентською республікою; 2) 1991 р. – засновано посаду Президента України; 3) 1995 р. – Конституційний договір про розподіл повноважень між Президентом і Верховною Радою України; 4) 1996 р. – ухвалено Конституцію України, Президент отримує ширший обсяг повноважень, ніж станом на 1991 рік; 5) 2004 р. – перші зміни до Конституції України, повноваження Президента звужені, Україна перетворюється на парламентсько-президентську республіку; 6) 2010 р. – Конституційний Суд скасовує зміни 2004 року, Україна повертається до президентсько-парламентської республіки; 7) 2014 р. – після самоусунення В.Ф. Януковича від виконання обов'язків Президента України парламент відновлює дію положень Конституції в редакції 2004 року; 8) 2016 р. – перші зміни до Конституції стосовно судової гілки влади. Окремо слід згадати невдалу спробу змін (ініційованих так само владою не без зовнішнього впливу) кінця серпня 2015 р. стосовно статусу тимчасово окупованих територій, що спричинило протистояння із загибеллю правоохоронців біля будівлі парламенту.

Викладене дозволяє дійти таких **висновків**:

- тогочасний стан українського суспільства, його фактичне незалучення у процес розробки та прийняття конституції України, а також внесення до неї змін не надає підстав вважати чинний Основний закон держави суспільним договором;

- особливості розробки, прийняття, внесення змін та реалізації положень Конституції України дозволяє охарактеризувати її як політико-

правовий договір, заснований на компромісі політичних еліт та владних центрів – Президента і Верховної Ради України.

Зазначене обумовлює подальші дослідження проблематики Конституції України як суспільного договору з точки зору структури та змісту Основного закону, зокрема наявності/відсутності в ньому дієвої системи стримувань і противаг у відносинах між гілками влади, а також з урахуванням ідеї зміцнення національної держави в умовах сучасних процесів глобалізації та розвитку інформаційного суспільства.

Бібліографічні посилання

1. Бурлуцький С.В. Стратегія формування суспільного договору в умовах посилення соціальної стратифікації // Часопис економічних реформ. – 2015. – № 1. – С. 89-95.
2. Голуб А. Доконституційні зміни // Український тиждень. – 2017. - № 26 (502) // <http://tyzhden.ua/Politics/195555>.
3. Городницький А. Фактори становлення суспільного договору (social contract) у західній континентальній філософії // Університетська кафедра. – 2017. – № 6. – С. 151-160.
4. Каспрук В. Суспільний договір – реальність чи новітній міф? // <https://www.radiosvoboda.org/a/1796809.html>.
5. Конституція України: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
6. Макаров Ю. Закон і порядок // Український тиждень. – 2017. - № 26 (502) // <http://tyzhden.ua/Columns/50/195558>.
7. Малко Р. Священний Грааль // Там само // <http://tyzhden.ua/Politics/195556>.
8. Мусіяка В. Конституція як суспільний договір має виходити від народу // Дзеркало тижня. – 2013. – 27 вересня // <https://dt.ua/article/print/internal/konstituciya-yak-suspilniy-dogovir-maye-vihoditi-vid-narodu>.
9. Ставнійчук М. Дві України. Поле бою — Конституція // Дзеркало тижня. – 2016. – 24 червня // <https://dt.ua/article/print/internal/dvi-ukrayini-pole-boyu-konstituciya>.
10. Шаповал В. Конституція України: життя "складного підлітка" // Там само // <https://dt.ua/article/print/internal/konstituciya-ukrayini-zhittya-skladnogo-pidlitka>.

Samotuga A.V. Constitution of Ukraine as “social contract”: notes to scientific discussion through its drafting, adopting and amending. The author has discussed the expediency of distinguishing such a feature of the Constitution of Ukraine as a social contract on the basis of an analysis of the processes of its development, adoption and amending. He has emphasized on such components of the characteristics of the social contract as its subjects, object and the preconditions of formation.

The conclusion has been made that the current state of Ukrainian society, its actual non-involvement in the process of drafting and adopting the constitution of Ukraine, as well as making amendments to it, does not give grounds to consider the current Fundamental Law of the state to be a social contract; the peculiarities of drafting, adopting, amending and implementing the provisions of the Constitution of Ukraine make it possible to characterize it as a political-legal agreement, based on a compromise between the ruling elites and the power centers – the President and the Verkhovna Rada of Ukraine.

Keywords: *social contract, constitution, drafting, adopting, amending, subjects of contract.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Сердюк І.А.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-69-78

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ «ПРАВОТВОРЧІСТЬ»

Розглянуто існуючі в сучасній юридичній науці підходи до розуміння поняття «правотворчість». На основі їх аналізу обґрунтовано авторську дефініцію цієї загальнотеоретичної категорії, що є спробою подолання однобічного підходу до розуміння досліджуваного явища правової дійсності.

Ключові слова: правоутворення, правотворчість, нормотворчість, законотворчість.

Постановка проблеми. Важливим завданням загальнотеоретичної юридичної науки є уточнення її понятійно-категоріально апарату, однією зі складових якого є категорія «правотворчість», розкриття змісту якої дозволить отримати найбільш повне уявлення про досліджуваний правовий феномен.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Правотворчість є традиційним питанням, що комплексно розглядається в межах наукових монографій, статей, підручників і навчальних посібників з теорії держави і права.

Вагомим здобутком національної та зарубіжної правової доктрини є ґрунтовна розробка цілої низки питань, пов'язаних із різними аспектами проблематики правотворчості, як от термінологічний аспект, розкриття змісту однойменного поняття, з'ясування його суттєвих ознак і співвідношення з суміжними категоріями, диференціація та ін.

Своєрідним відображенням стану наукових досліджень проблеми правотворчості є такі судження вітчизняного правника Т. Дідича: «Беручи до уваги відсутність єдиних підходів до праворозуміння, на сьогодні в літературі відсутні єдині підходи до визначення поняття правотворчості, проте в усіх визначеннях простежується єдність у таких моментах, а саме: правотворчість – це процес; метою цього процесу є встановлення загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів суспільних відносин; кінцевим результатом цього процесу є нормативно-правові акти (форми), загальнообов'язкові правила поведінки. Проте не досягнуто згоди у визначенні правотворчості щодо таких аспектів: про час початку правотворчого процесу і кількість його основних стадій; про співвідношення об'єктивного й суб'єктивного у правотворчому процесі; про суб'єктів правотворчості та їх ролі в цьому процесі; про зміст норм (має

рацію або не має рації), виражених у прийнятому в результаті правотворчого процесу нормативно-правовому акті [2, с. 229–230].

Значний внесок у розробку окреслених вище питань належить таким фахівцям у галузі теорії права як С. Алексєєв, А. Венгеров, О. Дашковська, Т. Дідич, К. Дмитрієвцев, Д. Ковачев, А. Мухтарова, В. Нерсєсянц, Н. Пархоменко, А. Піголкін, П. Рабінович, А. Соловійов, О. Скакун та ін.

На особливу увагу в контексті теми цього дослідження заслуговує наукова монографія за редакцією Н. Оніщенко «Дія права: інтегративний аспект», в одному із підрозділів якої безпосередньо розглянуто феномен правотворчості [2].

Метою цієї статті є спроба автора на основі методологічного аналізу різних інтерпретацій поняття «правотворчість» запропонувати такий підхід до розуміння цієї загальнотеоретичної категорії, який би враховував різні аспекти досліджуваного феномена правової дійсності.

Досягнення визначеної автором дослідницької мети зумовило необхідність використання логіко-семантичного і загальнонаукових методів пізнання, зокрема аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу. Огляд наукової і навчальної юридичної літератури з проблеми правотворчості свідчить про відмінність у поглядах учених щодо розуміння цієї загальнотеоретичної категорії. На підтвердження цієї тези наведемо окремі судження правників про досліджуване явище правової дійсності.

Так, зокрема, Л. Морозова зазначає: «Як свідчить термін «правотворчість», мова йде про творення, створення права. Під правотворчістю розуміється діяльність держави по створенню, зміні і скасуванню нормативних правових актів» [6, с. 253].

Як позитивну можна оцінити спробу автора при формулюванні дефініції досліджуваної загальнотеоретичної категорії врахувати різні аспекти функціональної спрямованості цього виду діяльності, свідченням чого є вживання таких термінів, як «створення», «зміна» і «скасування».

Водночас учений не виправдано обмежив коло суб'єктів правотворчості, фактично визнавши монопольне право на цей вид діяльності за державою. Ми не заперечуємо тієї тези, що в умовах сьогодення основним суб'єктом правотворчості залишаються органи публічної влади і, передусім, державні органи (парламент, глава держави, уряд та ін.). Проте, такою можливістю наділяються й інші колективні суб'єкти права (народ, територіальна громада, трудовий колектив), що реалізують її у формі референдуму або конференції трудового колективу.

Саме в межах такої методологічної парадигми розглядає категорію правотворчості П. Рабінович, розкриваючи зміст досліджуваного поняття у такий спосіб: «Правотворчість – це діяльність компетентних державних органів, уповноважених державою громадських об'єднань, трудових колективів або (у передбачених законом випадках) усього народу чи його територіальних спільностей із встановлення, зміни чи скасування юридичних норм» [9, с. 103].

Варто зауважити і той факт, що Л. Морозова методологічно некоректно обмежує об'єкт предметно-пізнавальної діяльності суб'єктів правотворчості. Ним, як впливає з визначення досліджуваної категорії, є таке джерело права, як нормативно-правовий акт. Однак в умовах формування громадянського суспільства зростає роль інших видів правотворчості, зокрема договірної та судової. Їх результати об'єктивуються у таких юридичних формах, як колективний договір, рішення, постанова та ін.

А. Венгеров під правотворчістю розуміє організаційно оформлену, встановлену процедурну діяльність державних органів зі створення правових норм або визнання правовими діючих у суспільстві правил поведінки, що склалися [11, с. 477].

Запропонована вченим дефініція поняття, що складає предмет розгляду, акцентує увагу дослідника на процедурній формі правотворчості, що забезпечує впорядкування цього виду діяльності, а також ролі у ній держави, що полягає не лише у безпосередньому створенні правових норм (безпосередня правотворчість), але й визнанні правовими діючих у суспільстві правил поведінки (санкціонована правотворчість).

На думку С. Алексєєва, правотворчість (законотворчість) – це спеціальна діяльність компетентних органів, що завершує процес правоутворення, в результаті якої набуває юридичної сили та вступає в дію закон [1, с. 89].

Аналіз судження, що розкриває зміст досліджуваної категорії, свідчить про врахування правником діалектичного взаємозв'язку правотворчості з такими явищами правової дійсності, як правоутворення та дія закону.

Водночас, так само як і Л. Морозова, дослідник необґрунтовано обмежує коло суб'єктів правотворчості лише органами, нехай і компетентними, а результативний аспект цього виду діяльності пов'язує з набранням юридичної сили і вступом у дію лише закону. Проте, загальновідомо, що юридичну силу мають усі нормативно-правові акти: як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти.

Принагідно зазначити, що доволі поширеним, однак не загальновизнаним у загальнотеоретичній юридичній науці, як стверджують деякі дослідники, є підхід до розуміння поняття правотворчості не як діяльності, а як правової форми діяльності уповноважених суб'єктів права. На підтвердження цієї тези наведемо окремі судження вчених про предмет дослідження.

Авторський колектив навчального посібника «Теорія держави і права» за загальною редакцією В. Копейчикова та С. Лисенкова вважає, що «загальновизнаним трактуванням правотворчості є її інтерпретація як форми владної діяльності держави, спрямованої на утворення нормативно-правових актів, з допомогою яких у чинній юридичній системі змінюються чи скасовуються правові норми або запроваджуються нові» [14, с. 189–190].

Як стверджує О. Скакун, правотворчість – це правова форма діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язана із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм [10, с. 293].

Практично в аналогічний спосіб розкриває зміст досліджуваного поняття і Н. Пархоменко, щоправда, на нашу думку, необґрунтовано акцентує увагу на такому прояві функціонального аспекту правотворчості, як призупинення дії юридичних норм. Правник, зокрема, зазначає, що правотворчість є правовою формою діяльності держави та уповноважених організацій з прийняття, зміни, призупинення дії і скасування юридичних норм [13, с. 355].

Вважаємо, що призупинення дії юридичних норм є результатом не лише правотворчості, але й контрольної діяльності вищих за ієрархією органів публічної влади за правотворчою діяльністю нижчих, свідченням чого є, наприклад, нормативно-правовий припис, закріплений у ч. 2 ст. 137 Конституції України. Відповідно до нього, «З мотивів невідповідності нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим Конституції України та законам України Президент України може зупинити дію цих нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності».

Доволі суперечливою в частині суб'єктів правотворчості є інтерпретація досліджуваного поняття, запропонована авторським колективом підручника «Загальна теорія права» за загальною редакцією М. Козюбри. На думку вчених, правотворчість як частина загального процесу правотворення – це особливий вид діяльності, притаманний спеціально уповноваженим органам, із формулювання, зміни або скасування правових норм, в основі яких лежать потреби та інтереси людей [3, с. 192].

З аналізу запропонованого правниками судження про досліджуване явище правової дійсності випливає, що суб'єктами правотворчості є лише спеціально уповноважені органи. Проте, в межах окремого підрозділу, де розглянуто безпосередньо суб'єкти правотворчості, вченими суттєво розширено обсяг цього поняття. Зокрема, до них правники відносять народ, державні органи, органи місцевого самоврядування, сільських і міських голів, державні та недержавні організації [3, с. 195].

Не можна залишити поза увагою підхід до розуміння поняття правотворчості, запропонований Ю. Тихомировим. Узагальнюючи усталені наукові розробки й усталені у практиці законотворчості підходи, вчений запропонував таку інтерпретацію досліджуваного поняття: «Правотворчість є процесом пізнання й оцінки правових потреб суспільства і держави, формування й прийняття правових актів уповноваженими суб'єктами в рамках відповідних процедур» [7, с. 157].

У такому визначенні, як стверджує вчений, виокремлюються кілька елементів. По-перше, пізнання, вивчення й аналіз явищ і процесів, що припускають або вимагають правової регламентації; по-друге, визначення органу або іншого суб'єкта, уповноваженого прийняти той або інший правовий акт; по-третє, вибір форми акта, що передбачається; по-четверте, підготовка, прийняття або зміна його в рамках відповідних процедур» [7, с. 158].

Беззаперечним позитивом цього підходу є відображення в запропонованій дефініції інтелектуальної складової правотворчості, а також її взаємозв'язку з

потребами суспільства та держави. Водночас вважаємо не зовсім коректною акумульовану в судженні про досліджуване явище правової дійсності таку його рису, як формування й прийняття правових актів. Аргументом на користь цього умовиводу є теза про обсяг загальнотеоретичної категорії «правовий акт», що охоплює собою, поряд із нормативно-правовими актами, ще й інтерпретаційно-правові акти, а також акти застосування норм права, які є результатом правоінтерпретаційної та правозастосовної діяльності відповідно.

Своєрідним узагальненням поглядів учених щодо змісту досліджуваної категорії є констатація Т. Дідичем факту існування подвійного підходу до розуміння поняття правотворчості, а саме:

- технічного розуміння, за якого поняття правотворчості розглядається як процес, діяльність, стадія правоутворення, функція державного органу або його посадових осіб, а метою правотворчості (багато в чому справедливо) оголошується видання загальнообов'язкових норм у формі офіційно прийнятих нормативних актів. У даному випадку головною ознакою правотворчості стає видання нормативних актів, що містять загальнообов'язкові правила;

- сутнісного розуміння правотворчості, яке засноване на розумінні того, що правотворчість не можна зводити до діяльнісного аспекту, а потрібно виявити її сутність як необхідний атрибут державно-організованого суспільства. Такі визначення не обмежуються описом формальних ознак правотворчості, а включають у себе спроби описати змістовний бік правотворчості, визначити, що складає головне у правотворчості як соціальному явищі. Так, правотворчість визначається: як зведення в закон волі (держави, класу, суспільства), як форма здійснення державної влади, як процес пошуку соціального компромісу, іноді сутність правотворчості ототожнюється з діяльністю по виданню нормативно-правових актів [2, с. 229].

Не вступаючи в полеміку з приводу обґрунтованості тези Т. Дідича про існування подвійного підходу до розуміння поняття правотворчості, лише зауважимо, що більш коректною в межах сутнісного підходу була б теза про правотворчість, яку не можна зводити *лише* до діяльнісного аспекту, що зумовлено складністю цього явища правової дійсності.

Красномовним підтвердженням цих слів є сформульована Т. Дідичем дефініція досліджуваної загальнотеоретичної категорії, що враховує як ключову саме діяльнісну складову: «Правотворчість – це активна, розумова, творча діяльність уповноважених суб'єктів, що має офіційний, правовий, процесуальний характер і спрямована на прийняття, зміну або припинення дії правових норм у вигляді форм (джерел) права» [2, с. 230].

Як відомо, характер діалектичного зв'язку категорій «сутності» й «явища» відображається у такому судженні: сутність проявляється, а явище сутнісне. Сутність правотворчості має різні прояви, свідченням чого є напрямки впливу цього явища правової дійсності на інший правовий феномен – систему нормативно-правового регулювання суспільних відносин. Саме тому проблема сутності правотворчості має вирішуватися у контексті її функцій.

У сучасній загальнотеоретичній юридичній науці виокремлюють такі

функції правотворчості:

1) первинне регулювання суспільних відносин. Цій функції кореспондує такий сутнісний аспект правотворчості, як створення нових норм права, призначених для впорядкування суспільних відносин, які раніше не регулювалися правом;

2) оновлення системи нормативно-правового регулювання. Зазначеному напрямку відповідає інший сутнісний аспект досліджуваного правового явища – зміна чинних або скасування «застарілих» норм;

3) вдосконалення законодавства у формі кодифікації та консолідації. Цій функції кореспондує така сутнісна складова правотворчості, як здійснення впорядкування нормативно-правового матеріалу.

В аспекті питання, що розглядається нами, заслуговують на увагу судження О. Пучкова про смисл і призначення правотворчості. Вони, на думку вченого, полягають у тому, щоб обрати такий варіант регулювання, юридичної регламентації, який би найбільш повною мірою відповідав інтересам і цілям народу та законодавця, сприяв прогресу суспільства. При цьому необхідним є врахування закономірностей розвитку суспільства, сприятливих об'єктивних і суб'єктивних умов для прийняття та застосування закону, а також вибір оптимальної правової форми державного рішення (закон, указ, постанова, білль, статут, регламент та ін.) [12, с. 291].

А. Піголкін стверджує, що за своєю сутністю правотворчість є зведення державної волі в закон, в юридичні приписи, що мають загальнообов'язкове значення. На сучасному етапі розвитку, – продовжує вчений, – правотворчість проявляється в першу чергу як прийняття правового акта безпосередньо населенням країни шляхом референдуму або як видання актів, які містять правові норми, державними або іншими уповноваженими органами. У деяких сучасних державах однією з форм правотворчості є видання судового прецеденту. Все більшого значення нині набуває також укладення договорів, які мають юридичне значення, між різними суб'єктами права [8, с. 307].

Схожу думку з приводу сутності правотворчості має і М. Марченко. Правник, зокрема зауважує, що за своєю соціальною сутністю правотворчість є процесом зведення державної волі в закон, її оформлення в різноманітних нормативно-правових актах, процесом надання правилам поведінки – державним велінням, які містяться в цих актах [5, с. 660].

Аналіз вищенаведених суджень учених про сутність правотворчості дає підстави стверджувати, що в них чітко виражений саме діяльнісний аспект, свідченням чого є такі вживані правниками слова, що виражають активність суб'єктів права, як «обрати» та «зведення».

Аналіз наведених вище дефініцій категорії «правотворчість» дає підстави для таких проміжних висновків, що мають методологічне значення:

1) по-перше, правотворчість як цілісний динамічний елемент правової системи з погляду філософських категорій «змісту» та «форми» можна розглядати і як діяльність (зміст правотворчості), і як правову форму діяльності (власне форма правотворчості);

2) по-друге, в умовах формування громадянського суспільства та розбудови України як правової держави вважаємо неприпустимим обмеження кола суб'єктів правотворчості лише державними органами (або компетентними органами, або уповноваженими органами), адже роль правової держави в цьому процесі зводиться до виявлення та формального закріплення створених суспільством правил поведінки та їх захисту, на чому слушно наголошував один із фундаторів концепції правової держави Роберт фон Моль;

3) по-третє, об'єктивованим результатом правотворчості є не лише закон як різновид нормативно-правового акта, але й інші джерела об'єктивного права;

4) по-четверте, підґрунтям для функціонування правотворчості, як різновиду юридично-значущої діяльності, є накопичений попередніми поколіннями соціально-правовий досвід. Із цього приводу заслуговує на увагу теза В. Карташова, котрий, зокрема, стверджує: «Не зовсім правильно уявляється позиція більшості вітчизняних і зарубіжних учених, які під правотворчістю розуміють лише правотворчу діяльність. Тим самим вільно чи невільно з правотворчої практики виключається такий важливий елемент її змісту, як правотворчий досвід, недооцінюється його місце та роль у минулій (ретроспективній), теперішній (актуальній) і майбутній (перспективній) правотворчій практиці, ігнорується значення правотворчого досвіду в правовому спадку та правонаступництві, у справі подальшого вдосконалення законодавства (*per varios actus legem experientia facit* – через численні дії досвід створює право)» [4, с. 248]. Зважаючи на зміст закону заперечення заперечення, вважаємо небезпідставним судження про правотворчість як діяльність, що ґрунтується на соціально-правовому досвіді.

Особливо важливим у плані об'єктивованого результату правотворчості, на нашу думку, є техніко-юридичний аспект соціально-правового досвіду, пов'язаний із правилами та прийомами підготовки, оформлення й оприлюднення нормативно-правових актів або інших джерел права. Отже, є підстави вважати, що вказана теза відображає одну із суттєвих ознак загальнотеоретичної категорії, що складає предмет дослідження.

Аналіз поглядів науковців щодо розуміння досліджуваного нами поняття дозволяє стверджувати, що правотворчість є складним багатограним явищем правової дійсності, а тому комплексне уявлення про означений феномен може бути отримано лише в результаті його багатоаспектного розгляду:

- у ґносеологічному плані правотворчість являє собою кризний пізнавальний процес, спрямований на виявлення потреб і інтересів суспільства, закономірностей його розвитку та їх переведення на мову юридичних принципів і норм; своє завершення він отримує в зовнішній об'єктивації результатів інтелектуальної діяльності суб'єктів правотворчості;

- в аспекті теорії правовідносин правотворчість необхідно розглядати як реальні дії уповноваженої сторони управлінських правовідносин (переважно органів публічної влади, їх посадових осіб) із реалізації належних їй державно-владних повноважень щодо створення, зміни чи скасування юридичних норм;

- із погляду теорії юридичних фактів об'єктивованих у нормативно-

правовому акті результат правотворчості є правовим актом, що слугує фактичною підставою для виникнення, зміни чи припинення правовідносин;

- в аспекті взаємозв'язку із процесом правового регулювання правотворчість необхідно розглядати як його основну стадію (йдеться про моделювання поведінки право-дієздатних суб'єктів права);

- із погляду взаємозв'язку з функціями держави правотворчість є правовою формою здійснення функцій держави, тобто однорідним за своїми суттєвими ознаками видом діяльності органів публічної влади, їх посадових осіб, який пов'язаний із ухваленням правового акта, що в теорії права отримав назву нормативно-правового.

Зважаючи на вищевикладене, можна виокремити такі суттєві ознаки поняття, що розглядається нами:

- 1) вона ґрунтується на накопиченому соціально-правовому досвіді;
- 2) має творчий, інтелектуальний характер і спрямована на виявлення потреб і інтересів суспільства, закономірностей його розвитку та їх переведення на мову юридичних принципів і норм;
- 3) має владний характер, проте владно-організуюча діяльність суб'єкта правотворчості здійснюється лише в межах наданих йому повноважень;
- 4) має загальний характер, оскільки її результати розраховані не на один, а на кількісно невизначене коло життєвих випадків;
- 5) має процедурно-процесуальний характер, тому що являє собою своєрідний процес – офіційний порядок дій, що складається з низки послідовних стадій;
- 6) здійснюється на основі норм процесуального права, що регулюють суспільні відносини за участю суб'єктів правотворчості;
- 7) має юридично-оформлений характер – завершується ухваленням нормативно-правового акта чи іншого письмового джерела права;
- 8) є основною стадією процесу правового регулювання, що полягає в моделюванні поведінки право-дієздатних суб'єктів права;
- 9) являє собою юридичний факт, який спричиняє юридичні наслідки: виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Висновки. Враховуючи наведені вище аспекти досліджуваного нами явища правової дійсності, а також його риси, запропонуємо таку дефініцію категорії **«правотворчість»** – *це заснована на соціально-правовому досвіді пізнавальна за змістом та правова за формою юридично-значуща діяльність уповноважених суб'єктів права (переважно органів публічної влади, їх посадових осіб), що має вольовий характер, плин якої проходить у процедурно-процесуальному порядку, спрямована на виявлення потреб і інтересів суспільства, закономірностей його розвитку та їх переведення на мову юридичних принципів і норм, які отримують своє зовнішнє вираження і закріплення в нормативно-правовому акті чи іншому джерелі об'єктивного права.*

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. – М. : «Статут», 1999. – 712 с.
2. Дія права: інтегративний аспект : монографія / кол. авторів ; відп. ред. Н. М. Оні-

щенко. – К. : Юридична думка, 2010. – 360 с.

3. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. – К. : Ваіте, 2016. – 392 с.

4. Карташов В.Н. Теория правовой системы общества : учебное пособие : в 2-х т. / В.Н. Карташов. – Ярославль : ЯрГУ, 2005. – Т. 1. – 547 с.

5. Марченко М. Н. Проблемы теории государства и права : учебник. – М. : ТК «Велби», изд-во «Проспект», 2006. – 768 с.

6. Морозова Л.А. Теория государства и права : учебник. – М. : Юристъ, 2002. – 414 с.

7. Общая теория государства и права : академический курс в 2-х томах / под ред. проф. М. Н. Марченко. – Том 2. Теория права. – М. : Зерцало, 1998. – 656 с.

8. Проблемы общей теории права и государства : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2006. – 832 с.

9. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П.М. Рабінович. – 5-те вид., зі змінами. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.

10. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

11. Теория государства и права : учебник [для юрид. вузов] / А.Б. Венгеров. – 4-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2007. – 608 с. : табл. (Высшее юридическое образование).

12. Теория государства и права : учебник [для юрид. вузов] / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М. : ИНФРА · М – НОРМА, 1997. – 570 с.

13. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

14. Теорія держави і права : навч. посібник / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 368 с. – Бібліогр.: С. – 358–364.

Serdyuk. I.A. Methodological Analysis of interpretations of notion “lawmaking”. The analysis of the existing in modern juridical science approaches towards understanding the studied notion has allowed formulating the following interim conclusions having methodological meaning.

The analysis of the scientists' views concerning the understanding of the studied notion provides the grounds for conclusion that lawmaking is a complex multiform phenomenon of legal reality and that is why complex conception of this phenomenon might be received only as a result of its multi-aspect consideration:

- in gnoseological sense lawmaking is a cognitive process, directed at discovery of needs and interests of a society, regularities of its development and interpretation of them by language of legal principles and norms, and it gets its completion in outer objectivation of the results of intellectual activities of the subjects to lawmaking;

- in the aspect of the theory of jural relationships, lawmaking should be viewed as real actions of the authorized party of managerial jural relationships (mainly of the public authority bodies, its officials) as to realization of appertaining to it state and imperative powers concerning creation, changing and abolition of legal norms;

- from the point of view of the theory of jural facts, objectivated in normative and legal act result of lawmaking is a legal act that is a factual basis for beginning, changing or stopping of jural relationships;

- in the aspect of interrelation with the process of legal regulation, lawmaking should be viewed as its main stage (the matter is about modeling of behavior of legally competent subjects to law);

- from the point of view of interrelation with the state functions, lawmaking is a jural form of exercising state functions, that is similar by its substantial features kind of activities of state bodies which is related to approval of legal act, which in the theory of law has got its name as a normative and legal.

Taking into account these provisions it is suggested to understand as lawmaking *as based on social-legal experience a cognitive by its content and legal by its form juridically significant*

activities of authorized subjects to law (mainly public authority bodies, its officials) having volitional disposition, flow of which passes through procedural order, directed at discovery of needs and interests of a society, regularities of its development and interpretation of them by language of legal principles and norms, and it gets its completion in outer objectivation of the results of intellectual activities of the subjects to lawmaking.

Keywords: *lawmaking, rule-making, legal rule-making, lawmaking.*

Надійшла до редакції 26.06.2017

Бадида А.Ю.

викладач

(ДВНЗ "Ужгородський національний університет")

УДК 342.7

МОДЕРНА СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА: ПОНЯТТЯ, ОБСЯГ, ЦІЛІ

Здійснено аналіз сутності соціальної держави, її обсягу та цілей. Особливу увагу приділено розумінню змісту соціальної держави та її співвідношенню з механізмами верховенства права. Зроблено висновок, що зміст модерної соціальної держави втілюється в конституційному принципі, який наповнюється законодавцем і судовою владою, відображаючи специфіку конкретного суспільства і держави.

Ключові слова: *соціальна держава, верховенство права, соціальні права.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження природи сучасної соціальної держави впливає з декількох доводів. По-перше, застосування теоретичних методів дослідження дозволяє "охопити" найбільш рельєфні тенденції розвитку цього феномена. По-друге, на початку ХХІ століття і особливо в 2010-х роках проявляються ознаки кризи соціальної держави, які слугували підставою її істотної реформи в напрямі раціоналізації. Значною мірою в останні роки соціальна держава отримала нове емпіричне наповнення при збереженні її фундаментальних цінностей. По-третє, важливо зазначити, що потребують подальшого дослідження питання співвідношення механізмів соціальної держави і механізмів верховенства права, які консолідовано втілені в "соціальній правовій державі".

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти розуміння соціальної держави досліджувалися вітчизняною правовою та іншими науками. Так, зокрема, ідеї справедливості аналізувалися у праці В.С. Богданова [1], становлення соціальної держави в Україні – у статті Д.М. Сковронського [2], питання кризи соціальної держави – у статті О. Харченка [3]. Серед інших праць авторів слід назвати дослідження В.А. Намчука [4], Ю.О. Верещинського [5], О.В. Овсієнко [6], В.М. Геєця [7]. Але актуальність дослідження природи модерної соціальної держави зберіга-

ється в різних площинах.

Метою цієї статті є дослідження смислу (призначення) соціальної держави на сучасному етапі, її змісту і цілей.

Виклад основного матеріалу. *Смисл соціальної держави.* Сучасна держава, заснована на верховенстві права, має низку фундаментальних принципів, серед яких соціальна держава (держава благополуччя, держава загальногo добробуту). Тобто на сьогодні "соціальну державу" необхідно сприймати як один із конституюючих принципів сучасної держави, одну з базових цінностей її конституційного правопорядку. В цьому плані вона має об'єктивний і станом на початок ХХІ століття – доволі розроблений характер. Змістовне наповнення "соціальної держави" на сьогодні може бути відстежено на підставі аналізу як реальної правової практики втілення в державах (конституційної, законодавчої, адміністративної і судової практики), так і доктринального сприйняття цього принципу.

Екс-голова Федерального Конституційного Суду Німеччини К. Хессе обґрунтовує сутність соціальної держави у такий оригінальний спосіб: "Для безробітного постановка питання про професійну свободу є позбавленою смислу. Свобода отримання освіти і вільний вибір навчального закладу є значимими лише для тих, хто володіє достатніми коштами для того, щоби отримати бажану освіту, і хто має можливість вступу в ці навчальні заклади. Гарантії права власності мають реальне значення лише для власників, недоторканість житла – лише для тих, хто ним володіє. Якщо ці та інші свободи є чимось більшим, ніж свобода, позбавлена змісту, то вони передбачають дещо більше, ніж просто заборона посягань з боку держави, а саме – комплекс планових, стимулюючих і стабілізуючих заходів, економічну, соціальну політику, політику в галузі культури, освіти, охорони здоров'я і сім'ї, що характеризує діяльність сучасної соціальної держави, як, наприклад, «Зелений план» чи державні субсидії в галузі професійної освіти і його удосконалення" [8, с. 111].

Зміст принципу "соціальної держави". Для з'ясування цього питання слід виокремити такі аспекти.

1. Для сучасної держави соціальна держава є фундаментальним принципом конституційного правопорядку, який взаємодіє з іншими базовими принципами конституційного ладу – наприклад, принципом демократії та принципом верховенства права (правової держави). Баланс між цими принципами є умовою стабільності усього правопорядку та захисту прав людини.

2. Принцип соціальної держави може здійснюватися через конституціоналізацію соціальних прав, поряд з громадянськими і політичними, однак, може загально обмежитися останніми (США, Німеччина). Специфіка соціальних прав полягає в тому, що "вони реалізуються не завдяки тому, що формується, поважаються і захищаються, а тому, що вимагають державного втручання з метою здійснення закладеної в них соціальної програми, котра вимагає постійної діяльності не лише законодавця, але й органів управління" [8, с.108–109]. Виходячи з цієї специфіки, замість конституційного закріплення, держава вдається до унормування діяльності, яка спрямована на реалі-

зацію соціальних програм.

3. Втілення принципу соціальної держави вимагає не лише відповідного законодавства, а й відповідних інституцій (мережі соціальних установ), які здійснюють відповідні функції. Однак, як і інші фундаментальні принципи, цей принцип може бути безпосередньо застосований судами, які окреслюють його змістовне наповнення до конкретного випадку в життєвій ситуації чи співставляють його із законами чи іншими актами публічної влади.

Прикладом такого підходу є практика Федерального конституційного суду Німеччини. Розуміння соціальної держави, її місця в системі базових цінностей сучасної держави, заснованої на верховенстві права, проявилось в його рішенні від 9 лютого 2010 р. [9]. Судом було зазначено, що "фундаментальне право на гарантування прожиткового мінімуму, який відповідає людській гідності, зі статті 1.1 Основного закону в поєднанні з принципом соціальної держави, що міститься у статті 20.1 Основного закону, гарантує кожній людині, яка потребує допомоги, матеріальні передумови, які необхідні для її фізичного існування і мінімальної участі в соціальному, культурному та політичному житті". Далі Суд зазначив, що для того, щоб визнати ступінь претензії людини з приводу цього права, законодавчий орган повинен реально і всебічно оцінити усі витрати, які необхідні для існування людини за прозорою, доцільною процедурою на основі достовірних цифр і можливих способів розрахунку. Крім того, для законодавчого органу існує обов'язок розкривати методи розрахунків, які використовуються для визначення прожиткового мінімуму, у законодавчому порядку та неспроможність зробити це адекватно ставить під сумнів встановлення прожиткового мінімуму з мотивів конституційності. При цьому законодавча влада може охоплювати типові потреби для забезпечення прожиткового мінімуму, який відповідає людській гідності, за допомогою фіксованої щомісячної суми, яка, однак, повинна надати додаткову перевагу для задоволення спеціальної потреби, крім цього, яка є незменшуваною, повторюваною, а не одноразовою.

4. Рішення про перерозподіл суспільного продукту для фінансування соціальних програм здійснюється на основі рішень легітимної публічної влади, сформованої суспільством в умовах дієвої демократії. В цьому – прямий зв'язок принципів "соціальної держави" і "дієвої політичної демократії". Обраний народом парламент визначає засади, порядок, а інколи й конкретні параметри соціальної політики. Політичні ротації за наслідками вільних виборів дозволяють постійно "відчувати" основні соціальні проблеми в суспільстві. Політичні сили змагаються за голоси виборців, пропонуючи "шляхи вирішення" таких проблем.

5. Формула принципу соціальної держави намагається поєднати особисту відповідальність людини за власну долю з солідарною відповідальністю суспільства і держави за долю кожної людини, в тому числі й тих, які потрапили в скрутне становище в силу обставин, які від них не залежать. Свобода особи (як інший фундаментальний принцип правової системи) не обмежується, навпаки, вона вимагає активної діяльності (позитивних зобов'язань) від

держави. Збереження стимулів до активності – одна з головних проблем соціальної держави. У відомій енциклопедії Папи Римського Пія XI "Quadragesimo anno" (1931 р.) дістав класичного визначення принцип субсидіарності соціальної держави до принципу особистої відповідальності: "Суспільство не має права позбавити людину й перейняти на себе те, що вона здатна зробити за власною ініціативою, своїми зусиллями; несправедливо також переводити на більші й вищі спільності те, що можуть виконувати, здійснювати малі й супідрядні громадські об'єднання; це завдає шкоди і збитків суспільному порядку. Будь-яка суспільна діяльність є не тільки в очах людей, але й за своєю сутністю субсидіарною: вона має підтримувати членів соціуму й не може руйнувати або поглинати їх особистість" [10].

Цілі соціальної держави. Для соціальної держави, заснованої на верховенстві права, характерними є такі цілі:

1. Усунення злиднів і крайніх проявів убогості (бідності). Майнова диференціація має місце у будь-якому сучасному суспільстві, однак, річ іде про крайні прояви бідності, які можуть поставити під сумнів збереження людської гідності. Саме гідність людини пов'язує соціальний блок її прав з класичними правами (політичними і громадянськими). Сьогодні бідність вимірюють різними методами. Всесвітній банк за межу абсолютної бідності вважав існування особи на менше ніж 1,25 доларів США в день. Від жовтня 2015 р. новий глобальний показник бідності був підвищений до 1,90 долара США. Крім того, існує методика визначення відносної бідності, котра встановлюється як співвідношення особистих доходів до середнього рівня в державі [11].

2. Забезпечення вищого ступеня соціальної рівності в суспільстві шляхом зниження крайніх форм майнової і соціальної нерівності та розшарування на цій основі суспільства. Йдеться про політику, яка би сприяла зменшенню відмінностей у рівні життя (у доходах) між різними прошарками населення, привнесення до суспільства ідеї солідарності. Ефективність досягнення такої цілі проявляється в міцності так званого «середнього класу». Середній клас охоплює в розвинутих демократичних країнах більшість населення. Єдині критерії для визначення середнього класу відсутні і, як правило, серед них називають рівень освіченості і доходів, стандарти споживання, володіння матеріальною чи інтелектуальною власністю, а також спроможність до висококваліфікованої праці.

3. Гарантування соціальної безпеки для кожної людини, тобто надання необхідної допомоги людині під час настання скрутної життєвої ситуації (життєвої кризи) – захворювання, іншої втрати працездатності, безробіття або об'єктивних умов втрати особою працездатності в силу малоліття чи похилого віку. Такі гарантії забезпечуються зазвичай за допомогою внесків особи у системи медичного і соціального страхування. У рішенні Конституційного Суду Латвійської Республіки від 13 лютого 2013 р. пропонується цілісна методика оцінки соціальних прав (і зокрема права на доплату до пенсії) з огляду на принцип верховенства права [12]. Суд нагадав, що при оцінці того, чи виконала держава свої позитивні зобов'язання, які випливають із осно-

вних соціальних прав осіб, необхідно перевірити таке: 1) чи вжив законодавець заходи щодо забезпечення особам можливості реалізувати їх соціальні права; 2) чи належним способом виконані ці зобов'язання, тобто чи забезпечена особам можливість реалізувати їхні соціальні права принаймні в мінімальному розмірі; 3) чи дотримані загальні правові принципи, які випливають із Конституції (п.11 Рішення). Завдяки наявності в розпорядженні національних органів влади знань про суспільство своєї держави і її потреби, законодавець на підставі соціальних або економічних міркувань може найкращим чином визначити інтереси суспільства, і Європейський Суд з прав людини зазвичай враховує політику, обрану законодавцем у сфері соціальних прав. *Ядро позитивних зобов'язань держави у сфері соціальних прав включає лише таку соціальну допомогу, яка гарантується навіть і в тому випадку, якщо особа не здійснювала внесків.*

Наприклад, у рішенні у справі "Карсон та інші проти Сполученого Королівства" (2010 р.) зазначено, що система соціального забезпечення є значною мірою національною за характером і має метою забезпечити певні мінімальні стандарти для проживаючих там осіб. Це робить складним достовірне порівняння зі становищем пенсіонерів, які проживають у інших країнах, з урахуванням багатьох економічних і соціальних показників, таких як рівень інфляції, порівняльна вартість життя, процентні ставки, рівень економічного зростання, валютні курси, системи соціального забезпечення і обкладення податками, які можуть впливати на розмір пенсії у різних країнах [13].

4. Зростання якості життя суспільства загалом. Інтегрально якість життя може бути обрахована за так званим "індексом розвитку людського потенціалу" (ІРЛП) (індекс розроблений вченим із Пакистану Махбубом уль-Хаком у 1990 р.), який від 1993 р. використовується ООН у щорічному звіті з питання розвитку людського потенціалу. При цьому враховуються, зокрема, такі показники: 1) очікувана середня тривалість життя при народженні (довголіття); 2) рівень грамотності дорослого населення країни (2/3) і сукупна частка осіб, які навчаються (1/3); 3) обсяг ВВП на душу населення, обрахований за методом паритету покупної спроможності у доларах США. На основі звіту ООН за 2016 р. (перша "десятка" – відповідно Норвегія, Австралія, Швейцарія, Німеччина, Данія, Сінгапур, Нідерланди, Ірландія, Ісландія, а також Канада і США – спільне десяте місце) показує – серед перших десяти держав з найвищим показником ІРЛП усі належать до держав, заснованих на верховенстві права, що підтверджує органічний взаємозв'язок верховенства права і соціальної держави (Україна займає 84 сходинку, увійшовши до групи країн з "високим людським розвитком") [14]. По-друге, наведені лідери мають одночасно найвищі показники ВВП на душу населення. Це означає, що саме ефективність ринкової економіки може стати основою соціального характеру держави.

Викладене дозволяє прийти до таких **висновків**. По-перше, за своєю суттю соціальна держава відрізняється від соціалістичної та націонал-соціалістичної держав у різних аспектах, передовсім у тому, що не позбавляє громадян прав політичних і особистих "взамін" гарантій дотримання соціа-

льних прав. По-друге, соціальна держава є державою "дієвої політичної демократії", в якій функціонують основні демократичні механізми – вільні вибори, парламент, транспарентність публічної влади тощо. Такі механізми дозволяють забезпечувати високу легітимність рішень, які ухвалююся в соціальній сфері. По-третє, виступаючи як конституційний принцип, зміст модерної соціальної держави наповнюється законодавцем і судовою владою, відображаючи специфіку конкретного суспільства і держави.

Бібліографічні посилання

1. Богданов В. С. Ідея справедливості в соціальній політиці сучасної демократичної держави: політико-правовий вимір / В. С. Богданов // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 58. – С. 30–37 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_58_5.
2. Сковронський Д. М. Становлення соціальної держави в Україні в контексті соціальних принципів Європейського Союзу / Д. М. Сковронський // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 373–380 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_60_53.
3. Харченко О. Запровадження заходів "жорсткої економії" як прояв кризи соціальної держави / О. Харченко // Гілея : науковий вісник. – 2013. – № 73. – С. 344–346 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_73_157.
4. Намчук В. А. Розвиток соціальної держави в країнах ЄС / В. А. Намчук // Актуальні проблеми державного управління. – 2011. – № 2. – С. 423–430 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdu_2011_2_60.
5. Верещинський Ю. О. Імплементация європейських міжнародно-правових норм про соціальні права у конституціях європейських держав / Ю. О. Верещинський // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – Вип. 24. – С. 178–182 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2005_24_26.
6. Овсієнко О. В. Обмеження економічної свободи як передумова розбудови соціальної держави в Україні: аргументи "за" і "проти" / О. В. Овсієнко // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Економічна теорія та право. – 2013. – № 2. – С. 287–289 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2013_2_37.
7. Геєць В. М. Яке майбутнє у соціальної держави? / В. М. Геєць // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4–20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2013_7_2.
8. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ. – М., 1981. – 368 с.
9. BVerfG, Judgment of the First Senate of 09 February 2010 – 1 BvL 1/09 – paras. (1-220). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2010/02/1s20100209_1bvl000109en.html.
10. Quadragesimo Anno [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19310515_quadragesimo-anno.html.
11. Обновленные сведения о глобальном уровне бедности. 30 сентября 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vsemirnyjbank.org/ru/topic/poverty/brief/global-poverty-line-faq>.
12. Решение Конституционного суда Латвийской Республики по делу № 2012-12-01. Рига, 13 февраля 2013 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.satv.tiesa.gov.lv/wp-content/uploads/2012/05/2012-12-01_Spriedums_RU.pdf.
13. Постановление Европейского Суда по правам человека от 16 марта 2010 г. Дело "Карсон и другие против Соединенного Королевства" [Carson and Others v. United Kingdom] (жалоба N 42184/05) (Большая Палата) (извлечение) [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/12081317/>.

14. Human Development Report 2016. Human Development for Everyone. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf.

Badyda A. Modern social state: concept, scope, goals. The article is devoted to the analysis of the essence of the social state, its scope and goals. Particular attention is paid to understanding the content of the social state and its correlation with the mechanisms of rule of law. It is concluded that the content of the modern social state is embodied in the constitutional principle, which is filled by the legislator and the judiciary, reflecting the specifics of a specific society and state.

Keywords: *social state, rule of law, social rights.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Бакуліна С.В.

аспірант

*(Міжрегіональна академія
управління персоналом, м. Київ)*

УДК 342.922

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-84-89

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗЕМЕЛЬНОГО СПОРУ

Досліджено правову природу публічно-правових спорів, на основі чого виділено ознаки публічно-правового земельного спору, які зумовлюють необхідність його вирішення в адміністративно-процесуальному (судовому) порядку, та запропоновано авторське визначення поняття публічно-правового земельного спору.

Ключові слова: *публічно-правовий спір, публічно-правовий земельний спір, його ознаки, адміністративний судовий процес щодо розгляду публічно-правових земельних спорів.*

Постановка проблеми. Однією із категорій справ, що розглядаються в межах адміністративного судочинства у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (далі – КАСУ) [1], є справи, які виникають на підставі так званих публічно-правових земельних спорів. Складність для науки та правозастосовної судової практики полягає в тому, що поняття «публічно-правових земельних спорів» у правовій доктрині відсутнє, а чітких ознак віднесення публічно-правових спорів до даної категорій, як і категорій таких спорів, не виокремлено. Навіть в офіційній судовій статистиці відсутній класифікатор показників розгляду справ, пов'язаних з розглядом публічно-правових земельних спорів, однак виділено підкатегорію «розпорядження землями держави (територіальних громад), передача таких земельних ділянок у власність і користування громадянам та юридичним осо-

бам» (підпункт 6.2.1 Класифікатора) [2]. В той же час аналіз судової практики вказує на те, що тільки в 2016 році до адміністративних судів було подано 10102 позови до суб'єктів публічної адміністрації, предметом яких виступають рішення, дії та бездіяльність суб'єктів владних повноважень щодо використання та розпорядження земельними ділянками, що склало 5 % від усіх категорій адміністративних справ [3]. Аналіз зведених аналітичних даних судової практики по розгляду даної категорії справ вказує на ряд складностей, пов'язаних у першу чергу з визначенням їх підсудності, предмета позову, процесуального статусу розпорядника земельної ділянки та ін.

Таким чином, часткове вирішення проблем, які виникають при розгляді та вирішенні публічно-правових земельних спорів, можливе шляхом визначення поняття та ознак публічно-правових земельних спорів, що є предметом дослідження в межах даної статті і зумовлює необхідність вирішення таких завдань: дослідження теоретико-правових засад виникнення публічно-правових земельних спорів, що виникають з приводу використання та розпорядження земельними ділянками в межах адміністративного судочинства, та виокремлення їх ознак.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Мета. Публічно-правовий (частіше адміністративно-правовий) спір неодноразово перебував у центрі уваги вчених-юристів. Серед останніх робіт у цій сфері можна згадати праці таких науковців пострадянського простору: В. Авер'янова, В. Бевзенка, В. Галуцька, І. Грибка, С. Ківалова, І. Коліушка, Т. Коломоєць, Р. Куйбіди, О. Кузьменко, Р. Мельника, О. Миколенка, Р. Миронюка, Д. Лученко, О. Пасенюка, Ю. Педько, В. Перепелюка, Н. Писаренко, М. Руденка, О. Рябченко, М. Смоковича, В. Сьоміна, Г. Ткач, В. Тимошука, Н. Хлібороб, А. Школика, І. Шруб та ін. Проте розуміння основних ознак публічно-правового спору, що є необхідною передумовою відмежування цього спору від інших (передусім приватноправових) спорів, потребує наукового аналізу.

Виклад основного матеріалу. За змістом частини другої статті 4 КАСУ, юрисдикція адміністративних судів поширюється на усі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлено інший порядок судового вирішення. Законодавство не містить визначення терміна «публічно-правовий спір». Для розгляду спору адміністративним судом необхідно встановити його публічно-правовий зміст (характер). Для з'ясування характеру спору суди повинні враховувати, що протилежним за змістом є приватноправовий спір. Це означає, що в основі розмежування спорів лежить поділ права на публічне та приватне. Вирішуючи питання про віднесення норми до публічного права, а спору до публічно-правового, суди повинні враховувати загальнотеоретичні та законодавчі критерії. Зокрема, за змістом пункту 1 частини першої статті 3 КАСУ, у публічно-правовому спорі, як правило, хоча б однією стороною є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання де-

легованих повноважень.

Суди повинні звертати увагу на те, що спір набуває ознак публічно-правового за умов не лише наявності серед суб'єктів спору публічного органу чи посадової особи, а й здійснення ним (ними) у цих відносинах владних управлінських функцій. Для цілей і завдань адміністративного судочинства владну управлінську функцію необхідно розуміти як діяльність усіх суб'єктів владних повноважень з виконання покладених на них Конституцією чи законами України завдань.

Вирішуючи питання про визначення юрисдикції адміністративних судів щодо вирішення публічно-правових земельних спорів, тобто спорів, пов'язаних з використанням та розпорядженням земельними ділянками державної та комунальної власності, суди повинні враховувати сутність публічно-правових земельних спорів.

Для того щоб визначити сутність публічно-правових земельних спорів, необхідно з'ясувати вироблені адміністративно-правовою наукою та правозастосовною судовою практикою поняття публічно-правового спору, оскільки в законодавстві, зокрема в КАСУ, попри використання такого терміна, тлумачення його не наведено, що зумовлює непорозуміння та суперечності на практиці. Адже у багатьох випадках важко розмежувати публічно-правові та приватноправові спори і, відповідно, правильно визначити компетентний суд, що розглядатиме конкретну справу, особливо це стосується земельних спорів. Така ситуація не сприяє ефективному захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб і зумовлює необхідність детального дослідження поняття та змісту публічно-правового спору.

Публічно-правовому спору властива низка специфічних рис, серед яких доцільно виокремити такі:

1) він виникає у правовідносинах, що характеризуються юридичною нерівністю суб'єктів правовідносин, врегульовані імперативним методом правового регулювання, однак це не означає, як вважають окремі вчені, що в їх основі присутній публічний (а не індивідуальний, приватний) інтерес [4, с.16]. Тут більше слід погодитися з Д.В. Лученко, який зазначає, що дані спори завжди виникають з відносин, які характеризуються нерівністю їх учасників (адміністративно-правові відносини), однак сторони таких спорів не завжди є юридично нерівними [5, с. 151];

2) однією зі сторін спору є обов'язково носій публічної влади – суб'єкт владних повноважень, з іншої може бути інший суб'єкт владних повноважень (наприклад, у спорі між обласною державною адміністрацією та обласною радою щодо визначення порядку реалізації компетенції у певній сфері публічного адміністрування тими чи іншими галузями або сферами забезпечення функціонування та розвитку регіону);

3) суб'єкти цього спору наділені специфічними способами захисту своїх прав, які вони формують та відстоюють під час подання та розгляду адміністративного позову, висловлюючи вимогу щодо визнання недійсним нормативного акта органу державної влади і місцевого самоврядування, визнання не-

дійсним акта індивідуальної дії органу державної влади і місцевого самоврядування, встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень, скасування нормативних і індивідуальних актів, зобов'язання суб'єкта владних повноважень щодо прийняття законних рішень, вчинення дій чи припинення незаконної діяльності (наприклад, звернення вимоги про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності; відповідно до вимог ч. 4 ст. 105 КАСУ);

4) публічно-правовий спір розглядається у процесуальній формі, яка відрізняється від форм розгляду приватноправових спорів. Адже існує дві альтернативні законодавчо визначені форми його розгляду: позасудова та судова. Публічно-правовий спір може бути вирішено в позасудовому (адміністративному) порядку, відповідно до Закону України «Про звернення громадян» [6] та інших супутніх нормативних актів, наприклад Закону України «Про захист прав споживачів», у випадку подання звернення до суб'єкта владних повноважень, або в судовому порядку шляхом подання адміністративного позову, відповідно до норм КАСУ. В перспективі можлива і доцільна інша позасудова форма вирішення публічно-правового спору шляхом запровадження в Україні процедури медіації, як альтернативного (позасудового) методу вирішення спорів, за допомогою якого дві або більше сторони спору намагаються в рамках структурованого процесу, самотійно, на добровільній основі досягти згоди для вирішення їх спору за допомогою медіатора, що стане можливим після прийняття та набуття чинності Закону України «Про медіацію», проект якого подано до Парламенту [7]. Тут слід зазначити, що у запровадження даної позасудової форми публічно-правового спору є як свої прибічники, так і критики. Поряд із запровадженням медіації при вирішенні публічно-правових спорів деякими авторами пропонується поширити на дану категорію спорів процедуру їх вирішення в третейських судах [8, с. 18; 9, с. 140]. Слід визнати хибною позицію даних авторів і підтримати думку Д.В. Лученко з приводу того, що навіть за умови значного делегування державою низки публічних повноважень недержавним структурам розгляд спорів, що виникають у зв'язку з цим, не може відбуватися у третейському суді або інших подібних структурах [5, с. 154]. Дійсно, коли мова йде про оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, особливо коли його рішення завдає шкоду публічним інтересам (групі осіб, громаді, певній соціальній групі), такий спір має вирішуватися виключно в суді із залученням до судового процесу фахівців у галузі права.

З урахуванням вищезазначеного, доцільно виокремити ознаки, властиві земельним спорам, як виду публічно-правового спору, зокрема: 1) суб'єктами спірних відносин є суб'єкт публічної адміністрації або інший суб'єкт владних повноважень, які уповноважені на реалізацію визначених законом владних повноважень щодо передачі права володіння, користування та розпорядження земельними ділянками державної або комунальної власності, а також фізична (юридична особа), яка прагне набути або набула та реалізовує право

володіння, користування та розпорядження земельними ділянками державної або комунальної власності; 2) сфера виникнення спору зумовлена реалізацією публічного інтересу на раціональне володіння, користування та розпорядження земельними ділянками державної або комунальної власності в інтересах фізичної (юридичної) особи, громади чи держави; 3) предметом спору є рішення (дії чи бездіяльність) суб'єкта владних повноважень, спрямовані на передачу права володіння, користування та розпорядження земельними ділянками державної або комунальної власності у приватну або комунальну власність; окрім цього, предметом спору може бути і рішення (дії) суб'єкта владних повноважень, спрямоване на повернення в державну або комунальну власність раніше переданої у власність або користування земельної ділянки; при цьому обов'язковою умовою цього спору є те, що суб'єкт владних повноважень є або був законним розпорядником земельної ділянки і право передачі її в іншу власність визначено законом; 4) підставою для спору є порушення законності суб'єктом владних повноважень у процесі передачі права володіння, користування та розпорядження земельними ділянками державної та комунальної власності у приватну або комунальну власність; при цьому слід зауважити, що публічно-правовий земельний спір відсутній при наявності спору між декількома суб'єктами (в тому числі суб'єктами публічного права) щодо права власності на земельну ділянку, в такому разі наявний приватно-правовий спір.

Висновок. Отже, публічно-правовий земельний спір можна визначити як заснований на публічному праві спір між двома чи більше учасниками правовідносин, в яких хоча б однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень), предметом якого виступає рішення (дія) суб'єкта владних повноважень, спрямоване на передачу або бездіяльність (пасивне перешкоджання передачі) права володіння, користування та розпорядження земельними ділянками державної або комунальної власності у приватну власність, або рішення (дії) суб'єкта владних повноважень, спрямоване на повернення в державну або комунальну власність раніше переданої у власність або користування земельної ділянки.

Бібліографічні посилання

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року (із змінами та доп.) // ВВР України. – 2005. – № 35–36, 37. – Ст. 446.
2. Про Класифікатор категорій адміністративних справ : рішення Ради суддів адміністративних судів України від 31.10.2013 № 114 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/samovr/rada/rish_rsas_31_10_2013N114.
3. Аналітичний огляд стану здійснення адміністративного судочинства у 2016 році: Управління вивчення судової практики та судової статистики Вищого адміністративного суду України. – К., 2017. – 43 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/statistika/analiz_2017.

4. Бринцев О. В. Розмежування компетенції адміністративних і господарських судів: проблеми і перспективи / О. В. Бринцев. – Х. : Право, 2007. – 64 с.
5. Лученко Д.В. Про основні ознаки адміністративно-правового спору / Д.В. Лученко // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. – № 2 (73). – С. 148–155.
6. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.96 р. № 393/96-ВР // ВВР України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
7. Проект Закону України «Про медіацію», реєстраційний № 2480 від 27.03.2015 // Офіційна Інтернет-сторінка Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=2480&skl=9.
8. Талапина Э. В. Новые институты административного права / Э. В. Талапина // Государство и право. – 2006. – № 5. – С. 14–21.
9. Сало Л. Медіація як спосіб альтернативного вирішення окремих публічно-правових спорів / Л. Сало // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVI регіон. наук.-практ. конф. 8–9 лют. 2010 р. – Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2010. – С. 140–141.

Bakulina S.V. Concepts and features of a public-legal land dispute. The article explores the legal nature of public legal disputes, on the basis of which the signs of a public-legal land dispute, which determine the necessity of its solution in the administrative-procedural (judicial) order, are clarified, and the author's definition of the concept of a public-legal land dispute is proposed.

It is proposed to highlight the following features of a public land dispute: 1) subjects of disputed relations are the subject of a public administration or another entity of power, which is authorized to exercise the powers determined by the law for the transfer of ownership, use and disposal of land state or communal property, as well as physical (legal entity), which seeks to acquire, or acquired and exercises the right to own, use and dispose of state or communal land plots of property; 2) the sphere of dispute arises due to the realization of public interest in the rational possession, use and disposal of land plots of state or communal property in the interests of the physical (legal) person, community or state; 3) the subject of the dispute is the decision (action or omission) of the subject of authority to transfer the right of ownership, use and disposal of land plots of state or communal ownership to private or communal property; 4) the basis for a dispute is violation of the lawfulness of the subject of authority in the process of transferring the right to own, use and dispose of land plots of state and communal property in private or communal ownership; it should be noted that the public land legal dispute is absent in the event of a dispute between several subjects (including public law entities) regarding the ownership of the land, in which case there is a private legal dispute.

The author's concept of a public land dispute is proposed as a public law-based dispute between two or more legal entities in which at least one of the parties is a subject of power (a body of state power, a local self-government body, their official or other person, another subject in the exercise of their power management functions on the basis of legislation, including for the implementation of delegated authority) subject of which is the decision (action) of the subject of power to transfer or ezdiyalist (passive interference transmission) ownership, use and disposal of land state or municipal ownership to private ownership or decision (action) government entity aimed at returning to the state or municipal property previously transferred ownership or use of land.

Keywords: *public legal disputes, public land legal disputes, its features, administrative court proceedings on the consideration of public-law land disputes.*

Надійшла до редакції 27.06.2017

Долгорученко К.О.

викладач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340.11 : 165.12

ВПЛИВ НАЦИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ПРАВОСВІДОМІСТЬ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Розкрито сутність впливу нацистської пропаганди на формування правосвідомості українського населення в умовах окупації. Досліджено характерні негативні зміни у правосвідомості населення – від правового інфантилізму до нігілізму, що мали прояв у поширенні колабораціоністських настроїв у надзвичайно широкому соціально-політичному та правовому діапазонах.

***Ключові слова:** нацистська пропаганда, окупація, колабораціонізм, деформація правосвідомості.*

Постановка проблеми. Сучасний період розвитку України супроводжується зростанням зацікавленості суспільства у минулому як важливому способі розуміння проблем сьогодення. Зокрема, Велика Вітчизняна війна та нацистська окупація суттєво вплинули на подальший духовно-емоційний та політико-правовий розвиток українського суспільства та держави. Нацистська пропаганда, як ефективний метод ведення психологічної війни проти окупованого населення, виявилася і дієвим засобом формування правової свідомості українців у специфічних умовах «нового порядку».

Мета статті – розкрити сутність нацистської пропаганди на окупованих українських територіях; визначити ступінь впливу нацистської пропаганди на формування правосвідомості українців; виявити форми та ознаки прояву деформації правосвідомості населення в умовах окупації.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед дослідників проблеми особливостей формування правосвідомості в умовах тоталітаризму немає єдиної думки щодо визначення чинників і форм прояву деформації відповідного явища. Загальне наукове обґрунтування деформації правосвідомості знайшли відображення у роботах О. Данильяна, Ю. Калиновського, О. Скакун, М. Требіна та ін. Незважаючи на те що вивчення цього соціально-правового феномена займалося не одне покоління науковців, чіткої конкретизації понять «правосвідомість» та «деформація правосвідомості» і досі немає. Відсутні і змістовні напрацювання у контексті проблематики форм прояву деформації правосвідомості в умовах специфічної антиправової реальності періоду нацистської окупації. З огляду на це, проблема впливу нацистської пропаганди на правосвідомість українців залишається актуальною та потребує подальшого теоретико-правового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, юридична категорія «правосвідомість» має безліч варіантів сучасного трактування. Це, певною мірою, обумовлено наявністю філософської, юридичної, соціально-політичної та моральної складових змісту категорії. Зокрема, О. Скакун трактує поняття правової свідомості як систему ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом [12, с.145]. У рамках такого підходу правосвідомість є ідейним вираженням об'єктивних суспільних відносин.

На думку І.А. Омельчука, правосвідомість – це духовна система уявлень, ідей, поглядів, переконань, концепцій, теорій, почуттів, емоцій, настроїв, психологічних переживань тощо, які складаються з приводу правової дійсності, в ході її відображення, осмислення, пізнання, відчуття і перетворення [11, с. 35]. Ключовий аспект правосвідомості, за даним визначенням, – усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини й оцінка чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям. З огляду на це, правосвідомість – це і усвідомлення суспільством потреби у встановленні загальнозначущих правил поведінки, і здатність оцінювати ступінь справедливості чинного правового порядку.

Суспільна правосвідомість – це сфера суспільної свідомості, що відображає правозначимі явища суспільного буття. Суспільна правосвідомість обумовлена багатьма факторами, серед яких визначальними є духовно-емоційний стан суспільства, правовий, політичний та економічний устрій у державі. У певний кризовий період історичного буття (війна, революція, перехідні періоди становлення держави), коли відбуваються трансформаційні процеси у правовій системі, правосвідомість стає основою усього механізму правового регулювання в суспільстві.

Світові війни ХХ століття, економічні та соціальні кризи, панування тоталітарних режимів та, разом з цим, утвердження пропаганди як засобу впливу на свідомість, призвели до викривленого деформованого відображення суспільством правової реальності. Деформація (від лат. «спотворення») правової свідомості – це явище, що характеризує викривлене розуміння цінності права і виражає негативне ставлення до законності і правопорядку.

Постановка проблеми сутності деформації суспільної правосвідомості можлива лише за умови визнання існування певних «нормальних стандартів» правосвідомості й відхилень від них. Так, І. Ільїн у праці «Про сутності правосвідомості» зазначає, що «безумовною і універсальною основою правосвідомості має бути воля народу до гідності, самозаконності та взаємного визнання в державі», тобто певні ідеальні політико-правові реалії державного буття [7, с.12]. Однак позитивна правосвідомість у ідеальних політико-правових реаліях може існувати суто у теоретичному вимірі. Тож, специфікою дослідження явища правової свідомості є врахування відсутності ідеального його стану.

На думку Ю. Дмитренко, деформація правової свідомості – це негативне

соціально-правове явище, що характеризує такий стан правосвідомості, коли у його носіїв є певні погляди, ідеї, уявлення, які перекручено відбивають правову дійсність і виражають негативне ставлення до права, правосуддя та законності [5, с. 431]. Таким чином, як складне суспільне явище, деформація правової свідомості детермінована негативними процесами соціального середовища і впливає на суспільну поведінку в цілому.

Дослідник Ю.Ю. Калиновський наполягає на тому, що деформація правосвідомості є викривленням форми і змісту правових настанов, навичок і звичок на інституційному та неінституційному рівнях, що відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення [8, с. 218]. При цьому вчений пропонує розрізняти відносну й абсолютну деформації правосвідомості. Під відносною деформацією правосвідомості розуміється певна невідповідність змістовно-ціннісних характеристик правосвідомості, реально існуючій у конкретному суспільстві, правовій дійсності. Абсолютна ж деформація – це невідповідність змістовно-ціннісних характеристик правосвідомості тим правовим координатам, що напрацьовані людською цивілізацією [Парадигмальні, с. 250].

На підставі аналізу наведених вище дефініцій «правосвідомості» та «деформації правосвідомості» доцільно виокремити проблему детермінації деформації правосвідомості. На думку Л. Куренди [10], серед основних причин деформації правової свідомості є зміна політичних та правових переконань у масовій свідомості, що була спричинена конфліктом між старим та новим суспільним порядком. У такому контексті деформація правосвідомості проявляється у викривленні її раціонально-ідеологічних, емоційно-психологічних і поведінкових компонентів.

Негативні радикальні зміни у суспільній правосвідомості відбулися під час становлення та розквіту тоталітаризму. Сутність тоталітаризму полягає не стільки в особливій формі державного устрою, скільки в обсязі управління – цей обсяг стає всеохоплюючим. Це означає, що при тоталітарному режимі не закон регулює суспільні відносини, а партійні чи вождистські накази. При тоталітаризмі законослухняна поведінка досягається жорстким державним тиском. Як справедливо зазначає Ю. Калиновський, «це законослухняність зі страху» [8, с. 218].

Науковець О. Данильян виділив характерні риси тоталітарної правосвідомості. До них автор відносить ідеологізацію, міфологізацію, масовізацію, варваризацію, маргіналізацію, атрофію (деградацію), стандартизацію суспільної правової свідомості. О. Данильян приходить до висновку, що сталінська диктатура породила масову тоталітарну правосвідомість українців, яка в умовах нацистської окупації зазнала ще більшої деформації – від правового інфантилізму до тотального нігілізму та сприйняття права як караючої сили. Фактично це і є типові риси так званого контрольованого «тоталітарного натовпу», який сприймає усі дії влади беззастережно, некритично.

Тоталітарний режим обумовлює процес так званої «масовізації» свідомості суспільства. Масова свідомість відкидає ідею особистої свободи, на-

томість культивується колективно, безособове. Людина у такому суспільстві розглядається лише як засіб у досягненні колективної мети – чи то державно-партійної, чи то класової, чи то національної.

Під поняттям «масовізація» суспільства, зокрема, Х. Арендт розуміє «руйнування соціальних зв'язків і появу соціально-атомізованої маси, що є крайнє деіндивідуалізованою» [2, с. 354]. Тобто «людині маси» притаманні колективний розум, цінності та потреби. Правосвідомість тоталітарного суспільства набуває відповідних рис «масовізації». До сутнісних рис масової правосвідомості ми відносимо: одномірне моністичне сприйняття правової реальності, знецінення конституційних прав і свобод, гранична політизація та ідеологізація правової системи; сприйняття державного терору та репресій як об'єктивної необхідності. Суспільство у тоталітарних державах визнає пріоритет волі владних інститутів над законом. О. Данильян з цього приводу зазначає, «право, що відокремлено відобов'язків, перетворюється у свою протилежність – привілеї, а обов'язок, який відокремлений від права, трансформується у поневолення даної особи на користь, зокрема, державних інституцій [4, с.121]. Тому масова суспільна правосвідомість, яка може виправдовувати будь-які злочини заради колективної мети – в ім'я «світової революції» чи розширення «життєвого простору», суперечить самій природі права. Вона є, по своїй суті, глибоко деформованою.

Деформація масової суспільної правосвідомості полягає у викривленому, зазвичай негативному, індиферентному чи ідеалізованому сприйнятті діючого права тоталітарного режиму. Відповідно, даному типу деформованої правосвідомості будуть притаманні такі ознаки:

- є однією з форм вираження тоталітарної правової культури;
- є системою почуттєвих (психологічних) і мислених (ідеологічних) образів, що мають викривлену комунікативно-вольову спрямованість;
- усвідомлення суспільством цінностей та потреб, що будуть відображати колективну волю мас, масові настрої та масову поведінку (маса або маси розглядаються як соціальний суб'єкт);
- некритичність мислення мас, схильність до маніпулятивного впливу;
- у системі правопорядку може розцінюватись як дисфункція суспільної поведінки, що тягне за собою правові наслідки.

Дисфункція поведінки мас, в умовах панування тоталітарного режиму, як правило, проявляється у таких формах: конформізм (пасивне дотримання норм права, пристосування до специфічної тоталітарної правової реальності); маргінальна поведінка мас (вважається правомірною, але знаходиться на межі з асоціальними діями); асоціальна неправомірною поведінка (поведінка, що суперечить закону й праву і здатна завдати шкоди правам і інтересам особи чи суспільству в цілому). Варто уточнити, що деформація правосвідомості не завжди має прояв у поведінці мас. Але це завжди негативні зміни в ідеях, настроях та почуттях суспільних мас, що потенційно можуть призвести до неправомірної поведінки.

В умовах Другої світової війни та нацистської окупації українських земель, коли загальнолюдські цінності та правові ідеї зазнали системної кризи,

деформація суспільної правосвідомості стає цілком закономірним явищем. Одним із ефективних та універсальних засобів впливу на суспільну правосвідомість стає пропаганда. Науковці Г. Джууэтт та В. О'Доннел запропонували досить ємне трактування поняття пропаганди: «це умисні, систематичні спроби змінити сприйняття, маніпулювати пізнанням та спрямовувати суспільну поведінку для досягнення реакції, яка веде до поставленої цілі пропагандиста» [6, с. 22]. Пропаганда не змушує, а тільки переконує, маніпулює мотиваційною сферою поведінки людей. Пропаганда уніфікує мислення, оціночні судження та реакції людей, перетворюючи суспільство на монолітні маси, яким притаманна деформована правосвідомість та тоталітарна культура.

Вже раніше згадувана Х. Арендт, досліджуючи пропаганду в тоталітарних державах як засіб негативного впливу на суспільну свідомість, називає її результатом – «розлюднення» особистості. Спочатку відбувається руйнація правової свідомості особистості – людина засвоює, що покарання має наставати не за протиправні дії, а за дії, які вважає протиправними держава (зокрема, фюрер персоніфікує волю народу, уособлює поняття держави); потім руйнується моральна свідомість – людина перестає відчувати межу між добром і злом. І, нарешті, від голоду, терору і тотального страху руйнується її фізичне єство [2, с. 41].

Тоталітарна ідеологія поглибила процеси масовізації суспільства, його культури та правосвідомості. Правова ідеологія нацистів постулювала: «Закон не може суперечити інтересам народу і Райху. Народ – це фюрер. Фюрер – це і є закон». Фактично, нацистська тоталітарна правова система базувалася на принципі фюрерства – «законом є те, що фюрер визначає як «закон». Правове поняття «народ» обмежувалося окремою національною групою, яка оголошувалася вищим суб'єктом правовідносин і справжнім носієм владного суверенітету. Правовий статус «особистості» розглядався як похідна від статусу основного соціально-правового суб'єкта. Тобто нація (народ) має право визначати права і обов'язки кожної особистості. У «Майн Кампф» А. Гітлера зазначено: «Людина належить першу чергу не самій собі, а своєму народу, адже саме народ визначає місце людини у житті» [14, с. 225].

Отже, нацисти повністю відмовилися від таких концептуальних понять традиційної європейської теорії права як «особистість», «суб'єкт права», «правомірність», «правоздатність», заміняючи їх новими псевдоюридичними категоріями – «повноцінні і неповноцінні суб'єкти права», «право раси», «право імперського народу» та ін. Виходячи з даної політико-правової доктрини, ідея виключного права німців арійської раси розширювати етнічний (Deutschtum) та життєвий (Lebensraum) простори стала «законним» підґрунтям для загарбницької політики на окупованих територіях.

Відповідно, пропаганда, як ефективний засіб формування суспільної правосвідомості, була спрямована на популяризацію правової доктрини нацистів. Однак, слід зазначити, що пропаганда для українського окупованого населення мала пріоритетним напрямом не поширення ідей націонал-соціалізму, а знецінення радянської ідеології, підірив державного устрою та

правової системи СРСР; розпалювання антибільшовицьких, антиросійських та антисемітських настроїв; формування лояльного ставлення місцевого населення до окупантів.

Будь-яка пропаганда розрахована на ініціювання практичної діяльності. Пропагандисти сприяли встановленню комунікативного контакту з місцевим населенням, спонукаючи їх на активну співпрацю. Без такого співробітництва окупаційна система не могла тривалий час залишатися дієздатною. Комплекс взаємовідносин в усіх сферах життя між окупантом та окупованим населенням є сутністю явища колабораціонізму.

У словнику іншомовних слів поняття «колабораціонізм» перекладається із французької як «співробітництво» і тлумачиться як зрадництво своєї батьківщини в умовах нацистської окупації. У радянському законодавстві «зрадництво» своєї батьківщини називалося «пособництво ворогу», за яке наступала кримінальна відповідальність.

Отже, наслідком впливу нацистської пропаганди на правосвідомість українського населення стала злочинна співпраця цивільного населення в умовах окупації. Прикладом злочинної колаборації є діяльність загонів української допоміжної поліції та батальйонів «щуцманшафту», які брали участь у диверсійних операціях проти радянських партизан та проводили розстріли та катування людей. До того ж вагомим проявом деформації суспільної правосвідомості є реалізація нацистської пропагандистської кампанії українськими агентами спецслужби «Вінета» міністерства народної освіти і пропаганди Райху. Окрім поширення злочинних ідей нацизму, расизму та антисемітизму, популяризації окупаційного законодавства, агенти проводили розвідувальні та вербувальні операції в інтересах Райху.

Слід підкреслити, що явище «злочинної колаборації» не мало масового характеру серед окупованого українського населення. Звинувачення, українського народу у «колабораціонізмі з фашистами», тобто «ненадійності» цілого народу, є одним із політизованих кліше сталінської доби. Ототожнення поняття «колаборація українського народу» з поняттям «злочинне зрадництво українцями Батьківщини (СРСР)» не має під собою ані правових, ані фактичних, ані моральних підстав.

Висновки. Таким чином, нацистська пропаганда мала сильний негативний вплив на правосвідомість українського населення. Пропаганда стала засобом деформації суспільної правосвідомості. Поширеними формами прояву деформації правосвідомості стали: правовий нігілізм – зневіра у радянській правовій системі та водночас заперечення соціальної та моральної цінності законів окупаційної влади; правовий конформізм – через корисливі чи пристосуванські мотиви пасивне прийняття ворожої окупаційної влади, безапеляційне визнання встановлених законів, норм та правил поведінки; правовий інфантілізм – низька правова соціалізація, відсутність оцінного правового мислення, що стали притаманними для українців ще за часів сталінської диктатури; правова індиферентність – відсутність інтересу до соціально-правової дійсності, терпимість до масових злочинів окупантів, зокрема розстрілів міс-

цевого населення, депортації та ін.; правовий ідеалізм – ідеалізація нацистського законодавства та окупаційної політики Третього Райху, що була викликана сподіваннями українського народу на можливість самостійного державотворення, зокрема у перший рік окупації; правове переродження – готовність до прямого свідомого порушення закону.

Бібліографічні посилання

1. Андрєєва Т. Конформізм, соціальна аномія та морально-правовий конформізм, спроби їх модифікації та сутність / Т.О. Андрєєва, П.Г. Давидов // Наука. Релігія. Суспільство : темат. зб. наук. праць із соц.-філос. проблем. – № 4. – 2004. – С. 165–172.
2. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Х. Арндт. – К. : Дух і Літера, 2005. – С. 354–389.
3. Данильян О. Деякі проблеми формування правової культури в сучасній Україні / О. Данильян // Правова культура і громадянське суспільство в Україні: стан і перспективи розвитку. – К., 2009. – С. 8–10.
4. Данильян О. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки / О. Г. Данильян // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х. : Право, 2007. – Вип. 14. – С. 27–35.
5. Дмитрієнко Ю. Актуальні аспекти української правосвідомості як категорії правознавства / Ю. Дмитрієнко // Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг : зб. наук. праць. – Х. : ХДУХТ, 2007. – Вип. 2 (6). – С. 430–436.
6. Джууэтт Г., В. О'Доннел. Пропаганда и внушение // Реферат К. С. Гаджиева. – М. : Пси-фактор, 2013. – С. 22–27.
7. Ильин И. О сущности правосознания / И. Ильин // Подготовка текста и вступительная статья И. Н. Смирнова. – М., 1993. – 235 с.
8. Калиновський Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія / Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
9. Кудрявцев В. Социальные деформации (причины, механизмы и пути преодоления) / В. Кудрявцев. – М. : Ин-т гос. и права, 1992. – 186 с.
10. Куренда Л. Сучасні причини деформації професійної правосвідомості юриста / Л. Куренда // Наук. вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: юридичні науки. – 2013, – Вип. 3. – С. 29–33.
11. Омельчук І. А. Правосвідомість як юридична категорія / І. А. Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – № 4. – С. 33–39.
12. Скакун О. Теорія держави і права : підручник / О. Скакун. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
13. Требнін М. Правовий нігілізм як українська реальність / М. Требнін // Четверта наукова конференція Харківського університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, 16–17 квітня 2008 року : матеріали конференції. – Х. : ХУ ПС, 2008. – С. 249–250.
14. Ширер У. Взлет и падение третьего рейха (Том 1) / У. Ширер ; пер. с англ. ; под ред. О. А. Ржешевского. – М. : Воениздат, 1991. – 653 с.

Dolgoruchenko K.O. Nazi propaganda influence on the formation of Ukrainian population legal consciousness the under occupation. The article reveals the essence of Nazi propaganda influence on the formation of Ukrainian legal consciousness of the population under occupation. We study the typical negative changes in the legal consciousness of the population—the legal infantilism to nihilism that had manifested in distributing collaborationist attitudes in an extremely wide socio-political and legal ranges.

Keywords: *Nazi propaganda, occupation, collaboration, deformation justice.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Колінько Ц.В.

здобувач

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.139:342.9

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ВСТАНОВЛЕНИЙ ПОРЯДОК УПРАВЛІННЯ, НА ЕТАПІ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ У СПРАВІ

На основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел з'ясовано особливості судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління, на етапі прийняття рішення по справі. Визначено недоліки Кодексу України про адміністративні правопорушення, що мають місце на етапі прийняття рішення по справі, та запропоновано шляхи їх подолання.

***Ключові слова:** судовий розгляд, адміністративне правопорушення, встановлений порядок управління, етап прийняття рішення по справі.*

Постановка проблеми. Особливістю провадження у справах про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління, є те, що притягнення винуватих осіб до адміністративної відповідальності за цією категорією справ у переважній більшості здійснюється за рішенням суду (судді). Саме тому судовий розгляд справ про адміністративні проступки, що посягають на встановлений порядок управління, є основною формою провадження у цих справах та має свої специфічні особливості. Щорічно судами розглядається понад 50 тис. справ означеної категорії і з кожним роком їх кількість невпинно зростає, проте якість розгляду таких справ залишається незмінною.

Діяльність суду (судді) у провадженні у справах про адміністративні правопорушення проти встановленого порядку управління зачіпає інтереси значної кількості громадян, тому дослідження етапів судового розгляду, виокремлення їх особливостей та характерних рис сприятиме найбільш повному забезпеченню конституційних гарантій захисту та охорони прав і законних інтересів громадян.

Стадія судового розгляду справ про адміністративні правопорушення є центральною та передбачає розв'язання конкретних завдань на декількох етапах, серед яких принципово важливим вбачається етап прийняття рішення по справі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання розгляду судами справ про адміністративні правопорушення не є новим для юридичної науки та певним чином знайшло місце у наукових працях В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, С.Ю. Беньковського, І.Л. Бородіна, Ю.П. Битяка, Є.Ф. Демського, Є.В. Додіна, Р.В. Ігоніна, О.М. Ільницького, Т.О. Коломоєць, А.Т. Комзюка, С.О. Короєда, М.В. Лошицького, Д.М. Лук'янця, О.М. Музичука, Н.Р. Нижник, М.В. Різака, А.О. Селіванова, С.Г. Стеценка, Г.Б. Супрун, Р.Є. Строцького, В.К. Шкарупи та інших вчених. Однак проблематика судового розгляду справ про адміністративні проступки, що посягають на встановлений порядок управління, на етапі прийняття рішення по справі потребує проведення подальших досліджень.

Мета статті полягає у з'ясуванні на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел особливостей судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління, на етапі прийняття рішення по справі.

Виклад основного матеріалу. Отже, після розгляду справи по суті і з'ясування усіх обставин, які входять до предмета доказування, суд приймає рішення, тобто виносить постанову по справі, таким чином, на думку багатьох учених, фіксує у встановленій процесуальними нормами формі результати розгляду справи [1, с. 254; 2, с. 51].

Аналіз юридичної літератури свідчить про те, що вирішення справи про адміністративне правопорушення виражається у винесенні органом (посадовою особою) постанови у справі [3, с. 426], в якій дається остаточна оцінка поведінки особи, що притягається до адміністративної відповідальності [4, с. 207], і який компетентний орган офіційно визнає наявність правопорушення, вину порушника, визначає захід впливу [5, с. 331].

С.С. Гнатюк розуміє постанову органу (посадової особи) у справі про адміністративний проступок як юридично-владний акт, що тягне за собою певні юридичні наслідки і є обов'язковим до виконання як для правопорушника, так і для органу (посадової особи), на який покладено її виконання. У постанові оцінюється поведінка особи, яку притягують до відповідальності, встановлюється її винність або, навпаки, невинуватість, визначається захід адміністративного впливу [6, с. 97].

Як зауважують теоретики права, прийняття рішення у справі – завершальна і водночас основна стадія процесу застосування права, під час якої здійснюється застосування права у власному розумінні цього слова, у той час як усі попередні стадії готують попередні умови і матеріали для остаточного рішення у справі. В ньому владно поширюється дія застосованої норми на факт, визначаються права і обов'язки конкретних суб'єктів. Саме в рішенні норма права набуває індивідуально-конкретного владного характеру, встановлюється остаточний зв'язок норми з фактом. Рішення у справі супроводжується одночасним прийняттям індивідуально-правового акта, який й слугує підставою для виникнення правовідносин. Правильно прийняте рішення забезпечує законність, зміцнює правопорядок у цілому, підтримує інтереси

держави і суспільства, з одного боку, а з іншого – охороняє права громадян, виховує повагу до закону [7, с. 460].

Отже, правова природа дій суду (судді) під час винесення постанови полягає у підтвердженні, тобто юридичному встановленні або спростуванні зазначених у протоколі про адміністративне правопорушення обставин справи [8, с. 143].

За загальним правилом, викладеним у статті 285 КУпАП, постанова у справі про адміністративне правопорушення оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено. Незважаючи на те, що законодавець немов би чітко визначив момент оголошення постанови по справі про адміністративне правопорушення, на нашу думку, деякі змістовні невизначеності ст. 285 КУпАП потребують відповідного тлумачення.

Так, наприклад, як розуміти словосполучення «закінчення розгляду справи»? У ст. 279 КУпАП визначено порядок розгляду справи про адміністративне правопорушення, детально описано усі дії особи, яка здійснює провадження у справі про адміністративне правопорушення, від моменту оголошення особи, яка розглядає справу про адміністративне правопорушення, до здійснення в разі потреби інших процесуальних дій. Вважаємо за доцільне віднести до переліку інших процесуальних дій, наприклад, проведення експертизи, вилучення документів, внесення пропозицій до усунення причин та умов, що сприяли вчиненню адміністративного правопорушення, тощо.

Таким чином, після здійснення низки процесуальних дій, передбачених КУпАП, постанова у справі про адміністративне правопорушення повинна бути негайно оголошена.

У зв'язку з цим звернемося до словника української мови, який тлумачить термін «негайний» як такий, що відбувається одразу, без затримки, терміново [9, с. 275]. Якщо виходити із такого розуміння, то постанова у справі про адміністративне правопорушення повинна бути оголошена одразу після закінчення розгляду справи. Як правило, так і відбувається, якщо справа про адміністративне правопорушення розглядається в позасудовому порядку. Посадова особа, що розглядає справу, після закінчення розгляду негайно оголошує учасникам процесу прийняте рішення.

Більш складна ситуація спостерігається під час судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, оскільки інші галузі процесуального законодавства дещо по-іншому регулюють порядок винесення рішення по справі. Наприклад, у цивільному процесі рішення суду ухвалюється тільки у спеціально обладнаному для цього приміщенні – нарадчій кімнаті, куди має доступ тільки суддя (судді), який розглядав справу. Суд виходить до нарадчої кімнати негайно після закінчення судового розгляду, попередньо оголосивши орієнтовний час, коли рішення буде оголошено (ст.ст. 195–196 Цивільного процесуального кодексу України). У господарському процесі рішення приймається господарським судом за результатами оцінки доказів, поданих сторонами та іншими учасниками господарського процесу, а також доказів, які

були витребувані господарським судом, у нарадчій кімнаті (ст.ст. 82, 82-1 Господарського процесуального кодексу України). У статтях 366, 367 Кримінального процесуального кодексу України також урегульовано процедуру ухвалення вироку, який оголошується після останнього слова обвинуваченого та виходу суду до нарадчої кімнати. Нарешті, в адміністративному судочинстві суд виходить до нарадчої кімнати (приміщення, спеціально призначеного для ухвалення судових рішень) після судових дебатів для ухвалення рішення у справі, оголосивши орієнтовний час його проголошення (ст.ст. 153, 154 Кодексу адміністративного судочинства України).

Таким чином, формулювання законоположення про вихід суду для ухвалення рішення і про таємницю нарадчої кімнати в різних галузях права дещо відрізняються, але, по суті, є тотожними, оскільки закріплюють одну ідею [10, с. 33].

Не вважаючи принцип таємниці нарадчої кімнати зайвою формальністю, А.В. Новіков обґрунтовує свою позицію тим, що «дане правило являє собою елемент змісту таких принципів правосуддя, як незалежність суддів, неупереджене вирішення спорів, повний, об'єктивний, всебічний і своєчасний розгляд справи. Зазначені принципи передбачають прийняття рішень, заснованих на вільній оцінці зібраних і поданих сторонами доказів. Умови нарадчої кімнати виключають ситуацію, при якій над суддею буде хтось стояти, схилити до прийняття вигідного для себе рішення або просто відволікати від вдумливого його прийняття» [11, с. 20].

Аналогічної думки дотримується й І.С. Дікарев. Він зазначає, що оцінити докази за своїм внутрішнім переконанням, керуватися у прийнятті рішень законом і совістю суддя може лише в умовах, коли він відмежований від стороннього (непроцесуального) впливу з метою схилити його до позиції, яку займає будь-яка зі сторін правового спору, що вирішується [12, с. 12].

Така думка варта уваги, оскільки вона ґрунтується на загальних засадах судочинства та на даних судової практики. Умовою визнання держави правою є нормативна регламентація діяльності посадових осіб та органів, які виступають від її імені. Судові рішення, якими завершується розгляд справи по суті, ухвалюються іменем держави, іменем України. При цьому суддя, який розглядає справу одноособово, згідно з ч. 2 ст. 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», діє як суд, а тому положення про вихід суду до нарадчої кімнати для прийняття рішення поширюється на усі випадки, розглядається справа колегіально чи одноособово. Адже в усіх галузях права судді, відповідно до ст. 15 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», розглядають справи одноособово, а у випадках, визначених законом – колегіально.

Таким чином, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає обов'язковість виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення, незалежно від того, колегіально чи одноособово розглядається справа. Альтернативної можливості закон не передбачає [10, с. 34].

Отже, дотримання такого підходу до прийняття рішення послужить виключенню стороннього впливу на суддів при винесенні рішення. А це, у

свою чергу, служитиме запорукою виконання конституційної вимоги про незалежність суддів і підпорядкування їх тільки закону, що має велике значення для прийняття судом рішень за своїм внутрішнім переконанням на підставі матеріалів справи, які досліджувалися в судовому засіданні.

Слід зазначити, що прогалини в КУпАП існують також і в регламентації питань, пов'язаних із винесенням рішення й закріпленням його процесуальних властивостей. Напевно, обумовлено це тим, що в одному процесуальному порядку врегульовано розгляд справ судами й усіма іншими уповноваженими органами (посадовими особами).

Ще раз наголошуємо, специфіка діяльності суддів з розгляду справ про адміністративні правопорушення потребує окремої регламентації в рамках КУпАП. Це повною мірою стосується умов та порядку винесення судового рішення. Рішення, винесене за результатами судового розгляду справи про адміністративне правопорушення, за своєю суттю, формою та змістом є актом правосуддя.

Не вперше порівнюючи положення КУпАП з аналогічними нормами процесуального законодавства зауважимо, що в ЦПК закріплено, що рішення суду має бути законним і обґрунтованим (ст. 213 ЦПК України). У КПК також встановлено, що вирок повинен бути «законним, обґрунтованим і вмотивованим» (ст. 370 КПК України). Аналогічні вимоги повинні пред'являтися до постанови, винесеної за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, вона має бути уніфікована із судовими актами в рамках процесуального законодавства України. Причому ця вимога однаково повинна стосуватися й рішень, прийнятих за результатами апеляції.

Ще один суттєвий недолік, пов'язаний із прийняттям рішення у справі про адміністративні порушення порядку управління, полягає у відсутності в КУпАП норми, яка б встановлювала преюдиційність такого рішення. Наприклад, у статті 90 КПК України визначено преюдиційну силу винесеного судом рішення, тобто обставини, встановлені вироком, який набрав законної сили, визнаються судом, прокурором, слідчим без додаткової перевірки, якщо ці обставини не викликають сумнівів у суду. У ст. 61 ЦПК України зазначено, що обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ, у яких беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини. Аналогічне правило закріплено також і в статті 255 КАС України.

Оскільки в КУпАП подібна вказівка відсутня, немає достатніх підстав говорити про таку важливу ознаку, властиву судовому акту, як преюдиціальне значення судового рішення, що набуло чинності. Таким чином, в КУпАП не закріплено ознаки, які повинні бути притаманні кожному підсумковому судовому акту.

Не міститься в КУпАП і вказівки на винесення постанови «Іменем України» за результатами розгляду справи. Її відсутність – елемент, скоріше, формальний, але характеризує ставлення законодавця до підсумкового акта, що

приймається за результатами судового розгляду справи. У будь-якому випадку постанова, що приймається за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення, є актом правосуддя, оскільки вона винесена суддею у процесі розгляду справи у спеціальній формі, властивій саме правосуддю.

Потребує вдосконалення стаття 284 КУпАП щодо видів постанов, які виносяться за результатами розгляду справи про адміністративне правопорушення. За загальним правилом, закріпленим у цій статті, по справі про адміністративне правопорушення орган (посадова особа) виносить одну з таких постанов:

- 1) про накладення адміністративного стягнення;
- 2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 КУпАП;
- 3) про закриття справи.

На наше переконання, постанови у справах про адміністративне правопорушення можуть бути лише двох видів: які встановили провину і відповідно вирішують питання про накладення стягнення (постанова про притягнення до адміністративної відповідальності) і постанови, які припиняють провадження у справі у зв'язку з наявністю для цього підстав (постанова про припинення провадження у справі).

Так, у період з 2003 до 2013 року суддями судів загальної юрисдикції винесено 618864 тис. постанов у справах про адміністративні правопорушення означеної категорії, при цьому в інші роки кількість за окремими порушеннями лише збільшувалася. Наприклад, тільки за порушення порядку правил адміністративного нагляду (стаття 187 КУпАП) у 2016 році було накладено адміністративних стягнень на 17 тис. осіб [13]. До речі, найбільша кількість розглянутих справ про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління, припадає на суддів Донецької, Дніпропетровської та Одеської областей (43473 тис. (7,02 %), 37466 тис. (6,05 %), 37267 тис. (6,02 %) відповідно), а найменша кількість адміністративних справ розглянута суддями Кіровоградської та Тернопільської областей (14806 тис. (2,39 %) та 15559 тис. (2,51 %) відповідно). При цьому переважна більшість рішень пов'язані із накладенням адміністративних стягнень (614776 тис., або 99,34 %), решта містить висновок про необхідність закриття справи за різних підстав (4088 тис., або 0,66 %). Найбільшу кількість постанов про закриття справи про адміністративне правопорушення проти встановленого порядку управління винесено суддями м. Києва та Київської області (1,22 % та 1,41 % відповідно), а найменшу – суддями Дніпропетровської та Львівської областей (по 0,45 % в кожній області). Проте в жодному випадку суддями не приймалися рішення про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 КУпАП, що у черговий раз підтверджує недоцільність їх застосування до правопорушень проти встановленого порядку управління.

Не менш важливою умовою прийняття законного та обґрунтованого рішення є обов'язок судді не просто зазначити обставини, встановлені під час розгляду справи, але й вказати про причини, за якими він дійшов висновку про винність особи. У випадку, якщо особа не заперечує свою вину, то можна було б обмежитися лише вказівкою на визнання нею своєї провини. Тут же

необхідно вказати про захід стягнення, який застосовується до винної особи.

У цьому зв'язку можна зазначити, що судді не завжди підходять диференційовано до питань накладення адміністративних стягнень. Застосування суворого стягнення не завжди здатне вирішити проблеми досягнення цілей адміністративної відповідальності. Це дозволяє зробити висновок, що формування «каральної» політики на законодавчому рівні здійснюється безсистемно. Посилюючи заходи відповідальності, законодавець не створює умов, що дозволяють повною мірою регулювати питання виконання стягнень, до того ж недостатньо гнучко використовуються можливості різних їх видів. Заходи адміністративного стягнення повинні бути диференційованими, співмірними, обґрунтованими.

На наш погляд, це необхідна вимога, яка повинна пред'являтися до постанови по справі про адміністративне правопорушення проти встановленого порядку управління, якщо громадянин визнаний винним і до нього застосовується адміністративне стягнення.

Якщо постанова судді припиняє провадження у справі, то її зміст і структура повинні відрізнятися від постанови про притягнення до адміністративної відповідальності, якою її було визнано винною у вчиненні правопорушення. Зокрема, слід вказувати, яких висновків дійшов суддя щодо наявності або відсутності складу правопорушення, чи доведена вина особи і чи є об'єктивні підстави для закриття справи. Якщо провадження припиняється з причини відсутності події або складу адміністративного правопорушення, описова частина постанови повинна містити аналіз даних, що містяться у протоколі про адміністративне правопорушення, та підстави, за якими суд прийняв або відхилив наведені доводи.

Висновок. Таким чином, прийняття рішення у справі – завершальний і водночас основний етап судового розгляду справ про адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління, під час якого здійснюється застосування права у власному розумінні цього слова. Оскільки Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає обов'язковість виходу суду до нарадчої кімнати для ухвалення судового рішення, незалежно від того, колегіально чи одноособово розглядається справа, вдосконалення норм КУпАП у цьому напрямку також потребує законодавчого врегулювання.

Суттєвий недолік КУпАП на цьому етапі, який, до речі, відсутній у процесуальному законодавстві інших галузей права, пов'язаний із відсутністю норми, яка б встановлювала преюдиційність прийнятого рішення у справі про адміністративне правопорушення. Тобто в КУпАП не закріплено ознаки, які повинні бути притаманні кожному підсумковому судовому акту. Крім того, постанови у справах про адміністративні правопорушення можуть бути лише двох видів: які встановили провину і відповідно вирішують питання про накладення стягнення (постанова про притягнення до адміністративної відповідальності) і постанови, які припиняють провадження у справі у зв'язку з наявністю для цього підстав (постанова про припинення провадження у справі).

Бібліографічні посилання

1. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України : підручник / О. В. Кузьменко, Т. О. Гуржій ; за ред. О. В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2007. – 416 с.
2. Стахурський М.Ф. Адміністративно-процесуальне законодавство потребує оновлення / М. Ф. Стахурський // Право України. – 2001. – № 10. – С. 49–51.
3. Административное право : учебник / под ред. Ю. М. Козлова, Л. Л. Попова. – М. : Юристъ, 2000. – 728 с.
4. Миколенко А. И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учебное пособие / А. И. Миколенко. – Изд. 2-е, доп. – Х. : Одиссей, 2006. – 352 с.
5. Бахрах Д. Н. Административное право : учебник для вузов / Д. Н. Бахрах. – М. : Изд-во БЕК, 1996. – 368 с.
6. Гнатюк С.С. Провадження в справах про адміністративні проступки: проблемні питання структури : монографія / С.С. Гнатюк. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 156 с.
7. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 776 с.
8. Короєд С.О. Судовий розгляд справ про адміністративні проступки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Сергій Олександрович Короєд. – К., 2009. – 277 с.
9. Словник української мови : в 11 томах. – К., 1974. – Т. 5. – 663 с.
10. Кузьменко В.В. Особливості постановлення судом рішень у справах про адміністративні правопорушення / В.В. Кузьменко // Вісник вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2013. – № 2. – С. 32–35.
11. Новиков А.В. Нужна ли совещательная комната для вынесения постановления по делам об административных правонарушениях? / А.В. Новиков // Российский судья. – 2013. – № 2. – С. 18–22.
12. Дикарев И.С. Тайна совещания судей как гарантия принципа свободы оценки доказательств / И.С. Дикарев // Российский судья. – 2008. – № 7. – С. 11–12.
13. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/file/DSA/DSA_2017_all_docs/TRAVEN_17/ogl_2016_copy.pdf.

Kolin'ko Ts.V. Peculiarities of the judicial review of cases on administrative violations that violate the established procedure of management, at the stage of decision-making in the case. In the article on the basis of analysis of the current legislation, available scientific, journalistic and methodical sources, the peculiarities of the judicial review of cases on administrative violations that violate the established procedure of management, at the stage of decision-making in the case are determined. The shortcomings of judicial practice and administrative-tort law in this area of public relations were revealed and analyzed.

It is indicated that the decision on the case is the final and, at the same time, the main stage of judicial review of cases of administrative violations that infringe on the established procedure of administration, during which the application of law is exercised in the proper sense of the word.

A significant shortage of the Code of Ukraine on administrative violations at this stage, which is absent in the procedural law of other branches of law, is related to the absence of a norm that would establish the validity of the decision taken in the case of an administrative offense. That is, the Code of Ukraine on Administrative Offenses does not set out the features that should be inherent in each final judicial act. In addition, rulings on cases of administrative offenses can only be of two types: those who found guilty and accordingly decide on the imposition of a penalty (an order to bring administrative liability) and rulings terminating the proceedings in connection with the existence of grounds for this (the decision to terminate the proceedings).

Specific suggestions for improving the institute of administrative responsibility are given.

Keywords: *judicial review, administrative offense, established procedure of management, stage of decision-making on a case.*

Романов В.П.

здобувач

(Науково-дослідний інститут публічного права)

УДК 342.951 : 671 (043)

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБІГУ ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ І ДОРОГОЦІННОГО КАМІННЯ

Охарактеризовано систему та адміністративно-правовий статус суб'єктів публічного адміністрування сферою обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння в Україні. Враховуючи низький рівень взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, запропоновано оптимальну інституціональну модель публічного адміністрування «ювелірною» галуззю.

Ключові слова: дорогоцінний метал, дорогоцінне каміння, адміністративно-правове забезпечення, адміністративно-правовий статус, інституціональний аспект, компетенція.

Постановка проблеми. В умовах системної трансформації економіки перед державою відкриваються нові завдання щодо регулювання і подальшого розвитку ринку дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння. Їх розв'язання передбачає вироблення нової концепції розвитку галузі, проведення єдиної державної політики, вдосконалення законодавства, забезпечення залучення інвесторів, коригування руху інвестиційних ресурсів відповідно до пріоритетів соціально-економічного розвитку. При цьому головною метою має стати вироблення дієвих заходів управління ринком дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та оптимального ступеня його регулювання.

Безумовно, процес лібералізації сфери видобутку, виробництва, використання та обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, формування та перехід до ринкових механізмів регулювання українського ринку ювелірних виробів викликав різкий спад обсягів їх видобутку і виробництва, зменшення попиту на вітчизняну продукцію з дорогоцінних матеріалів. Значною мірою це зумовлено тим, що сфера обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння виявилася позбавленою єдиного керівництва та контролю, науково обґрунтованої та розрахованої на тривалу перспективу концепції розвитку її інституціональної складової.

Нагальною потребою для України наразі стає формування ефективної системи адміністративно-правового забезпечення галузі, побудованої на основі розвитку владно-суспільних взаємовідносин, взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства, вдосконалення правового статусу та форм і методів діяльності її суб'єктів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми адміністративно-правового забезпечення різних сфер життя

суспільства постійно перебувають у центрі уваги відомих вчених-адміністративістів, зокрема: О. М. Бандурки, В. М. Бевзенка, Д. М. Бахраха, К. С. Бельського, Ю. П. Битяка, В. В. Галуцька, В. М. Гаращука, Т. О. Гуржія, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, С. Ф. Константінова, М. В. Лошицького, Р. С. Мельника, С. О. Мосьондза, В. Я. Настюка, В. І. Олефіра, Д. В. Приймаценка, Ю. О. Тихомирова, М. М. Тищенко, О. І. Харитонові, Х. П. Ярмачі та ін. Окремі питання досліджуваної теми розглядалися в межах досліджень К. В. Єфремової, О. М. Маліченко, М. М. Назимка, О. К. Шликова, Р. М. Олімової, К. М. Семенюк, Ю. О. Тітової тощо. Водночас інституціональна складова адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних металів і каміння в нинішніх умовах як ніколи вимагає вжиття рішучих реформаційних заходів, а відтак потребує відповідних спеціальних досліджень, яких, на жаль, не вистачає.

Мета статті полягає у визначенні на основі аналізу чинного законодавства, наявних наукових, публіцистичних та методичних джерел, у тому числі зарубіжного досвіду, оптимальної інституціональної моделі адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних металів і каміння в Україні.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення ринку дорогоцінних металів та каміння складають розгалужену сукупність органів публічної адміністрації (органів державної влади та місцевого самоврядування), самоврядних організацій та органів громадського самоврядування, які здійснюють на постійній основі цілеспрямований вплив з боку держави на розвиток геологічної галузі, забезпечення впровадження сучасних ефективних форм господарювання, створення додаткових робочих місць на підприємствах мінерально-сировинного комплексу та збільшення його внеску у розвиток національної економіки, зменшення її залежності від імпорту окремих видів мінеральної сировини та зміцнення експортного потенціалу.

Такий вплив насамперед гарантується суб'єктами адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних металів і каміння в Україні загальної компетенції, а саме Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який у межах своєї компетенції забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері видобутку, виробництва, обігу і зберігання ювелірних виробів, здійснює міжгалузеву координацію діяльності суб'єктів видобутку, виробництва, переробки та реалізації ювелірних виробів, є Міністерство фінансів України [1].

В цілому Міністерство фінансів України наділено широким спектром повноважень у підпорядкованій галузі, які умовно можна розділити на такі: нормотворчі (узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих

актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентів України, Кабінету Міністрів України), міжнародні (провадить у встановленому порядку міжнародну діяльність у геологічній сфері), координаційні (здійснює в межах своїх повноважень координацію діяльності казенних підприємств пробірного контролю) та контрольні (організовує здійснення пробірного контролю) тощо [2].

Наділення Міністерства фінансів України повноваженнями координаційного та контрольного характеру, а саме в частині здійснення державного пробірного контролю та координації діяльності відповідних казенних підприємств, викликає певний подив та пов'язано із ліквідацією Державної пробірної служби відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [3]. При цьому функції, що раніше виконував один орган, зараз із реалізації державної політики у сфері державного пробірного контролю покладено на Міністерство фінансів, а функції із захисту прав споживачів виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння – на Державну службу з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Доречно зазначити, що якість виконання означеними суб'єктами владних повноважень функцій у ювелірній галузі вимагає кращого, а рішення щодо ліквідації Державної пробірної служби призводить до негативних наслідків для розвитку ювелірного виробництва в Україні. Зокрема, з її ліквідацією припинено здійснення щорічної обов'язкової реєстрації відбитків іменників – спеціальних знаків, що засвідчують виготовлювачів ювелірних виробів, процедура здійснення якої передбачена, до речі, п. 24 ст. 1 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» та Інструкцією про порядок реєстрації в Державній пробірній службі України відбитків іменників – спеціальних знаків, що засвідчують виготовлювачів ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів, затвердженою наказом Міністерства фінансів України від 16 жовтня 2001 р. № 466.

Припинення здійснення щорічної реєстрації відбитків іменників призводить до штучного перешкоджання входженню на ринок суб'єктів господарювання – виготовлювачів ювелірних виробів та обмеження щодо здійснення господарської діяльності.

Крім того, ліквідація Державної пробірної служби призводить до унеможливлення здійснення євроінтеграційних прагнень учасників ювелірного ринку з метою реалізації експортного потенціалу вітчизняної ювелірної галузі. Насамперед, така позиція протирічить загально визнаній юридичній практиці. Іншими словами, мова йде про неможливість приєднання України до європейської Конвенції з випробування та клеймування виробів з дорогоцінних металів (Відень, 1972), яка передбачає можливість клеймування на території України ювелірних виробів вітчизняного виробництва Спільним Пробірним Клеймом, що значно спростило би виведення українських товаровиробників на ринки країн – учасниць Конвенції. Україна отримала

запрошення щодо приєднання до Конвенції ще 2005 року, але й досі не приєдналася до неї [4].

Стверджувати про незадовільний рівень діяльності протягом усього періоду функціонування пробірної служби недоречно. Так, наприклад, у 2005 р. інспекційна група постійного комітету Конвенції ознайомила з станом справ у сфері контролю за обігом дорогоцінних металів в Україні, контролю складу металів, методів роботи з ними, у т. ч. проведення інспекцій місць концентрації виробів і порядку їх зберігання, таврування, реалізації. За результатами роботи Пробірна служба отримала високі оцінки, а у своєму звіті група рекомендувала Комітетові вислати Україні запрошення на приєднання до Конвенції. Ще одним свідченням високої оцінки Пробірної служби стала пропозиція виступити в ролі організатора проведення міжнародного тестування лабораторій за програмою Round Robin серед 74 лабораторій 39 країн Європи та Азії. За підсумками тестування служба отримала високу оцінку з боку міжнародних профільних організацій [5].

Водночас ліквідація пробірної служби та розпорошення виконання її функцій серед інших органів влади або підприємств, установ та організацій може призвести до незворотних наслідків негативного характеру як у системі державного пробірної контролю, так і в державі в цілому. Як наслідок, експерти пророкують: розбалансування в системі органів державної влади, що зробить неможливою реалізацію єдиної державної політики у сфері пробірної контролю; втрату напрацьованого роками досвіду роботи фахівців та більш ніж 180-річної історії пробірної наглядності на території України; зниження рівня довіри до органів державної влади серед представників ювелірної галузі і суспільства в цілому, що зумовлено негативним ставленням до відсутності стабільності і прогнозованості; погіршення іміджу України у світовому співтоваристві і появу відповідного ставлення як до партнера з відсутністю послідовності і схильності до саморуйнування; зниження ефективності контролю за якістю виробів з дорогоцінних металів, пов'язане з відсутністю підготовлених фахівців і відповідної матеріально-технічної бази в інших контролюючих органах державної влади [5].

Як наслідок, вже зараз, з ліквідацією Державної пробірної служби, виникли значні ризики для подальшого розвитку сфери ювелірної виробництва в Україні. У поєднанні з відсутністю відповідних змін у Законі України № 637/97-ВР в частині реалізації державної політики у сфері державного пробірної контролю, незабезпеченням з боку Мінфіну внесення змін до порядку реєстрації відбитків іменників, затвердженого наказом Мінфіну від 16.10.2001 р. № 466, та інших нормативно-правових актів у сфері державного пробірної контролю, відсутністю у Положенні про Міністерство фінансів України визначених функцій і повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного пробірної контролю, процес подолання негативних наслідків та мінімізації ризиків для ювелірної галузі потребуватиме часу, тривалість якого важко оцінити заздалегідь [6].

Попри те, що Державна пробірна служба України припинила своє існу-

вання, продовжують функціонувати казенні підприємства пробірного контролю, утворені наказом Міністерства фінансів України від 28 квітня 2000 № 732 «Про утворення Державної пробірної служби та казенних підприємств пробірного контролю» [7]. Утворення свого часу на базі Центральної, Східної, Західної та Південної державних інспекцій пробірного контролю відповідних казенних підприємств пробірного контролю без передачі їм реальних контрольних-наглядових функцій заклало передумови до звуження сфери державного пробірного контролю за якістю ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

Крім Міністерства фінансів України, як центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного пробірного контролю, органами державного контролю за операціями з дорогоцінними металами і камінням, відповідно до статті 17 Закону України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними», є також Рахункова палата, Національний банк України та інші органи виконавчої влади у межах повноважень, визначених законодавством України.

Серед суб'єктів адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних металів і каміння в Україні доречно згадати Державну службу геології та надр України (Держгеонадра), яка відповідно до покладених на неї завдань: формує державний резерв родовищ дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння; формує державний фонд родовищ корисних копалин та резерв цього фонду тощо [8].

Крім названих вище суб'єктів, опосередковано публічне адміністрування досліджуваною галуззю здійснюють підрозділи Міністерства внутрішніх справ України (Національної поліції України), Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії, органи прокуратури, судові органи, діяльність яких спрямована на протидію незаконному видобутку, виробництву, використанню, обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння. Особливо актуальною наразі є їх діяльність у протидії незаконному видобутку бурштину. За неофіційними даними, втрати держави від такої протиправної діяльності становлять щорічно до 2 млрд. дол., а це набагато більше за річний бюджет таких важливих галузей, як освіта та наука разом із геологорозвідкою. Загальна сума таких втрат за останні три роки навіть перевищує річний бюджет на оборону країни. При цьому називати нелегальним лише видобуток неправильно, адже йдеться про весь ланцюг незаконної діяльності, пов'язаний із скупкою, зберіганням, переробкою і реалізацією обробленого і необробленого бурштину [9].

Ще одну групу суб'єктів адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних металів і каміння в Україні складають самоврядні організації та органи громадського самоврядування, які здійснюють на постійній основі цілеспрямований вплив на відповідну сукупність правовідносин, що виника-

ють у зв'язку з реалізацією кожним громадянином права на належні екологічні умови та можливості користування надрами.

Окреслений перелік суб'єктів виглядає надто великим, проте не таким, що свідчить про цілком сформовану та ефективно діючу систему адміністративно-правового забезпечення «ювелірною» галуззю. Якою б мала бути модель публічного адміністрування названою сферою не дає відповіді й Закон України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними».

На сучасному етапі розвитку економіки України доцільним вбачається підвищення активної ролі держави у регулюванні ринку дорогоцінних металів та каміння як складової розвитку мінерально-сировинної бази країни в цілому. Підтвердженням тому є зарубіжний досвід, який свідчить «про повернення до системи централізованого державного контролю за обігом дорогоцінних металів та каміння» [10]. Наприклад, Індія, «як найбільший виробник ювелірної продукції, в січні 2012 р. декларувала впровадження системи обов'язкового клеймування під контролем держави, наслідуючи приклад країн – членів Міжнародної конвенції з контролю і клеймування виробів з дорогоцінних металів, що об'єднує європейські країни. Таким чином, виробники ювелірної продукції, де існує система клеймування, в тій чи іншій мірі підконтрольні державі. Більше того, аналіз закордонного досвіду показує, що відсутність державного контролю за ювелірним сектором і відсутність клеймування, як одного з наслідків такого контролю, в кінцевому рахунку призводить до дезорганізації ринку дорогоцінних металів. При цьому чим більша кількість учасників ювелірного ринку, тим складнішою стає структура контролю, що видно на прикладі Індії» [10; 11, с. 141–142].

Так само у США, Китаї та інших економічно розвинених країнах функціонує система жорсткого державного регулювання обігу дорогоцінних металів та каміння, поєднана із створенням відповідних умов для залучення крупних іноземних інвесторів [12; 11, с. 77].

Отже, зарубіжний досвід також переконливо доводить необхідність підвищення ролі держави в регулюванні питань обігу дорогоцінних виробів шляхом розробки та реалізації раціональної моделі державного регулювання «ювелірною» галуззю як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, що передбачатиме: удосконалення системи стратегічного планування розвитку сфери видобутку, виробництва та обігу дорогоцінних металів та каміння; забезпечення своєчасної реалізації програми підтримки розвитку як складових «ювелірної» галузі, так і окремих підприємств; активізацію участі держави як суб'єкта ринку дорогоцінних виробів (формування державного сектора в галузях, у випадку, якщо дана міра буде ефективною); посилення системи державного контролю з метою забезпечення раціонального природокористування, забезпечення економічної безпеки; створення системи захисту прав суб'єктів господарювання, що здійснюють операції з дорогоцінними металами та камінням.

Головним принципом реалізації державної політики на ринку дорогоцінних металів і каміння має бути баланс взаємних інтересів усіх суб'єктів

обігу дорогоцінних виробів, з обов'язковою підтримкою галузі державою.

Висновок. Таким чином, система адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних металів і каміння в Україні представлена значною кількістю суб'єктів, яких можна поділити на такі: 1) загальні – Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування (їх діяльність, крім публічного адміністрування галуззю, також спрямована на розв'язання інших завдань, віднесених до їхньої компетенції, – розвиток економіки, соціальної сфери, забезпечення національної безпеки, публічного порядку та оборони тощо); 2) міжгалузеві – Національний банк України, Рахункова палата, Міністерство екології та природних ресурсів України (Державна служба геології та надр України), Міністерство промислової політики України, Міністерство внутрішніх справ України (Національна поліція України), Служба безпеки України, Державна фіскальна служба України, Державна прикордонна служба України, Національна гвардія, органи прокуратури, судові органи); 3) галузеві (спеціальні) – для них адміністрування «ювелірною» галуззю є основним або одним з основних напрямів їхньої діяльності. Зокрема, мова йде про Міністерство фінансів України (до сфери управління якого входять Державний гемологічний центр України, Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, Державне сховище дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, казенні підприємства пробірного контролю) та Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів; 4) самоврядні (самоврядні організації та органи громадського самоврядування – об'єднання підприємств ювелірної промисловості «Асоціація ювелірів України», Всеукраїнська асоціація ломбардів, асоціація «Союз ювелірів України» тощо).

Попри наявність великої кількості установ, діяльність яких прямо чи опосередковано впливає на розвиток «ювелірної» галузі, систему адміністративно-правового забезпечення обігу дорогоцінних виробів в Україні важко назвати оптимальною, а відтак і ефективною. Безумовно, важливим кроком в умовах проведення в країні адміністративної реформи є заходи, спрямовані на оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади. Водночас ліквідація пробірної служби та передача її повноважень Міністерству фінансів України та Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, для яких регулювання та контроль обігу дорогоцінних металів та каміння не є головною функцією, є передчасною та такою, що суперечить загальновизнаній світовій практиці. Тим більше, що казенні підприємства пробірного контролю в якості головних контролюючих інстанцій априорі вважатися не можуть. Тому нагальним питанням сьогодення в частині розвитку галузі є обов'язкове створення спеціально уповноваженого органу пробірного контролю, що є невід'ємною умовою приєднання України до європейської Конвенції з випробування та клеймування виробів з дорогоцінних металів, а також його приєднання до Міжнародної асоціації пробірних палат. Такі заходи сприятимуть не лише захисту малого та середнього бізне-

су, але й дотриманню суб'єктами господарювання законодавчо встановлених правил, норм і стандартів у сфері обігу дорогоцінних металів і каміння, а також забезпеченню споживачів якісною, надійною та головне – безпечною ювелірною продукцією.

Бібліографічні посилання

1. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР // Урядовий кур'єр. – 11.12.1997. – № 230–231.

2. Про Положення про Міністерство фінансів України : Указ Президента України від 8 квітня 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>

3. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF>

4. Конвенція з випробування та клеймування виробів з дорогоцінних металів від 15.11.1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/998_397

5. Ликвидация Государственной пробирной службы: оптимизация дорогой ценой? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sud.ua/newspaper/2014/08/22/67167-likvidatsiya-gosydarstvennoj-probirnoj-slyzhbi-optimizatsiya-dorogoj-tsenoj>

6. Внаслідок ліквідації Державної пробірної служби нові виготовлювачі ювелірних виробів не можуть вийти на ринок. Звернення Союзу ювелірів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://juvelir.org.ua/index.php?news=964>

7. Про утворення Державної пробірної служби та казенних підприємств пробірного контролю : наказ Міністерства фінансів України від 28 квітня 2000 № 732 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/732-2000-%D0%BF>

8. Про затвердження Положення про Державну службу геології та надр України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1174-2015-%D0%BF>

9. Закон про бурштин. Грабіжники заплачуть і заплатять... податки з награваного? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/energy_market/zakon-pro-burshtin-grabizhniki-zaplachut-i-zaplattyat-podatki-z-nagrabovanogo-.html

10. Кириянов А. Ю. К дискуссии о будущем пробирного надзора. Портал Ювелир [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uvelir.info/news/44375/>.

11. Государственное регулирование добычи, производства и обращения драгоценных металлов и драгоценных камней: зарубежная практика / под ред. И. А. Яковлева. – М. : Магистр : Инфра-М, 2016. – 304 с.

12. Козловский Е. А. Союз государств – Бразилия, Россия, Индия, Китай: проблемы минерального сырья и недропользования / Козловский Е. А., Комаров М. А., Макрушин Р. Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tvernedra.ru/Problemimineralsiria.pdf>.

Romanov V.P. Institutional aspect of administrative-legal support of circulation of precious metals and stones. The article deals with characteristics of the system and the administrative and legal status of subjects of public administration sphere of circulation of precious metals and precious stones in Ukraine. Given the low level of interaction between public authorities and civil society institutions proposed optimal institutional model of public administration "jewelry" industry.

Keywords: *precious metals, precious stones, administrative and legal support, administrative and legal status, institutional aspect of competence.*

Надійшла до редакції 19.06.2017

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ ТА КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ПРАВОПОРЯДКУ

Вишня В.Б.

доктор технічних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.977

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НАРЯДАМИ МОБІЛЬНОЇ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено особливості діяльності нарядів мобільної патрульної служби та шляхи її удосконалення.

Ключові слова: наряд, диспетчер, відеопотоки, відеореєстратор, канали, патрульна служба, планшет.

Постановка проблеми. Одним із важливих елементів у реформуванні міліції та розбудови Національної поліції України є створення мобільних патрульних нарядів, які першими реагують на виклик про допомогу або повідомлення про вчинене правопорушення чи злочин. Тому доцільно розглянути ефективність реагування на сповіщення підрозділів Національної поліції України (у подальшому – поліція) та відпрацювання нарядами мобільної патрульної служби отриманого завдання.

Відома система управління діяльністю, коли на телефон 102 або номер чергової частини райвідділу поліції надходить виклик про допомогу, або повідомлення про вчинене правопорушення чи злочин. Оператор 102 передає отриману інформацію в чергову частину райвідділу поліції по території обслуговування, де вона реєструється у відповідних журналах тижневих пригод. Після чого на виклик направляється екіпаж мобільного патрульного наряду або, за необхідності, слідча оперативна група (СОГ) [1].

Найбільш вдосконаленим технічним рішенням даної проблеми є ство-

рення системи централізованого управління нарядами патрульної служби (“ЦУНАМІ”), що являє собою комплекс апаратних та програмних засобів, а також персоналу, призначений для управління силами й засобами мобільних нарядів поліції. Він включає пов’язані між собою блоки оператора 102, диспетчера, чергового районного відділу поліції та обладнання автопатруля у вигляді блока керування та відображення (у подальшому – планшет) із системою супутникового GPS-позиціонування і особистого відеореєстратора патрульного. Диспетчер системи є оперативним черговим і куратором кожного конкретного райвідділу поліції, відповідального за організацію реагування на злочини та пригоди в рамках району. Оператор 102 здійснює прийняття і реєстрацію повідомлень про злочини та події, виконує попередню їх кваліфікацію. Заповнена оператором 102 електронна картка надходить до диспетчера – чергового відповідального за управління мобільними нарядами поліції, де призначається екіпаж мобільного патруля для реагування на сповіщення, що надійшло. Одночасно електронна картка надходить черговому районного відділу поліції, до території якого відноситься звернення, де повідомлення громадян реєструється у журналі “Єдиного обліку злочинів і правопорушень районного управління” [2].

При ефективній взагалі роботі системи проявляється суттєвий недолік – відсутня можливість у диспетчера оперативно відслідковувати ход подій та дії патрульного безпосередньо при виконанні отриманого ним завдання. Тим самим виключається можливість у чергового диспетчера, в разі необхідності, втручатися в хід виконання завдання нарядом, оперативно коригувати дії наряду, виключити випадки некваліфікованих дій патрульних.

Мета публікації – розробка технічних засобів та алгоритмічних прийомів підвищення ефективності дій нарядів мобільної патрульної служби при виконанні (відпрацюванні) отриманого завдання.

Виклад основного матеріалу. В основу вдосконалення системи управління нарядами мобільної патрульної служби пропонується, шляхом уведення нових зв’язків елементів, забезпечити можливість відображення у диспетчера інформації, яка попадає у поле зору об’єктива відеореєстратора патрульного. Це дозволяє диспетчеру в режимі реального часу оперативно контролювати дії патрульного поліцейського у процесі відпрацювання поставленого завдання і, за необхідності, своєчасно втручатися в його роботу, і за рахунок цього підвищити ефективність та безпеку діяльності патрульного наряду.

Поставлена задача вирішується тим, що у відомій системі централізованого управління нарядами патрульної служби, що включає пов’язані між собою блоки оператора 102, чергового районного відділу поліції, диспетчера, планшет мобільного патрульного наряду з системою супутникового GPS-позиціонування та блок особистого відеореєстратора патрульного, вводяться канали передачі відеопотоків, якими сполучено відповідно блок особистого відеореєстратора патрульного до планшета мобільного патрульного наряду, від нього – до блока диспетчера з можливістю висвітлення на моніторі диспетчера місця події з об’єктива особистого відеореєстратора патрульного

при відпрацюванні завдання.

На рис. 1 представлено схему удосконаленої системи управління нарядами мобільної патрульної служби, яка включає блок 1 оператора 102, вхід якого приєднано до телефонної мережі зв'язку, а виходи підключено відповідно до першого входу блока 2 диспетчера та першого входу блока 3 чергового райвідділу поліції, другий вхід якого зв'язаний з телефонною мережею зв'язку. В той же час вихід блока 3 чергового райвідділу поліції підключено до другого входу блока 2 диспетчера, третій вхід якого (сумісний з виходом) зв'язаний з планшетом 4 мобільного патрульного наряду, до якого приєднано перший канал передачі відеопотоку 6 від особистого відеореєстратора патрульного 5 та другий канал передачі відеопотоку 7 планшета 4 до блока диспетчера 2.

Система реалізується в такий спосіб. Сповіднення поліції про злочини та події або виклик допомоги, що здійснюються за телефоном 102, приймаються і обробляються оператором 102 (блок 1). В результаті створюється електронна картка повідомлення, яка відразу надходить до диспетчера 2 – чергового відповідального за управлінням мобільними нарядами патрульної поліції, який призначає вільний екіпаж мобільного патруля для реагування на повідомлення. Одночасно електронна картка повідомлення надсилається черговому (блок 3) райвідділу поліції, до території якого відноситься звернення, яке реєструється у журналі Єдиного обліку злочинів і правопорушень райвідділу. Слід зазначити, що повідомлення громадян може надійти безпосередньо на телефон чергової частини райвідділу (блок 3). В цьому разі воно реєструється в журналі райвідділу і пересилається до оперативного диспетчера (блок 2) для реагування.

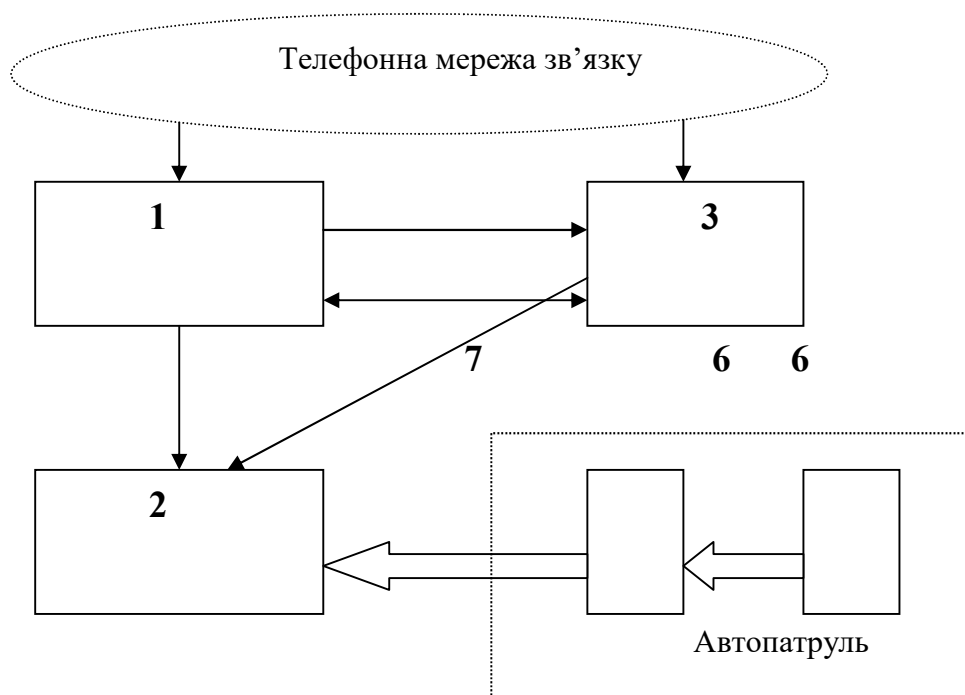

Рис. 1. Удосконалена система управління нарядами мобільної патрульної служби

Виділений диспетчером 2 мобільний патрульний наряд (автопатруль) приступає до виконання отриманого завдання. Впродовж усієї роботи екіпаж за допомогою планшета 4 підтримує голосовий або автоматичний зв'язок з диспетчером (блок 2), відмічає етапи виконання завдання. Зокрема, після прибуття наряду на місце, вказане в повідомленні громадян, у планшеті 4 фіксується час прибуття і автоматично активізуються канали передачі відеоінформації 6 і 7 відповідно між особистим відеореєстратором 5 патрульного і планшетом 4 та між планшетом 4 і блоком 2 диспетчера. С цього моменту цими каналами диспетчеру передається відеоінформація, яка попадає в об'єктив відеореєстратора 5 патрульного. По завершенні виконання завдання в планшеті 4 робиться відповідна позначка і канали передачі відключаються.

З метою зменшення витрат на експлуатацію системи доцільно побудувати перший канал передачі 6 у стандарті “Wi-Fi” (безкоштовне користування), а другий канал передачі 7 – на платформі 4G або 5G.

Висновок. Перевагою запропонованої системи управління нарядами мобільної патрульної служби є можливість диспетчера системи спостерігати в режимі “On Line” за місцем події або злочину і діями патрульних, коригуючи їх за необхідності, рекомендувати вірні управлінські рішення.

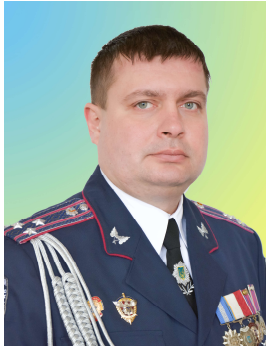
Бібліографічні посилання

1. Інструкція “Про організацію діяльності чергових частин органів і підрозділів внутрішніх справ України, направленої на захист інтересів суспільства і держави від протиправних посягань” : наказ МВС України № 181 від 28.04.2009.
2. Навчальна інформаційно-технічна платформа Національної поліції в системі практичного навчання (досвід ДДУВС) / Гавриш О.С., Махницький О.В., Рижков Е.В., Прокопов С.О. // Використання сучасних інформаційних технологій в діяльності Національної поліції України : матер. наук.-практ. семінару (25 листопада 2016 р.). – Дніпро : ДДУВС, 2016. – С. 34–40.

Vyshnya V.B. Improvement of the system of management of shifts of the mobile patrol service of the National police of Ukraine. The peculiarities of the activities of the mobile patrol service shifts and ways of its improvement are explored.

Keywords: *shifts, dispatcher, video streams, video recorder, channels, patrol service, tablet.*

Надійшла до редакції 21.06.2017

Комісаров О.Г.

доктор юридичних наук, професор
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.75

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-117-124

ПРЕДМЕТ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ, ЇЇ ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглянуто проблеми та перспективи формування у сучасній правовій науці концепції предмету тактико-спеціальної підготовки поліцейських. Визначені особливості змісту і завдання тактико-спеціальної підготовки поліцейських в сучасних умовах. Теорія тактико-спеціальної підготовки визнана складовою частиною загальної теорії забезпечення внутрішньої безпеки держави службово-бойовими засобами.

Ключові слова: поліція, тактико-спеціальна підготовка, національна безпека, внутрішня безпека держави, службово-бойова діяльність.

Постановка проблеми. З часу набуття незалежності в Україні вибудовується національна система професійного навчання суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки. Події 2013–2016 років, особливо ті, що пов'язані з АТО на сході країни, актуалізували необхідність перегляду окремих складових такої системи із подальшою формалізацією у стратегічних документах предмета тактико-спеціальної підготовки поліцейських, її змісту і завдань у сучасних умовах.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми забезпечення національної безпеки, її різним аспектам вітчизняними й міжнародними вченими та фахівцями приділено достатньо уваги. Зокрема питання тактико-спеціальної підготовки поліцейських є об'єктом наукового пошуку Ю.В. Аллерова, О.М. Бандурки, С.В. Белая, А.І. Берлача, С.М. Гусарова, Г.А. Дробахи, Ю.В. Дубка, І.В. Зозулі, Р.А. Калюжного, І.О. Кириченка, В.К. Колпакова, М.В. Корнієнка, О.В. Кривенка, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, В.А. Лаптія, М.В. Лошицького, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, А.М. Подоляки, С.Т. Полторака, А.С. Спаського, О.М. Шмакова, С.А. Ярового, Х.П. Ярмачі, О.Н. Ярмиша, однак проблема напрацювання єдиного підходу до предмета тактико-спеціальної підготовки поліцейських до цього часу не вирішена.

Мета статті – на основі аналізу основних поглядів на повноваження поліції щодо застосування заходів примусу та чинного законодавства розробити

теоретико-правову модель предмета тактико-спеціальної підготовки поліцейських.

Виклад основного матеріалу. Служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень [1]. Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України та передбачає надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з іншими правоохоронними органами, підрозділами сил охорони правопорядку та органами виконавчої влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів.

Безпекове середовище, забезпечення внутрішньої безпеки держави і суспільства є об'єктами, на які спрямовують діяльність Верховна Рада України, Президент України та утворювані ними органи з метою укріплення правової основи державного і суспільного життя, неухильного додержання законності та правопорядку, поліпшення роботи органів правопорядку, правосуддя, прокурорського нагляду, юстиції.

Велика роль при цьому належить Міністрові внутрішніх справ, який: 1) забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією; 2) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені поліцією та Міністерством внутрішніх справ України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції; 3) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи; 4) забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції; 5) забезпечує ведення та використання баз (банків) даних, визначає порядок обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України, поліцією та іншими центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України; 6) приймає рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство внутрішніх справ України; 7) виконує інші обов'язки відповідно до цього та інших законів України [1].

Одним із ключових завдань МВС України, за цих умов, є забезпечення постійного підвищення професійної майстерності поліцейських, їх професійного навчання діям як у повсякденній обстановці, так і в умовах кризових си-

туацій та надзвичайних подій.

Професійне навчання поліцейських складається з: 1) первинної професійної підготовки; 2) підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання; 3) післядипломної освіти; 4) службової підготовки – системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності. Порядок, організацію та терміни проведення професійного навчання визначає Міністерство внутрішніх справ України [1].

Складовою частиною кожного виду навчання поліцейських є тактична підготовка – комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій з подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику [2].

Практика свідчить, що поліцейські не завжди бувають достатньо підготовленими до екстремальних ситуацій, у їх діях відсутні чіткість, згуртованість і оперативність. Допускаються серйозні помилки в розстановці сил і засобів, організації управління нарядами і підтримання з ними зв'язку, у матеріально-технічному забезпеченні, не приділяється належної уваги захисту особового складу.

Система «Тактичної підготовки» побудована на поєднанні структурних елементів (тактики професійної діяльності, спеціальної тактики, цивільного захисту, військової топографії, тактичної медицини) та дозволяє досконало вивчити питання управління, всебічного забезпечення дій особового складу в типових та екстремальних ситуаціях і виробити практичні рекомендації щодо їх вирішення. Будучи складовою частиною службової підготовки, така підготовка тісно пов'язана з багатьма науками загальноосвітнього і галузевого характеру.

Зв'язок «Тактичної підготовки» з правовими юридичними дисциплінами ґрунтується на чіткому дотриманні принципів законності під час виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань.

Підготовка поліцейських до дій в особливих умовах здійснюється в системі службової підготовки окремих категорій поліцейських, а також на спеціальних заняттях: оперативно-тактичних, тактико-спеціальних, командно-штабних навчаннях, штабних тренуваннях, практичних тренуваннях.

Питання діяльності й управління органами Національної поліції в особливих умовах вивчаються у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання (курси спеціальної тактики або тактико-спеціальної підготовки, основ управління органами Національної поліції тощо) на другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях підготовки. Ці питання також включаються до навчальних планів підготовки, підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування, службової підготовки за місцем служби та вивчаються самостійно.

Важливою частиною професійного навчання поліцейських, поряд із зазначеним, є навчання особового складу органів та підрозділів Національної поліції

вмілим діям в окремих екстремальних (кризових) ситуаціях, завчасна підготовка керівного і начальницького складу до виконання службово-бойових завдань в умовах надзвичайних обставин мирного часу та особливого періоду. Основою такого навчання є вивчення способів і прийомів дій в екстремальних ситуаціях, напрацювання порядку (алгоритмів) застосування заходів примусу, у т.ч. зброї, спеціальних засобів, бойової та спеціальної техніки, додержання керівниками та начальницьким складом методики прийняття рішень та управління силами й засобами, бойовими порядками, службовими нарядами в ході проведення спеціальних операцій та спеціальних поліцейських операцій, ліквідації групових порушень публічного (громадського) порядку і масових заворушень тощо.

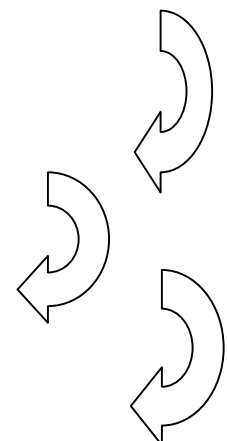
Роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у сучасних умовах, як показує досвід їх дій в екстремальних ситуаціях, дуже велика. Це зумовлено тим, що негативні наслідки надзвичайних ситуацій природного, техногенного чи соціального характеру (стихійне лихо, велика виробнича аварія, транспортна катастрофа, групові порушення публічного (громадського) порядку), можуть бути успішно припинені і з мінімальними втратами насамперед завдяки умілим, добре організованим діям органів та підрозділів Національної поліції, які забезпечують публічний порядок, безпеку руху, встановлений режим у зоні надзвичайної ситуації тощо. Тому тактико-спеціальна підготовка є важливою частиною спеціальної підготовки поліцейських та особового складу інших сил охорони правопорядку, однією з провідних навчальних дисциплін у навчальних закладах зі специфічними умовами навчання.

Тактико-спеціальна підготовка є найдинамічнішою частиною галузі соціальних та спеціальних знань у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави від протиправних посягань. Зміни у теоретичних положеннях і практичних рекомендаціях тактико-спеціальної підготовки відбуваються завдяки удосконаленню засобів озброєної боротьби, професіоналізації злочинності, збільшенню загрози терористичних проявів, а також під впливом змін у законодавстві.

Розвиток тактико-спеціальної підготовки значно залежить від загальноосвітнього і професійного рівня поліцейських та їх технічного забезпечення. Разом із розвитком і вдосконаленням усієї системи охорони правопорядку в Україні відбувається й розвиток тактико-спеціальної підготовки.

Схема розвитку «Тактико-спеціальної підготовки»:

- ✓ Політико-правові засади службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку
- ✓ Встановлення медичних та соціальних обмежень щодо застосування поліцейських заходів
- ✓ Розвиток технічного забезпечення поліцейських

✓ Розвиток нормативно-правового забезпечення поліцейських

На кожному етапі розвитку держави тактико-спеціальна підготовка поліцейських повинна зосереджувати увагу на вирішенні основних проблем цього періоду, розробляти і впроваджувати в практику найбільш раціональні способи службово-бойової діяльності.

«Тактико-спеціальна підготовка» охоплює дві складові частини – спеціальну тактику і тактику професійної діяльності. Спеціальна тактика охоплює розробку і впровадження у практику застосування превентивних та примусових поліцейських засобів, типових способів, методів і прийомів дій особового складу органів та підрозділів загалом в екстремальних ситуаціях, вибір найбільш раціональних варіантів угруповань сил (бойового порядку) для кожної конкретної ситуації, планування дії усіх сил, що залучаються до вирішення такої ситуації, і безпосереднє управління ними в ході спеціальних операцій. Тактика професійної діяльності включає питання несення служби окремими нарядами (екіпажами) поліції, основні задачі, порядок організації і несення служби поліцейськими з охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки, боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, транспортних магістралях і в інших публічних місцях.

Саме поняття «тактика» має вікові корені та належить до галузі військових наукових знань. Тактика (грец. *taktika* – мистецтво шикування військ, від *tasso* – шикую війська) – це складова частина військового мистецтва, що охоплює теорію і практику підготовки й ведення бою підрозділами, частинами та з'єднаннями різних видів збройних сил, родів військ (сил) і спеціальних військ [3, с. 628].

З військової сфери термін «тактика» поширився на інші сфери людської діяльності та у найзагальнішому тлумаченні став позначати набір способів активної протидії однієї особи (групи осіб) іншій особі (групі осіб). З часом до такого розуміння додалися характеристики цих осіб як конфліктуючих або тих, між якими відбувається конфронтація будь-якого виду та масштабу.

В сучасній українській мові цей підхід призвів до появи слова «супротивник»: 1. Той, хто вороже, негативно ставиться до кого-, чого-небудь, протидіє комусь, чомусь; противник. 2. Той, хто виступає проти іншого у бійці, поєдинку. 3. Вороже військо, ворожі збройні сили; ворог [4, с. 1416].

Усе це повною мірою знайшло відображення у діяльності правоохоронних органів у межах боротьби зі злочинністю, однак саме слово «супротивник» отримало суто умовний характер і слугує для підкреслення обставин такої діяльності в умовах протидії. Розглядаючи спеціальну тактику як силову складову боротьби зі злочинністю, слід зазначити, що вона виступає як частина або окремий фрагмент військової тактики, і разом з тим вона як галузь наукових знань сформувалася на базі загальної теорії та законів державного управління.

Предметом військової тактики є підготовка до ведення бою, бій та вихід із бойового зіткнення. У практиці Національної поліції застосування поняття «бій» є недоречним, однак застосування вогнепальної зброї, насамперед ак-

тивне застосування вогнепальної зброї у поєднанні із тактико-технічними характеристиками окремих видів озброєння та військової чи спеціальної техніки, відповідає більшості характеристик «бою».

З точки зору військової термінології, «бій» – це організоване збройне зіткнення воюючих сторін, що має за мету знищення, розгром або взяття в полон супротивника, а також оборона, утримання або захоплення важливих районів (рубежів, об'єктів). Таке розуміння бою відповідає завданням сил охорони правопорядку в особливий період, у т.ч. період воєнного часу.

У мирний час (під час вирішення кризових ситуацій різного рівня), коли злочинці не чинять організованого збройного опору поліцейським, який подібний до дій військового підрозділу в обороні, перевага надається ненасильницьким методам впливу, зокрема веденню переговорів. При цьому вірно обрана тактика переговорів дозволяє виграти час і звести до мінімуму втрати в ході проведення спеціальної силової операції.

Лише у випадках, коли злочинці підготували та чинять збройний опір, барикадуються у захоплених приміщеннях або на окремих територіях, а також коли масові заворушення переходять у батальну стадію, застосовуються силові методи, спеціальні засоби та вогнепальна зброя, тобто здійснюються заходи насильницького впливу. Саме тоді, під час здійснення безпосереднього силового захоплення озброєних злочинців (подолання жорстокої агресії натовпу, що бешкетує), виникає необхідність у проведенні операції (із затримання злочинця, вилучення активних учасників і розосередження натовпу), де й організується (передбачається) ведення бойових дій. Таким чином, спеціальна тактика Національної поліції є продуктом творчого осмислення та переробки положень загальновійськової тактики, адміністративної, режимної й інших видів діяльності поліції та інших підрозділів сил охорони правопорядку. Система тактико-спеціальної підготовки поліцейських дозволяє досконало вивчити питання управління, усебічного забезпечення дій особового складу в екстремальних ситуаціях і виробити практичні рекомендації щодо їх вирішення. Сутність тактико-спеціальної підготовки керівника поліції зводиться до вміння створювати угруповання сил, найбільш оптимальне для кожної конкретної ситуації, використовувати види й способи бойових дій відповідно до характеру обстановки, яка склалася; організації чіткої взаємодії сил, які беруть участь у спеціальній операції; створення тактичної переваги на основному напрямі шляхом своєчасного здійснення маневру силами й засобами.

Будучи складовою частиною загальної професійної підготовки поліцейських, тактико-спеціальна підготовка тісно пов'язана з багатьма науками загально-освітнього й галузевого характеру. Зв'язок тактико-спеціальної підготовки з правовими юридичними дисциплінами ґрунтується на чіткому дотриманні принципів законності на усіх етапах розробки, організації та проведення спеціальних та спеціальних поліцейських операцій за участі сил Національної поліції.

Як навчальна дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» безпосередньо пов'язана з низкою військових дисциплін. Оскільки в ході бойових дій доводиться проводити різні шиккування підрозділів, розгортатися з похідних

колон у передбойові і бойові порядки, спеціальна тактика пов'язана зі строювою підготовкою; з вогневою підготовкою, оскільки успіх бою залежить від майстерного володіння його учасниками вогнепальною зброєю; пов'язана з військовою топографією, оскільки для прийняття правильного тактичного рішення треба враховувати тактичні властивості місцевості, уміти читати й використовувати бойові графічні документи, уміти орієнтуватися; вона пов'язана із загальнофізичною і спеціальною фізичною підготовкою, оскільки бойові дії пов'язані з великою фізичною напругою та вимагають навичок володіння прийомами боротьби. Спеціальна тактика відрізняється від загальновійськової специфічним складом сил і засобів, характером взаємодії, а також способами досягнення цілей в умовах складної оперативної обстановки. Саме цим і пояснюється вживання терміна «спеціальна».

«Тактико-спеціальна підготовка» пов'язана з юридичними дисциплінами, зокрема з адміністративною діяльністю, кримінологією, основами управління, кримінальним правом і кримінальним процесом та правосуддям. Незнання норм права може призвести до порушень законності, неправомірного застосування зброї, спеціальних засобів, фізичної сили і, зрештою, спричинити важкі наслідки. Як навчальна і наукова дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» пов'язана також з іншими юридичними, соціально-економічними, управлінськими, технічними, військовими науками тощо.

Здобувачі вищої освіти у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання вивчають навчальну дисципліну «Тактико-спеціальна підготовка» в обсязі 12 кредитів ЄКТС одночасно з дисциплінами «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична підготовка» у співвідношенні 1:1:1 годин навчання.

Висновки. Під час вивчення навчальної дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» поліцейські мають набувати й вдосконалювати навички щодо: формування здорового способу життя та шляхів подовження професійного довголіття поліцейських; збирання, узагальнення та аналізу інформації про оперативну обстановку, прогнозування розвитку подій, прийняття раціональних управлінських рішень; формування морально-психологічної стійкості до виконання службових завдань в особливих умовах; перевірки документів у підозрілих осіб, доставлення правопорушників до органу поліції, зупинки та огляду транспортного засобу; огляду місць можливого перебування осіб, які переховуються від слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання; дій при виявленні вибухових пристроїв та речовин (у тому числі наркотичних); припинення групових порушень публічного (громадського) порядку та масових заворушень; затримання правопорушників (у тому числі озброєних, у будинках та на місцевості) як особисто, так і в складі наряду з правомірним застосуванням поліцейських заходів примусу; ефективного застосування основних різновидів спеціальних засобів, які перебувають на оснащенні в органах поліції, та дотримання правил їх експлуатації.

Теорія тактико-спеціальної підготовки, як складова частина загальної теорії забезпечення внутрішньої безпеки держави службово-бойовими засобами: охоплює зміст і характеристики екстремальних (кризових) ситуацій,

причини їх виникнення та умови, що їм сприяють; розкриває закономірності та принципи дії сил і засобів Національної поліції у цих умовах; вивчає можливості Національної поліції щодо ліквідації надзвичайних подій, ситуацій та їх наслідків; розробляє способи підготовки й ведення службово-бойових дій створеними угрупованнями органів і підрозділів Національної поліції у взаємодії з іншими суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки.

Теоретичні положення тактико-спеціальної підготовки знаходять своє відображення у статутах, наказах, настановах, підручниках, навчальних посібниках і теоретичних працях провідних фахівців.

Практичний аспект тактико-спеціальної підготовки охоплює діяльність керівників усіх рівнів, підрозділів і формувань, усього особового складу Національної поліції щодо підготовки і безпосереднього ведення службово-бойових дій та включає: збір і вивчення даних про обстановку; прийняття рішень і доведення завдань до підлеглих; планування заходів; підготовку підрозділів і навчання усіх категорій поліцейських; усебічне забезпечення дії сил і засобів у ході виконання службово-бойових завдань; організацію взаємодії усіх елементів бойових порядків, угруповань сил; безпосереднє управління силами й засобами.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
2. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26.01.2016 № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16>
3. Советская Военная Энциклопедия : в 8-ми т. / пред. гл. комиссии Н.В. Огарков. – М. : Воениздат, 1978. – Т. 6. – 690 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

Komissarov O. G. Subject of special tactics training of police officers, its content and task in modern terms. The article is about problems and prospects of formation in the modern legal science of the concept of the subject of tactical and special training of policemen.

The peculiarities of the content and task of the tactical and special training of the police in the present conditions are determined. The task of the police and the competence of the authorities of the National Police of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine to ensure the internal security of the state and the system of vocational training of the police are considered.

The development of tactical and special training of policemen from their general and professional level and technical support of their activities is emphasized. The scheme of development of the subject of tactical-special training is offered.

The theory of tactical and special training is recognized as an integral part of the general theory of ensuring internal security of the state by military and combat vehicles.

The subject of tactical and special training as a discipline during the training of policemen, as well as its connection with other educational disciplines at the first - third levels of the training of higher education graduates is considered.

The list of professional skills (competencies), which Polyskiy must acquire within the framework of tactical and special training, is proposed.

Keywords: *police, tactical-special training, national security, internal security of the state, combat-service activity.*

Надійшла до редакції 22.06.2017

Голобородько Д.В.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.924

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-125-130

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї

Здійснено аналіз адміністративних правопорушень, пов'язаних з вчиненням насильства у сім'ї, з метою виявлення причин та умов, що сприяють їх вчиненню. Розглянуто систему профілактики сімейно-побутових конфліктів. Сформульовано основні напрямки підвищення ефективності попередження правопорушень, скоєних в сім'ї.

***Ключові слова:** злочин, адміністративне правопорушення, профілактика, діяльність дільничного офіцера поліції, сімейно-побутові конфлікти.*

Постановка проблеми. У сучасний період розвитку державності відзначається підвищена увага до інституту сім'ї і забезпечення гідного розвитку дітей. Даний факт знаходить своє підтвердження і в пильній увазі з боку керівництва держави до демографічних проблем. Розроблені загальнодержавні програми "Діти України" [1], "Українська родина" [2] в якості першочергових кроків передбачали зміцнення інституту сім'ї, відродження та збереження духовно-моральних традицій сімейних заходів, розвитку системи психологічної підтримки сім'ї, пропаганду цінностей сім'ї та формування позитивного образу родини.

Але, на жаль, необхідно констатувати певне "безсилля" розроблених парламентом та урядом положень у цій сфері. Статистика адміністративних правопорушень і злочинів вказує на той факт, що ситуація з насильницькими посяганнями в родині повільно, але впевнено погіршується. Вплив державних інституцій, що зобов'язані забезпечувати профілактику даних правопорушень, виявляється мінімальним, що у підсумку жодним чином не покращує ситуацію в цій сфері. Зазначена проблема потребує ретельного пошуку нових підходів та механізмів, насамперед пов'язаних з належною підготовкою кадрів для державних органів, зокрема підрозділів Національної поліції, що покликані опікуватися даним питанням.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Вагомий внесок у дослідження питання профілактики вчинення насильства у сім'ї зробили у своїх працях О.М. Бандурка, М.М. Биргеу, Ю.П. Битяк,

О.І. Белова, М.А. Бондаренко, В.Є. Бондар, А.А. Бова, В.І. Ветров, В.В. Вітвіцька, Л.Л. Гоголева, Б.М. Головкін, Н.І. Гончаров, В.Т. Дзюба, Л.В. Дорош, В.І. Женунтія, А.Н. Ігнатович, С.Г. Киренко, М.М. Корчовий, О.В. Ковальова, Г.Г. Криволапов, Є.В. Курінний, Л.В. Левицька, К.Б. Левченко, П.С. Матишевський, А.О. Монаєнко, В.К. Негоденко, О.В. Негодченко, С.В. Петков, Г.О. Пономаренко, Д.В. Приймаченко, С.М. Рахметов, О.Ю. Синявська, В.М. Смитиєнко, В.В. Сташис, І.М. Трубавіна, М.О. Тучак, О.А. Удалова, О.В. Швед, Н.В. Шость, Я.М. Яковлєв, О.С. Якубов, С.С. Яценко, Н.С. Юзікова та інші науковці.

Однак окремі з них вже є застарілими, а інші не містять системного ґрунтового дослідження системи адміністративно-правових засобів профілактики насильства у сім'ї, що й зумовлює актуальність обраного напрямку.

Виходячи з наведеного, метою даного дослідження є аналіз адміністративно-правових засобів профілактики насильства у сім'ї та розроблення пропозицій у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Конфуцій писав: "Держава – це велика сім'я, а сім'я – це маленька держава, і тримається вона на любові". Чи треба говорити для чого людині сім'я? Сім'я – це соціальний інститут, базовий осередок будь-якого суспільства, що характеризується ознаками союзу чоловіка і жінки, добровільністю вступу в шлюб (шлюбні відносини), обмеженістю, спільністю побуту, прагненням до народження, соціалізації і виховання дітей [3].

Сім'я належить до найважливіших громадських цінностей. Згідно з деякими науковими теоріями, саме форма сім'ї могла протягом багатьох століть визначати загальний напрямок еволюції макросоціальних систем [4].

На стадіях життєвого циклу людини послідовно змінюються його функції та статус у сім'ї. Для дорослої людини сім'я є джерелом задоволення ряду її потреб і малим колективом, що пред'являє їй різні і досить складні вимоги. Для дитини сім'я – це середовище, в якому складаються умови її фізичного, психічного, емоційного й інтелектуального розвитку. Сім'я, як складне соціальне утворення, є об'єктом пильної уваги вчених різних галузей знання. Стан будь-якої сім'ї можна оцінити як добрий, задовільний або важкий, і залежати така оцінка буде від частоти і тривалості конфліктів у сім'ї, що породжують згодом насильницькі злочинні прояви.

Проведені останніми роками дослідження свідчать про те, що значна кількість злочинів вчиняються саме на побутовому ґрунті в результаті сімейних негараздів. Статистика показує, що за останні роки приблизно дві третини умисних вбивств та випадків заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю обумовлені сімейно-побутовими мотивами. Насильство в тій чи іншій формі спостерігається майже в кожній четвертій родині. Приводами здійснення сімейно-побутових злочинів часто є сварки, скандали, неприязні взаємовідносини на ґрунті сімейних негараздів і житлово-побутових конфліктів, які найчастіше мають тривалий характер.

Проблема насильства в сім'ї, і зокрема домашнього насильства над жінками та дітьми, залишається однією з найсерйозніших в країні. Однак статис-

тика, наявна сьогодні в державі, є фрагментарною. Єдиної системи збору даних, які б відображали реальну ситуацію, не існує.

Однак сімейні конфлікти та насильство в сім'ї (побої, образи, психологічне насильство, економічні утиски, спроби сексуальних посягань та ін.) часто залишаються латентними посяганнями, іншими словами – знаходяться в тіні, і причини даної обставини можуть бути як об'єктивними, так і суб'єктивними. З об'єктивної сторони можна характеризувати недосконалість чинного законодавства, не завжди достатній рівень фінансування профілактичних заходів у цій сфері. Суб'єктивними обставинами виступають усталений менталітет населення, недовіра до органів правопорядку та ін.

Особливу небезпеку становить той факт, що в результаті сімейно-побутових порушень страждають соціально незахищені верстви населення: жінки, діти і люди похилого віку. Додатковими негативними чинниками, що мають прямий вплив на рівень підліткової злочинності, звичайно, є непрості соціально-економічна ситуація в країні і нерідко відсутність належної уваги і контролю, поширення демонстрації елементів реального насильства.

Безперечним є загальновідомий факт, що набагато вигідніше з економічної точки зору попередити можливі негативні наслідки, ніж підраховувати збитки від уже вчиненого правопорушення. Саме тому важливо створити систему державних органів і їх посадових осіб, здатних ефективно і злагоджено здійснювати спільні дії у цьому напрямку.

Значна роль у запобіганні скоєння сімейно-побутових правопорушень належить адміністративно-правовим засобам профілактичного впливу на осіб, схильних до вчинення злочинів і правопорушень на побутовому і сімейному ґрунті.

Слід зазначити, що однією з істотних ланок у профілактичній діяльності в цьому напрямку виступає служба дільничних офіцерів поліції.

Варто зазначити, що сімейно-побутові негативні ситуації часто призводять до злочинів, у тому числі тяжких і особливо тяжких, особливо стосовно дітей, зокрема зазіхань на їх статеву недоторканність. Тому дільничні офіцери поліції повинні володіти інформацією про конкретних осіб, які спілкуються з антисоціальними громадянами, які не мають постійного місця роботи, зловживають алкогольними напоями, вживають наркотичні речовини, виявляють необґрунтовані акти агресії до оточуючих і можуть зробити правопорушення, в тому числі і в сфері сімейно-побутових відносин, і проводити з ними певну роботу. Слід враховувати ту обставину, що зазначені протиправні дії відбуваються протягом значного часового проміжку, і для дільничного офіцера поліції з'являється можливість здійснювати профілактичну роботу, в тому числі щодо конкретних осіб.

Одна з цілей індивідуальної профілактичної діяльності дільничного офіцера поліції – виявлення причин, що сприяють протиправним діям, а також застосування заходів переконання про неприпустимість вчинення таких дій. Однак здійснюючи свою діяльність, посадові особи органів та підрозділів Національної поліції зобов'язані пам'ятати про етичну складову і психологіч-

ні складнощі, що часто виникають у цій сфері. Тому в арсеналі заходів впливу на правопорушника основними все ж таки залишаються переконання і примус.

Діяльність дільничного офіцера поліції щодо попередження правопорушень і злочинів даної спрямованості регламентована застарілим Положенням про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженим наказом МВС України від 11.11.2010 № 550, яке визначає, що дільничний офіцер поліції (дільничний інспектор міліції) повинен попереджати, виявляти та припиняти адміністративні правопорушення, здійснювати в межах своїх повноважень провадження у справах про адміністративні правопорушення; здійснювати заходи щодо попередження та припинення злочинів і адміністративних правопорушень, виявляти обставини, які призводять до їх учинення, і в межах своїх повноважень уживати заходів щодо усунення цих обставин; проводити індивідуально-профілактичну роботу з особами, схильними до вчинення адміністративних правопорушень і злочинів, та тими, хто перебуває на профілактичних обліках органів внутрішніх справ [5].

Загальна профілактика правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин здійснюється в різних формах. Це і читання лекцій на правові теми в колективах, інститутах, інших установах, організаціях, на зборах жителів дільниці, під час яких дільничний офіцер поліції повинен наводити приклади вчинених у сфері сімейно-побутових відносин правопорушень, повідомляти про вжиті заходи до правопорушників. Не можна залишати без уваги і засоби масової інформації: газети, радіо, телебачення, Інтернет, соціальні мережі.

Разом з тим представляється обґрунтованим, що даний напрямок діяльності не повинен обмежуватися виключно службою дільничних офіцерів поліції. Відомості зобов'язані надавати й медичні установи, і установи освіти, соціальні служби та громадські формування. Важливо пропагувати серед населення ставлення нетерпимості до вчинених злочинів і адміністративних правопорушень у цій сфері.

Однак навіть у таких ситуаціях, коли факт вчинення протиправних діянь очевидний, правоохоронці мають можливість його припинити наявними правовими засобами. Як нами було зазначено раніше, група розглядуваних протиправних діянь має найвищий відсоток латентності. Близькі люди не вважають правильним виносити сміття з хати, навіть в тому випадку, коли співробітники поліції прибувають на місце правопорушення за викликом сусідів чи інших громадян, адже вони згідно з чинним законодавством без дозволу власника житла не можуть проникнути в квартиру.

Так, відповідно до ст. 38 ЗУ "Про Національну поліцію", поліцейський може проникнути до житла чи іншого володіння особи без вмотивованого рішення суду лише в невідкладних випадках, пов'язаних із:

- 1) рятуванням життя людей та цінного майна під час надзвичайних ситуацій;
- 2) безпосереднім переслідуванням осіб, підозрюваних у вчиненні злочину;

3) припиненням злочину, що загрожує життю осіб, які знаходяться в житлі або іншому володінні [7].

Учинення сімейного насилля за юридичної кваліфікацією не є кримінальним злочином, а належить до адміністративних правопорушень. Відповідно правоохоронці можуть проникнути в житло тільки в тому випадку, якщо є достовірна інформація, що там відбувається злочин. Разом з тим слід пам'ятати, що адміністративні правопорушення найчастіше є першим сигналом до настання можливих більш серйозних наслідків.

Крім того, часто прибувши на місце події працівники поліції не вживають належних заходів до правопорушника або, навпаки, неправомірно обмежують його свободу, застосовують фізичну силу тощо. Поліцейським доволі складно розібратися в ситуації, особливо коли порушник, а й часто жертва насилля, перебувають у стані алкогольного сп'яніння, продовжують ображати один одного тощо. Складається враження, що поліція безсила перед порушником.

За даними дослідження Фонду демократичних ініціатив (опитано 1000 осіб у 78 містах і 67 селах), лише 12 % респондентів оцінюють роботу поліції на "відмінно" або "добре", 23 % вважають, що поліцейські задовільно виконують свої обов'язки [6].

Тільки третина опитаних громадян вважає роботу правоохоронців більш-менш позитивною, але дві третини опитаних оцінюють роботу поліції як вкрай незадовільну. Найчастіше громадяни формують свою думку на основі діяльності тих співробітників поліції, які найчастіше залучені в орбіту безпосередніх взаємовідносин з населенням (патрульна поліція, дільничні офіцери тощо).

Висновки. Проблема профілактики сімейно-побутових конфліктів і насильства в сім'ї потребує системного підходу до її вирішення. Даний напрямок діяльності має охоплювати значне коло державних і муніципальних органів. Нам видається обґрунтованим сформулювати ряд положень, які можуть підвищити ефективність розглянутого правового інституту:

- нормативно закріпити порядок взаємодії державних органів та органів місцевого самоврядування з питань організації взаємодії, спрямований на профілактику сімейно-побутових конфліктів, а також юридичну відповідальність конкретних посадових осіб за невиконання або неналежне виконання покладених на них обов'язків у частині, що стосується даної взаємодії;
- розвивати систему пунктів соціальної реабілітації осіб, які зазнали насилля в сім'ї: як фізичного, так і психологічного;
- активізувати роботу з пропаганди сімейних цінностей та засад створення в суспільстві атмосфери нетерпимості до подібних порушень;
- розглянути питання про можливість включення до штатної чисельності органів та підрозділів Національної поліції посади співробітників поліції щодо попередження та припинення сімейно-побутових конфліктів;
- передбачити підготовку та постійне підвищення професійних навичок працівників Національної поліції (насамперед курсантів, патрульних та дільничних офіцерів поліції) у сфері профілактики та протидії вчинення випадків на-

силля у сім'ї, з обов'язком використанням під час занять інтерактивних методів навчання, моделювання ситуацій, відпрацювання моделей розвитку подій тощо.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну програму "Діти України" : Указ Президента України від 18.01.1996 № 63/96 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/63/96>.
2. Про програму "Українська родина" : постанова КМУ від 14.03.2001 № 243 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/243-2001-п>.
3. Сошникова И.В. Факторы риска насилия в российской семье / Сошникова И.В., Шерпаев В.И. // Российский юридический журнал. — 2012. — № 4. — С. 183–189.
4. Коротаев А.В. Семья в социально-экономической структуре докапиталистических классовых формаций / А.В. Коротаев ; отв. ред. Д.Д. Васильев, С.В. Волков // История и филология древнего и средневекового Востока. — М.: Наука, 1987. — С. 3–11.
5. Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 11.11.2010 № 550 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10>
6. Фонд Демократичні ініціативи : Офіційний веб-сайт Фонду демократичні ініціативи [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dif.org.ua/category/public-opinion>.
7. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Holoborod'ko D.V. Administrative and legal means of preventing domestic violence.

The author analyzed the administrative offenses related to the commission of domestic violence in order to identify the causes and conditions that contribute to their commission. Attention is focused on the problematic of the qualification of this offense, its composition and the difficulties that arise when documenting. It is substantiated that the majority of these offenses are latent in nature, which complicates their detection by law enforcement officers, and as a result - a proper response to them from the district police officer.

It is reported that the most effective way is precisely the prevention of family and domestic violence, rather than the elimination of its consequences.

It is concluded that the occurrence of domestic violence is a factor in the beginning of the general unlawful behavior of a person, leading to the commission of other offenses.

Special attention is paid to the system of prevention of family and domestic conflicts. The goals of the preventive activity of the district police officer aimed at preventing the manifestation of domestic violence are outlined.

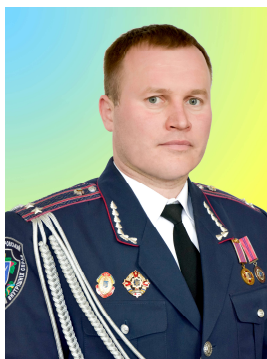
The main causes and conditions of family conflicts are analyzed.

Special attention is paid to the regulatory and legal grounds for the activities of the district police officer in the implementation of preventive work in the sphere of family and domestic conflicts. The forms, methods and methods of such work are indicated.

A number of basic provisions aimed at increasing the effectiveness of the preventive work of the district police officer in the sphere of counteraction to cases of family and domestic violence are formulated.

Keywords: *crime, administrative offenses prevention activities authorized by the district police, family and domestic conflicts.*

Надійшла до редакції 14.06.2017

Жбанчик А.В.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 351.74

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-131-137

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Висвітлено актуальні питання взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України. На підставі аналізу законодавства України зроблено висновок про основні шляхи взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України та їх реалізацію. Наголошено на необхідності удосконалення таких шляхів взаємодії та запровадження європейських стандартів.

Ключові слова: взаємодія, Національна поліція України, Національна гвардія України, оперативна обстановка, публічний порядок, публічна безпека.

Постановка проблеми. Національна поліція України та Національна гвардія України є складовими МВС України, які виконують завдання забезпечення безпеки суспільства від протиправних посягань. Так, Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [1]. У свою чергу, Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2].

Ефективність виконання покладених на дані силові структури завдань залежить у тому числі від відпрацьованого та злагодженого механізму організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України у сфері забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку. Постійне удосконалення форм та методів взаємодії, запровадження міжнародно-

дних стандартів, досягнень сучасної науки та техніки сприятиме виконанню покладених завдань на вищому рівні, який відповідає світовому рівню.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Безпосередньо діяльність міліції України та Національної гвардії України у сфері охорони громадського порядку ставала об'єктом досліджень А.В. Басова, Є.В. Білозьорова, С.Г. Брателя, О.К. Волоха, А.П. Головіна, В.А. Грабельникова, О.В. Джафарової, Я.М. Когута, І.М. Копотуна, О.В. Кривенка, С.О. Кузніченка, М.В. Лошицького, О.М. Музичука, Ю.С. Небеського, А.С. Поклонського, А.В. Сергєєва, А.В. Серьогіна, А.С. Спаського, О.І. Ульянова, Д.П. Цвігуна, В.М. Цикалевича, С.О. Шатрави, О.С. Юніна, О.Г. Яреми та інших вчених. У працях даних вчених розглянуто особливості адміністративно-правового регулювання та управління діяльністю у сфері охорони громадського порядку, специфіку функціонування окремих підрозділів міліції у цій сфері, участь громадян в охороні громадського порядку, діяльність органів внутрішніх справ в особливих умовах тощо.

Водночас процес реформування МВС України, що розпочався у 2014 році, здійснив перетворення міліції у поліцію, яка має змінену структуру та завдання, оновлений особовий склад та принципи діяльності. Національна гвардія також лише у 2014 році набула своєї сучасної форми. Сучасних комплексних наукових досліджень вченими-адміністративістами України з окресленої проблематики не проводилося. З огляду на це вважаємо за потрібне на підставі аналізу норм законодавства України та практики його застосування висвітлити актуальні питання взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України.

Відповідно **метою** статті є з'ясування актуальних питань взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України на підставі аналізу норм законодавства України та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Після проведення реформ МВС України 2014 року відбулися зміни у структурі Міністерства, яке вийшло на новий етап свого розвитку. Відповідно форми та методи взаємодії складових МВС України набули сучасних рис. Національна поліція України та Національна гвардія України найбільш наближені за своїм функціональним призначенням та найчастіше взаємодіють під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку.

Відповідно до наказу МВС України від 10.08.2016 № 773 «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку» [3], взаємодія між Національною гвардією України та Національною поліцією України здійснюється шляхом:

- спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць;
- забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших ма-

сових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона;

- проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць.

Сили та засоби Національної гвардії України залучаються до забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку:

1) для виконання завдань щодо спільного патрулювання нарядами вулиць, площ, парків, скверів, вокзалів, аеропортів, морських та річкових портів, інших публічних (громадських) місць – на підставі Плану залучення сил та засобів військової частини 0000 до служби з охорони громадського порядку, який розробляється строком на місяць, затверджується командиром військової частини Національної гвардії України та погоджується з начальником відповідного органу поліції у межах території його юрисдикції.

За необхідності до Плану залучення сил та засобів військової частини 0000 до служби з охорони громадського порядку вносяться зміни, які затверджуються та погоджуються в установленому вище порядку [3];

2) для виконання завдань щодо забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час проведення зборів, мітингів, вуличних походів, демонстрацій, інших масових та спортивних заходів, а також під час заходів у публічних (громадських) місцях за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, а також щодо проведення спільних заходів з метою стабілізації оперативної обстановки в разі її загострення в межах території однієї чи декількох адміністративно-територіальних одиниць – на підставі підписаного начальниками головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях і місті Києві письмового запиту на ім'я начальника територіального управління Національної гвардії України про виділення сил та засобів Національної гвардії України в межах області, де дислокується військова частина Національної гвардії України, зони відповідальності (оперативного реагування) цього оперативно-територіального об'єднання Національної гвардії України [3].

Зазначимо, що чітка взаємодія особового складу зазначених підрозділів залежить від рівня їх підготовленості. Так, у рамках підготовки до забезпечення правопорядку та безпеки під час Євробачення-2017 на базі навчально-тренувального центру Нацгвардії відбулися тактико-спеціальні навчання з практичним відпрацюванням дій особового складу підрозділів Національної поліції, Національної гвардії, Державної прикордонної служби України та Державної служби з надзвичайних ситуацій в різних нештатних ситуаціях, які можуть виникнути в ході пісенного конкурсу [4].

Під час активної фази навчань відпрацьовувалися дії правоохоронців з припинення хуліганських дій стосовно іноземних громадян, які відпочивають на літньому майданчику закладу громадського харчування, тактика дій з припинення групових порушень громадського порядку трьох основних підрозділів, які залучатимуться до забезпечення правопорядку (тактичні групи

патрульної поліції, резерви підрозділів поліції особливого призначення та Нацгвардії), тактичні дії пожежно-рятувальних підрозділів з локалізації пожеж, що можуть виникнути внаслідок масових заворушень, практичне відпрацювання дій підрозділів Нацполіції із забезпечення правопорядку в терміналі "Д" міжнародного аеропорту Бориспіль під час прибуття офіційних делегацій країн-учасниць Євробачення та інші [4].

Тобто одним із основних факторів злагодженої взаємодії вказаних силових підрозділів держави є спільне відпрацювання практичних навичок реагування особовим складом таких підрозділів на факти порушення громадського порядку та інші конфліктні ситуації, що можуть виникнути.

Другим фактором такої взаємодії є наявність сучасних засобів, спроможних попередити та оперативно протистояти загрозі, що може виникнути.

Так, під час проведення Євробачення-2017 уперше в Україні правоохоронці використовуватимуть для охорони громадського порядку три спеціально укомплектовані найсучаснішим обладнанням автомобілі та гелікоптер, які, зокрема, передаватимуть відео в режимі онлайн з місць масового скупчення людей. Таке відео аналізуватиметься та прийматимуться управлінські рішення щодо застосування сил та засобів, спеціальної техніки та усього наявного ресурсу, який залучається до охорони громадського порядку [5].

Національна поліція використовуватиме два автомобілі, третій – особовий склад Національної гвардії України. Ці автомобілі будуть задіяні для фіксації та передачі інформації у режимі онлайн до Ситуаційних центрів Національної поліції України. Такі автомобілі розміщуватимуться неподалік масового скупчення громадян, що дозволить досконало володіти обстановкою та миттєво реагувати на будь-які події. Автомобілі також оснащені технікою, яка має доступ до усіх інформаційних відомчих ресурсів [5].

Крім того, поліцейські на час проведення масових заходів, у тому числі під час проведення міжнародного пісенного конкурсу Євробачення-2017, використовуватимуть сучасний гелікоптер, який обладнаний спеціальною відеоапаратурою, яка також має можливості фіксації правопорушень та оперативної передачі інформації до Ситуаційних центрів Національної поліції [5].

Зазначені сучасні технології, які запроваджуються у поліції, дають змогу ідентифікувати осіб та підозрілі речі, що відповідає світовим стандартам забезпечення безпеки під час проведення масових заходів.

Тобто лише комплексне використання сил та засобів, які відповідають міжнародним стандартам, дасть змогу виконувати завдання Національною гвардією України та Національною поліцією України, закріплені у Законах України, на вищому світовому рівні.

Про прийняте рішення начальник територіального управління Національної гвардії України письмово інформує командувача Національної гвардії України з метою подальшого проведення заходів контролю за виконанням покладених службово-бойових завдань.

У письмовому запиті щодо виділення сил та засобів Національної гвардії України вказуються мета залучення військовослужбовців, їх кількість, необ-

хідні засоби індивідуального захисту та спеціальні засоби, озброєння, вогнепальна зброя, бойова техніка, інші матеріально-технічні засоби, час, місце прибуття, відповідальна посадова особа територіального органу поліції, яка здійснює контроль за несенням служби [3].

У разі раптового загострення оперативної обстановки керівники головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях і місті Києві з метою своєчасного реагування на загрози публічній (громадській) безпеці і порядку або припинення їх порушення звертаються до начальника територіального управління Національної гвардії України в межах його зони відповідальності (оперативного реагування) з усним запитом про залучення сил та засобів військових частин Національної гвардії України. Запит у найкоротший строк (не пізніше 24 годин з початку несення служби) оформляється письмово та надсилається в установленому порядку до територіального управління Національної гвардії України [3].

Про необхідність залучення додаткових сил і засобів з інших оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України для виконання завдань, визначених Порядком організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку, керівники головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях і місті Києві доповідають Голові Національної поліції України, який звертається до Міністра внутрішніх справ України з клопотанням про додаткове виділення сил та засобів Національної гвардії України [3].

Остаточне рішення про додаткове виділення сил та засобів Національної гвардії України приймається Міністром внутрішніх справ України.

Під час виконання завдань, зазначених вище, особовий склад військових частин (підрозділів) Національної гвардії України перебуває в оперативному підпорядкуванні керівника органу поліції або особи, яка виконує його обов'язки. З урахуванням оперативної обстановки район виконання завдань (маршрут патрулювання, пост, квадрат) визначається керівником (заступником керівника) органу поліції за погодженням з командиром (заступником командира) військової частини Національної гвардії України [3].

Перед заступанням на службу керівник органу поліції або уповноважена ним особа проводить інструктаж особового складу, задіяного до виконання завдань, зазначених у наказі МВС України від 10.08.2016 № 773 «Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку», організовує взаємодію, забезпечує зв'язок та здійснює контроль за несенням служби [3].

Висновок. Підсумовуючи викладене, нами виділено такі особливості взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України на сучасному етапі:

1. Взаємодія Національної гвардії України та Національної поліції України відбувається за трьома основними векторами: спільне патрулювання; за-

безпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку під час масових та спортивних заходів, а також інших заходів, щодо яких здійснюється державна охорона; проведення спільних заходів у разі загострення оперативної обстановки.

2. Ініціює перед Міністром внутрішніх справ України залучення додаткових сил і засобів з інших оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України керівник територіального органу.

3. Під час виконання цих завдань особовий склад військових частин (підрозділів) Національної гвардії України перебуває в оперативному підпорядкуванні керівника органу поліції або особи, яка виконує його обов'язки.

4. Керівник органу поліції або уповноважена ним особа перед заступанням на службу проводить інструктаж особового складу, організовує взаємодію, забезпечує зв'язок та здійснює контроль за несенням служби.

Також слід наголосити на необхідності постійного удосконалення практичних навичок особового складу, технічних можливостей засобів, які застосовуються Національною гвардією України та Національною поліцією України, для виконання поставлених ними завдань, як окремо, так і під час взаємодії один з одним.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/876-18>

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

3. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : наказ МВС України від 10.08.2016 № 773 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16>

4. Поліція та Нацгвардія працюватимуть у чіткій взаємодії, щоб забезпечити громадський порядок під час проведення Євробачення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ngu.gov.ua/ua/news/policiya-ta-nacgvardiya-pracyuvatymut-u-chitkiy-vzayemodiyi-shchob-zabezpechutu-gromadskyu-poryadok>

5. Під час Євробачення поліція верше застосує спецгелікоптер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2223963-pid-cas-evrobacenna-policia-vperse-zastosue-specgelikopter.html>

Zhbranchik A.V. Pressing issues of cooperation between the National guard of Ukraine and the National police of Ukraine. The scientific article lights up the pressing questions of co-operation of the National guard of Ukraine and National police of Ukraine.

On the basis of analysis the legislations of Ukraine are done conclusion about the basic ways of co-operation of the National household troops of Ukraine and National police of Ukraine and their realization.

An author selects a feature co-operations of the National household troops of Ukraine and National police of Ukraine on the modern stage:

1. Co-operation of the National household troops of Ukraine and National police of Ukraine takes place after three basic vectors: general patrolling; providing (guard) of public (public) safety and order is during mass and sporting measures, and also other measures which a

state guard is carried out in relation to; a leadthrough of general measures is in the case of sharpening of operative situation.

2. Initiator before Minister for internal affairs Ukraine of bringing in of additional forces and facilities from other operatively territorial associations of the National household troops of Ukraine leader of territorial organ.

3. During implementation of these tasks a personnel of soldiery parts (subsections) of the National household troops of Ukraine is in the operative submission of leader of organ of police or person which carries out his duties.

4. Leader of organ of police or a person is authorized them before taking the place on service conducts instructing of personnel, organizes co-operation, provides connection and carries out control after execution of service.

Also it follows to mark the necessity of permanent improvement of practical skills of personnel, economic feasibilities of facilities, which are used the National household troops of Ukraine and National police of Ukraine, for implementation of the tasks put by them, both separately and during co-operation, with each other. It is marked the necessity of improvement of such ways of co-operation and input of the European standards an author.

Keywords: *co-operation, National police of Ukraine, National guard of Ukraine, operative situation, public order, public safety.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Кокарєв І.В.

кандидат економічних наук, доцент

Косиченко О.О.

кандидат технічних наук, доцент

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 346.1 : 330.47

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

На основі аналізу інформаційних потоків підприємства запропоновано стратегію його інформаційної безпеки. Основну увагу приділено захисту потоків змінної інформації як найбільш важливої для інформаційної безпеки. При цьому зазначено необхідність урахування складових інформаційної безпеки на основі системного підходу.

Ключові слова: *інформація, інформаційне поле, інформаційний потік, інформаційна безпека.*

Постановка проблеми. Комерційні підприємства підстерігає багато небезпек. Найчастіше це погрози з боку кримінальних структур, але нерідко вони обумовлені політичною та правовою нестабільністю, загостренням кон-

курентної боротьби, незаконним використанням технічних і програмних засобів і т.п. Тому в рамках управління компанією на менеджерів, крім основних функцій, покладають питання забезпечення безпеки.

Як відомо, економічна безпека підприємства – поняття комплексне, багатовекторне. При цьому інформаційна складова займає в ній не останнє місце. Інформаційна безпека – це здатність персоналу підприємства забезпечити захист інформаційних ресурсів і потоків від погроз несанкціонованого доступу до них.

Аналізу організації інформаційного простору підприємства, як правило, приділяється увага у працях різних дослідників, але переважно під кутом економічної ефективності роботи підприємства [1]. Основний обсяг інформації підприємства циркулює в її організаційних, юридичних і фізичних межах. Добування кримінальними або іншими структурами інформації, необхідної для нанесення шкоди підприємству, шантажу або для корупційних дій, наприклад у формі "даху", може бути виконане через об'єкти інформаційного середовища підприємства з різних каналів і джерел. Це відкриті публікації і бази даних, клієнти, постачальники, інвестори, кредитні організації, посередники, персональні дані працівників та інші канали. Вказані джерела можуть дати дуже багато інформації кримінальним структурам, однак існує інтерес до розгляду цього питання і з інших позицій.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми аналізу інформаційних потоків підприємства, які вимагають першочергової уваги, в рамках загальної безпеки розглядалися недостатньо. Уперше на цю проблему було звернуто увагу в роботах І.С. Аглицького [1], Л. Фулда [2], пізніше вона обговорювалася у працях Н.І. Баяндіна [3], Ю.В. Курносова [4], Л.В. Перекрестова [5].

Метою даного дослідження є висвітлення принципів інформаційної безпеки підприємства, яка є багатоскладовою. Але серед усіх інформаційних факторів є такі, що потребують першочергової уваги.

Виклад основного матеріалу. Здається, що просто необхідно засекретити усю внутрішню інформацію підприємства. Однак це викликає ряд очевидних проблем. По-перше, частина внутрішньої інформації повинна буде надходити на інформаційний простір ринку в процесі здійснення господарських операцій та інших інформаційних дій (наприклад реклама, участь у виставках та інше). По-друге, ряд державних структур має право допуску до приватної конфіденційної інформації.

Економічна діяльність будь-якого підприємства завжди пов'язана з потоками інформації. Як відомо, усяке управління являє собою безупинний процес створення і здійснення керуючих впливів для досягнення мети в рамках інформаційного поля. У цілому інформаційне поле підприємства можна розділити на внутрішнє (власне) і зовнішнє. Внутрішнє інформаційне поле поєднує інформацію, що зароджується усередині підприємства. Важливо зазначити, що якість та зміст внутрішнього інформаційного поля переважно залежить тільки від самого підприємства (у першу чергу від керівництва).

Справа в тому, що власне інформаційне поле підприємства формується за рахунок внутрішніх джерел інформації, кількість яких обмежена. Кількість різновидів зовнішньої інформації й її джерел дуже значна [1].

З іншого боку, інформацію, що забезпечує процес ухвалення рішень і виконання функцій управління в комерційній організації (та й у більшій частині інших структур), доцільно по видах поділяти також на умовно-постійну та змінну. До умовно-постійної інформації належать відомості, практично незмінні протягом тривалого періоду (протягом нескінченно великого числа циклів управління). Вона включає як нормативно-довідкову, так і науково-довідкову інформацію. Нормативно-довідкова інформація необхідна для прийняття рішень і контролю їх виконання. До неї належать різні нормативні і довідкові дані (видаткові, оборотні й організаційно-економічні норми), контрольні (базові) показники, стандарти. Ця інформація змінюється рідко. Нормативно-довідкова інформація, як правило, найбільш повно систематизована, представлена у формі, зручній для роботи, та обов'язкова для виконання. Коригування чи скасування дії зазначених документів відбувається тільки за указівкою вищих органів управління. Науково-довідкова інформація – це відомості, одержані з науково-технічної літератури, нормативно-технічної документації, різних бюлетенів, інформаційних випусків і т.п.

Змінна інформація, насамперед, відображає зміну критеріїв управління і роботи підрозділів, а також зміни, внесені в плановані параметри. До неї належать відомості, що змінюються періодично по змісту і номенклатурі. Вона включає групи планової, оперативної, звітної інформації та аналогічні її види.

До планової інформації належать відомості про параметри керуючих об'єктів і об'єктів керування, яких необхідно досягти й утримувати; про параметри виробничих процесів, що необхідно досягти і зберігати необхідний період. Для виробничих підрозділів і підрозділів забезпечення вона створюється у вигляді конкретних планових завдань, показників. Для підрозділів керування вона включає методи і засоби досягнення поставлених задач і виражається у створенні інструкцій, норм, застосування яких регламентує і нормалізує роботу апарату управління. Ця інформація директивна і при оперативному управлінні коригується.

Оперативно-виробнича інформація містить у собі відомості про витрати, залишки, недопоставку матеріалів і комплектуючих виробів, недоліки технологічної документації, про прості засоби виробництва. Ці відомості про відхилення в процесах досягнення мети керування необхідні для створення і здійснення коригувальних впливів управління. Крім того, це є і комплекс даних, що характеризують якісно і кількісно усі види продукції, а також різні відомості про рух цих видів продукції в циклі виробництва; дані про хід технологічного процесу виробництва, про енергоносії, про положення транспортних засобів і т.п.

До звітної інформації належать різного роду відомості про стан своїх підрозділів, підсумки виконання виробничих завдань, стани постачань і збуту на конкретний момент часу. З урахуванням входження планової інформації

підприємства до складу змінної на перше місце в повному обсязі виходить змінна інформація.

Висновки. Таким чином, можна зробити перший висновок – змінна інформація є основним джерелом даних про підприємство. Але не тому, що містить найбільш важливі відомості про поточний стан організації, а тому, що використовується усіма органами управління для виконання своїх основних функцій. Тому змінна інформація в загальній структурі інформації буде представляти основний інтерес для формувань організованої злочинності. І це не тільки просто через своє входження в загальний обсяг інформації підприємства, а тому, що через доступ до неї може бути можливим доступ як мінімум в одну з ланок управління підприємством.

Крім того, змінна інформація становить інтерес для кримінальних угруповань з таких причин:

- вона досить однотипна у сполученні з масовістю і спільністю джерел її виникнення у зв'язку із систематизацією ділової звітності;
- ті самі вихідні дані використовуються багаторазово для одержання інформації з різних видів виробничої діяльності на різних рівнях керування;
- основна частина змінної інформації підлягає регулярній обробці, що зберігає принципову можливість доступу до неї певний час;
- різні потоки змінної інформації мають між собою зв'язки, що дозволяють підтвердити або спростувати наявність факту, події;
- змінна інформація характеризується досить великими обсягами і простою обробкою;
- дані, отримані при виконанні однієї операції, є вихідними для виконання інших (навіть у декількох підрозділах). При існуючих зв'язках між функціями це дозволяє, маючи інформацію, створену в ході виконання однієї функції, відновити інформаційну картину виконання багатьох інших функцій.

Наведене вище дозволяє зробити другий висновок, що інформаційні інтереси злочинних угруповань будуть мати структурний характер, тобто будуть спрямовані на ті вузли в адміністрації та інших службах комерційної організації, через які проходить значний масив саме перемінної інформації.

Ці і раніше зазначені обставини підводять до третього висновку, що інформаційні інтереси кримінальних структур будуть мати конкретну спрямованість на певні підрозділи комерційної організації і на окремих осіб з числа співробітників, що мають доступ до перемінної інформації.

Наведені висновки говорять про те, що в інформаційному просторі організації завжди об'єктивно існують можливості для втрати чи витоку інформації. Тому протидія економічним злочинам у формі інформаційного захисту повинна будуватися з урахуванням змісту змінної інформації і способів роботи з нею. Це стосується усіх потоків змінної інформації, що циркулюють у всіх комунікаціях підприємства, починаючи від звичайних документів, локальних комп'ютерів, кабельних телефонних та комп'ютерних мереж, мобільного зв'язку. Інформаційна та економічна безпека ніколи не буде забезпечена

повною мірою, якщо не буде аналітичної складової, тобто не буде систематично виконуватися робота з аналізу інформаційного поля організації.

Слід також зазначити, що описані особливості можуть належати не тільки окремим підприємствам, а і взагалі будь-яким системам, для яких інформаційна безпека стоїть на важливому місці. Розглянуті особливості зазначалися також у роботах Л. Фулда (Leonard Fuld) [2], який запропонував унікальну концепцію, названу "моментом змін", і Н.І. Баяндіна [3]. При різних структурних перетвореннях окремих галузей промисловості чи реорганізації окремих підприємств звичайно з'являється велика кількість документів різного характеру, що регламентують практично усю діяльність. Іншими словами, з'являється велика кількість "змінної" інформації, яка може бути добута звичайними легальними методами і цілком може бути використана як звичайними конкурентами, так і злочинними організаціями.

Безпека підприємства повинна забезпечуватися системно технічними, організаційними, правовими та аналітичними методами, при використанні яких необхідно максимально враховувати людський фактор.

Бібліографічні посилання

1. Аглицкий И.С. Информационное поле предприятия / И.С. Аглицкий // Финансовая газета. – 2001. – № 45. – С.14–15.
2. The Fuld Annual Report / 1999 (20th Anniversary Edition).
3. Баяндин Н.И. Технологии безопасности бизнеса : учебно-практическое пособие / Н.И. Баяндин. – М. : Юристъ, 2002. – 320 с.
4. Курносоев Ю.В. Аналитика: методология, технология и организация информационно-аналитической работы / Ю.В. Курносоев, П.Ю. Конотопов. – М. : Русаки, 2004. – 550 с.
5. Перекрестова Л.В. Информационное пространство управления предприятием / Л.В. Перекрестова, Н.Н. Нелюбова. – Волгоград : Изд. Вол. ГУ, 2004. – 210 с.

Kokarev I.V., Kosichenko A.A. Normatively-legal providing of the system of informative safety at enterprise. In the article on the basis of analysis of informative streams of enterprise strategy of informative safety is offered with the purpose of counteraction of economic criminality. It is suggested to spare basic attention to defence of variable information as most essential for informative safety. The necessity of account and other constituents of informative safety is thus marked on the basis of approach of the systems.

Keywords: *information, information flow, information security, information field.*

Надійшла до редакції 14.06.2017

Корнієнко Д.М.

кандидат юридичних наук

*(Національна академія**Національної гвардії України)*

УДК 351.741

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-142-148

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На основі аналізу стратегічних рішень щодо сектора безпеки та оборони держави розглянуто об'єкт, предмет та основні завдання дослідження адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України. Наголошено на тому, що вирішення проблеми адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України обумовлено розглядом службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку як складного суспільно-політичного явища та об'єкта державного регулювання.

***Ключові слова:** адміністративно-правове забезпечення, службово-бойова діяльність, сили охорони правопорядку, сектор безпеки і оборони країни, Національна гвардія України.*

Постановка проблеми. Проведення в Україні низки реформ окремих сфер і секторів управління державою та публічного адміністрування, у т.ч. – сектора безпеки та оборони країни, які у своєму поєднанні утворюють систему широкомасштабної адміністративної реформи, спрямоване на всебічну і комплексну перебудову існуючих систем публічного управління та розбудову нової «європейської» держави. Одним із напрямів адміністративної реформи є розвиток військових формувань з правоохоронними функціями.

Необхідність формування принципово нової системи адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України (далі – НГУ) є запорукою розвитку як цього військового формування, так і інших сил, на які покладено функції забезпечення внутрішньої безпеки держави, а також важливим кроком держави в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції.

На реформування адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ побічно спрямовані й Стратегія національної безпеки України, Концепція розвитку сектора безпеки і оборони, Воєнна доктрина, Стратегічний оборонний бюлетень, які передбачають, з одного боку, розвиток сил охорони правопорядку, їх приведення у відповідність зі стандартами ЄС та НАТО, з іншого – їх поступову соціалізацію, розподіл правоохоронних функцій, уникнення конфлікту інтересів тощо.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Загальні питання та правові засади адміністративно-правового забезпечення діяльності правоохоронних органів та військових формувань з правоохоронними функціями розглядалися у роботах О.М. Бандурки, А.І. Берлача, С.М. Гусарова, Ю.В. Дубка, І.В. Зозулі, Р.А. Калюжного, В.К. Колпакова, О.Г. Комісарова, М.В. Корнієнка, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, М.В. Лошицького, В.І. Олефіра, О.І. Остапенка, В.П. Петкова, А.М. Подоляки, Х.П. Ярмачі, О.Н. Ярмиша та ін.

Безпосереднім теоретичним підґрунтям для дослідження службово-бойової діяльності НГУ є наукові розробки Ю.В. Аллерова, С.В. Белая, Г.А. Дробахи, І.О. Кириченка, О.В. Кривенка, В.А. Лаптія, С.Т. Полторака, А.С. Спаського, О.М. Шмакова, С.А. Ярового та інших вітчизняних фахівців.

Метою статті є обґрунтування необхідності дослідження усієї сукупності суспільних відносин забезпечення безпеки та оборони країни, що мають місце у службово-бойовій діяльності Національної гвардії України як засобу вирішення проблеми адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності Національної гвардії України на сучасному етапі розвитку цього військового формування та формування відповідної системи адміністративно-правового регулювання її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Докорінні зміни в політичних, економічних, соціальних та інших умовах життя суспільства і держави, кардинальні зміни інтеграційних курсів на сучасному етапі розвитку України створюють передумови виникнення кризових ситуацій певної генези, що становлять реальні й потенційні загрози людині, суспільству та державі. Загальновідомо, що існуюча система правоохоронних органів і військових формувань з правоохоронними функціями не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, які склалися в Україні, а отже, не забезпечує належного стану правопорядку та публічної (громадської) безпеки. Відтак, наявні загрози національній безпеці обумовлюють необхідність реформування системи сил охорони правопорядку в напрямі посилення захисту прав і свобод громадян, відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань Української держави перед європейським і світовим співтовариством.

Як свідчить практика, у діяльності утвореної у 2014 році Національної гвардії України вже накопичилося чимало проблем, що пов'язано зі слабкою взаємодією з правоохоронними органами та іншими військовими формуваннями, відсутністю комплексного й системного адміністративно-правового забезпечення цієї діяльності, неврегульованістю багатьох організаційних і тактичних питань тощо. У п. 3.2. Стратегії національної безпеки України (далі – Стратегія) наголошено на зв'язку вказаних проблем із загальною проблемою неефективності системи забезпечення національної безпеки і оборони України [1], яка, у свою чергу, є наслідком несформованості сектора безпеки і оборони України як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру, інституційної слабкості, непрофесійності, структурної незбалансованості органів сектора безпеки і оборони тощо. Вбачається, що реалізація

Стратегії та виконання запланованих заходів дозволить розвиток НГУ як військового формування з правоохоронними функціями, збільшить її спроможність щодо забезпечення громадської безпеки, фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури, участь в охороні і обороні державного кордону України, а також забезпечить підтримку НГУ операцій Збройних Сил України у кризових ситуаціях, що загрожують національній безпеці, та в особливий період [1].

Феномен службово-бойової діяльності НГУ як дієвого засобу вирішення кризових ситуацій потребує його комплексного вивчення, а також напрацювання засобів взаємодії з представниками різних центральних органів виконавчої влади, державних структур та недержавних організацій у забезпеченні безпеки громадян, захисту конституційного устрою, суверенітету та територіальної цілісності держави службово-бойовими засобами. Так, Концепція розвитку сектора безпеки і оборони України визначає, що «основні зусилля з розвитку сектора безпеки і оборони зосереджуватимуться на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки і оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України» [2]. При цьому слід врахувати, що у зазначеній Концепції до складових сектора безпеки і оборони віднесено: Президента України; Раду національної безпеки і оборони України; Міністерство оборони України; Збройні Сили України; Міністерство внутрішніх справ України; Національну гвардію України; Національну поліцію України; Державну прикордонну службу України; Державну міграційну службу України; Державну службу України з надзвичайних ситуацій; Службу безпеки України; Управління державної охорони України; Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України; Державну спеціальну службу транспорту; координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України; Апарат Ради національної безпеки і оборони України; центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику; інші складові, що визначені законами України [2].

Проведена в рамках комплексного огляду сектора безпеки і оборони оцінка стану воєнної безпеки держави [3], а також набутий НГУ досвід участі в антитерористичній операції підтвердили наявність низки проблем її функціонування в умовах існуючих та потенційних загроз, зокрема: відсутність чіткого розподілу відповідальності за формування та застосування НГУ в якості сили оборони; відсутність об'єднаного керівництва такими силами оборони, яке здійснювалося б відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами-членами НАТО; надмірність обсягів та неактуальність нормативно-правової бази службово-бойової діяльності; проблеми комплектування особовим складом у ході часткової мобілізації, необхідність підвищення професійного рівня персоналу НГУ, потреба у створенні достатнього військового резерву; незавершеність переходу на контрактний принцип комплектування з дотриманням прийнятих в НАТО принципів кадрової політики.

Значною мірою відсутність ефективних рішень обумовлена відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій й пропозицій з удосконалення сектора безпеки й оборони України взагалі та недостатньою теоретичною розробкою проблем адміністративно-правових засад діяльності Національної гвардії України зокрема. При цьому п. 4.2. Стратегії передбачає розробку таких рішень та проголошує таку діяльність «пріоритетом політики національної безпеки» [1]. Отже, актуальна на сьогодні розбудова НГУ має здійснюватися у межах оборонної реформи та одночасно з реформуванням правоохоронної системи на основі наявних затверджених доктрин, концепцій і стратегій, аналізу накопиченого вітчизняного та позитивного зарубіжного досвіду діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки.

Пріоритетними напрямками масштабних перетворень мають стати: соціалізація діяльності НГУ; оптимізація структури НГУ і реформування її системи управління; імплементація загальноєвропейських стандартів підготовки особового складу й запровадження позитивного зарубіжного досвіду; створення ефективної системи логістики; вдосконалення на усіх рівнях взаємодії НГУ з іншими органами, що виконують завдання у сфері забезпечення національної безпеки та оборони України; забезпечення відкритості діяльності НГУ для демократичного цивільного контролю тощо.

Безпосередньо адміністративно-правове забезпечення є імплементацією стратегічних цілей, що визначені та розподілені між суб'єктами адміністративно-правового забезпечення відповідно до пріоритетності, закріпленої у Стратегічному оборонному бюлетені: перша – об'єднання керівництва силами оборони, що здійснюється відповідно до принципів і стандартів, прийнятих державами-членами НАТО; друга – створення ефективних політики, систем планування і управління ресурсами в секторі оборони з використанням сучасних євроатлантичних підходів; третя – забезпечення оперативних (бойових, спеціальних) спроможностей сил оборони, необхідних для гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави, підтримання миру та міжнародної безпеки; четверта – створення об'єднаних систем логістики і систем медичного забезпечення, здатних надати підтримку усім компонентам сил оборони; п'ята – професіоналізація сил оборони та створення необхідного військового резерву [3].

Названими вище вченими зроблено вагомий внесок у дослідження проблем правового та організаційного забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань, захисту прав і свобод людини та громадянина при ускладненні оперативної обстановки, розвитку інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів тощо, проте, в їх працях досліджено лише окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ або охарактеризовано їх побічно, в ході вивчення більш загальних чи суміжних суспільних відносин. Відповідно, актуалізується потреба комплексного, з використанням сучасних методів пізнання, урахуванням новітніх досягнень юридичної науки дослідження проблеми адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ, а

також визначення шляхів його удосконалення.

Розглядаючи проблеми адміністративно-правового забезпечення, більшість сучасних дослідників концентрують свою увагу не стільки на предметі забезпечення, яким у нашому випадку є службово-бойова діяльність НГУ, скільки на «самостійності» адміністративного права та, відповідно, особливостях адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. Так, наприклад, К.І. Бриль у межах дослідження адміністративно-правового забезпечення децентралізації державної влади в Україні зауважує, що «адміністративне право є самостійною галуззю права, яка покликана регламентувати відносини суспільного характеру у сфері державного управління, а також здійснювати вплив на організаційні процеси у визначеному законодавством напрямі. У процесі формування демократичної соціальної держави адміністративно-правове забезпечення допомагає регламентації відносин у сфері виконавчої влади для здійснення процесів..., а також виконання належних кроків для ефективного державного управління» [4, с. 24].

При цьому слід мати на увазі, що «адміністративно-правове забезпечення» не входить до термінології законодавства України, а «забезпечення» застосовується лише у стандартах бухгалтерського обліку та фінансових угодах. У свою чергу, у сучасній українській мові слова «адміністративно-», «адміністративний» використовуються у значеннях: 1. Той, що стосується адміністрації, 2. Властивий адміністраторові, організаторський [5, с. 12], «правове-», «правовий» – Той, що стосується до права [5, с. 1101], «забезпечення» – 1. Дія за значенням постачати, задовольняти, надавати, створювати, гарантувати, захищати, охороняти. 2. Матеріальні засоби до існування. 3. Сукупність математичних, програмних, мікропрограмних, апаратурних засобів, спрямованих на автоматичну обробку даних за допомогою цифрових обчислюваних машин і пристроїв [5, с. 375]. Також автори Великого тлумачного словника сучасної української мови звертають увагу, що «організаційне забезпечення» є сукупністю документів, що встановлюють організаційну структуру, права та обов'язки персоналу і користувачів у процесі експлуатації системи [5, с. 375].

О.М. Гумін та Є.В. Пряхін, узагальнюючи погляди на сутність та зміст адміністративно-правового забезпечення, що містилися в адміністративно-правових дослідженнях після 2010 року, зазначали, що поняття «адміністративно-правове забезпечення» розглядалося у широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні адміністративно-правове забезпечення ними визначено як упорядкування суспільних відносин уповноваженими на те державою органами, їх юридичне закріплення за допомогою правових норм, охорона, реалізація і розвиток [6, с. 48]. Щодо вузького розуміння ними було наголошено, що визначення «буде змінюватися у зв'язку із тим, про які суспільні відносини буде вестися мова» [6, с. 48].

Також слід звернути увагу й на відсутність єдиних поглядів на проблему визначення структури адміністративно-правового забезпечення у вказаний період. Так, вказаними авторами було виділено п'ять структурних елементів

адміністративно-правового забезпечення: 1) об'єкт адміністративно-правового забезпечення; 2) суб'єкт адміністративно-правового забезпечення; 3) норми права (норми адміністративного права); 4) адміністративно-правові відносини та їх зміст; 5) гарантії, заходи, засоби, форми та методи адміністративно-правового забезпечення [6, с. 49].

Висновки. Вирішення проблеми адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ на сучасному етапі розвитку цього військового формування вимагає дослідження усієї сукупності суспільних відносин забезпечення безпеки та оборони країни, що мають місце у службово-бойовій діяльності НГУ, та формування відповідної системи їх адміністративно-правового регулювання.

Мета такого дослідження, з урахуванням положень стратегічних документів сектора безпеки та оборони країни, полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу теоретико-методологічних джерел та адміністративно-правових актів, національної практики і міжнародного досвіду сформулювати Концепцію адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ на сучасному етапі розвитку української державності, визначити та охарактеризувати його основи в інтересах забезпечення національної безпеки та розвитку демократичних відносин в Україні. У зв'язку із цим вирішення проблеми адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ має бути зорієнтоване на розгляд службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку як складного суспільно-політичного явища та об'єкта державного регулювання; формулювання поняття, ознак та характеристик службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку загалом та НГУ зокрема; вивчення досвіду адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності військових формувань з правоохоронними функціями у країнах з унітарним устроєм та країнах з федеративним (конфедеративним) устроєм; розгляд доцільності адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ на основі комплексного і системного підходів, синергетичного, ситуаційного, діяльнісного й соціокультурного підходів; формулювання сутності та принципів функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ; визначення системи адміністративного законодавства, що регулює службово-бойову діяльність НГУ та визначає окремі елементи механізму адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ (гарантії, заходи, засоби, форми та методи); визначення місця й ролі органів державної влади в механізмі адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ; окреслення системи суб'єктів адміністративно-правового забезпечення службово-бойової діяльності НГУ в мирний час, в умовах кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці, в особливий період та розгляд проблем їх адміністративно-правового статусу; визначення доцільності залучення НГУ до складу миротворчих контингентів та розгляд проблем її міжнародно-правового статусу; удосконалення взаємодії НГУ з іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами під час виконання службово-

бойових завдань; обґрунтування шляхів удосконалення організаційно-функціональної структури органів управління НГУ та системи підготовки фахівців для військових формувань та правоохоронних органів.

Бібліографічні посилання

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України" : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran2#n2>
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року "Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України" : Указ Президента України від 14.03.2016 № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/92/2016/paran12#n12>
3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року "Про Стратегічний оборонний бюлетень України" : Указ Президента України від 06.06.2016 № 240/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>
4. Бриль К.І. Адміністративно-правове забезпечення децентралізації державної влади в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Бриль Костянтин Іванович. – К., 2017. – 413 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Гумін О.М. Адміністративно-правове забезпечення: поняття та структура / О.М. Гумін., Є.В. Пряхін // Наше право. – 2014. – № 4. – С. 46–50.

Kornienko D.M. Administrative and legal support of the service and combat activities of the National Guard of Ukraine: formulation of the problem. Based on the analysis of strategic decisions on the security sector and state defense, the article deals with the object, subject and main tasks of the study of the administrative and legal support of the military-military activity of the National Guard of Ukraine.

The weak interaction of the modern National Guard of Ukraine with law enforcement bodies and other military formations, the lack of comprehensive and systematic administrative and legal support for its activities, the unsettling of many organizational and tactical issues of problems as a problem of the development of the National Guard of Ukraine is highlighted.

The connection of the development problem and the administrative and legal provision of the military-combat activity of the National Guard of Ukraine with the general problem of inefficiency of the system of ensuring the national security and defense of Ukraine is established. The system of components of the security and defense sector of the country is considered.

It was emphasized that the solution of the problem of administrative and legal provision of military-fighting activity of the National Guard of Ukraine is due to the consideration of the military-fighting activity of the forces of law and order protection as a complex socio-political phenomenon and the object of state regulation.

It is specified that the administrative and legal support of the activity of the National Guard of Ukraine should increase its ability to provide public safety, physical protection of objects of critical infrastructure, participation in the protection and defense of the state border of Ukraine, and also provide support to the Armed Forces operations by the National Guard of Ukraine in crisis situations that threaten national security, and in a special period.

It is concluded that the development of the National Guard of Ukraine should be carried out within the framework of defense reform and simultaneously with the reform of the law-enforcement system on the basis of existing approved doctrines, concepts and strategies, analysis of the accumulated domestic and positive foreign experience of the actors of ensuring national security.

Keywords: *administrative-legal support, military-military activity, law enforcement forces, the security and defense sector of the country, the National Guard of Ukraine.*

Надійшла до редакції 27.06.2017

Покайчук В.Я.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 35.088

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-149-155

СИЛИ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ЯК СИСТЕМА

Крізь призму загальної теорії систем розглянуто нормативно-правове забезпечення оперативно-службової та службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку як системи.

Ключові слова: загальна теорія систем, сили охорони правопорядку, система сил охорони правопорядку, функціональна підсистема, територіальна підсистема, службово-бойова діяльність.

Постановка проблеми. Конституція України проголосила Україну правовою державою, в якій одним із головних завдань є створення реального та діючого механізму захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб [1, ст. 1], які визначені в ній вищою цінністю, із покладанням на державу обов'язку їхнього визнання, дотримання і захисту. Центральне місце у сфері правового захисту в державі посідають правоохоронні органи.

Загострення проблеми забезпечення національної безпеки України в її основних сферах зумовлено появою нових і збільшенням рівня традиційних зовнішніх загроз національним інтересам: корупція, правовий нігілізм, організована злочинність, незаконна міграція, соціально-економічна та політична нестабільність, протистояння різних гілок влади. Саме ці загрози найбільш деструктивно впливають на національну безпеку. Їх нейтралізація згідно з чинним законодавством покладається здебільшого на сили охорони правопорядку. Водночас їх діяльність регулюється законодавчими актами, які не повною мірою враховують специфіку умов надзвичайних ситуацій певної генези. Це обумовлено, насамперед, відсутністю належного науково-методичного забезпечення такої діяльності, недостатньою організацією та координацією наукових досліджень у правоохоронній сфері, несформованістю відповідної галузі науки та її системного функціонування, яка передбачає міждисциплінарну інтеграцію окремих напрямків у систему наук з проблем національної безпеки.

Консервація неефективної пострадянської суспільної системи, насамперед державної влади, викривлення демократичних процедур, що штучно стримують процеси кадрового оновлення державних органів, обумовлюють слабкість, а подеколи і неспроможність держави виконувати її функції, передусім у

сфері захисту прав і свобод людини й громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку суспільства.

На наш погляд, для України питання забезпечення національної безпеки постають особливо гостро, що пояснюється: потребою створення сприятливих умов для подальшого розвитку українського суспільства та держави; перебігом перманентної фінансової економічної кризи; порушенням прав і свобод людини і громадянина в державі та за її межами; зростанням рівня організованої злочинності та корупції; поширенням загрози тероризму, неконтрольованого розповсюдження зброї і вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; загрозливим станом довкілля; погіршенням демографічної ситуації; появою нових видів злочинів (кібертероризм, екстремізм, неофашизм, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та ін.).

Обов'язковою передумовою належного захисту національних інтересів і протидії названим загрозам є створення та ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки.

Аксіомою, на наш погляд, є і те, що у цій системі провідну роль відіграють сили охорони правопорядку.

Метою статті є обґрунтування, на основі аналізу нормативно-правових актів, які регламентують оперативно-службову та службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку, необхідності нормативного-правового забезпечення функціонування державної системи сил охорони правопорядку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання наукової і методологічної концепції дослідження об'єктів, що представляють собою систему, запропоновану та обґрунтовану Карлом Людвігом фон Берталанфі на основі результатів наукового пошуку М.А. Белова, В. Бехтерева, О.О. Богданова, М. Гартмана, О. Гастева, Е. Дюркгейма, А. Єспінаса, П. Керженцева, Р. Клаузіуса, Т. Котарбинського, М. Кузанського, Г. Лейбніца, К. Маркса, В. Перето, М. Петровича, А. Сен-Сімона, Я.Х. Сметса, Г. Спенсера, досліджувалися у роботах: Р. Акоффа, П. Анохіна, С. Біра, І. Блауберга, К. Вейке, В. Геодакяна, У. Ешбі, Л. Заде, Р. Калмана, Д. Кліра, А. Колмогорова, Е. Ласло, В. Лекторського, О. Левича, О. Ляпунова, О. Малиновського, Г. Мельникова, В. Мерліна, М. Месаровича, І. Пригожина, А. Рапопорта, В. Садовського, М. Сетрова, Є. Сєдова, М. Сєрова, А. Техтаджяна, К. Трінчера, А. Уйомова, Ю. Урманцева, Г. Хакена, Г. Щєдровицького, Е. Юдіна.

Дослідження проблемних питань забезпечення внутрішньої безпеки держави силами охорони правопорядку здійснювалося у працях: О.М. Бандурки, Р.А. Калюжного, В.В. Конопльова, О.В. Копана, В.К. Колпакова, І.О. Кириченка, С.О. Кузніченка, В.І. Олефіра, В.П. Петкова, О.Н. Ярмиша тощо.

Особлива роль органів Національної поліції (органів внутрішніх справ) та їх здатність до екстреного кваліфікованого реагування на надзвичайні ситуації розглядалася у роботах М.О. Демидова, В.В. Крикуна, В.В. Крутова,

В.М. Кульчицького, В.А. Лаптія, А.Ф. Майдикова, Ю.Б. Оболенського, В.М. Плішкіна, А.І. Пясецького, М.Б. Саакяна, А.С. Спаського, О.М. Шмакова.

Виклад основного матеріалу. А отже, на виконання Указу Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016 «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 04 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», для формування безпекових спроможностей, гарантування мирного майбутнього України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, а також забезпечення створення національної системи реагування на кризові ситуації, своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, гарантування особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, забезпечення кібербезпеки, оперативного спільного реагування в умовах виникнення надзвичайних ситуацій створення і функціонування державної системи сил охорони правопорядку забезпечити координацію та злагодженість дій правоохоронних органів, служб та військових формувань з правоохоронними функціями, їх територіальних управлінь із забезпечення національної безпеки.

На нашу думку, державну систему сил охорони правопорядку слід визначити як сукупність органів управління, сил і засобів правоохоронних органів, служб та військових формувань з правоохоронними функціями, їх територіальних управлінь, які забезпечують реалізацію державної політики у сфері забезпечення національної безпеки, яка би на національному рівні забезпечила реалізацію державної політики у сфері національної безпеки у мирний час та в особливий період.

Створення державної системи сил охорони правопорядку, як складного комплексу відносин, що виникають у процесі взаємодії елементів відповідно до постулатів «класичної» загальної теорії систем Л. фон Берталанфі, передбачає визнання наявності загальних закономірностей при взаємодії великого, але не нескінченного числа елементів.

Таким чином, сили охорони правопорядку (особовий склад, спеціальні засоби, озброєння та техніка), які виконують правоохоронні завдання через службову діяльність (правоохоронними методами), а у разі загострення оперативної обстановки й військовими методами [2, с. 267], під час виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань діють у взаємодії, утворюючи стійку структуру, та відповідно до законодавчих актів, що регламентують їх діяльність, наділені системоутворюючими факторами:

1. Наявність спільних цілей.

Завданнями Національної поліції України є надання послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності [3, ст. 2].

Національна гвардія України призначена для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони гро-

мадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій [4, ч. 1 ст. 1].

Державна прикордонна служба України реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [5, ст. 1].

Основними завданнями Державної служби України з надзвичайних ситуацій, серед іншого, є реалізація державної політики у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [6, пп. 1, п. 3].

На Службу безпеки України в межах визначеної законодавством компетенції покладається захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. До завдань Служби безпеки України також входить попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України [7, ст. 2].

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України призначена для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах [8, ст. 1]. При прийнятті рішення про введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану на Службу правопорядку покладаються такі завдання: участь у боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України; організація збору, супроводження та охорони військовополонених; забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах; охорона військових об'єктів, військових містечок та їх населення, сприяння його евакуації; відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах; контроль за рухом транспортних засобів і перевезенням

вантажів Збройних Сил України [8, ч. 2 ст. 3].

На Управління державної охорони України покладаються завдання здійснення державної охорони щодо органів державної влади України; забезпечення безпеки посадових осіб, щодо яких здійснюється державна охорона, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами; забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, які проживають разом з ними або супроводжують їх; запобігання протиправним посяганням на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення; охорони об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона; забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для посадових осіб щодо яких здійснюється державна охорона; участі у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом [9, ст. 12].

Таким чином, вказані вище суб'єкти службово-бойової діяльності слід ідентифікувати з правоохоронними органами (у нормативно-правових актах, які регламентують їх діяльність, є функції та завдання усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб, забезпечення публічної (громадської безпеки) та правопорядку), які мають у своєму розпорядженні підрозділи, що здатні виконувати завдання в особливих умовах та при виникненні надзвичайних ситуацій.

2. Виконання кожним елементом системи певних функцій для досягнення загальної мети.

3. Ієрархічність побудови (підпорядкування елементів нижчого рівня елементам більш високого рівня; розділення поставлених завдань по вертикалі та горизонталі; виконання будь-яким суб'єктом системи наказів та розпоряджень керівника).

4. Субординація та координація між елементами системи (субординація – відносини між одиницями системи, побудовані за ієрархічним принципом, що, власне, полягають у безпосередньому підпорядкуванні елементів нижчого рівня елементам більш високого рівня; координація – взаємодія між елементами одного рівня).

5. Підпорядкування цілей будь-якого елемента системи спільній меті.

6. Наявність зворотного зв'язку між елементами, що управляють та якими управляють (що дозволяє контролювати функціонування об'єкта управління і регулювати його діяльність).

Зважаючи на вищезазначене, слід зауважити, що сили охорони правопорядку представляють собою цілісну систему, яка має системоутворюючі фактори, загальносистемні закономірності та принципи функціонування.

У свою чергу, конкретним механізмом взаємодії елементів системи є звільнення їх від надлишкових ступенів свободи, непотрібних для отримання певного результату, і, навпаки, збереження усіх тих ступенів свободи, які сприяють отриманню результату [10, с.16].

Аналізуючи службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку під час кризових ситуацій, що загрожують Національній безпеці, та надзвичайних ситуацій, яка регламентована підзаконними нормативно-правовими актами [11; 12], знаходимо підтвердження попередній тезі.

Залучення сил охорони правопорядку до зведених загонів або груп бойового шиккування для затримання озброєних та інших злочинців, ліквідації масових заворушень тощо (мета (ціль, завдання) діяльності) передбачає звільнення залученого особового складу від повсякденних оперативнослужбових обов'язків, непотрібних для отримання результату, та, в свою чергу, збереження особливостей діяльності підрозділів у складі груп оперативного шиккування і залучення їх для виконання конкретного завдання.

Висновки. Завдання які стоять перед структурними елементами системи сил охорони правопорядку, функції, що останні виконують відповідно до нормативно-правових актів, які регламентують їх діяльність, та територіальна приналежність визначають необхідність розглядати функціональну і територіальну підсистеми, як складову частину системи сил охорони правопорядку.

Бібліографічні посилання

1. Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Шмаков О.М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / Шмаков О.М. – Х. : Військовий ін-т ВВ МВС України, 2005. – 362 с.
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.
4. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII // ВВР України. – 2014. – № 17. – Ст. 594 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18/page>.
5. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV // ВВР України. – 2003. – № 27. – Ст. 208 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/661-15>
6. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>.
7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 382 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/page>.
8. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 07.03.2002 р. № 3099-III // ВВР України. – 2002. – № 32. – Ст. 225 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>.
9. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 04.03.1998 р. № 160/98-ВР // ВВР України. – 1998. – № 35. – Ст. 236 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2%D1%80>.
10. Анохин П.К. Принципиальные вопросы Общей теории функциональных систем / Анохин П.К. – М. : Наука, 1973. – 36 с.
11. Про затвердження Настанови про заходи органів, підрозділів внутрішніх справ, частин внутрішніх військ МВС України щодо розшуку і затримання озброєних та інших злочинців, які становлять підвищену суспільну небезпеку : наказ МВС України від 24 квітня 1198 року № 230 дск.
12. Про затвердження Настанови про дії органів, підрозділів внутрішніх справ, з'єднань, військових частин внутрішніх військ, вищих навчальних закладів МВС України з ліквідації масових заворушень : наказ МВС України від 11 листопада 2003 року № 1345.

Pokaychuk V. Ya. Public order forces as a system. In the article in the light, general systems theory and a factor L. fon Bentaralfi and his followers considered regulatory support operational performance and service and combat activity of law enforcement forces (Ministry of Internal Affairs of Ukraine (the National Police, the State Border Service, the National Guard, State emergency services), Ukraine's security service, Military Police, Department of the State Security Service of Ukraine).

The state system of forces policing should be defined as - a set of management capabilities of law enforcement bodies, offices and military units and law enforcement functions of regional branches, which ensure the implementation of state policy in the sphere of national security that would be nationally ensured implementation of public policy national security in peacetime and in times of crisis.

Creation of the state system of public order forces as a complex set of relationships that arise in the interaction of elements in accordance with the tenets of the "classical" general systems theory L. fon Bertalanffy implies recognition of common patterns in the interaction of a large, but not an infinite number of elements.

The backbone factors should admit the existence of common goals; Every element of performance of certain functions to achieve a common goal; hierarchical construction; subordination and coordination between elements of the system; submission purposes of any element of the system, common goal; 6. The presence of feedback between elements and managed.

The forces of law enforcement constitute a coherent system that is creating systems factors-wide laws and principles of operation.

The challenge facing the structural elements of the forces of law enforcement functions performed in accordance with the latest regulations governing their activities and territorial affiliation determine the need to consider the functional and territorial subsystems, as part of the system of law enforcement forces.

Keywords: *General theory of systems, law enforcement forces, law enforcement security system, functional subsystem. Territorial subsystem, service and combat activities.*

Надійшла до редакції 02.06.2017

Бизова А.М.

спеціаліст

(Головне територіальне управління юстиції у Кіровоградській області)

УДК 344.1

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА НАУКОВОГО ЗАВДАННЯ У СФЕРІ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджено засади функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення. Здійснено аналіз визначальних нормативно-правових актів, що декларують питання розвитку сектора безпеки і оборони. Визначено завдання з проведення подальшого наукового дослідження

Ключові слова: *військова юстиція, військові формування, правоохоронні органи, службово-бойова діяльність, наукове завдання.*

Постановка проблеми. Складна воєнна та суспільна обстановка, що склалися сьогодні в Україні, вкрай негативно впливають на стан забезпечення національної безпеки. Проведення антитерористичної операції в деяких районах Донецької та Луганської областей призвело до численних втрат серед особового складу військових формувань та правоохоронних органів, а також жертв серед цивільного населення. Проведення військових дій виявило низку нових проблемних питань, серед яких забезпечення військової дисципліни особового складу, втрати військового майна, порушення вимог статутів Збройних Сил України, військові правопорушення, злочини та ін.

Таким чином, теперішня ситуація в Україні засвідчує некомпетентність цивільних судів та прокуратури ефективно й швидко розглядати і вирішувати військові справи. Додамо, що відсутність професійних органів дізнання та розслідування доводить необхідність впровадження ефективного механізму попередження, виявлення та розслідування військових правопорушень та злочинів.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Комплексного дослідження нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку не проводилося. У літературі окремими питаннями розглядалася робота правоохоронних органів та військової юстиції щодо службово-бойової діяльності військових формувань у працях О. Ю. Єпихіна, О. О. Зархіна, В. С. Клименка, О. О. Котлярененка, А. В. Матіуса, В. П. Поповича, О. П. Петриченка, М. В. Руденка, В. П. Рябцева, О. М. Савенкова, І. Й. Тенюха, А. Я. Терешонка, П. І. Вострікова, В. О. Шамрая, В. Б. Ястребова та ін. Нормативно-правове забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку досліджувалося у працях В. Ф. Антипенка, А. В. Басова, С. В. Белая, В. І. Блищенко, Ю. В. Дубка, О. В. Гуляка, І. В. Євтушенка, С. В. Ківалова, О. О. Крестьянінова, О. Г. Комісарова, С. О. Кузніченка, В. А. Лаптія, С. О. Магди, В. В. Мацюка, В. Я. Настюка, О. В. Негодченка, В. М. Плішкіна, В. Я. Покайчука, М. Б. Саакяна, О. С. Шаптали та ін.

Вищезазначеними вченими та практикаками зроблено значний внесок у дослідження проблем службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, однак вони досліджували окремі питання службово-бойової діяльності військових формувань та правоохоронних органів та деякі аспекти роботи органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. Таким чином, питанням встановлення правової регламентації застосування силами охорони правопорядку державного примусу, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї, юридичної відповідальності за порушення правил у сфері забезпечення правопорядку тощо не було приділено достатньої уваги.

Метою статті є дослідження нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення та обґрунтування подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Теоретико-правовий аналіз нормативно-правової бази, яка декларує питання розвитку сектора безпеки і оборони, визначив, що основними нормативно-правовими актами є такі:

- Стратегія національної безпеки України [1];
- Воєнна доктрина України [2];
- Концепція розвитку сектора безпеки і оборони України [3];
- Стратегічний оборонний бюлетень України [4].

Стратегія національної безпеки України [1] підрозділом 4.2 визначає завдання зі створення ефективного сектора безпеки і оборони, який має забезпечити адекватне і гнучке реагування на загрози, раціонально використовуючи можливості і ресурси, та є пріоритетом політики національної безпеки. При цьому одним із завдань наведено комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України. Підрозділ 4.3 визначає завдання з підвищення обороноздатності держави. Зазначено, що реформа Збройних Сил України передбачає, зокрема, «...зміцнення військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України, створення Військової поліції».

Воєнна доктрина України [2] під управлінням ризиками (VII розділ) підрозділом 65 визначає, що у короткостроковій перспективі головні зусилля будуть спрямовані на забезпечення комплексних системних змін в організації і функціонуванні сил оборони України, а саме «...удосконалення законодавчої бази з питань воєнної безпеки і оборони, розроблення ефективного механізму реагування на кризові ситуації, розвиток системи управління в операціях і бойових діях, децентралізація прийняття рішень».

Концепція розвитку сектора безпеки і оборони України [3] розділом III визначає основні завдання розвитку сектора безпеки і оборони. Серед шляхів досягнення необхідних спроможностей (підрозділ 2) наведено «...удосконалення законодавчої бази з питань функціонування та розвитку сектора безпеки і оборони з урахуванням відповідних принципів і стандартів ЄС і НАТО».

III розділом Стратегічного оборонного бюлетеня України [4] для забезпечення проведення оборонної реформи в Україні, поступового нарощування оперативних спроможностей Збройних Сил України, інших складових сил оборони, впровадження стандартів НАТО та більш раціонального використання оборонних ресурсів визначено механізми імплементації оборонної реформи, серед яких підрозділом 3.4. наведено вимоги до юридичного забезпечення заходів реформування для внесення зміни до законів України та інших нормативно-правових актів. V розділом Стратегічного оборонного бюлетеня України [4] наведено шляхи досягнення стратегічних цілей. Складовою стратегічної цілі 3 (Оперативні (бойові, спеціальні) спроможності сил оборони, необхідні для гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави, підтримання миру та міжнародної безпеки) зазначено оперативну ціль 3.7 (реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію). Наведено очікуваний результат оперативної цілі 3.7: «законодавчо визначено питання реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію, загальну структуру та

її основні функції з наданням права здійснювати досудове розслідування злочинів, вчинених військовослужбовцями Збройних Сил України проти встановленого порядку несення військової служби, та права ведення оперативно-розшукової діяльності. Спроможності Військової поліції нарощені, а її організаційна структура оптимізована відповідно до нової структури Збройних Сил України» [4].

Отже, можна зазначити, що особливо важливими наразі є завдання із всебічного удосконалення законодавчої бази з питань національної безпеки і оборони України, воєнної безпеки, функціонування та розвитку сектора безпеки і оборони шляхом юридичного забезпечення заходів реформування для внесення змін до законів України та інших нормативно-правових актів. Додамо, що Стратегією національної безпеки України [1] та Стратегічним оборонним бюлетенем України [4] вже передбачено перетворення Військової служби правопорядку у Збройних Силах України на Військову поліцію, однак наразі цей процес перебуває у стадії реформування, а формування військової прокуратури ще триває.

Таким чином, виходячи з аналізу вказаних концептуальних нормативно-правових актів України, а також досвіду діяльності органів військової юстиції зарубіжних країн, створення військової поліції та відбудова військової прокуратури й військових судів є необхідною умовою розбудови ефективної військової юстиції України. Аналізуючи сьогоденну ситуацію у сфері організації функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, стає зрозумілим, що тема дослідження є на часі та вкрай актуальною.

Отже, у зв'язку з відсутністю комплексного дослідження нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, а також відповідно до положень Стратегічного оборонного бюлетеня України [4] та сьогоденної ситуації на Південному Сході України, актуальність теми не викликає сумнівів. Вказані питання потребують проведення окремого дослідження та розробки теоретичних і практичних рекомендацій з удосконалення нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, які виникають під час здійснення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Предметом дослідження – нормативно-правові засади функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Мета дослідження полягає у всебічному розкритті сутності та особливостей функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, розробці конкретних практичних рекомендацій, науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

У зв'язку із цим дослідження зорієнтоване на вирішення таких основних завдань:

- здійснити аналіз теоретико-прикладних засад повсякденної діяльності органів військової юстиції України;
- дослідити загальну характеристику службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку України;
- розглянути нормативно-правове регулювання роботи органів військової юстиції щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку у мирний час;
- визначити методологічні засади діяльності органів військової юстиції України під час виникнення кризових ситуацій та дії особливого періоду;
- здійснити аналіз нормативно-правового регулювання роботи органів військової юстиції щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку в умовах виникнення кризових ситуацій;
- вивчити нормативно-правове регулювання роботи органів військової юстиції щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку під час впровадження особливого періоду;
- дослідити досвід діяльності органів військової юстиції зарубіжних країн;
- сформулювати основні проблемні питання діяльності органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку;
- обґрунтувати пропозиції з удосконалення нормативно-правового регулювання роботи органів військової юстиції щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що отримані положення можуть бути використані:

- у науковій роботі – для подальшого дослідження нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку;
- у навчальному процесі – під час викладання дисциплін «Національна безпека», «Правознавство», «Організаційно-правові основи правоохоронної діяльності», «Тактико-спеціальна підготовка» тощо і спеціальних курсів, розробці посібників, методичних рекомендацій та ін.;
- у нормотворчості – для вдосконалення чинного законодавства та розробки нових нормативно-правових актів, які регулюють питання діяльності органів військової юстиції;
- у правоохоронній діяльності – для розробки пропозицій з підвищення ефективності службово-бойової діяльності.

На основі зазначеного в статті можна дійти таких **висновків**.

1. Проведення антитерористичної операції в деяких районах Донецької та Луганської областей виявило низку нових проблемних питань, серед яких забезпечення військової дисципліни особового складу, втрати військового майна, порушення вимог статутів Збройних Сил України, військові правопорушення, злочини та ін.

2. Аналіз визначальних нормативно-правових актів, які декларують пи-

тання розвитку сектора безпеки і оборони (Стратегія національної безпеки України, Воєнна доктрина України, Концепція розвитку сектора безпеки і оборони України, Стратегічний оборонний бюлетень України) виявив, що особливо важливими наразі є завдання зі всебічного удосконалення законодавчої бази з питань національної безпеки і оборони України, воєнної безпеки, функціонування та розвитку сектора безпеки і оборони шляхом юридичного забезпечення заходів реформування для внесення змін до законів України та інших нормативно-правових актів.

3. Виходячи з досвіду діяльності органів військової юстиції зарубіжних країн, створення військової поліції та відбудова військової прокуратури й військових судів є необхідною умовою розбудови ефективної військової юстиції України. Стратегією національної безпеки України та Стратегічним оборонним бюлетенем України вже передбачено перетворення Військової служби правопорядку у Збройних Силах України на Військову поліцію, однак наразі цей процес перебуває в стадії реформування, а формування військової прокуратури ще триває.

4. У зв'язку з відсутністю комплексного дослідження нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, а також відповідно до положень Стратегії національної безпеки України, Стратегічного оборонного бюлетеня та сьогоденної ситуації на Південному Сході України, актуальність теми не викликає сумнівів.

5. Вказані питання потребують проведення окремого дослідження та розробки теоретичних і практичних рекомендації з удосконалення нормативно-правових засад функціонування органів військової юстиції України щодо службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Бібліографічні посилання

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06.05.2015 р. “Про Стратегію національної безпеки України” : Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 р. “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” : Указ Президента України від 24.09.2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>

3. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.03.2016 р. “Про Концепцію розвитку сектора безпеки і оборони України” : Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20.05.2016 р. “Про Стратегічний оборонний бюлетень України” : введений в дію Указом Президента України від 06.06.2016 р. № 240/2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>

Byzova A.M. Legal principles of functioning of the military justice bodies of Ukraine: formulation of scientific objectives in service and combat activity. Complex social and military situation prevailing today in Ukraine has extremely negative impact on national security.

Antiterrorist operation in some regions of Donetsk and Lugansk regions led to numerous casualties among the personnel of military units and special law enforcement forces as well as to civilian casualties. Conducting military operations revealed a number of new issues, including discipline of military personnel, the loss of military property, violation of the field manuals of the Armed Forces of Ukraine, military offenses and crimes, and so on.

Thus the current situation in Ukraine shows the incompetence of the civil courts and prosecutors to effectively and quickly consider and resolve military cases. We add that the lack of professional inquiry and investigation organs proves the lack of an effective mechanism for the prevention, detection and investigation of military offences and war crimes.

Analysis of the main regulations, declaring the issues of security and defense sector development (National Security Strategy of Ukraine, the Military Doctrine of Ukraine, the Concept of development of the security and defense sector of Ukraine, Strategic Defense Bulletin of Ukraine) found that particularly important are the following: the task of thorough legal base elaboration concerning national security and defense of Ukraine, military security, functioning and development of the security and defense sector by providing legal support of reforms and changes to the laws of Ukraine and other regulations.

The article is to study the legal and regulatory rules for the military justice authorities of Ukraine regarding the service and combat activities of military units and special law enforcement forces and justification for further scientific research.

According to the experience of the activities of military justice authorities abroad, the creation of a military police and rebuilding of the military prosecution and military courts is a prerequisite for building of an effective military justice of Ukraine. The National Security Strategy of Ukraine and the Strategic Defense Bulletin of Ukraine already provide the transformation of the Law Enforcement Military Service of the Armed Forces of Ukraine into the military police, but now the process is under reform and the formation of military prosecution is ongoing.

In the absence of a comprehensive study of legal and regulatory rules for the military justice authorities of Ukraine regarding the service and combat activity of law enforcement forces and under the statements of the National Security Strategy of Ukraine, Strategic Defense Bulletin and the current situation in southeastern part of Ukraine, the relevance of the topic is doubtless.

These issues require to conduct a separate research and to develop the theoretical and practical recommendations on improvement of the legal principles of functioning of Military Justice of Ukraine concerning the service and combat activity of law enforcement forces.

Keywords: *Military Justice, military units, law enforcement, service and combat activity, scientific problem (objective).*

Надійшла до редакції 12.06.2017

Довгунь С.З.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 351.7

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОРГАНАМИ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ ГРУЗІЯ (НА ПРИКЛАДІ МВС)

Здійснено аналіз нормативно-правового регулювання державного управління органами слідства Міністерства внутрішніх справ Республіки Грузія. Застосовано порівняльно-правовий метод для визначення стану державного управління органами слідства, їх місця серед інших органів слідства. Наведено та розглянуто основні нормативно-правові та нормативні акти, які регламентують систему керівництва органами слідства поліції, а також їх структуру та компетенцію. Виявлено ряд схожих тенденцій, а також відмінностей в державному управлінні органами досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ Республіки Грузія. Наголошено, що державне управління здійснюється щодо органів досудового розслідування та застосовується до підрозділів, які одночасно займаються кримінально-процесуальною та адміністративною діяльністю.

***Ключові слова:** органи досудового розслідування, органи слідства, Республіка Грузія, державне управління, компетенція, нормативно-правове регулювання, нормативне регулювання, реформа, положення, департамент, відділ, директор, детектив, дільничний.*

Постановка проблеми. Наразі все більш актуальним стає дослідження адміністративного законодавства закордонних країн, що певною мірою стосується сфери державного управління внутрішніми справами. Особливий інтерес становить законодавство держав зі схожими історико-правовими передумовами. Зокрема, це законодавство пострадянських республік з європейським вектором розвитку, де відбулася реформа поліції, результатом якої стала підвищена довіра населення, а органи досудового розслідування (далі – ОДР) утворені у складі поліції МВС. Однією з таких країн є Республіка Грузія, де, як і в Україні, наука адміністративного права вивчає державне управління внутрішніми справами, частина території була анексована, а реформа поліції отримує позитивні відгуки з боку закордонних вчених [1].

Під час більш поглибленого дослідження аналогів ОДР в Республіці Грузія можна зустріти різні думки. Суть їх зведемо до двох основних, що кардинально протилежні за своїм характером – позитивних [2, 3, 5, с. 87] та негативних [6]. Така оцінка може бути більшою, адже тривають впровадження різного роду пілотних програм технологічних інновацій, результати яких позитивно впливають на організацію протидії злочинності слідчими органами поліції МВС Республіки Грузія [4].

Окрім цього, є багато спірних питань спільного характеру, наприклад, в

адміністративному законодавстві обох країн. Зокрема, в чинному КПК України, як і КПК Республіки Грузія, з'явилися неоднозначні норми, що межують з інформаційним правом та регламентують застосування слідчими Єдиного реєстру досудових розслідувань, що, безперечно, утворює поле для дискусії з природи цих норм права. Саме тому нашу увагу привернув грузинський досвід.

Мета даної статті – здійснити порівняльно-правовий аналіз стану нормативно-правового регулювання державного управління ОДР в республіці Грузія (на прикладі МВС).

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Адміністративно-правова доктрина багата на ґрунтовні дослідження державного управління в поліції закордонних країн, у т.ч. пострадянських. Проте все ж перебуває на початку опрацювання емпіричного матеріалу реформ в ОДР поліції. Була виправдана та необхідна увага багатьох вчених-адміністративістів до зазначених питань у різних обсягах з боку О.Г. Боднарчука, Е.Ф. Демського, О.Ф. Кобзаря, С.В. Петкова, Н.Р. Шахназарян, О.С. Юніна та ін. Попри таку увагу, всі дослідження мають фрагментарний характер. Лишається недослідженим нормативно-правовий аспект державного управління органами слідства, зокрема, у складі МВС. А наявні публікації у сфері кримінального процесу не можуть бути перенесені до науки адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. В Республіці Грузія, як і в Україні, розслідування злочинів віднесено до сфери державного управління внутрішніми справами. Серед органів, що здійснюють управління у сфері розслідування злочинів, можна навести такі: Міністерство юстиції Грузії (ст.ст. 3–5 та 15 [7]); Міністерство внутрішніх справ Грузії; Міністерство оборони Грузії; Міністерство виконання покарань та пробації Грузії; Міністерство фінансів Грузії (ч. 1 ст. 3 Закону Республіки Грузія [8]); Служба державної безпеки Грузії [9].

У вказаних державних інституціях утворено слідчі органи. З огляду на структуру, чисельність особового складу та кількість підслідних складів правопорушень найвагомішими є слідчі органи МВС Республіки Грузії, що аналогічно масштабам МВС України.

На відміну від України, в системі МВС Республіки Грузія у якості слідчих органів можуть виступати підрозділи Центрального Департаменту кримінальної поліції, Департаменту патрульної поліції чи територіальні підрозділи поліції у вигляді поліцейських управлінь Автономної Республіки Абхазії, Аджарії, Тбілісі, Мцхета-Мтіанеті, Шіда Картлі, Кахетії, Самцхе-Джавахеті, Рача-Лечхумі, Гурія, Самегрело і т.п. Відповідно в кожному управлінні є підрозділи детективів чи дільничних, як-то в Управлінні поліції Тбілісі [10], а експертні підрозділи взагалі виведено зі складу слідчих органів і підпорядковано МВС Республіки Грузії.

Правову основу діяльності органів слідства МВС Республіки Грузія становить Конституція Республіки Грузії, міжнародно-правові акти, закони Рес-

публіки Грузії, Кодекс про адміністративні правопорушення Республіки Грузії, Загальний адміністративний кодекс Республіки Грузії, Адміністративний-процесуальний кодекс Республіки Грузії, правові акти Президента Республіки Грузії, Уряду Республіки Грузії і прем'єр-міністра Республіки Грузії, Статут і нормативні акти Міністерства внутрішніх справ Республіки Грузії, видані відповідно до законодавства Республіки Грузії.

Зокрема, Положенням про МВС Республіки Грузія, затвердженим Постановою Уряду від 13.12.2013 № 337 [11] (далі – Положення), одним із напрямів діяльності МВС визнано напрямок розслідування злочинів (ст. 3 Положення), із якого випливає завдання МВС з досудового розслідування (п. б) ст. 4 Положення).

Природним та гармонійним продовженням цих норм права стало регулювання на рівні завдання для структурних підрозділів, які сформульовані більш конкретно. Наприклад, основними завданнями Департаменту кримінальної поліції МВС визнано: здійснення оперативно-розшукових заходів; забезпечення заходів процесуального примусу відповідно до правил, встановлених Кримінально-процесуальним кодексом; забезпечення боротьби зі злочинами відповідно до Кримінально-процесуального кодексу (п.к) ст. 10 Положення).

Подібним чином викладено завдання і Департаменту патрульної поліції, як-то забезпечення боротьби зі злочинами відповідно до порядку, встановленого Кримінально-процесуальним кодексом, проведення оперативно-розшукових заходів (п.л) ст.10 Положення). Звісно, патрульну поліцію ніхто не позбавляв галузевої компетенції, яку звикли в Україні бачити за подібною службою. На патрульну поліцію покладено повноваження у галузі безпеки дорожнього руху та патрулювання.

На відміну від українських Управлінь патрульної поліції в містах на такому самому рівні, коло повноважень ширше у грузинських патрульних за рахунок розслідування. Так, в їх структурі утворено підрозділи, що не тільки розслідують правопорушення, пов'язані з ДТП, але й правопорушення, де на момент їх вчинення особу зловмисника встановлено працівниками патрульної поліції. В системі національної поліції України у складі ОДР передбачено підрозділи або посади слідчих з розслідування ДТП на територіальному та центральному рівнях.

У нормативній сфері регулювання організаційно передбачено відповідну компетенцію територіальних підрозділів поліції. Ілюстрацією цього може бути наказ МВС Республіки Грузія від 30.09.2015 № 732 «Положення про Управління поліції МВС Автономної Республіки Абхазія» [12], за яким одним із видів діяльності передбачено здійснення в межах компетенції оперативно-розшукової діяльності та розслідування (п.д ч. 1 ст. 5). Подібні норми закріплено щодо управління поліцією Гурії (п.д ч. 1 ст. 5) [13] та в інших документах, які регламентують компетенцію територіальних підрозділів.

В усіх названих нами департаментах передбачено посади директорів, що призначаються на посаду та звільняються з неї Міністром внутрішніх справ

Республіки Грузія. Директор має право: управляти Департаментом в межах компетенції; встановлювати права та обов'язки співробітників департаменту; в межах своїх повноважень видавати індивідуальні правові акти; брати участь у конкурсах, перевірках та комісіях; клопотати про заохочення або вирішувати питання про дисциплінарну відповідальність; підписувати контракти тощо. Директор має заступника або заступників, що ним і призначаються. Таке надання управлінських повноважень та організація керівної ланки є характерним і для України.

У складі департаменту діють загальний відділ, відділ фінансово-економічного забезпечення, відділ детективів та відділ дільничних. Однак вже на рівні структурних підрозділів детективів та дільничних є відмінності.

Розглянемо компетенцію відділу детективів. Цей відділ у межах компетенції уповноважений на безперервну галузеву діяльність; збір інформації про оперативну обстановку, щоденну її обробку і використання; захист інформації; виявлення на території обслуговування осіб, які планують, готують чи вчинили злочин або інші правопорушення; розшук обвинувачених, арештованих і засуджених, безвісти зниклих осіб та встановлення нерозпізнаних трупів; недопущення, попередження та виявлення злочинів; розслідування відповідно підвідомчості, визначеної КПК, застосування примусових заходів; виявлення організованих злочинних груп; захист громадського порядку; інші завдання, передбачені законодавством.

Відділ дільничних інспекторів має коло повноважень, що співпадає у організаційних та функціональних аспектах, у т.ч. щодо розслідування. Однак коло повноважень у функціональному плані є ширшим, чим і відрізняється. Наприклад, участь у карантинних заходах, експлуатація систем відеоспостереження, протидія алкоголізму, злочинності у дитячому середовищі чи насильству в сім'ї або встановлення місцезнаходження осіб, які ухиляються від військової служби і т. ін.

Звертає на себе увагу рівень інформаційно-правового забезпечення слідчих органів МВС Республіки Грузії. Так, незалежно від того, у складі якого підрозділу перебуває посадова особа, що займається розслідуванням правопорушень, вона через особистий електронний ключ має доступ до Єдиного електронного реєстру кримінальних справ. Обслуговування даного реєстру здійснює Міністерство юстиції Грузії, а не прокуратура, як в Україні. Для потреб слідства надано більше 5 тис. грузинських портативних пристроїв "PolicePad" – аналогів iPad, завдяки яким з'явилася ще й можливість доступу до відомчих баз даних, фіксації місця події та ідентифікації особи [14].

В Україні тільки розпочався законодавчий процес врегулювання безпосередніх доступів слідчих до різних реєстрів органів виконавчої влади, а в Республіці Грузія цей процес майже завершено. Так, за повідомленням О.Ю. Татарова, підрозділи слідства мають доступ до 30 електронних баз даних, що існують у країні як на загальнодержавному рівні, так і на рівні окремих відомств, зокрема, до єдиного державного громадського реєстру (аналог системи паспортного обліку в Україні), з обліку автотранспорту, зброї, пред-

метів антикваріату, дактилоскопічного обліку, зареєстрованих правопорушень та осіб, які їх учинили, прикордонного контролю (персональні дані та фотографія будь-якої особи, яка перетинає кордон Грузії), громадянства та обліку біженців, колишніх працівників поліції, податкового обліку (дані про реєстрацію юридичних осіб, суб'єктів підприємництва, доходи фізичних осіб, відкриті банківські рахунки), реєстру обтяжень рухомого та нерухомого майна тощо [15, с. 397].

Не менш цікавим є досвід запровадження в Республіці Грузія реєстру таємних слідчих дій, що дещо нагадує український державний єдиний реєстр судових рішень. Верховний Суд Грузії з 2014 року формує реєстр таємних слідчих дій. Загальному щорічному оприлюдненню підлягає статистична інформація (щодо постанов, ухвал та рішень суду: інформація про надійшовші в суди клопотання з приводу таємних слідчих дій та прийняті судами ухвали по них, а також інформація про знищення матеріалів, здобутих у результаті оперативно-розшукових заходів, що не стосувалися злочинної діяльності особи, але містили відомості про особисте життя особи або інших осіб.

Дещо подібним до України лишився порядок зберігання речових доказів, по суті якого цей обов'язок покладено в територіальних органах поліції на їх керівників.

У напрямку забезпечення персоналом ОДР профільним закладом стала Поліцейська академія та її оперативно-слідчий факультет, де вивчення спекурсу є спеціальною умовою проходження служби в поліції. З метою зменшення суб'єктивного фактора та корупційних ризиків запроваджено автоматизоване тестування слідчих.

На завершення хотілось би обговорити питання можливості запозичення грузинського досвіду, що автор вважає можливим у частині, якщо не нормативно-правовій, то нормативній, яка за механізмом метаморфоз є оперативнішою в управлінні. При цьому доцільно врахувати тенденції в нормативно-правовому регулюванні управління поліцією у провідних демократичних країнах щодо надання послуг, про розвиток інституту яких висловлювали свої думки О.Ф. Кобзар [16], О.С. Юнін [17], В. Циндря [18] та ін.

Висновки. Дослідження зазначених документів дає підстави говорити про те, що традиційний для радянських республік правовий інститут державного управління слідчими підрозділами ліквідовано. Адже взагалі не передбачено інституту слідчих, а їх функції покладено на представників інших підрозділів – детективів або дільничних, що паралельно займаються адміністративною діяльністю. Одним з ключових у державному управлінні органами слідства МВС Республіки Грузія є Положення про МВС Республіки Грузія, затверджене Постановою Уряду від 13.12.2013 № 337. Значна частка державного регулювання діяльності цих органів підпадає під дію нормативних актів. Натомість, схожою лишилася регламентація того, що слідчі органи не централізовані, а поліція перебуває у складі МВС.

Бібліографічні посилання

1. Семенов А.О. Правовое положение полиции Грузии / А.О. Семенов // Полицейская и следственная деятельность. – 2014. – № 2. – С. 15–29.
2. 15-04-2017 დაცულობისა და უსაფრთხოების რეიტინგში, საქართველომ 136 ქვეყანას შორის 29-ე ადგილი დაიკავა [Электронный ресурс] // Офіційний сайт МВС Республіки Грузія. – Режим доступу: <http://www.police.ge/ge/datsulobisa-da-usaftrkhoebis-reitingshi-saqartvelom-136-qvekanas-shoris-29-e-adgili-daikava/10555>
3. ზაალ ანჯაფარიძე. შსს - სახელმწიფო სახელმწიფოში, პოლიცია - სუპერპრივილეგირებული ლასი [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Грузинського агентства новин. – Режим доступу: <http://www.ghn.ge/print.php?print=32540>
4. გორში ანალიზზე დაფუძნებული საპოლიციო საქმიანობის საპილოტე პროგრამის ანგარიშის პრეზენტაცია გაიმართა [Электронный ресурс] // Офіційний сайт МВС Республіки Грузія. – Режим доступу: <http://police.ge/ge/gorshi-analize-dafudznebuli-sapolitsio-saqmianobis-sapilote-programis-angarishis-prezentatsia-gaimarta/10546>
5. Мельник Р. Реформування інституцій з протидії корупції у Грузії / Р. Мельник // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2015. – № 4. – С. 85–93 [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/8-2015/melnik.pdf>
6. ზაზა ხატიაშვილი: "თუ სახელმწიფოში არ შეიქმნა დამოუკიდებელი საგამოძიებო ორგანო ქვეყანა დარჩება ჭაობში" [Электронный ресурс] // Сайт агентства новин «Inveroni». – Режим доступу: <http://iverioni.com.ge/print:page,1,11236-zazakhatiashvili-thu-sakhelmtsifoshi-ar-sheiqmna-damoukidebeli-sagamodziebo-organo-qveyana-darcheba-tcaobshi.html>
7. საქართველოს მთავრობის დადგენილება 2013 წლის 30 დეკემბერი № 389 [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Міністерства юстиції Республіки Грузія. – Режим доступу: <http://www.justice.gov.ge/Ministry/Index/391>
8. О прокуратуре : Закон Республики Грузия от 21.10.2008 [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Законодавчого вісника Грузії. – Режим доступу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/19090>
9. Уголовно-процессуальный кодекс Грузии от 09.10.2009 [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf 67957
10. 21-04-2017 შს-მ მკვლელობის ფაქტი გახსნა // Офіційний сайт МВС Республіки Грузія. – Режим доступу: <http://police.ge/ge/shss-m-mkvlelobis-faqti-gakhsna/10564>
11. საქართველოს მთავრობის დადგენილება 2013 წლის 13 დეკემბერი № 337 საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს დებულების დამტკიცების შესახებ [Электронный ресурс] // Офіційний сайт Законодавчого вісника Грузії. – Режим доступу: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/2130442>
12. საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრის ბრძანება 2015 წლის 30 სექტემბერი № 732 საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს აფხაზეთის ავტონომიური რესპუბლიკის პოლიციის დეპარტამენტის დებულების დამტკიცების თაობაზე // Офіційний сайт МВС Республіки Грузія. – Режим доступу: <http://police.ge/files/video%20image/afxazeti.pdf>
13. საქართველოს შინაგან საქმეთა მინისტრის ბრძანება 2015 წლის 30 სექტემბერი № 730 საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს გურიის პოლიციის დეპარტამენტის დებულების დამტკიცების თაობაზე // Офіційний сайт МВС Республіки Грузія. — Режим доступу: <http://police.ge/files/video%20image/guria.pdf>

14. 05-01-2012 2012 წლიდან შინაგან საქმეთა სამინისტროს თანამშრომლებს საველე კომპიუტერები დაურიგდებათ [Електронний ресурс] // Сайт МВС Республіки Грузія. – Режим доступу: <http://police.ge/ge/2012-tslidan-shinagan-saqmeta-saministros-tanamshromlebs-savele-kompiuterebi-daurigdebat/3545>

15. Татаров О.Ю. Досвід Грузії щодо реалізації нового кримінального процесуального законодавства в діяльності органів внутрішніх справ / Татаров О.Ю., Чернявський С.С. // Науковий вісник нац. акад. внутр. справ України. – 2013. – № 2. – С. 390–400.

16. Кобзар О. Ф. Поліцейська діяльність в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія / О.Ф. Кобзар. – Х. ; Дніпропетровськ : Панов, 2015. – 316 с.

17. Юнін О.С. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності підрозділів поліції і можливості його застосування в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / О.С. Юнін. – Х., 2015. – 461 с.

18. Циндря В. Класифікація адміністративних послуг, що надаються органами внутрішніх справ / В. Циндря // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 4(16). – С. 166–172.

Dovhun' S.Z. Normative and legal regulation of state administration of pre-trial investigation bodies in the Republic of Georgia (on the example of the MIA). The author analyzes the regulatory legal regulation of state administration by the bodies of investigation of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Georgia.

The author believes that the success of reforms in the police is crucial to the study of foreign experience. Administrative and legal doctrine rich in-depth study of public administration in the police of foreign countries, including Post-Soviet. Despite this attention, all studies on the Republic of Georgia are fragmented.

A comparative legal method has been applied to determine the state of public administration of investigative bodies, their place among other investigative bodies. The main normative-legal and normative acts regulating the system of leadership of the police investigation bodies, as well as their structure and competence, are presented and considered. A number of similar tendencies with Ukraine have been revealed, as well as differences in the state management of the investigation bodies of the Ministries of Internal Affairs of the Republics of Georgia and Ukraine.

It was noted that public administration is carried out in units that simultaneously engage in administrative activities. It is also noted that the border of the regulatory and legal regulation of public administration comes into contact with regulatory regulation.

One of the key agencies in government investigations Interior of the Republic of Georgia is the situation of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Georgia, approved by Government Decision of 13.12.2013 number 337.

Keywords: *investigative bodies, Republic of Georgia, state administration, competence, normative and legal regulation, reform, position, department, department, director, detective, district police.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Журавель О.А.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.7

ПРАВО ГРОМАДЯН НА САМОЗАХИСТ ЯК ОСНОВНА ГАРАНТІЯ ЇХ БЕЗПЕКИ

Розглянуто сутність права громадян на самозахист як основну гарантію їх безпеки. Визначено характерні ознаки права громадян на самозахист. Проаналізовано чинне законодавство, яке регулює питання самозахисту, а також визначає заходи щодо його застосування.

Ключові слова: самозахист, протиправні посягання, захист прав та свобод, суспільно небезпечний замах, припинення посягання, форми, способи, засоби самозахисту.

Постановка проблеми. Незважаючи на конституційне закріплення права кожної особи будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань, держава не може передбачити і запобігти кожній окремій неправомірній поведінці. Така ситуація зумовлює необхідність забезпечення незалежного від різноманітних зовнішніх чинників захисту прав й інтересів та реалізації відповідного права на захист особисто. Власне, через самозахист можливе як недопущення виникнення певного конфлікту чи його подальшого розвитку, так і врегулювання вже існуючого. Саме самозахист є первинним видом незалежного, позасудового захисту прав та інтересів людини.

Самостійному захисту прав і свобод, при якому сама особистість визначає спосіб і порядок забезпечення своїх прав, у вітчизняному законодавстві відводиться більш ніж другорядна роль, у зв'язку з цим і в юридичній літературі більшою мірою досліджуються судові та адміністративні форми захисту. Але наявні проблеми у функціонуванні механізму захисту прав особи, неможливість держави в певних випадках захистити її інтереси, вимагають розширення правових засобів щодо реалізації конституційного права людини на захист своїх прав і свобод.

Інститут самозахисту є досить новим для українського адміністративного права, що породило значну розбіжність у позиціях різних вчених щодо багатьох аспектів самозахисту, а також труднощі у застосуванні відповідних норм. Залишаються дискусійними питання, що стосуються правової природи права на самозахист, суб'єктів, об'єктів самозахисту, підстав виникнення та

умов правомірності застосування способів самозахисту. Розуміння на сьогодні поняття самозахисту має відбуватися через широкий теоретичний погляд, адже зазначене не відображає ані можливості здійснення самозахисту як превентивного заходу, ані щодо інтересів, які є частіше порушувані за суб'єктивне право.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. На жаль, доводиться констатувати, що правовий захист людини викликає небезпідставне занепокоєння не лише у керівництва держави, а й у широкого наукового та громадського загалу. Названій проблемі присвячено роботи В. Б. Авер'янова, С. М. Алфьорова, І. В. Арістової, О. М. Бандурки, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, В. Т. Білоуса, І. Л. Бородіна, М. Г. Вербенського, І. П. Голосніченка, В. Л. Грохольського, С. М. Гусарова, П. В. Діхтієвського, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, С. В. Ківалова, В. В. Коваленка, А. Т. Комзюка, В. К. Колпакова, О. Г. Комісарова, О. В. Копана, М. В. Корнієнка, В. І. Курила, Є. В. Курінного, М. Н. Курка, К. Б. Левченко, Д. М. Лук'янця, В. І. Олефіра, О. С. Остапенка, В. П. Петкова, С. В. Петкова, А. М. Подоляки, Т. О. Проценка, О. П. Рябченко, С. Г. Стеценка, М. П. Стрельбицького, В. К. Шкарупи, Є. Є. Богданова, А. Н. Гайнетдинова та багатьох інших вчених. Разом з тим у законодавчому полі України все ще існує багато невирішених проблем, пов'язаних із самозахистом людини. Попри те, що наразі все частіше обговорюють та вносять зміни в законодавство для поліпшення умов самозахисту громадянами, єдиного механізму ефективного захисту громадянами своїх конституційних прав дотепер не вироблено.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності права громадян на самозахист як основної гарантії їх безпеки, а також визначенні характерних ознак права громадян на самозахист.

Виклад основного матеріалу. Самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням.

Слід зазначити, що в юридичному науковому і літературному побуті досить давно застосовуються такі терміни, як «самозахист цивільних прав», «правова самооборона», «необхідна оборона», «правовий захист». Проте ні в конституційному праві, ні в теорії права не склалося чіткої позиції щодо поняття та способів самозахисту.

Так, у теорії права під самозахистом розуміють необхідну оборону і крайню необхідність. Деякі вчені відносять до самозахисту самоуправство. Зокрема, Є. В. Вітман [1, с. 179] визначає самоуправство як самостійне, без звернення до органів влади, здійснення громадянином захисту або відновлення порушеного або такого, що перебуває під загрозою права, що належить або самому громадянину, або третім особам.

Взагалі самозахист вчені розуміють як: 1) вчинення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охоро-

ну її особистих або майнових прав та інтересів [2, с. 116]; 2) допустимі законом або договором дії уповноваженої особи, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення і ліквідацію наслідків цього порушення [3, с. 35]; право самостійно, індивідуально або колективно захищати свої права, свободи і інтереси правомірними засобами, способами і методами або такими, що не заборонені чинним міжнародним та національним законодавством [4, с. 11]; особлива форма захисту, специфіка якої виявляється у тому, що суб'єкт права безпосередньо своїми діями повинен захищати порушене право [5].

Наведені визначення свідчать, що юридична природа права на самозахист полягає в тому, що особистість активними діями забезпечує захист своїх прав, у рамках закону визначаючи спосіб цього захисту, без звернення до компетентних органів.

З прийняттям Конституції України право на самостійний захист отримало подальший розвиток. У ч. 5 ст. 55 Конституції закріплено, що особа має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Згідно зі ст. 27 Конституції, також кожен має право захищати життя і здоров'я (як своє, так і інших осіб) від протиправних посягань.

Можливість людини самостійно захищати свої права і свободи закріплено в Конституції України. Відтак, право на самозахист – це конституційне право кожної людини захищатися будь-якими незабороненими способами та належить кожному від народження. Право на самозахист не пов'язане з наявністю лише однієї конституційної норми, яка закріплює дане право, його слід розглядати в системі прав особистості. Дане право існує і взаємодіє з такими правами, передбаченими Конституцією України, як право на життя, здоров'я, честь, гідність, безпеку тощо.

Під конституційним правом на самозахист життя, здоров'я людини та громадянина від протиправних посягань вчені розуміють надану та гарантовану державою міру можливої поведінки, що може виявлятися як в інтелектуальній, так і безпосередньо у фізичній діяльності особи, здійснюється з метою відстоювання природних прав людини, передбачених як внутрішньодержавними, так і міжнародними нормами, і базується на засадах права та інших соціальних норм поведінки, що не суперечать загальнолюдським правилам проживання [6, с. 6].

Учені по-різному підходять до визначення ознак самозахисту [7, с. 86] і виділяють такі його загальні ознаки: 1) виникає у разі порушення цивільних прав або його реальної загрози; 2) здійснюється в односторонньому порядку (тобто особою, права якої порушені, без звернення до компетентних органів); 3) здійснюється лише у формі дій; 4) можлива реалізація конкретного заходу самозахисту має бути передбачена у законі чи договорі; 5) дії при самозахисті спрямовуються на забезпечення недоторканності права, припинення порушення, ліквідації наслідків; 6) можливе наступне оскарження дій особи, яка самостійно захищає своє цивільне право, до компетентних органів.

Характерними ознаками самозахисту вчені вважають такі: 1) коли самозахист суб'єктивного права вже відбувся чи триває або (у деяких випадках) проти наявного посягання на права та інтереси уповноваженої особи; 2) обстановка (обставини, місце і час) виключають можливість звернення за захистом до державних компетентних органів або, хоча це і не виключає звернення за судовим захистом, особа, право якої порушене, обирає більш оперативні заходи; 3) здійснюється силами самого потерпілого (суб'єкта, чие право порушене), що, звичайно, не виключає товариської взаємодопомоги і сприяння у здійсненні захисту (проти посягань) з боку інших осіб або участі юридичної особи; 4) не повинен виходити за межі дій, необхідних для припинення порушення, і має відповідати порушенню [8, с. 82].

З іншого боку, О. Антонюк характерними ознаками права на самозахист визначає те, що: 1) воно надає особі можливість самостійно здійснювати захист, не звертаючись до юрисдикційного органу (що не виключає можливості товариської допомоги та сприяння органів, які не вирішують справу по суті); 2) це право виникає в разі порушення чи створення реальної загрози порушення прав або інтересів; 3) це право може реалізуватися за допомогою заходів, які відповідають загальним або спеціальним критеріям правомірності, що відрізняє самозахист від самоуправства, дії під час якого вчиняються з порушенням встановленого порядку; 4) воно є цільовим правом і здійснюється з метою попередження, припинення порушення права або ліквідації наслідків порушення, що відрізняє самозахист від самосуду, спрямованого на покарання [9, с. 26].

А.М. Гайнетдинов пропонує використовувати поняття «форми самозахисту», «способи самозахисту» і «засоби самозахисту» в якості самостійних за значенням термінів для характеристики особливостей та порядку здійснення досліджуваного суб'єктивного права людини [10]. Він пропонує систематизувати належним чином усі правомірні дії громадян згідно з діючим законодавством в одну галузь права, яка дозволить суспільству зробити крок до ефективного захисту конституційних прав особи.

Держава гарантує права і свободи громадян. Проте їх державний захист не виключає самостійних активних дій кожного з їх захисту всіма способами, не забороненими законом. Закон не містить переліку способів самозахисту своїх прав, свобод і законних інтересів та, мабуть, це правильно, оскільки належність дій до числа способів повинна визначатися виходячи з наявності або відсутності в діях особи, що захищає свої права, свободи і законні інтереси, ознак, притаманних самозахисту прав. Такий підхід розширює можливості громадян, які можуть проявляти ініціативу, розширювати способи відстоювання своїх прав. У підсумку, як видається, громадяни повинні самі, виходячи зі своєї природної загальнолюдської суті, знайти найбільш правильний, реальний шлях застосування правової активності.

Всі способи самозахисту, вважає В.А. Усанова, і з нею варто погодитися, умовно можна поділити на 3 групи:

по-перше, способи, які можуть бути використані тільки в індивідуальній формі (право не свідчити проти себе і своїх близьких, необхідна оборона);

по-друге, способи, які можуть бути використані тільки в колективній формі (мітинги, демонстрації, страйки тощо);

по-третє, способи, які можуть бути використані і в індивідуальній, і в колективній формі (звернення, пікетування, крайня необхідність) [11, с. 155–156].

Таким чином, залежно від кількості суб'єктів, які беруть участь у процесі самостійного захисту прав і свобод, можна виділити дві форми реалізації права на самозахист: індивідуальну і колективну.

Крім Конституції України, право індивіда на самозахист закріплено галузевим законодавством. Так, Цивільний Кодекс України в ст. 19 визначає порядок самозахисту цивільних прав [12], зокрема, особа має право на самозахист свого цивільного права та права іншої особи від порушень і протиправних посягань. Способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Вони можуть обиратися самою особою чи встановлюватися актами цивільного законодавства.

За особою визнається право на самозахист не тільки свого цивільного права, а й права іншої особи. Самозахист може здійснюватися не тільки від порушень, а й від протиправних посягань.

Визначення самозахисту, сформульованого в абзаці другому ч. 1 ст. 19 ЦК України [12], по суті, відсилає до чинних законів і моральних засад суспільства. Особа має право в порядку самозахисту цивільних прав протидіяти порушенню прав або посяганням на них, не виходячи при цьому за межі встановлених законом заборон та моральних засад суспільства.

Визнання за особою права на самозахист і визначення цього права в ч. 1 ст. 19 ЦК [12] дає дуже мало для розуміння того, які права і обов'язки встановлює законодавець, вводячи в Цивільний кодекс поняття самозахисту, якого раніше вітчизняне цивільне законодавство не знало.

В адміністративному законодавстві (так само як і в кримінальному) застосовуються необхідна оборона та крайня необхідність. Так, не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода (ст. 18 КУпАП) [13]. Також не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена у стані необхідної оборони, тобто при захисті державного або громадського порядку, власності, прав і свобод громадян, установленого порядку управління від протиправного посягання шляхом заподіяння посягаючому шкоди,

якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (ст. 19 КУпАП) [13].

Необхідна оборона – це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного замаху шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення замаху, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної самооборони (ст. 36 Кримінального Кодексу України [14]).

Право на необхідну оборону є природним і невід'ємним, абсолютним правом людини. Це означає, що усі інші особи не можуть перешкоджати громадянинові в законному здійсненні права на необхідну оборону. Іншими словами, кожен громадянин має право на необхідну оборону незалежно від можливості звернутися за допомогою до органів влади або службових осіб для відвернення чи припинення можливого посягання.

Крім того, у ст. 36 КК України [14] формулюються додаткові пояснення щодо можливості кваліфікації дій як необхідної оборони: 1) кожна людина має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади, 2) не є перевищенням меж необхідної оборони застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Якщо самозахист прав здійснюється від суспільно небезпечного посягання, під поняття самозахисту підпадають також дії особи, яка через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди ступеню небезпечності посягання або обставинам захисту, а тому вийшла за межі необхідної оборони.

При крайній необхідності застосовується доктрина «меншого зла»: заподіяна шкода повинна бути меншою. По суті, крайня необхідність являє собою ситуацію, коли має місце конфлікт між двома правоохоронюваними інтересами, причому захистити один з цих інтересів можна лише порушивши інший. У випадках застосування засобів самооборони при крайній необхідності слід враховувати ступінь шкоди, яку може бути заподіяно для запобігання небезпеки. Звертаємо особливу увагу на такі положення цивільного і кримінального законодавства, які слід враховувати при застосуванні засобів самооборони, для уникнення негативних наслідків [15].

Отже, характерними ознаками права громадян на самозахист, на нашу думку, є те, що: 1) дії повинні відповідати змісту права, що порушене. Зокрема, дії, спрямовані на захист прав, повинні захищати це право, а не полягати, наприклад, у зустрічному порушенні громадянських прав особи, яка порушила право; 2) дії щодо захисту права повинні відповідати характеру порушен-

ня, тобто бути адекватними порушенню; 3) дії щодо захисту права повинні визначати відповідно до наслідків, які викликані порушенням.

Висновок. Таким чином, право на самозахист належить до системи особистих прав і свобод людини, оскільки гарантує людське життя, безпеку і захист від будь-яких форм насильства, індивідуалізує громадянина, створює йому умови особистої недоторканності. Реалізація особою свого права на самозахист – це діяльність, здійснювана в односторонньому порядку щодо відображення, припинення порушення, а також відновлення колишнього положення, умовою виникнення якої є порушення або реальна загроза порушення прав, свобод і охоронюваних законом інтересів. Самозахист, як суб'єктивне право, може реалізовуватися із заподіянням шкоди нападаючому (або третім особам) або без такого. Якщо самозахист супроводжується заподіянням шкоди, тоді має бути дотримано умову його пропорційності порушення прав, свобод і законних інтересів.

У кожному конкретному випадку гостро постає проблема вибору найбільш адекватного способу самозахисту прав. При цьому завжди повинен дотримуватися принцип всебічності і повноти захисту порушеного права, а також можливість досягнення цілей захисту шляхом використання такого способу. Хоча застосування способів самозахисту не перешкоджає особі в подальшому звернутися за захистом до компетентних органів. Використовуваний спосіб самозахисту повинен бути співмірний порушенню, і не виходити за межі дій, необхідних для його припинення.

Бібліографічні посилання

1. Витман Е. В. Разграничение самоуправства и самозащиты права / Е. В. Витман // Юридические науки. – 2006. – № 2. – С. 178–184.
2. Грибанов В.П. Осуществление и защита гражданских прав / В.П. Грибанов. – М. : Статут, 2000. – 411 с.
3. Свердлык Г., Страунинг Э. // Хозяйство и право. – 1999. – № 1. – С. 34–38.
4. Глуценко П.П. Правовая самооборона (проблемы социально-правовой защиты прав, свобод и интересов граждан) / П.П. Глуценко. – СПб., 1999. – 404 с.
5. Богданова Є.Є. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN Soc_Gum/fps/2011_1/zaglyn.pdf
6. Гориславський К.О. Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров'я від протиправних посягань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К.О. Гориславський. – К., 2003. – 20 с.
7. Варич О.Г. Економічні функції сучасної держави: природа, сутність, зміст, тенденції розвитку в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / О.Г. Варич. – К., 2006. – 206 с.
8. Цесарський Ф.А. Поняття та сфера застосування профспілкового контролю / Ф.А. Цесарський // Трудове право України: сучасний стан та перспективи. – Сімферополь, 2008. – С. 80–84.
9. Антонюк О. Заходи самозахисту цивільних прав та інтересів / О. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 6. – С. 25–28.
10. Гайнетдинов А.Н. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/vyhovanna/zarichanskij.pdf

11. Усанова В.А. Конституционное право человека на самозащиту в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / В.А. Усанова. – Волгоград, 2003. – 198 с.
12. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
14. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
15. Філософія права : навчальний посібник / Костицький М.В., Чміля Б.Ф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://books.br.com.ua/themes/341/379>

Zhuravel' O.A. Citizens' right to self-defence as main guarantee of their security. The article deals with the essence of citizens' right to self-defense as the main guarantee of their security. The characteristic features of the citizens' right to self-defense are defined. The existing legislation regulating self-defense issues, as well as determining measures for its application, has been analyzed.

Keywords: *self-defense, illegal encroachments, protection of rights and freedoms, socially dangerous assault, cessation of encroachment, forms, ways, means of self-defense.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Прокудін О.С.

ад'юнк

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 351.75

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ ДО ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВО-БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ (БАЗОВИЙ РІВЕНЬ)

Розглянуто нормативно-правове забезпечення підготовки особового складу підрозділів сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань із забезпечення внутрішньої безпеки України від протиправних посягань.

Ключові слова: *сили охорони правопорядку, нормативно-правове забезпечення, підготовка особового складу, базовий рівень, службово-бойова діяльність.*

Постановка проблеми. В умовах становлення України як демократичної держави, її інтеграції до євроатлантичних і європейських структур (відповідність роботи правоохоронних органів європейським стандартам правоохоронної діяльності) кількість та якість загроз та небезпек, а також їх різноманітність суттєво збільшується. Через це проблема забезпечення внут-

рішньої безпеки є актуальною, а її розв'язання пов'язано з необхідністю розроблення чіткої концепції забезпечення силами охорони правопорядку внутрішньої безпеки держави.

Забезпечення внутрішньої безпеки держави силами охорони правопорядку не розглядається як єдине ціле ні у законодавстві, ні у спеціальній літературі. Постійні зміни у правовому регулюванні відносин, що виникають у сфері правоохоронної діяльності сил охорони правопорядку, перегляд їх завдань та вжиття заходів щодо усунення (нейтралізації) саме внутрішніх загроз свідчать про необхідність реформування сектора безпеки держави.

В умовах реформування діяльності правоохоронних органів особливу увагу привертають питання кадрового забезпечення та належної професійної підготовки особового складу.

Необхідність вдосконалення професійної підготовки особового складу підрозділів сил охорони правопорядку визначає актуальність і важливість всебічного наукового дослідження нормативно-правового забезпечення професійного навчання. Саме підвищення рівня підготовки особового складу сил охорони правопорядку до виконання відповідних завдань дозволить успішно вирішувати проблеми забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Таким чином, набуття теоретичних знань і формування практичних умінь та навичок (компетенцій), необхідних для виконання повноважень, є першочерговим завданням та предметом наукової дискусії, що і обумовило вибір теми статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Окремі аспекти підготовки особового складу сил охорони правопорядку до забезпечення внутрішньої безпеки України розглядалися у роботах В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, О.В. Балдинюка, С.Д. Білоцького, В.М. Вакулича, М.Я. Гуцмана, В.І. Дяченка, В.О. Заросила, Н.А. Зелінської, Ю.А. Іванова, О.Г. Комісарова, С.О. Кузніченка, В.М. Лисика, М.М. Пендюри, О.В. Пулима, В.Х. Ярмакі. У свою чергу, тактичні засади службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку розглядалися в роботах Ю.В. Аллерова, О.С. Бандурки, Ю.П. Бабкова, В.М. Бацамута, С.В. Белая, А.В. Дацюка, І.І. Іжніна, І.О. Кириченка, С.Є. Кучерини, О.В. Лавніченка, О.О. Луника, І.І. Мусієнка, В.І. Пінцака, С.В. Сірого, С.В. Стасюка, Т.А. Сутюшева, Д.М. Шлапаченка, О.М. Шмакова, А.В. Шумки та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів у сфері підготовки особового складу сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань із забезпечення внутрішньої безпеки України та формування пропозицій до її вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нормативно-правових актів, що регламентують оперативно-службову і службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку, дозволяє зробити висновок, що питання професійного навчання особового складу до виконання службово-бойових завдань, за деякими винятками, на законодавчому рівні врегульовані недостатньо.

Відповідно до Закону України «Про Національну гвардію України», особовий склад Національної гвардії України складається з військовослужбовців та працівників.

Національна гвардія України комплектується військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом та за призовом [1, ст. 9].

Підготовка кадрів для Національної гвардії України включає в себе підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації осіб рядового, сержантського, старшинського і офіцерського складу та особового складу, який виконує завдання з охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів, а також проходження підготовки і зборів резервістами.

Підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації осіб офіцерського складу для Національної гвардії України проводиться згідно із законодавством України у вищих військових навчальних закладах Національної гвардії України, інших вищих навчальних закладах, а також за кордоном.

Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації особового складу Національної гвардії України, який виконує завдання з охорони ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання державної власності, важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів, проводиться на договірних засадах у навчальних закладах (центрах) державної системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців фізичного захисту, обліку та контролю ядерних матеріалів.

Підготовка рядового, сержантського і старшинського складу проводиться у відповідних навчальних військових частинах (центрах) Національної гвардії України, а також на договірних засадах у навчальних частинах Збройних Сил України чи правоохоронних органів спеціального призначення та навчальних закладах системи Міністерства внутрішніх справ України [1, ст. 10].

Порядок проходження підготовки і зборів резервістами Національної гвардії України встановлюється Положенням про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України і полягає у виконанні резервістами службових обов'язків відповідно до завдань, покладених на орган військового управління, з'єднання, військові частини, навчальні заклади та установи Національної гвардії України, в яких вони проходять службу у військовому резерві на відповідних посадах, згідно з вимогами законодавства та умовами контракту [2, п. 6].

Стандарти вищої освіти за кожною військовою спеціальністю, за якою здійснюється підготовка фахівців для Національної гвардії України, розробляє центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки з урахуванням пропозицій Міністерства внутрішніх справ України та погоджує Міністерство оборони України [1, ст. 10].

Для резервістів, прийнятих на службу у військовому резерві з числа військовозобов'язаних (у тому числі жінок), які не мають досвіду військової

служби, підготовка у навчальних центрах Національної гвардії України є обов'язковою.

Резервісти з числа осіб офіцерського складу, які не мають досвіду військової служби, проходять підготовку при вищих військових навчальних закладах Національної гвардії України.

Резервісти, прийняті на службу у військовому резерві з числа військово-зобов'язаних (у тому числі жінок), які мають досвід військової служби та прийняті на цю службу не за основною військово-обліковою спеціальністю, проходять перепідготовку у навчальних центрах Національної гвардії України, а резервісти з числа осіб офіцерського складу – при вищих навчальних закладах Національної гвардії України.

Резервісти, які прослужили у військовому резерві не менше одного року, можуть підвищувати свою кваліфікацію у зв'язку зі службовою необхідністю.

Подальша підготовка резервістів здійснюється на навчальних та перевірочних зборах у складі штатних підрозділів військових частин, в яких вони проходять службу у військовому резерві, за програмами підготовки, у порядку, встановленому Головним управлінням Національної гвардії України.

Норми закону України «Про службу безпеки України» визначають, що професійна освіта кадрів для Служби безпеки України здійснюється відповідно до Закону України «Про освіту» та інших актів законодавства та включає в себе підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації [3, ст. 22].

Ст. 17 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» визначає, що підготовка кадрів для Державної прикордонної служби України включає в себе підготовку перепідготовку та підвищення кваліфікації особового складу та проводиться у навчальних закладах Державної прикордонної служби України та в інших навчальних закладах [4, ст. 17].

З прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» на законодавчому рівні було закріплено особливості професійного навчання поліцейських.

Відповідно до ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», професійне навчання поліцейських складається з такого:

Первинна професійна підготовка. Поліцейські, які вперше прийняті на службу в поліції, з метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції, зобов'язані пройти первинну професійну підготовку за відповідними навчальними програмами (планами), затвердженими Міністерством внутрішніх справ України [5, ст. 73; 6, п. 2 Р 1].

Професійна підготовка проводиться на базі вищих навчальних закладів МВС із специфічними умовами навчання та установ (закладів) Національної поліції, що діють для забезпечення організації відповідної спеціальної підготовки поліцейських, уперше прийнятих на службу в поліції, а також підвищення кваліфікації і перепідготовки молодшого складу поліції, проведення окремих видів службової підготовки поліцейських [6, п. 3 Р 1].

Підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. Підготовка фахівців за державним замовленням у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку по-

ліцейських, проводиться на підставі контракту про здобуття освіти, який укладається між навчальним закладом, відповідним органом поліції та особою, яка навчається [5, ст. 74].

Післядипломна освіта. Післядипломна освіта поліцейських здійснюється на загальних засадах, визначених Законом України «Про вищу освіту», з урахуванням особливостей, визначених цим Законом, і складається зі:

- спеціалізації – складова спеціальності, що передбачає профільну спеціалізовану освітньо-професійну чи освітньо-наукову програму підготовки працівників поліції;
- перепідготовки – професійне навчання, спрямоване на оволодіння працівниками поліції іншою професією;
- підвищення кваліфікації – підвищення рівня готовності працівника поліції до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань;
- стажування – набуття працівником поліції досвіду виконання завдань і обов'язків певної професійної діяльності або галузі знань.

Післядипломна освіта поліцейських може здійснюватися безпосередньо в підрозділах поліції або в навчальних закладах у очній (денна, вечірня), або заочній (дистанційна) формах навчання, у тому числі на договірних умовах.

Службова підготовка – система заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності [5, п. 4 ч. 1 ст. 72]. До видів службової підготовки належать такі:

Функціональна підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським знань, умінь та навичок у сфері нормативно-правового забезпечення службової діяльності, необхідних для успішного виконання ним службових обов'язків [7, п. 6 Р. 1].

Загальнопрофільна підготовка – це комплекс заходів, спрямованих на набуття і вдосконалення поліцейським умінь та навичок практичного застосування теоретичних знань щодо формування готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику, а також надання домедичної допомоги в процесі виконання службових завдань [7, п. 6 Р. 1].

Тактична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій з подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику [7, п. 6 Р.1].

Заняття з тактичної підготовки організовуються та проводяться в навчальних групах за місцем служби, на навчальних зборах з обов'язковим урахуванням покладених на підрозділи поліції завдань та особливостей їх службової діяльності, географічних умов, рівня підготовленості поліцейських,

психологічних та морально-ділових якостей, а також досвіду, набутого під час проведення спеціальних операцій.

Навчання має бути практично спрямованим (*не менше 90 відсотків загального навчального часу з цього виду підготовки*) і розрахованим на набуття стійких навичок щодо дій поліцейських у звичайних умовах і в критичних ситуаціях [7, п. 3 Р. 6].

Заняття з тактичної підготовки проводяться на спеціально обладнаних тактичних містечках (полігонах), у тирах (стрільбищах) та спортивних залах (майданчиках). Під час проведення практичних занять поліцейські екіпіруються озброєнням (страйкбольними або пейнтбольними приладами), спеціальними засобами індивідуального захисту та активної оборони, технічними засобами зв'язку тощо.

Вогнева підготовка – це комплекс заходів, спрямований на вивчення поліцейським основ стрільби з вогнепальної зброї, правомірного її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного поводження з нею, швидкісної та влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, з різних положень, в обмежений час, в русі тощо.

Навчання повинно бути практично спрямованим (*не менше 80 відсотків загального навчального часу з цього виду підготовки*) [7, п. 3 Р. 8].

Фізична підготовка – це комплекс заходів, спрямований на формування та вдосконалення рухових умінь і навичок, розвиток фізичних якостей та здібностей поліцейського з урахуванням особливостей його професійної діяльності.

Складовими елементами фізичної підготовки є загальна фізична підготовка та тактика самозахисту та особистої безпеки.

Навчання повинно бути практично спрямованим (*не менше 90 відсотків загального навчального часу з цього виду підготовки*) [7, п. 4 Р. 9].

Усі види службової підготовки є взаємопов'язаними між собою.

Аналізуючи досвід службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку під час проведення антитерористичної операції, спеціальних операцій по затриманню озброєних злочинців, ліквідації масових заворушень тощо, слід акцентувати увагу на проблемних питаннях професійної підготовки особового складу до дій в особливих умовах, яка, на нашу думку, повинна складатися із трьох блоків:

1. Базовий рівень (первинна професійна підготовка, підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання).

2. Підготовка до виконання службово-бойових завдань (у системі службової підготовки).

3. Підготовка до певної спеціальної операції (в системі службової підготовки).

Зазначене надає підстави стверджувати, що нормативно-правове забезпечення підготовки особового складу підрозділів сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань із забезпечення внутрішньої безпеки України від протиправних посягань має загальні закономірності для усіх

суб'єктів службово-бойової діяльності та спрямована на набуття компетенцій, необхідних для виконання повноважень, покладених на них законодавством.

Висновки. Підготовку особового складу підрозділів сил охорони правопорядку до виконання службово-бойових завдань із забезпечення внутрішньої безпеки України від протиправних посягань, на наш погляд, слід розглядати як поетапний, цілеспрямований процес набуття компетенцій, який вимагає комплексного вивчення та ступеневого формування спеціальних знань та навичок, необхідних для виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань.

Нормативно-правове забезпечення підготовки особового складу сил охорони правопорядку на сьогодні представляє собою систему законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють професійне навчання особового складу сил охорони правопорядку на трирівневій основі:

1. Первинна професійна підготовка особового складу та підготовка у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання (базовий рівень) – передбачає набуття загальних компетенцій, необхідних для виконання службових обов'язків відповідного суб'єкта службово-бойової діяльності.

2. Підготовка до виконання службово-бойових завдань (у системі службової підготовки) – передбачає набуття компетенцій особовим складом щодо дій у кризових ситуаціях, які загрожують національній безпеці. Може відбуватися під час повсякденної службової підготовки особового складу спеціальних підрозділів, професійної підготовки спеціальних підрозділів, оперативно-тактичних, тактико-спеціальних та командно-штабних навчань.

3. Підготовка до певної спеціальної операції (в системі службової підготовки) – передбачає ціленаправлену підготовку певного особового складу до проведення спеціальної операції з урахуванням оперативної обстановки, особливостей суб'єкта та об'єкта, наявних ресурсів тощо.

Бібліографічні посилання

1. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII // ВВР України. – 2014. – № 17. – Ст. 594 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18/page>.

2. Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Національної гвардії України : Указ Президента України від 10 серпня 2012 року №470/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/470/2012>.

3. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229-XII // ВВР України. – 1992. – № 27. – Ст. 382 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-12/page>.

4. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV // ВВР України. – 2003. – № 27. – Ст. 208 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII // ВВР України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.

6. Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготов-

ки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції : наказ МВС України від 16 лютого 2016 року № 105 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0576-16/paran14#n14>.

7. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : наказ МВС України від 26 січня 2016 року № 50.

Prokudin O.S. Normative and legal support of training the of law enforcement forces to carry out combat missions (basic level). In the article through the prism of the formation of Ukraine as a democratic state, its integration into the Euro-Atlantic and European structures (compliance of law enforcement agencies with the European standards of law-enforcement activity), the number and quality of threats and dangers, as well as their diversity, the problem of normative-legal provision of the basic level of professional training units Forces of law enforcement to perform military and combat tasks to ensure Ukraine's internal security against unlawful attacks, which is ak In the light of the reformation of the security sector of the state, and its solution is connected with the necessity of developing a clear concept of providing state security forces with law enforcement.

The analysis of legislative and sub-normative legal acts regulating the operative-service and service-fighting activities of the forces of law and order protection gives grounds to assert that the normative-legal provision of training of personnel of units of the forces of law and order protection to perform service and combat tasks for ensuring internal security of Ukraine from unlawful Encroachment has general patterns for all subjects of military and combat activity, and is aimed at acquiring the competencies necessary for the implementation of The powers entrusted to them by law.

The training of the personnel of the units of the law enforcement forces should be considered as a phased, purposeful process of obtaining competencies, which requires a comprehensive study and the gradual formation of special knowledge and skills necessary for carrying out operational-service and military-combat missions.

The legal and regulatory framework for the training of the personnel of the law enforcement forces is a system of legislative and regulatory legal acts regulating professional training of the personnel of the forces of law and order protection on a three-level basis:

1. Primary vocational training of personnel and training in higher education institutions with specific training conditions (basic level) - which provides for the acquisition of general competencies necessary for the performance of official duties of the relevant subject of military service activities;

2. Preparation for performing military-combat tasks (in the system of professional training) - involves the acquisition of competencies by the personnel for actions in crisis situations that threaten national security. May take place during the daily training of personnel of special units, training of special units, operational-tactical, tactical-special and command-staff exercises;

3. Preparation for a particular special operation (in the system of training) - involves the targeted training of a certain personnel before carrying out a special operation, taking into account the operational environment, the features of the subject and object, available resources, etc.

Keywords: *forces of law enforcement, regulatory support, training of personnel, the basic level, military and combat activities.*

Надійшла до редакції 20.06.2017

Чуриков Д.С.
викладач

Денисенко Є.М.
курсант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 351.75/74

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ (НА ПРИКЛАДІ США)

Висвітлено досвід правового регулювання обігу зброї у Сполучених Штатах Америки та шляхи вирішення питання щодо поширення зброї серед цивільного населення. Виокремлено особливості використання того чи іншого зарубіжного досвіду регулювання обігу зброї в Україні.

***Ключові слова:** обіг зброї, правове регулювання обігу зброї, обіг зброї у США, правове регулювання обігу зброї у США, володіння вогнепальною зброєю.*

Постановка проблеми. Питання обігу вогнепальної зброї та боєприпасів в Україні було актуальним завжди, але останнім часом набуло особливої гостроти у зв'язку із веденням бойових дій на Сході держави. Найбільш розповсюдженим серед явищ суспільно небезпечного характеру, що загрожують життю та здоров'ю людини і обмежують їх права та інтереси, є правопорушення і злочини, вчинені з використанням вогнепальної зброї. Саме обіг зброї погіршує криміногенну ситуацію у державі, що суттєво впливає на рівень гарантування безпечного проживання громадян. Виникає низка питань, пов'язаних з легалізацією або, навпаки, заборонаю вільного обігу вогнепальної зброї серед громадян. Це, у свою чергу, акцентує увагу на адміністративно-правовому регулюванні зазначеного явища. Необхідним етапом поглибленого вивчення зазначеної проблеми є вивчення позитивного досвіду зарубіжних країн шляхом дослідження законодавства, аналізу його окремих положень та порівняння його з вітчизняними нормативно-правовими актами.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, що торкаються окремих аспектів розглядуваної проблематики, досліджувалися у працях таких вчених: Г.Ф. Гергега, К.О. Гориславський, В.А. Гуменюк, С.М. Іншаков, І.О. Кузнецов, О.С. Нікіфоров, О.С. Фролов, О.Д. Шелковнікова та ін., які акцентували увагу на загальних проблемах законодавчого регулювання обігу вогнепальної зброї.

Метою даної статті є дослідження правового регулювання обігу зброї в

Сполучених Штатах Америки та аналіз питання вільного обігу вогнепальної зброї серед цивільного населення, а також визначення можливих шляхів використання досвіду США щодо правового регулювання обігу зброї в Україні.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких задач: 1) проаналізувати зарубіжне законодавство та визначити позитивний чи негативний досвід у цій сфері; 2) проаналізувати вітчизняне законодавство; 3) запропонувати можливі шляхи використання досвіду США в Україні.

Виклад основного матеріалу. Переважна більшість ідей та положень законодавчих актів Української держави відповідає світовим і європейським стандартам. Україна, на шляху демократичних перетворень, намагається якомога більше орієнтуватися на досвід демократичних країн у вирішенні соціально-політичних питань державотворення, вдосконалення правової системи тощо. Наразі, чимало уваги привертає можливість українців вільно володіти вогнепальною зброєю, що, у свою чергу, викликає як позитивні, так і негативні відгуки в українському суспільстві.

Регулювання обігу вогнепальної зброї серед громадян є однією зі складових частин процесу державотворення та системи національної безпеки країни, тому доцільним є вивчення досвіду зарубіжних країн у цій сфері. Для визначення оптимального підходу вирішення проблемного кола питань стосовно доступу українських громадян до вогнепальної зброї за приклад беремо одну із найвідоміших країн, де у законодавчому порядку дозволено вільний обіг вогнепальної зброї серед цивільного населення, – Сполучені Штати Америки.

Правила продажу, володіння та застосування зброї в США регулюють близько 2,5 тис. законодавчих та нормативних актів федерального, штатного, муніципального рівнів [1].

Найбільш ґрунтовну правову регламентацію обігу вогнепальної зброї надано у 6 федеративних законах: національний закон «Про вогнепальну зброю» (National Firearms Act - NFA (1934)), суть якого полягає у забороні володіння окремими видами зброї; закон «Про контроль над злочинністю і забезпечення безпеки на вулицях» (1968), що посилює правоохоронні органи для боротьби зі злочинністю; закон «Про контроль над вогнепальною зброєю» (Gun Control Act - GCA (1968)), що зробив жорсткішим обмеження обігу зброї; закон «Про захист прав власників вогнепальної зброї» (1986), який є доповненням до положень Gun Control Act; закон «Про попередження злочинів, пов'язаних з ручною вогнепальною зброєю» (1994), де визначено систему перевірки покупців вогнепальної зброї на просторах усієї держави; закон «Про заборону наступальної зброї» (1994–2004) [2].

Серед зазначених законодавчих актів особливу увагу привертає основоположний юридичний акт, який гарантує політичні права та свободи громадян США – «Білль про права», а саме, десять поправок до Конституції США, запропоновані Д. Медисоном у 1791 р. У кожній із поправок закріплено основні демократичні права і свободи політичного характеру, гарантовано цивільну та особисту недоторканність особи, житла, паперів, тощо [3]. Найісто-

тнішою гарантією цивільної свободи є II Поправка до Конституції США, що набрала чинності у грудні 1791 року. У ній зазначено таке: «*A well regulated militia, being necessary to the security of a free state, the right of the people to keep and bear arms, shall not be infringed*» («Оскільки добре організоване ополчення необхідне для безпеки вільної держави, право народу зберігати та носити зброю не повинно обмежуватися») [4]. Конституція США, таким чином, гарантує право кожного громадянина на володіння вогнепальною зброєю.

Окрім поправок до Конституції, існує чимало нормативно-правових актів, федеративних законів, що регулюють порядок володіння та використання вогнепальної зброї. Найбільшу частину таких нормативних актів складають акти окремих штатів. Пропонуємо розглянути деякі з відповідних федеральних законодавчих актів США.

Першою спробою закріплення на федеральному рівні законопроекту, що регулював обіг вогнепальної зброї, став національний закон «Про вогнепальну зброю» (National Firearms Act - NFA), який було прийнято у 1934 році. Він охоплював лише два конкретно визначених види зброї: кулемети і короткоствольну вогнепальну зброю, включаючи обрізи. Зазначений закон не мав на меті заборону зброї, його було прийнято для введення податку на будь-яку передачу та оформлення останньої, а також спеціальний податок для громадян, що здійснювали імпорту і виготовлення вогнепальної зброї. Прийняття закону було насамперед реакцією на поширення злочинів у 1930-х роках, і полягало у контролі над обігом зброї серед населення США. Заборона зброї суперечила б другій поправці до Конституції США, саме тому було вирішено ввести податок у сумі 200\$ на зброю, визначену NFA [6].

Одним із перших найбільш ґрунтовних законопроектів став закон «Про контроль над злочинністю і забезпечення безпеки на вулицях» («Omnibus Crime Control and Safe Streets Act»), прийнятий у 1968 році. Він стосувався питань організованої злочинності, метою якого було посилення боротьби правоохоронних органів проти злочинності шляхом розширення їх повноважень. Зокрема, законом передбачалися певні міри щодо контролю за продажем зброї [7].

У 1968 році, після п'яти років дебатів про контроль за вогнепальною зброєю, Конгрес прийняв Закон «Про контроль над вогнепальною зброєю» (Gun Control Act), метою якого було «*provide support to Federal, State, and local law enforcement officials in their fight against crime and violence*» (забезпечити підтримку федеральних, державних та місцевих правоохоронних органів у їх боротьбі проти злочинності та насилля) [8]. Відповідно до цього було встановлено обмеження на федеральному рівні: встановлено ліцензування для усіх імпортерів, виробників і дилерів вогнепальної зброї і боєприпасів, що беруть участь у міждержавній або зовнішній торгівлі зброєю, і набір ліцензійних платежів для "руйнівних пристроїв" на \$1000 в рік; заборонено використання неправдивої інформації для придбання вогнепальної зброї; встановлено вік для придбання зброї та боєприпасів – 21 рік; забо-

ронено володіння вогнепальною зброєю, серійний номер якої змінений, знищений або видалений; заборонено торгувати зброєю поштою тощо [9].

Законом «Про захист прав власників вогнепальної зброї» (1986) було частково скасовано окремі положення закону «Про контроль над вогнепальною зброєю» (Gun Control Act). Серед змін у законодавчому акті, що мали на меті послаблення обмежень, мали місце легалізація поставок боєприпасів поштовими службами США (часткова відміна закону, що контролював вогнепальну зброю), відновлення діяльності по міждержавному продажу довгоствольної зброї. Але закон має і обмеження щодо продажу кулеметів, виготовлених після затвердження зазначеного нормативного акта, а також було доповнено список осіб, яким заборонено володіти вогнепальною зброєю [10].

Підписаний у жовтні 1993 році законодавчий акт «Про попередження злочинів, пов'язаних з ручною вогнепальною зброєю» (Brady Handgun Violence Prevention Act), відомий як «Білль Брейді», став наслідком замаху на життя американського президента Рональда Рейгана та інвалідності внаслідок цього прес-секретаря Білого будинку Джеймса Брейді [11]. Прибічники нового закону вважали, що зброю надто легко придбати, хоча законом «Про контроль над вогнепальною зброєю» визначено коло осіб, яким заборонялося придбання зброї, він не був дієвим. Законодавчим актом вперше було встановлено федеральну перевірку для осіб, які купують вогнепальну зброю – введено п'ятиденний термін перевірки особи покупця зброї, а також створено систему оперативної перевірки покупців зброї по централізованій базі даних (National Instant Criminal Background Check System). Розділом 922 (g) закону визначено категорії населення, яким не надавалося право на транспортування чи відправку будь-якої вогнепальної зброї в міждержавній або зовнішній торгівлі, або отримання такої зброї чи володіння нею.

У вересні 1994 році у США було прийнято федеральний закон «Про заборону наступальної зброї» (Federal Assault Weapons Ban (AWB)), що був написаний тодішнім сенатором Джо Байденом і прийнятий Конгресом за президентства Б. Клінтона. Він був доповненням до закону «Про боротьбу зі злочинністю і підтриманням правопорядку» (Violent Crime Control and Law Enforcement Act) 1994 року. До нього входила заборона на виготовлення для цивільного використання окремих видів напівавтоматичної вогнепальної зброї, що являє собою наступальну зброю, і також боєприпасів до неї, а також її передачу або володіння. Зазначений закон був частковою відповіддю на такі події, як масові терористичні розстріли, злочини, пов'язані з діяльністю злочинних груп, сексуальні злочини тощо. Дія акта була розрахована на 10 років, після чого за його відновлення знову можна буде проголосувати, але республіканці відмовилися його обговорювати, тому він припинив свою дію 13 вересня 2004 року. Але Верховний суд США залишив у силі діючу у двох штатах – Коннектикуті та Нью-Йорку – заборону на деякі види штурмової напівавтоматичної зброї. Вона була введена після того, як у 2012 році вбивця, озброєний автоматичною гвинтівкою AR-15, розстріляв 20 дітей та 6 вчителів у початковій школі міста Ньютаун, штат Коннектикут. Заборону на

штурмову зброю було введено у семи штатах США, а також Вашингтоні, округ Колумбія.

Важливо зазначити, що із 51 штату США у 32 дозволено носіння вогнепальної зброї для самооборони. Дослідники Чиказького університету стверджують, що наявність у жителів різних штатів такого дозволу, закріпленого на законодавчому рівні, призводить до скорочення вбивств на 8 %, пограбувань – на 7 %, згвалтувань – на 5 % [12].

Для порівняння, у країнах, де є заборона на вільний обіг вогнепальної зброї, маємо такі дані: на 100 тис. населення у США – лише 4,8 убивств щорічно. Наприклад, після введення у Великобританії у 1997 році заборони на володіння зброєю, кількість випадків насильницьких злочинів виросла на 77 % [13].

Статистичні дані показують, що власники вогнепальної зброї набагато рідше стають жертвами насилля. При цьому до застосування цієї зброї доходить дуже рідко.

Численні дослідження вказують на те, що при наявності вогнепальної зброї у приватній власності набагато більше життів рятується, ніж втрачається. Ґрунтовне вивчення питання законодавчих норм, що дозволяють громадянам носити приховану зброю, Дж. Лоттом виявило, що це допомагає зменшити рівень злочинності із застосуванням зброї [14].

Актуальною проблемою у США залишаються напади із застосуванням вогнепальної зброї у місцях масового скупчення людей (школи, коледжі, супермаркети тощо). «Проведені дослідження експерта-кримінолога Адама Ленкфорда (університет Алабами) і Американської соціологічної асоціації «Mass Shooters, Firearms, and Social Strains: A Global Analysis of an Exceptionally American Problem» свідчать, що за останні 50 років у США сталося більше масових вбивств (без терористичних актів), ніж у будь-якій іншій країні» [1, с. 89]. Виходячи із зазначеного дослідження, можна говорити, що наявність вільного обігу зброї без жорсткого правового контролю підвищує рівень можливості вчинення терористичних нападів. Але суттєвим є той факт, що чимало статистичних даних доводять, що наявність вогнепальної зброї зменшує ризик нападу на особу. Кількість випадків застосування зброї для самооборони у декілька разів перевищує кількість випадків застосування її для завдання шкоди.

Щодо українського соціуму, то тут існує чимало думок про легалізацію вільного обігу зброї. Частими є дискусії про необхідність запровадження права на купівлю та володіння вогнепальною зброєю, хоча продаж зброї в Україні встановлено на законодавчому рівні, у Конституції України та кримінальному законодавстві закріплено положення, які стосуються захисту життя особи за допомогою легальної зброї.

У ч. 3 ст. 27 Конституції України зазначено: *«кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань»* [15]. Детальніше зазначена норма відображена у ст. 36 Криміналь-

ного кодексу України, згідно з якою людина має право на захист свого життя, здоров'я і життя із застосуванням зброї.

У червні 1992 року було прийнято Постанову Верховної Ради України «Про право власності на окремі види майна», що визначає спеціальний порядок придбання, володіння, носіння та застосування зброї. У законі зазначено орган держави, що уповноважений на контроль за обігом зброї. Положенням Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 «Про дозвільну систему» визначено структурні підрозділи Міністерства внутрішніх справ України як такі, що є контролюючими за обігом зброї в Україні.

Правове закріплення обігу зброї в Україні визначено наказом МВС України № 622 від 21.08.1998 року «Про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів». Ця інструкція є найгрунтовнішим нормативним актом, що регламентує обіг зброї серед населення. Окрім зазначених правових норм, існують й інші, що регулюють зазначене питання. Вони визначають порядок придбання та застосування зброї, але залишається проблема їх відповідності загальносвітовим стандартам, а також змінам системи суспільних відносин. Важливим моментом залишається менталітет українців та рівень правосвідомості. Адже громадяни США більш схильні до дотримання вимог правових норм та психологічно готові до застосування зброї у зв'язку із тим, що культура поведінки зі зброєю виховувалася у населенням протягом 200 років.

Для України питання вільного обігу вогнепальної зброї стоїть достатньо гостро, що є причиною постійних дискусій щодо її дозволу чи заборони на законодавчому рівні. Це є наслідком значного збільшення нелегальної вогнепальної зброї, що, у свою чергу, спричиняє погіршення криміногенної ситуації у державі. Актуальним питанням є визначення кількості зброї на руках у населення. Все це вказує на потребу створення спеціальних органів, що займатимуться суто питанням регуляції ринку легальної зброї та її поширення серед цивільного населення і, відповідно, розслідуванням правопорушень у вказаній сфері.

Наявність легальної зброї у власності громадян зумовлює порушення питання щодо її безпечного застосування і, як складової, визначення меж необхідної самооборони. Необхідно створити законодавчу базу, яка систематизувала б ключові моменти стосовно умов «необхідної оборони». Адже життя та здоров'я громадянина є найвищою соціальною цінністю в Україні.

Проаналізувавши законодавство США, ми побачили, що нормативні акти, регулюючі окремі аспекти обігу зброї, змінюються та вдосконалюються відповідно до часу та складних соціально-політичних процесів. Чимало законів приймаються після певних резонансних подій, прикладом якого може бути Brady Handgun Violence Prevention Act), відомий як «білл Брейді».

Таким чином, в Україні та США склалися різні підходи до правового регулювання обігу вогнепальної зброї. У США протягом тривалого часу формувалася не лише законодавча база, а й правова культура, що має винятковий вплив на використання вогнепальної зброї. Тому доцільним є таке: 1) прийняти Закон України, що регулював би сферу обігу зброї; 2) визначити категорії зброї (цивільна, бойова і т.д.) та встановити відповідні обмеження щодо обігу зброї та боєприпасів; 3) дозволити володіння короткоствольною вогнепальною зброєю для певних верств населення (наприклад, правоохоронних органів, адвокатів, журналістів і т.д.); 4) створити окрему структуру державних органів влади, що здійснювали би контроль та нагляд за обігом зброї та розслідування правопорушень у зазначеній сфері.

Бібліографічні посилання

1. Цивільна зброя в Україні: міфи та реальність. Українська дійсність і міжнародний досвід легалізації та контролю / Г.Ф. Гергега, О.О. Зарубінський, Б.М. Петренко, Р.В. Старовойтенко. – К., 2015. – 152 с.
2. Оружие в законе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expert.ru/2012/01/20/oruzhie-v-zakon/>
3. Історія держави і права зарубіжних країн : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л. М. Маймескулов [та ін.] ; за ред. Л. М. Маймескулова. – Х., 2011. – 520 с.
4. Bill of Rights of the United States Of America (1791) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://billofrightsinstitute.org/founding-documents/bill-of-rights/>
5. Преимущество владения оружием в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://state-usa.ru/weapon/175-preimushchestva-vladeniya-oruzhiem-v-ssha>
6. National firearms act of 1934 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/National+Firearms+Act+of+1934>
7. Omnibus Crime Control and Safe Streets Act of 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://itlaw.wikia.com/wiki/Omnibus_Crime_Control_and_Safe_Streets_Act_of_1968
8. Firearms and Federal Law: The Gun Control Act of 1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scholarship.law.berkeley.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2114&context=facpubs>
9. Gun Control in America: A Historic Guide to Major Federal Gun Control Acts [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ammo.com/articles/gun-control-guide-major-federal-acts>
10. Firearm Owners Protection Act [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Firearm_Owners_Protection_Act
11. Brady Handgun Violence Prevention Act (1993) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.encyclopedia.com/history/united-states-and-canada/us-history/brady-handgun-violence-prevention-act-1993>
12. США, вооружены до безопасности? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://safegun.ru/info/info-21.html>
13. Преимущества владения оружием в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://state-usa.ru/weapon/175-preimushchestva-vladeniya-oruzhiem-v-ssha>
14. Вторая поправка к Конституции США и попытки ограничить право на оружие в США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://state-usa.ru/usa-constitution/269-vtoraya-popravka-k-konstitutsii-ssha-i-popytki-ogranichit-pravo-na-oruzhie-v-ssha>
15. Конституція України від 28.06.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

Churikov D.S., Denysenko Ye.M. International experience of legal regulation of firearms circulation (in the U.S.). This article deals with the issue of legal regulation of the firearms traffic in the United States of America. So, the issue of legal regulation of the circulation of firearms and ammunition in Ukraine was always relevant, but has recently become particularly acute in connection with the conduct of hostilities in the East. The most widespread phenomena of socially dangerous nature that endanger human life and health and limit their rights and interests are offenses and crimes committed using firearms. It is the turn of arms that has a significant impact on the crime situation in the country, which significantly affects the level of guaranteeing the safe living of citizens of the country. There are a number of issues related to legalization or vice versa, the prohibition of the free circulation of firearms among citizens. This, in turn, emphasizes our attention to the legal regulation of this phenomenon. The necessary stage of in-depth study of this problem is the study of the positive experience of foreign countries through the study of legislation, the analysis of its individual provisions and comparison with domestic normative and legal acts.

The purpose of this article is to study the legal regulation of arms traffic in the United States of America and to analyze the issue of the free movement of firearms among the civilian population, as well as to propose possible ways to use the US experience in legal regulation of arms circulation in Ukraine.

The purpose of this goal has necessitated the following tasks: 1) to analyze the foreign legislation and determine the positive or negative experience in this sphere; 2) analyze the domestic legislation; 3) Propose possible ways to use the US experience in Ukraine.

The overwhelming majority of ideas and provisions of the legislative acts of the Ukrainian state comply with world and European standards. Ukraine, trying to meet the standards set by the West, tries to orient as much as possible on the experience of these countries in solving socio-political issues of state building, improvement of the legal system, etc. However, there are some disadvantages, which are caused, first of all, by the state's unreadiness for fundamental changes in the legislation, and, equally important, the lack of understanding by the Ukrainian society of some innovations. At the moment, much attention is being drawn to the ability of Ukrainians to freely possess firearms, which, in their turn, causes both positive and negative responses in society.

The regulation of the circulation of firearms among the citizens is one of the components of the process of state building and public safety system, therefore it is expedient to study the experience of foreign countries in this sphere. For the purpose of determining the optimal approach to solving a problematic range of issues regarding the access of Ukrainian citizens to firearms, for example, we take one of the most famous countries where the free movement of firearms among the civilian population, the United States of America, is permitted in the legal order.

Keywords: *circulation of weapons, legal regulation of firearms circulation, firearms circulation in the USA, legal regulation of firearms circulation in the USA, possession of firearms.*

Надійшла до редакції 26.06.2017

Шевченко С.І.

ад'юнкТ

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

УДК 351.74

МІСЦЕ КОМПЛЕКСНОГО ЯВИЩА «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ» В ПОЛІЦЕЙСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Досліджуються наукові підходи до природи комплексного явища «забезпечення публічного порядку». Здійснено аналіз юридичних концепції публічного порядку в законодавстві зарубіжних країн. Визначено особливості діяльності Національної поліції в Україні щодо забезпечення публічного порядку.

Ключові слова: забезпечення; поліція; поліцейська діяльність; публічний порядок, публічна безпека, захист прав і свобод громадян.

Постановка проблеми. Рівень забезпечення прав і свобод людини, їх обсяг та характер свідчать про рівень демократизації громадянського суспільства. Акцентуємо увагу, що сучасна законодавча база України, так само, як і інших пострадянських країн, і досі являє собою сплетіння з юридичних казусів, породжених державною політикою радянського періоду. Наприклад, нормативні акти регулюють відносини, які в правовій системі належать до однієї галузі права, а відповідальність за їх порушення регламентована нормативним актом з іншої галузі права. Водночас сфери, в яких відбувається це взаємопроникнення, настільки різні за своєю правовою природою, що така взаємодія суперечить самій суті сучасного розвитку суспільства[1]. Дещо подібне можемо спостерігати щодо чинного законодавства у сфері поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку.

Стан наукової розробки. Системно підходили до вирішення проблеми удосконалення правового забезпечення поліцейської діяльності, охорони публічного порядку, забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні такі вітчизняні вчені: О.Ф. Андрійко, І.В. Арістова, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, В.В. Білоус, В.О. Заросило, Р.А. Калюжний, О.Ф. Кобзар, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, М.В. Лошицький, Н.П. Матюхіна, Н.Р. Нижник, В.Ф. Опришко, О.М. Остапенко, В.К. Шкарупа, О.С. Юнінта ін. Однак у зв'язку з низкою об'єктивних і суб'єктивних причин в українських реаліях відсутні чіткі наукові висновки щодо поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку.

Метою статті є визначення та розкриття змісту основних засад діяльності Національної поліції України щодо забезпечення публічного порядку, надання теоретичних рекомендацій щодо його розуміння з метою ефективної

реалізації поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання вдосконалення правових засад поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку, доцільно звернути увагу на юридичні концепції публічного порядку в законодавстві зарубіжних країн.

У Франції термін “публічний порядок” є однією з основних, сформованих протягом значного історичного проміжку часу, правових концепцій. Цей термін з’явився у Конституції Франції 1789 р., у кількох наступних конституціях та Цивільному кодексі Наполеона. І хоча законодавство Франції на сьогодні не містить точного визначення терміна “публічний порядок”, на думку П. Мазеауд – члена Конституційної ради Франції – суду, відповідального за тлумачення Конституції, основа публічного порядку може бути знайдена у принципі безпеки, гарантованої Декларацією 1789 р.: свобода не можлива у разі, якщо особи побоюються за свою особисту безпеку [2]. Отже, у Франції публічний порядок – це спокій або добрий порядок, тобто стан справ у суспільстві, який слугує запобіганню та усуненню деяких обставин, що виходять за межі звичайних нормативних незручностей життя в суспільстві (наприклад, непомірний гамір, перешкоди при пересуванні, загрози нападу з боку осіб, які перебувають у нетверезому стані, загрози спричинення тілесних ушкоджень тощо). З іншого боку, французький юридичний словник дає визначення терміна “публічний порядок” у широкому розумінні як концепції суспільного життя в політичній та адміністративних сферах. Цивільне право розглядає публічний порядок як правила, які з позицій моралі та безпеки необхідні для існування суспільних відносин [3].

У Німеччині юридична категорія “публічний порядок” посідає важливе місце у праві та у більшості випадків застосовується у поєднанні з терміном “публічна безпека”, або ж “безпека” [4]. Публічною безпекою (безпекою) визначається непорушність верховенства права, суб’єктивних прав та правових позицій індивіда, а також існування установ та органів держави, а також інших носіїв суверенної влади, натомість публічний порядок являє собою сукупність неписаних правил поведінки особи в суспільній сфері, які у світлі загальних уявлень у певний проміжок часу вважаються необхідними для забезпечення упорядкованості життя людей у суспільстві [5]. Ураховуючи наведені визначення, можна зробити висновок, що ці терміни виключають один одного: якщо основа “публічної безпеки” встановлюється виключно законом, то форми публічного порядку в законодавстві не містяться. На практиці ж рамки публічного порядку в Німеччині як неписаних правил поведінки постійно звужуються на користь публічної безпеки тому, що майже всі норми, які повинні дотримуватись у суспільстві, врегульовані законом [6].

У Швейцарії юридична категорія “публічний порядок” передбачена в законодавстві як федерального рівня, так і рівня кантонів. Конституція Швейцарської Конфедерації має посилення на публічний порядок та внутрішню й зовнішню безпеку, поряд з цим передбачено існування і поняття “конституційний порядок” [7].

Отже, поняття публічного порядку виділяють учені та законодавці в усіх країнах, що досліджувались, проте він має певні відмінності в назві та змісті, що вкладається в ці поняття. Найчастіше термін “публічний порядок” застосовується поряд із поняттям “безпека” (“публічний порядок та безпека”) як комплексний юридичний термін, точне визначення якого у чинному законодавстві не міститься. Разом з тим, цей термін застосовується як узагальнюючий у зв’язку із правовим захистом, передбаченим адміністративним правом. У цьому контексті поняття “публічний порядок” охоплює цілі правопорядку, а також сукупність неписаних правил, які вважаються необхідними для формування істотних умов життя в суспільстві.

Поряд з досвідом вище перелічених країн “сталого демократії”, слід звернути увагу і на європейські держави «молодої демократії», де у чинному законодавстві правова категорія «публічний порядок», застосовується, зокрема, і у поєднанні з поняттям «мир» («публічний порядок та мир»).

Зокрема, у Республіці Словенія відповідно до Закону про захист публічного порядку та миру (2006 р.) публічним порядком та миром визнається стан, при якому забезпечено безперешкодне здійснення прав та виконання обов’язків, передбачених Конституцією та законодавчими актами [8].

У свою чергу за змістом Закону Республіки Черногорія про публічний порядок та мир (2011 р.) під публічним порядком та миром розуміється стан взаємовідносин громадян у публічних місцях та діючих установах, організаціях та державних органах, при якому створено рівні умови для реалізації конституційно-гарантованих прав та свобод [9].

За результатом аналізу законодавства зарубіжних країн, можна зробити висновок, що “публічний порядок” – широко використовуваний юридичний термін, його застосування пов’язане як із державною політикою, основи якої закладено в конституційних актах, так і зі стандартами моралі та суспільної поведінки у суспільстві, що знайшли своє відображення у внутрішніх правових нормах. Поряд із цим, сучасне нормативно-правове регулювання питання публічного порядку в Україні свідчить про складність та заплутаність відповідного законодавства, основи якого були закладені ще в радянські часи, що створило умови, за котрих правові норми перестали впливати на побутову свідомість громадян, оскільки втратили регулятивний характер. Усеосяжний адміністративний контроль, що не стимулював ініціативу та розвиток економічних та культурних відносин у радянському суспільстві, сьогодні зведений до рівня, коли управлінська місія права переродилась в адміністративну діяльність держави, в якій виховна функція права стає ширмою для каральних заходів. І це в той час, коли, базуючись на Конституції України та міжнародних правових актах, задекларовано сервісну, тобто таку, що надає послуги у сфері забезпечення публічного порядку, роль поліції [10].

Конституція проголосила Україну правовою державою і зазначила, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави [11]. А для того, щоб громадяни країни могли повною мірою використовувати надані їм

права та свободи, держава повинна забезпечити належний стан публічного порядку, створити міцну законодавчу базу щодо охорони публічного порядку та відповідати за його забезпечення. Необхідно розуміти, що за викладеними положеннями Основного Закону криється реальний зміст життя українського суспільства, сучасні особливості якого, у тому числі і щодо стану забезпечення публічного порядку, свідчать про необхідність не лише формування у громадян принципово нових ціннісних орієнтацій та установок, а й перебудови державних інституцій, зокрема Національної поліції, спрямованої на оновлення характеру цілеспрямованості та організації їх діяльності.

Забезпечення публічного порядку пов'язане з наявністю системи правових норм, що створюють базу для його підтримки. Ці норми у сфері державної діяльності регулюють усю сукупність зовнішніх і внутрішньорганізаційних взаємозв'язків. У зовнішній сфері вони встановлюють правові вимоги до поведінки людей та їх відповідальність за невиконання встановлених правил. У внутрішньоорганізаційних відносинах правовими нормами встановлюються завдання і визначається компетенція відповідних органів і організацій, їх структурних підрозділів, посадових осіб, форми і методи їх діяльності. У цьому контексті погоджуємось, що за умов розвитку демократичної правової держави, при належному правовому регулюванні, органи внутрішніх справ мають набути статусу авторитетної, суто правоохоронної структури з чіткою, злагодженою, прогресивною організацією роботи, оскільки їх ефективне функціонування є основою стабільної життєдіяльності суспільства і держави [12].

Відповідно до Закону України “Про Національну поліцію” основними завданнями поліції є надання послуг у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. Невід'ємною частиною системи органів Національної поліції України є патрульна поліція. Безсумнівно, забезпечення публічної безпеки та порядку є частиною адміністративної діяльності органів Національної поліції, що має специфічні ознаки, і є одним з найбільш об'ємних напрямів роботи поліції в цілому.

І.П. Голосніченко зазначає, що виходячи з особливостей у галузі внутрішніх справ, визначених відносин виконавчо-владної діяльності та теорії адміністративного права, можна визначити, що адміністративна діяльність органів внутрішніх справ – це урегульована нормами адміністративного права їх виконавчо-владна діяльність, яка спрямована на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів, публічної безпеки та боротьбу з правопорушеннями” [13, с. 7].

З позиції А.Т. Комзюка, “в процесі здійснення цієї діяльності працівники поліції вступають в численні адміністративно-правові відносини з громадянами, їх об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами. Адміністративна діяльність поліції має чітко виражений державно-владний, авторитарний характер, здійснюється в офіційному порядку від імені держави, яка делегує їй право на застосування специфічних заходів адміністративного впливу, що, як правило, не використовуються іншими органами виконавчої влади” .

У юридичній літературі адміністративну діяльність розглядають також у єдності двох складових: діяльності щодо виконання законів, нормативних актів управління, виданих з питань регулювання публічного порядку, здійснення права давати обов'язкові до виконання вказівки, застосовувати в необхідних випадках заходи адміністративного впливу, а також видавати в межах наданих повноважень акти управління (зовнішньої) й організаційної діяльності самого апарату Національної поліції (внутрішньої) [14, с. 9].

Ураховуючи вказівку законодавця на забезпечення публічної безпеки та порядку як завдання поліції, зазначимо, що у загальному вигляді під терміном “забезпечення” розуміється процес дії загальних і спеціальних (правових, психологічних і управлінських) гарантій, які виступають як умови і засоби досягнення поставленої мети.

Завдання забезпечення публічного порядку, як зазначає Ф.Є. Колонтаєвський, у тій чи іншій формі виконують державні органи, громадські об'єднання, трудові колективи, культурно-виховні та інші соціальні структури суспільства. За цільовою спрямованістю поняття забезпечення публічного порядку збігається з поняттям його охорони, і в цьому значенні воно охоплює охорону публічного порядку, що здійснюється органами Національної поліції.

Р.М. Опацький у сфері забезпечення публічного порядку під час проведення виборів розмежовує поняття “охорона” та “забезпечення” публічного порядку, що здійснюється органами внутрішніх справ, зазначаючи, що охороною публічного порядку є врегульована переважно нормами адміністративного права, здійснювана поліцією система виховних, організаційних і правових заходів, спрямованих на забезпечення дотримання правил, що регулюють певні відносини людей, натомість забезпечення публічного порядку – це діяльність поліції, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та окремих громадян, спрямована на створення умов для реалізації громадянами виборчого права; попередження та припинення порушень виборчого законодавства та інших правопорушень, притягнення винних у порушенні встановлених правил до юридичної відповідальності, а також відновлення порушених прав і свобод [15].

Частково погоджуючись з викладеними вище твердженнями, вважаємо за необхідне зазначити, що якщо акцент у забезпеченні публічного порядку поліцією має ставитись на мету підтримання та зміцнення публічного порядку – збереження існуючих відповідних суспільних відносин, що відповідають встановленим нормам (нормам права, моралі тощо), то акцент в охороні публічного порядку – на притягнення винних до відповідальності. Цей факт приводить до висновку, що забезпечення та охорона публічного порядку можуть відрізнятись формами діяльності та співвідношенням методів її здійснення.

Розвиваючи цю думку, слід зазначити, що зміст забезпечення публічного порядку як комплексної поліцейської діяльності на відведеній території, що здійснюється, як правило, адміністративно-правовим способом, полягає в такому:

- 1) забезпечення умов для спокійної праці та відпочинку громадян;
- 2) проведення превентивних заходів, спрямованих на запобігання порушенням публічного порядку;
- 3) створення умов та застосування заходів, за яких протиправна діяльність чи бездіяльність окремих осіб не спричиняла би громадянам перепон у здійсненні своїх суб'єктивних прав, у виконанні ними установлених обов'язків, задоволенні їх інтересів та потреб;
- 4) активна взаємодія з іншими суб'єктами забезпечення публічного порядку;
- 5) своєчасне реагування на надзвичайні ситуації.

Висновок. Таким чином в поліцейській діяльності виявляється соціальне призначення Національної поліції спрямоване на досягнення справедливого балансу між забезпеченням публічного порядку та забезпеченням прав і свобод людини та громадянина, встановлених Конституцією України.

Отже поліцейська діяльність щодо забезпечення публічного порядку, є специфічною ланкою в загальнодержавній системі забезпечення публічного порядку. У цьому аспекті на відведеній території її діяльність спрямована, головним чином, на організацію та здійснення заходів, що мають на меті зміцнення публічного порядку в публічних місцях та попередження його порушень. Необхідність зміни акцентів у відносинах між населенням та органами Національної поліції зумовлює потребу посилення через здійснення цієї діяльності превентивно-виховної ролі поліції, а не каральної. У такому разі критеріями оцінки такої діяльності буде стан правопорядку на відведеній території та рівень довіри населення, яке на ній проживає та працює.

Бібліографічні посилання

1. Петков С.В. Громадський порядок: місце й роль місцевої міліції в протидії проступкам проти громадського порядку / С.В. Петков // Право та державне управління : збірник наукових праць / Класичний приватний ун-т; Запорізька торгово-промислова палата. – Запоріжжя, 2010. – № 1. – С. 44-55
2. Mazeaud P. Libertésetordrepublic [Електронний ресурс] / P. Mazeaud. – Режим доступу: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil_constitutionnel/root/bank_mm/pdf/Conseil/libpub.pdf.
3. LexiquedetermesjuridiquesDalloz. – Paris, 1985.
4. BasicLawfortheFederalRepublicofGermanyGermanBundestag [Електронний ресурс]. – Berlin, 2010. – Режим доступу: <http://www.gesetze-im-internet.de/.../index.html>.
5. LawonthepublicsecurityandorderoftheLand Saxe-Anhalt intheformofthepublicannouncementof 23 September 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/investment/.../42701587.pdf>.
6. Security-related termsininternationalinvestmentlawandinnationalsecuritystrategiesInvestmentDivision, DirectorateforFinancialandEnterpriseAffairsOrganisationforEconomic CooperationandDevelopment 2 rue André-Pascal, Paris 75116, France [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/daf/investment/>.
7. FederalConstitutionoftheSwissConfederationofApril 18, 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.admin.ch/org/polit/00083/index.html>.

8. Закон о varstvujavnegaredainmiru (ZJRM-1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r01/predpis_ZAKO3891.html.
9. Закон о javnomredu i miru [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.skupstina.me/cms/site_data/DOC24/704/704-ZAKON.pdf.
10. Петков С.В. Розширення сфери приватного права [Електронний ресурс] / С.В. Петков. – Режим доступу: <http://panoptikon.org/articles/32107-rozshirennja-sferi-privatnogo-prava.html>.
11. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
12. Конопльов В. Забезпечення безпеки громадян у діяльності ОВС / В. Конопльов // Вісник Академії управління МВС. – 2009. – № 2 – С. 83–91. – С. 84.
13. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина : підручник / [за заг. ред. І.П. Голосніченка, Я.Ю. Кондратьєва]. – К. : Укр. Акад. внутр. Справ, 1995. – 177 с.
14. Адміністративна діяльність. Частина особлива : підручник / [за заг. ред. проф. О.М. Бандурки]. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ : Еспада, 2000. – 368 с.
15. Опацький Р.М. Адміністративно-правові засади діяльності міліції щодо забезпечення громадського порядку під час виборів народних депутатів та Президента України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 [Електронний ресурс] / Опацький Роман Миколайович ; Дніпр. у-т внутр.справ. – Режим доступу: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/351866.html>.

Shevchenko S.I. Place of complex phenomenon “public order maintenance” in policing.

In the article scientific approaches to the complex nature of the phenomenon of "ensuring public order." The analysis of the legal concept of public order legislation in other countries. The features of the National Police in Ukraine to ensure public order. Determined that the police activity is the social purpose of the National Police pursue a fair balance between ensuring public order and ensuring the rights and freedoms of man and citizen established by the Constitution of Ukraine. So police activities to ensure public order, a specific link in the national system to ensure public order. In this respect, in designated area of activity is directed mainly to the organization and implementation of measures aimed at strengthening public order in public places and prevent failures. The need for change of emphasis between the public authorities and the National Police determines the need for strengthening these activities through preventive and educational role of the police, not punitive. In this case, the evaluation criteria such activities will be the state of law in designated areas and levels of public confidence that her living and working.

Keywords: *security; police; policing; public order, public safety, protection of rights and freedoms.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Єфімов М.М.

кандидат юридичних наук
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-199-206

ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Досліджено деякі аспекти розслідування злочинів проти моральності. Розглянуто підготовчий етап слідчого експерименту під час розслідування зазначених кримінальних правопорушень, а також сформульовано пропозиції щодо застосування найбільш доцільних його заходів.

***Ключові слова:** злочини проти моральності, розслідування, слідча (розшукова) дія, слідчий експеримент, організація, слідча ситуація.*

Постановка проблеми. Підготовчий етап слідчого експерименту є найбільш складним серед усіх слідчих (розшукових) дій, що визначені КПК України. Тому зрозуміло, що у криміналістичній літературі це питання розглядалося у багатьох працях. Певна річ, важливість досліджень учених у даному аспекті є безперечною. В той же час під час розслідування злочинів проти моральності ця процесуальна дія має певну специфіку, яка потребує додаткового висвітлення.

За даними Генеральної прокуратури України, кожного року до Єдиного реєстру досудових розслідувань вноситься близько 1800 діянь за ознаками злочинів проти моральності, але лише в 60 % випадків за ними складається обвинувальний акт. Відповідно до даних соціологічних опитувань, поступово зростає кількість порнографічної інформації в мережах Internet, діє велика кількість будинків розпусти, не припиняються випадки надання інтимних послуг за грошові винагороди. Вчинення цього пов'язано з реалізацією зловмисником ряду різних дій. Для перевірки можливості їх виконання та показань

правопорушника і проводиться досліджувана слідча (розшукова) дія.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням організаційно-тактичних заходів підготовки та проведення слідчого експерименту займалися такі науковці: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. Ф. Єрмолович, В. О. Коновалова, В. О. Образцов, І. Ф. Пантелєєв, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, Л. О. Сергєєв, В. Г. Танасевич, К. О. Чаплинський, О. Г. Філіпов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков. У свою чергу, окремі питання його підготовки при розслідуванні деяких злочинів проти моральності висвітлено у роботах М. С. Дмитрієва, О. О. Дудорова, Д. Є. Кирюхи, С. Г. Кулика, В. О. Малярвої, В. Ю. Мосяженко, К. Ю. Назаренко та інших. Але комплексного аналізу підготовчого етапу слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності вченими не проводилося. У свою чергу, наше дослідження є комплексним підходом до визначення науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій щодо організаційно-підготовчих заходів до вказаної слідчої (розшукової) дії у розрізі розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

Метою даної статті є дослідження заходів підготовчого етапу слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. 1 ст. 240 КПК України з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [9]. Для її проведення необхідно дотримуватись, як зазначає ряд науковців, відповідних обов'язкових умов: отримані показання вимагають перевірки або уточнення; за допомогою інших слідчих дій це зробити неможливо; особа погоджується взяти участь у перевірці; ця особа запам'ятала обстановку та зможе впізнати й показати місце, про яке вона повідомила у своїх показаннях; обстановка на місці не зазнала змін, що перешкоджають упізнаванню її допитаною особою [7, с. 309]. Їх забезпечення гарантується правильно проведеними підготовчими заходами слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності.

Серед основних елементів підготовчих дій до проведення слідчого експерименту О. К. Чернецький виділяє такі: визначення мети слідчого експерименту; вивчення матеріалів справи; визначення часу, місця та обстановки слідчого експерименту; підготовка науково-технічних, сигнальних та транспортних засобів; засобів зв'язку та фіксації; підготовка предметів, знарядь, засобів та речових доказів; визначення змісту та послідовності дослідів (дослідних дій); визначення кола осіб, які будуть брати в ньому участь; прогнозування дослідних дій, результатів, а також моделювання кінцевих висновків у вигляді версій; складання письмового плану [14, с. 348–349].

У свою чергу, А. М. Ларін визначає інший перелік заходів: коло та послідовність питань, які необхідно з'ясувати; склад учасників слідчої дії та

осіб, які надають допомогу слідчому; місце та час проведення слідчої дії; попередні та наступні слідчі, розшукові, технічні та організаційні заходи, проведення яких забезпечить успіх цієї слідчої дії; перелік матеріалів справи та науково-технічних засобів, що можуть знадобитися; доповнення та зміна загального плану по справі та планів інших слідчих дій [10, с. 149–150].

А. А. Ексархопуло так визначив елементи підготовчого етапу: визначення цілей слідчого експерименту; з'ясування умов проведення (місце, час, обстановка); з'ясування змісту експериментальних дій та їх послідовності; підготовка реквізиту та реконструкція обставин; визначення кола учасників слідчого експерименту; підготовка техніко-криміналістичних засобів; складання плану слідчого експерименту [15, с. 195]. В. П. Колмаков до зазначених заходів додає вивчення матеріалів справи, а також зазначає, що в плані проведення експерименту необхідно передбачити місце, час, необхідні предмети, характер дослідів та застосування науково-технічних засобів [5, с. 41–44].

До організаційно-підготовчих заходів слідчого експерименту Ю. Я. Гутман відносить такі: вивчення матеріалів кримінальної справи; встановлення обставин, які підлягають перевірці; визначення питань, що підлягають з'ясуванню; визначення мети та змісту слідчої дії; прийняття рішення про проведення перевірки показань; отримання згоди особи, чії показання підлягають перевірці, на проведення слідчої дії; визначення часу і місця її проведення; підготовка науково-технічних засобів; визначення учасників; забезпечення безпеки осіб, які беруть у ній участь [3, с. 27].

З огляду на зазначені погляди вчених та проведений аналіз анкетування працівників правоохоронних органів нами визначено такий перелік заходів, які необхідно здійснити на підготовчому етапі слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності:

- вивчення матеріалів кримінального провадження (назвали його 32 % респондентів);
- визначення мети слідчого експерименту та фактів, що підлягають з'ясуванню (52 %);
- повторний або додатковий допит особи, показання якої перевірятимуться (81 %);
- визначення учасників слідчої (розшукової) дії (63 %);
- визначення місця та часу проведення слідчого експерименту (91 %);
- підготовка допоміжних засобів (манекен, трафарети, макети предметів), транспортних засобів тощо (23 %);
- підготовка технічних засобів фіксації (57 %);
- забезпечення безпеки учасників під час проведення слідчого експерименту (24 %);
- складання плану слідчої (розшукової) дії (41 %);
- попередній огляд території (приміщення), де передбачається провести цю слідчу (розшукову) дію (8 %).

Розглянемо деякі з них. Якщо слідчий або інша уповноважена особа вважає, що проведення експерименту необхідне в даному конкретному випа-

дку розслідування злочинів проти моральності, то, з огляду на це, він повинен ретельно вивчити матеріали кримінального провадження. По досліджуваній категорії правопорушень найбільшу увагу слід приділити розгляду протоколів огляду місця події, допиту особи, чії показання потрібно перевірити, та висновкам експертиз.

Як доречно вважає В. А. Очеретяний, це дозволить слідчому встановити умови, в яких відбувалася подія, коло осіб, які причетні до злочину, а звідси правильно спланувати експеримент та визначити обставини, що підлягають з'ясуванню [11, с. 103].

З наведених вище даних можемо зробити висновок, що на практиці значна кількість респондентів (68 %) поверхнево ставляться до цього питання. Вони аргументують це тим, що на вивчення матеріалів недостатньо часу у зв'язку з великою кількістю проваджень та зайвою паперовою роботою.

Після повного та ретельного вивчення матеріалів кримінальних проваджень уповноважена особа може прийняти рішення про проведення слідчого експерименту. Для цього необхідна наявність фактичних і юридичних підстав його провадження. Питання про достатність підстав для проведення експерименту вирішується слідчим виходячи з аналізу зібраної інформації та урахування особливостей слідчої ситуації, що склалася на певному етапі досудового розслідування.

Стосовно цього В. О. Коновалова зауважує, що слідчий повинен визначити доцільність проведення експерименту. Для цього потрібно піддати аналізу: можливість шляхом дослідів перевірити версію; можливість залучення для його проведення певних осіб; можливість відтворення обстановки, яка необхідна для експерименту; допустимість проведення експерименту з процесуальних і етичних вимог [6, с. 110–111].

Після цього необхідно визначити мету слідчого експерименту та факти, що підлягають з'ясуванню. При проведенні слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності проведеним опитуванням працівників правоохоронних органів встановлено, що в його ході можна досягти такої мети:

- перевірити показання особи – 65 %;
- можливість спостереження або сприйняття якого-небудь факту чи явища – 12 %;
- послідовність розвитку певної події та механізму злочину чи окремих його елементів – 9 %;
- межі поінформованості особи про факти, що цікавлять слідство – 23 %;
- інші – 6 %.

На нашу думку, обов'язковим підготовчим заходом у провадженнях досліджуваної категорії буде проведення допиту особи, чії показання будуть перевірятися шляхом експерименту. Зокрема, В. О. Коновалова з цього приводу зазначала, що попередній допит сприяє актуалізації пам'яті особи, чії показання планується перевірити, та дозволяє ефективніше провести слідчу

дію [6, с. 118].

Більшість респондентів вказали на необхідність повторного допиту, адже завдяки йому можливо:

- встановити обставини, які підлягають перевірці шляхом дослідів чи випробувань (89 %);
- актуалізувати пам'ять особи (74 %);
- визначити вид експерименту, який потрібно провести (47 %);
- окреслити коло завдань, що підлягають з'ясуванню (71 %);
- виявити мотиви погодження підозрюваних на участь у цій слідчій (розшуковій) дії (12 %);
- прийняти рішення щодо проведення слідчої (розшукової) дії (82 %).

Також важливе значення має правильне визначення учасників слідчого експерименту. До його обов'язкових учасників К. О. Чаплинський відносить:

- особу, яка проводить дану слідчу дію (зокрема, слідчий);
- особу, чий показання уточнюються або перевіряються (підозрюваний, свідок, потерпілий);
- не менше двох понятих [13, с. 378–379].

У свою чергу, О. К. Чернецький визначає такі проблемні питання стосовно осіб, які можуть брати в ньому участь:

- питання про понятих та їх кількість;
- питання залучення спеціаліста, експерта;
- питання доцільності участі свідків, які спостерігали події, явища, дії, що перевіряються;
- питання доцільності участі підозрюваного або потерпілого;
- питання доцільності участі осіб, показання яких перевіряються [14, с. 349].

Стосовно підготовки предметів, що будуть використовуватися під час проведення слідчого експерименту, слід зазначити, що слідчий повинен визначити, які предмети необхідні для цього, та завчасно їх підготувати.

Дослідні дії, про що вказують окремі науковці, іноді вимагають використання тих об'єктів, що використовувалися в ході встановлюваної події. У цих випадках слідчий добирає схожі за зовнішніми ознаками об'єкти, іноді моделює подібні, тобто виготовляє макети, частіше за все холодної і вогнепальної зброї [1, с. 61].

На підготовчому етапі слідчого експерименту при розслідуванні злочинів проти моральності слідчому доцільно виїхати на місце майбутньої слідчої (розшукової) дії з метою з'ясування таких відомостей:

- обстановка збереглася на цьому місці;
- обстановка частково змінена;
- обстановка взагалі знищена.

Крім визначення місця проведення, необхідно також визначити його час. Проводячи цей захід, потрібно вирішити, по-перше, коли, на якому етапі розслідування доцільно провести експеримент, по-друге, у який час доби прово-

дити його. Хронологічний момент, коли буде проводитися слідчий експеримент, визначається ходом розслідування [2, с. 42–48].

Важливим підготовчим заходом є визначення необхідних науково-технічних засобів, транспорту та засобів зв'язку. З цього приводу О. В. Ковальова зазначає, що під науково-технічними засобами слід розуміти сукупність приладів, пристроїв, апаратури, інструментів та матеріалів, які застосовуються відповідно до чинного законодавства спеціально уповноваженими особами для досягнення науково обґрунтованого результату, який би сприяв захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, повному та швидкому розкриттю і розслідуванню злочинів та викриттю винних осіб, і щоб жодна невинна особа не була піддана покаранню [4, с. 194].

Під час розслідування злочинів проти моральності при проведенні слідчого експерименту доцільно використовувати фотозйомку, аудіо- і відеозапис. До початку проведення експерименту слідчий повинен впевнитися у наявності технічних засобів фіксації слідчої (розшукової) дії та їх готовності.

Так, у період з 20 до 25 жовтня 2014 року в денний час гр. С. проник на територію міського кладовища, розташованого в м. Ізяславі Хмельницької області, підійшов до могил гр. Ї та П., керуючись корисливим мотивом, вчинив наругу над цими могилами: розхитав, дістав та присвоїв два металеві хрести. В подальшому він збув вказані хрести.

Обставини та спосіб вчинення гр. С. незаконного заволодіння предметами, що знаходилися на могилах, підтверджуються протоколом проведення слідчого експерименту за участю підозрюваного від 30 січня 2015 року, хід якого був зафіксований за допомогою відеокамери. В ході слідчого експерименту гр. С. добровільно, послідовно, несуперечливо, без будь-яких підказок та примусу розповідав та показував послідовність власних дій. В ході слідчого експерименту він вказав, що металеві хрести заніс до гр. Є., від якого отримав гроші, які витратив на власні потреби. Згідно з переглянутим відеозаписом слідчого експерименту під час проведення слідчого експерименту до гр. С. будь-яких незаконних методів, психологічного чи фізичного тиску не застосовувалося, права підозрюваного не порушувалися, ознак переляку гр. С. не виказував, мав можливість заявляти свої зауваження. В ході судового розгляду гр. С. посилався на те, що під час досудового слідства до нього застосовувалися незаконні заходи впливу, він визнавав вину внаслідок переляку. Такі доводи гр. С. не знайшли підтвердження в досліджених у ході судового розгляду доказах. Зокрема, з огляду на наявні відеоматеріали [12].

Як бачимо, обов'язковим підготовчим заходом є використання технічних засобів фіксації (наприклад, відеокамери).

Звичайно, важливо скласти план слідчого експерименту. В ньому необхідно визначити: місце й час його проведення; коло питань, які підлягають вирішенню; конкретних учасників, роль і місце кожного; зміст дослідних дій, їх послідовність і можливі варіанти; заходи щодо забезпечення явки учасників; предмети й матеріали, необхідні для експерименту; заходи щодо віднов-

лення порушеної обстановки на місці його проведення; необхідні науково-технічні засоби та засоби зв'язку; заходи безпеки [8].

Висновок. Констатуючи вищенаведене, зазначимо, що слідчий експеримент є однією з найбільш трудомістких і складних слідчих (розшукових) дій, адже під час його проведення задіяна значна кількість осіб. Під час розслідування злочинів проти моральності він проводиться здебільшого для встановлення механізму вчинення злочину та для визначення меж поінформованості або необізнаності злочинців про подію злочину. Найбільш доречними заходами, які необхідно здійснити на підготовчому етапі слідчого експерименту під час розслідування злочинів проти моральності, є такі: вивчення матеріалів кримінального провадження; визначення мети слідчого експерименту та фактів, що підлягають з'ясуванню; повторний або додатковий допит особи, показання якої перевірятимуться; визначення учасників слідчої (розшукової) дії; визначення місця та часу проведення слідчого експерименту; підготовка допоміжних засобів (манекен, трафарети, макети предметів), транспортних засобів тощо; підготовка технічних засобів фіксації; складання плану слідчої (розшукової) дії. Ретельне та повне здійснення означених заходів забезпечить найбільш ефективно проведення слідчого експерименту в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії.

Бібліографічні посилання

1. Аленин Ю. П. Расследование тяжких преступлений : науч.-практ. пособие / Ю. П. Аленин, В. В. Тищенко, Л. И. Аркуша. – Х. : Одиссей, 2006. – 256 с.
2. Белкин Р. С. Эксперимент в уголовном судопроизводстве : методическое пособие / Р. С. Белкин, А. Р. Белкин. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1997. – 160 с.
3. Гутман Ю. Я. Криминалистическая тактика и методика расследования отдельных видов преступлений : учебно-методическое пособие / под ред. Н. П. Аленичева. – М., 1976. – 122 с.
4. Ковальова О. В. Науково-технічні засоби розшукової роботи слідчого / О. В. Ковальова // Правове регулювання суспільних відносин в умовах демократизації Української держави : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 2013 р.). – К. : НТТУ «КПІ», 2013. – С. 193–194.
5. Колмаков В. П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента / В. П. Колмаков. – Х. : Изд-во ХГУ им. А.М. Горького, 1956. – 47 с.
6. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. – Х. : Вища школа, 1978. – 144 с.
7. Криминалистика : учебник / И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др. ; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М. : Высшая школа, 1994. – 528 с.
8. Криминалистика : учебник для студ. высш. учеб. завед. / под ред. Е. П. Ищенко. – М. : Юристъ, 2000. – 751 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliotekar.ru/criminalistika-1/index.htm>.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. ; відп. за вип. В. А. Прудников. – Х. : Право, 2016. – 392 с.
10. Ларин А. М. Расследование по уголовному делу. Планирование, организация / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1970. – 224 с.
11. Очеретяний В. А. Організація і тактика проведення слідчого експерименту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Очеретяний. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. –

226 с.

12. Справа № 675/175/15-к, Архів Ізяславського районного суду Хмельницької області, 2015 р.

13. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / Чаплинський К. О. – Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра ЛТД, 2010. – 560 с.

14. Чернецький О. К. Підготовка до проведення слідчого експерименту / О. К. Чернецький // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского; Серия «Юридические науки». – 2011. – Том 24 (63). – № 1. – С. 345–350.

15. Эксархопуло А. А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях : учебное пособие / А. А. Эксархопуло. –СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 450 с.

Yefimov M.M. Preparatory stage of investigative experiment during investigation of crimes against morality. The article deals with some aspects of the investigation of the crimes against morality. We consider the organizational features of investigation experiment in the investigation of these criminal offenses. Suggestions are formulated in relation to application of the most expedient organizational features. To verify and clarify information relevant to the inquiries of criminal offenses, the investigating prosecutor has the right to conduct investigative experiment through play action, situation, and circumstances of a particular event, the necessary experiments or tests.

Investigative experiment is one of the most challenging and complex investigative (detective) actions, because when it involved a significant number of people. His conduct should be ensured thorough preparatory stage. After investigating through investigative experiment planning can predict the results. This requires sufficiently examine and analyze the criminal proceedings, as well as do a number of other preparatory activities.

During bullying investigation investigative experiment conducted primarily to establish the mechanism of the crime to determine the boundaries of awareness or ignorance perpetrators of a crime, for examining the versions made by others.

Receive the most appropriate tactic that can be used during the investigative experiment in the investigation of bullying, is the involvement of specialists, use of natural patterns of investigative experiment individually with each person, using appropriate means of fixing investigation (investigative) actions. Using these tactics play an important role in proving the guilt of all participants hooliganism, especially in their rejection of earlier data readings.

Keywords: *crimes against morality, investigation, investigative (detective) action, investigative experiment, organization, investigative situation.*

Надійшла до редакції 22.05.2017

Курта Є.О.

кандидат юридичних наук, доцент
(Запорізький національний
технічний університет)

Поливанюк В.Д.

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 342.72

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-207-213

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЯЛЬНОСТІ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ, ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ, ПІДПРИЄМСТВАМИ, УСТАНОВАМИ, ОРГАНІЗАЦІЯМИ ТА ГРОМАДЯНАМИ В УКРАЇНІ

Досліджено загальний порядок правової регламентації принципу взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні, а також визначено шляхи вдосконалення правового забезпечення його реалізації на сучасному етапі розвитку національного законодавства.

Ключові слова: детективні послуги, приватна детективна (розшукова) діяльність, суб'єкти приватної детективної діяльності, принципи детективної діяльності, взаємодія.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших завдань нашої держави на сучасному етапі розвитку є забезпечення життя, здоров'я та недоторканності людини, захист її законних прав та інтересів, особистого життя. В розвинених країнах світу обов'язок вирішення цих завдань покладається не тільки на державні правоохоронні органи, але й на приватні організації (детективні бюро, приватні охоронні служби тощо). В Україні, починаючи з 2000 року, існувала достатньо велика кількість спроб законодавчого регулювання детективної діяльності приватними структурами. Жоден із вказаних законопроектів не знайшов підтримки у Верховній Раді України і не був прийнятий.

Прогресивним кроком для законодавчого врегулювання можливості здійснення в Україні приватної детективної діяльності є внесення на розгляд Верховної Ради України проекту Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» та прийняття 13 квітня 2017 р. його у другому чи-

танні. Вказане рішення свідчить про прагнення зробити черговий крок до підвищення міжнародного іміджу України як країни, в якій створено усі необхідні умови для реального захисту прав людини.

Здійснення будь-якої правоохоронної діяльності у державі, зокрема приватної детективної, повинно ґрунтуватися на певних засадах та принципах. У статті 3 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» визначено основні принципи та засади приватної детективної (розшукової) діяльності, серед яких вважаємо за потрібне звернути увагу та детально розглянути принцип взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами. Це пов'язано з тим, що приватним детективам вкрай складно досягти позитивного результату здійснюючи вказану діяльність самотійно, без співпраці із зазначеними суб'єктами. Дане питання не піддавалося ґрунтовному аналізу у сучасній науковій літературі та потребує додаткового дослідження.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми реалізації принципу взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні майже не досліджувалися. Окремі питання міжнародного досвіду взаємодії між суб'єктами приватної детективної діяльності та державними правоохоронними органами розглядалися К.Л. Бугайчуком, А.В. Крисінім, В.О. Черковим та іншими науковцями.

Мета статті полягає у дослідженні принципу взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні, а також визначенні шляхів вдосконалення правового забезпечення його реалізації на сучасному етапі розвитку національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», суб'єктами її здійснення виступають приватні детективи або їх об'єднання.

Здійснення цієї діяльності в Україні ґрунтується на таких, визначених у ст. 3 цього Закону, принципах: верховенства права, законності, диспозитивності, об'єктивності та неупередженості, дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, поваги до людської гідності, добросовісності, незалежності суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, конфіденційності та збереження професійної таємниці, взаємодії з правоохоронними органами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Відповідно до поставленої мети, ми розглянемо принцип взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування,

підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні, а також визначимо шляхи вдосконалення правового забезпечення його реалізації на сучасному етапі розвитку національного законодавства.

На початку нашого дослідження вважаємо за необхідне звернутися до міжнародного досвіду реалізації цього принципу та визначити, яким чином відбувається взаємодія між приватними детективами та державними органами, фізичними та юридичними особами у провідних країнах світу.

Так, приватні детективи у Великобританії мають право доступу до центрального національного поліцейського комп'ютера, за допомогою якого щоденно видається до 120 тисяч довідок за запитами про правопорушників.

Крім того, приватний детектив може отримати відомості про підданих країни. Наприклад, є термінали, через які на цілком законних підставах можна отримати доступ щонайменше до 100 баз даних, у тому числі й до комп'ютеризованого довідника компанії «British Telecom», а також до повного поіменного списку британських виборців і судових дос'є. Отже, можна зазначити, що у Великобританії підтримується дуже тісне інформаційне співробітництво між приватними детективними агентствами та державними правоохоронними органами (поліцією) під час розслідування злочинів та захисту прав і свобод громадян [1, с. 253].

Взаємодія приватних детективів з державними правоохоронними органами Франції згідно із законодавством здійснюється так: 1) міністр внутрішніх справ, міністр юстиції, орган судової влади в межах повноважень можуть витребувати від детектива, який обслуговує певну територію, будь-яку потрібну інформацію для забезпечення національної безпеки, підтримання громадського порядку, попередження та розкриття злочинів (інформація, що цікавить відповідні державні структури, повинна бути підготовлена та надана детективом у найкоротший строк); 2) якщо під час виконання своїх службових обов'язків детективу стане відомо про будь-які факти вчинення злочину або такого, що готується, він повинен негайно поінформувати про це прокурора або суд на відповідній території.

Приватні детективи в Італії, зобов'язані негайно давати відповіді на усі запити, зроблені посадовими особами поліції, державних органів чи агентами національної безпеки. За порушення положень законодавства у сфері регулювання приватної детективної діяльності особа може понести покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 2-х років або штрафу [2, с. 10–11; 3, с. 122–123].

Виходячи з вищевикладеного можна дійти таких висновків:

- суб'єкти приватної детективної (розшукової) діяльності в розвинутих європейських країнах здійснюють не тільки опосередкований, а й безпосередній вплив на злочинні прояви;
- відбувається плідне інформаційне співробітництво (шляхом надання законного доступу до державних інформаційних баз даних) між суб'єктами приватної детективної діяльності та державними правоохоронними органами (поліцією) під час розслідування злочинів та захисту прав і свобод громадян;

- до вказаних суб'єктів з боку державних органів висуваються певні вимоги стосовно повідомлення в обов'язковому порядку про будь-які факти вчинення злочину або готування до його вчинення та надання іншої інформації за вимогами державних органів.

Спробуємо з'ясувати, яким чином на сучасному етапі розвитку національного законодавства відбувається правове забезпечення реалізації принципу взаємодії в Україні.

Виходячи зі змісту ст. 12. Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», для якісного надання більшості дозволених видів детективних послуг необхідна плідна співпраця з державними органами, юридичними та фізичними особами.

Так, з'ясування біографічних та інших даних, що характеризують особу, стосовно окремих громадян (за їхньої письмової згоди) при укладенні ними трудових та інших договорів із замовником приватних детективних (розшукових) послуг (зайняття в нього відповідної вакантної посади), виявлення їхніх ділових зв'язків, у тому числі з конкурентами замовника, в Україні і за кордоном є неможливим без отримання офіційної інформації від правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та фізичних осіб. Також досить складно без співпраці з державними правоохоронними органами приватним детективам здійснювати пошук осіб, місцезнаходження яких невідоме, з'ясування причин та обставин їх зникнення, можливостей і умов їх повернення. Цей перебіг можна продовжувати і розглядати крізь цю призму майже усі види можливих для надання в Україні детективних послуг. Наведені приклади свідчать про потребу співробітництва та взаємодії приватних детективів з правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

Загальний правовий порядок здійснення співробітництва та взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами передбачено у ст. 15 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність».

Виходячи зі змісту поняття «взаємодія», необхідно зазначити, що цей процес двосторонній і він повинен розглядатись як одна із найважливіших форм відносин між суб'єктами соціального середовища, якій притаманні такі ознаки: взаємозв'язок між суб'єктами соціальної системи; наявність певної вигоди для обох суб'єктів взаємодії; демократичний характер взаємозв'язку; взаємна узгодженість у діях суб'єктів соціальної системи; циклічна причинна залежність у зв'язках між суб'єктами соціальної системи; відповідна спрямованість на досягнення наміченої мети в діях суб'єктів соціальної системи; наявність певних системних інтегрованих властивостей у суб'єктах соціальної системи під час їх взаємозв'язку тощо [4, с. 48].

У нашому випадку, на сучасному етапі розвитку національного законодавства, вказана взаємодія відбувається тільки у межах інформаційного поля.

З одного боку, відповідно до цієї норми, приватні детективи, об'єднання приватних детективів зобов'язані у разі отримання інформації про факти вчинення кримінального правопорушення або про готування до вчинення кримінального правопорушення невідкладно повідомити про це відповідний правоохоронний орган та передати йому матеріали, що підтверджують таку інформацію. Крім того, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 14 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», приватним детективам законодавець прямо забороняє приховувати від правоохоронних органів інформацію про факти вчинення кримінального правопорушення або про готування до вчинення кримінального правопорушення, що стала відома суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності під час виконання своїх професійних обов'язків.

Крім того, отримання правоохоронними, державними органами та органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами інформації від суб'єктів приватної детективної діяльності регламентується додатково іншими галузевими законодавчими актами, які передбачають правовий порядок та терміни її отримання.

З іншого боку, суб'єкти приватної охоронної діяльності мають право отримати за письмовими запитами у разі наявності згоди осіб, щодо яких здійснюється збір інформації, відомостей, що містяться в адресних бюро, паспортних підрозділах, облікових підрозділах патрульної поліції, а також у підрозділах з обліку осіб, які мають судимість або притягалися до кримінальної відповідальності, якщо такі дані затребуються з дотриманням вимог законодавства.

Також, відповідно до ч. 1 ст. 13 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», приватні детективи та їх об'єднання мають право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, необхідні для належного виконання договору про надання приватних детективних (розшукових) послуг, зокрема:

- звертатися із запитами до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб;

- за згодою підприємств, установ, організацій у визначеному обсязі ознайомлюватися на підприємствах, в установах, організаціях з необхідними для здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

- проводити зовнішній огляд споруд, приміщень, інших об'єктів, доступ до яких не обмежений, а також за згодою власника чи уповноваженої ним особи проводити їх внутрішній огляд;

- проводити зовнішній огляд закритих для вільного доступу споруд, приміщень, інших об'єктів за згодою їх власників або законних користувачів, а також за згодою власника проводити їх внутрішній огляд;

- проводити огляд та вивчення матеріалів, предметів, документів за згодою їх власників або законних користувачів;

- отримувати на договірній основі письмові висновки та усні консультації фахівців та експертів з питань, що потребують спеціальних знань;
- проводити усне опитування осіб.

Слід зазначити, що хоча законодавець і визначив права суб'єктів приватної детективної діяльності, які надають можливість отримання від вказаних органів необхідної інформації для здійснення своєї професійної діяльності, але не врегулював терміни її отримання та порядок надання відповіді за запитами приватних детективів.

З метою усунення цієї прогалини у законодавстві пропонуємо статтю 15 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» доповнити ч. 4: Правоохоронні органи та органи місцевого самоврядування, юридичні особи, яким направлено запит суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, зобов'язані не пізніше десяти робочих днів з дня отримання запиту надати відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом, або в той же термін надати обґрунтовану відповідь про неможливість надання зазначеної у запиті інформації.

Висновки. Таким чином, на підставі дослідження можна дійти висновку, що загальний порядок реалізації принципу взаємодії суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності з правоохоронними органами, органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями та громадянами в Україні регламентується у ст. ст. 13, 14, 15 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». Законодавець намагається відповідно до міжнародних стандартів здійснення приватної детективної діяльності створити умови для плідного інформаційного співробітництва між суб'єктами приватної детективної діяльності та правоохоронними органами, органами місцевого самоврядування, юридичними та фізичними особами.

З метою вдосконалення чинного законодавства, на підставі проведеного дослідження, пропонуємо статтю 15 Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність» доповнити ч. 4, в якій зазначити: Правоохоронні органи та органи місцевого самоврядування, юридичні особи, яким направлено запит суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності, зобов'язані не пізніше десяти робочих днів з дня отримання запиту надати відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, в яких міститься інформація з обмеженим доступом, або в той же термін надати обґрунтовану відповідь про неможливість надання зазначеної у запиті інформації.

Бібліографічні посилання

1. Черков В. О. Приватна детективна діяльність в розвинутих країнах світу / В. О. Черков, П. О. Попов // Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 2. – С. 248–259.
2. Бугайчук К. Л. Інститут приватних детективів за кордоном: порівняльно-правовий аналіз / К. Л. Бугайчук // Право і Безпека. – 2016. – № 1. – С. 7–12.

3. Соломяна А. В. Детективна діяльність: особливості запобіжного впливу на злочинність / А. В. Соломяна // Новітні кримінально-правові дослідження – 2016 : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. – Миколаїв, 2016. – С. 120–123.

4. Ярмак О. М. Поняття, сутність взаємодії та її роль у розвитку соціальної системи / О. М. Ярмак // Право і Безпека. – 2006. – Т. 5, № 5. – С. 46–49.

Kurta Ye., Polyvaniuk V. The principle of interaction of private detective (investigative) activity of law enforcement agencies, public authorities and local governments, enterprises, institutions, organizations and citizens in Ukraine. The article specifies that one of the priorities of our country at the present stage of development is to provide life, health and integrity of the person, the protection of the legitimate rights and interests of privacy. In developed countries duty solving these problems lies not only in the state police, but by private organizations (detective bureau, private security services, etc.).

Progressive step for the exercise of legislative regulation in Ukraine private detective activity is a submission to the Verkhovna Rada of Ukraine the draft Law of Ukraine "On private detective (investigative) activity" and the adoption of 13 April 2017 in its second reading. These decisions are evidence of a desire to make another step towards improving the international image of Ukraine as a country in which all necessary conditions for real human rights.

Making private detective work in Ukraine based on defined in Art. 3 of this Law, the principles, the rule of law, legality, objectivity and impartiality, the rights, freedoms and lawful interests of individuals and legal entities, respect for human dignity, integrity, independence subjects of private detective (investigative) activity, privacy and professional secrecy, cooperation with law enforcement agencies, public authorities and local governments, enterprises, institutions, organizations and citizens.

The article deals with the principle of interaction of private detective (investigative) activity of law enforcement agencies, government agencies, local authorities, enterprises, institutions, organizations and citizens in Ukraine and the ways of improving the legal provision for its implementation in the current development of the national legislation.

Determined that the overall legal order of cooperation and interaction of private detective (investigative) activity of law enforcement agencies and local governments, corporations and individuals provided for in Art. 15 of the Law of Ukraine "On private detective (investigative) activity.

The article draws attention to the fact that although the legislator and defined rights of private detective activities that provide the possibility of these bodies necessary information to carry out their professional activities, but are not regulated by the timing of its receipt and the order of answers requests from private investigators.

In order to address this gap in the legislation proposed article 15 of the Law of Ukraine "On private detective (investigative) activity" supplement ch. 4: Law enforcement agencies and local governments, legal persons who submitted a request business private detective (investigative) activity required within ten working days of receiving the request to provide relevant information, copies of documents except for restricted information and copies of documents that contain classified information or the same thermo n provide a reasonable response to the inability to provide information specified in the request.

Keywords: *detective services, private detective (investigative) activity, the subjects of private detective work, the principles of detective work, interaction.*

Надійшла до редакції 14.06.2017

Філянiна Л.А.

кандидат юридичних наук, доцент

Гринь К.Р.

курсант

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.431

DOI: 10.31733/2078-3566-2017-2-214-220

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблемні питання порушення прав та свобод людини і громадянина, а саме: торгівлі людьми. Торгівля людьми є злочином з підвищеною латентністю і віктимізацією жертв. Це суспільно небезпечне діяння являє собою транснаціональну загрозу для більшості держав європейського регіону, тому що жертва проходить через різноманітні стадії: вербування, переміщення, експлуатація, перепродаж.

***Ключові слова:** торгівля людьми, експлуатація, криміналізація експорту, звітництво, звернення в рабство, нелегальна міграція.*

Постановка проблеми. Торгівля людьми порушує права людини – жертви даного злочину, отже, представляє серйозну проблему для багатьох держав світу. На сьогодні протидія торгівлі людьми є однією з актуальних тем поряд з незаконним обігом наркотичних засобів, зброєю, підробкою грошових знаків та інше. Цей злочин міжнародного характеру охопив усі держави, включаючи й Україну. З нашої держави люди вивозяться до Європи, Туреччини, Російської Федерації з метою використання у різноманітних сферах життя. У зв'язку з цим міждержавні та неурядові організації ведуть спільну роботу над створенням різноманітних ефективних систем і механізмів протидії і боротьби з цим негативним явищем. За офіційними даними, у 2016 році було зареєстровано МВС України 115 кримінальних проваджень щодо злочинної діяльності, пов'язаної з торгівлею людьми чи іншою незаконною угодою щодо людини (149 КК України). Тому протидія торгівлі людьми є нагально актуальним напрямком взаємодії держав щодо криміналізації такого виду суспільно небезпечного діяння.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання протидії торгівлі людьми в різні часи висвітлювалися у роботах таких вчених: Ю. Баулін, С. Денисов, В. Івченко, В. Куц, А. Орлеан, М. Хавронюк та ін.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних напрямків розви-

тку будь-якої держави є забезпечення прав і законних інтересів її громадян, де б вони не знаходилися. Права людини є основою суспільних відносин та усіх аспектів гуманітарної діяльності. Міжнародне право розглядає торгівлю людьми як один із серйозних злочинів, що призводить до тривалого порушення прав потерпілих. На жаль, у XXI столітті міжнародне співтовариство не змогло подолати цю проблему, бо сучасність диктує свої умови життя і експлуатації людської праці. Торгівля людьми – це сучасне рабство, що може проявлятися у продажу, купівлі особи з метою її експлуатації, причому не обов'язково пов'язаної з наданням сексуальних послуг. Тяжкий труд і низька його оплата, а також безробіття спонукає громадян України шукати високооплачуваної праці або хоча б нормальних її умов в інших регіонах держави, а то і за кордоном. За статистичними даними ООН, зараз у світі приблизно 27 млн. людей, які перебувають у рабстві, і ця кількість рабів не тільки безперервно не зменшується, а тільки зростає. Дослідження ООН свідчать, що найбільш критичною є ситуація в таких державах, як Непал, Судан, Об'єднані Арабські Емірати, Індія, Габон, Гаїті, М'янма. У світі щорічно продається, купується, затримується і транспортується проти волі близько 4 млн. осіб. Міжнародні експерти визначають, що щорічний світовий прибуток від работоргівлі досягає 9,5 млрд. доларів. За оцінками інших експертів, загальний прибуток цього ринку – 19 млрд. доларів [9, с.15–17].

За даними міжнародних експертів, щороку у світі близько 600–800 тис. осіб потрапляють у рабство. За оцінками Центру безпеки людини, цей показник є значно більшим і дорівнює 4 млн. осіб. Згідно з дослідженнями Міжнародної організації праці, близько 12,3 млн. людей у світі займаються примусовою працею, в т.ч. 2,4 млн. – в результаті торгівлі людьми.

Чинні міжнародно-правові акти рекомендують заборонити такого роду діяння і встановити за них відповідальність у кожній державі, що підписала такий документ. Тобто мова йде про криміналізацію діянь, пов'язаних із торгівлею людьми в усіх її проявах.

Метою статті є обґрунтування необхідності криміналізації злочинів у сфері торгівлі людьми з погляду міжнародного права. Відповідно завданнями статті є аналіз основних міжнародних документів у сфері протидії торгівлі людьми; характеристика основних видів торгівлі людьми відповідно до міжнародних норм; висвітлення загальних рекомендацій ООН щодо криміналізації діянь, пов'язаних із торгівлею людьми.

Принцип свободи та недоторканності особи закріплено в загальних міжнародно-правових актах. Право кожної людини на життя, свободу та особисту недоторканність передбачено ст. 3 Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних націй 10 грудня 1948 року. Ця норма вважається базовою у правовій регламентації протидії торгівлі людьми, хоча вона не є найстаршою [1].

Ще у 1926 році Лігою Націй було прийнято Конвенцію про рабство. Цей документ було прийнято за двадцять років до створення ООН, але остання бере дану конвенцію за основу для подальшої правової регламентації питань

протидії рабству у світі. Конвенція 1926 року визначає рабство як статус чи стан людини, над якою здійснюються будь-які елементи права власності або деякі з них. Держави-учасниці зобов'язалися на своїх територіях повністю скасувати рабство в усіх його формах, припинити работоргівлю і надавати одна одній допомогу в боротьбі з цим злочином. Саме тоді вперше було сформульовано рекомендації про поступове викорінення примусової праці [3].

Проте тільки прийняття нормативно-правового акта не здатне викорінити торгівлю людьми. За офіційними даними, в 1947 році у світі налічувалося 9 млн. рабів, і більшість з них було продано. Не випадково у ст. 4 Загальної декларації прав людини 1948 року особливо підкреслено, що ніхто не повинен утримуватися в рабстві або підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах [1].

У 1956 році прийнято Додаткову конвенцію про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних з рабством [2]. Вперше в цьому нормативно-правовому акті передбачено форми боротьби з конкретними злочинами, а також рекомендації протидії ним. Як злочини в Додатковій конвенції кваліфікуються не тільки рабство і работоргівля як такі, але і діяння осіб, які сприяють зверненню інших у рабство, перевезення рабів, калічення, таврування інших людей, схилення інших осіб до віддачі себе в рабство, обмін невольників та інше. Водночас додаткова конвенція доповнила попередню Конвенцію про рабство 1926 р. переліком інститутів, дій і звичаїв, подібних з рабством. Зокрема, злочинами, пов'язаними з будь-якими проявами рабства, можна визнати: викрадення і продаж дітей з метою використання останніх в якості безкоштовної робочої сили, позбавлення власного імені та основних прав людини. Також злочином вважається передача за винагороду батьками або опікунами своїх дітей на служіння заможним особам; звернення у домашнє рабство жінок шляхом видачі їх заміж за винагороду без права її відмови, передача на таких же умовах заміжньої жінки іншим особам або у спадщину; боргову кабалу у вигляді праці боржника, котра не зараховується в погашення боргу і не обмежена тривалістю роботи й характером самої праці; кріпосний стан землекористувача, при якому користувач зобов'язаний за законом, звичаєм або угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі, та виконувати певну роботу для такої особи або за винагороду, або без такої і не може змінити свій стан. Водночас наголошено, що кріпосний стан селянина, примусова і обов'язкова робота не можуть бути виправдані національним законом. Примусова і обов'язкова робота може допускатися тільки за вироком суду, в цілях суспільного блага при ліквідації стихійних лих, аварій, катастроф, а також на військовій службі [2]. У подальшому ці норми знайдуть свою детальнішу регламентацію у ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року [6].

Разом з тим Міжнародною організацією праці Конвенцією № 29 Про примусову чи обов'язкову працю було заборонено компетентній владі примушувати або дозволяти примушувати до примусової чи обов'язкової праці на користь приватних осіб, компаній або товариств. Отже, ще на початку ХХ

століття міжнародне співтовариство прийняло спільне рішення про заборону використання на користь інших приватних осіб, компаній і товариств примусової праці людини і використовувати останню як товар.

Захист прав людини є одним з пріоритетних напрямів роботи будь-якої міжнародної міжурядової організації, що закріплюються або в установчих документах, або у спеціальних конвенціях. Так, у ст. 5 Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року державами-учасницями Ради Європи наголошено, що кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути позбавлений свободи інакше як у випадках і в порядку, встановленому законом [7]; у ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року зазначено, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути підданий свавільному арешту чи утриманню під вартою. Ніхто не повинен бути позбавлений волі інакше, як на таких підставах і відповідно до такої процедури, котрі встановлені законом [6]. Отже, кожна людина має виключне право на свободу та особисту недоторканність, що може бути обмежена тільки у випадках та на підставах, прямо передбачених законодавством конкретної держави, але не виходячи за рамки міжнародних домовленостей.

У 90-х роках ХХ століття Пекінською декларацією і Платформою дій на 1995 рік було внесено сучасні корективи до поняття торгівлі людьми. В цих документах звернуто увагу на розширення поняття торгівлі людьми, що включає в себе перш за все експлуатацію жінок, а саме: їх залучення до заняття проституцією, примусової праці та шлюбу, домашнє рабство, «потопінні роботи» [8]. Більшу частину жертв сучасних форм рабства складають жінки і діти, які вивозяться за кордон з метою сексуальної експлуатації і меншою мірою – примусової праці.

У січні 1999 р. були опубліковані Стандартні принципи прав людини стосовно осіб, які потерпіли від міжнародної торгівлі людьми, розроблені Фондом проти торгівлі жінками (Нідерланди), Міжнародною юридичною групою з прав людини (США), Глобальним альянсом проти торгівлі жінками (Таїланд) [10]. Стандартні принципи визначають торгівлю людьми як усі дії та відповідні наміри, пов'язані із вербуванням, транспортуванням у межах однієї держави або за її межами, купівлею, продажем, переміщенням, передачею з рук в руки або утриманням осіб: залучених до використання обманним шляхом, примусом (включаючи використання або погрози насильства, зловживання службовим становищем) або борговою залежністю (кабалою); у підневільному стані (домашньому, сексуальному або репродуктивному) незалежно від того, оплачується її праця чи ні, або в умовах, тотожних рабству» [10].

Ще однією авторитетною міжнародною організацією, яка нині відіграє значну роль у протидії торгівлі людьми, є Міжнародна організація з міграції, котра звернула увагу на те, що ознаками торгівлі людьми є ситуації, коли: мігранта наймають на роботу незаконним способом, викрадають, продають і інше і/або перевозять по території держави чи за її межі; посередники (торго-

вці) на різних етапах цього процесу отримують економічну або іншу вигоду шляхом застосування обману, насильства і/чи будь-якої форми експлуатації в умовах, коли порушуються фундаментальні права людини [5].

Отже, торгівля людьми, як кримінальне явище, має особливість пристосуватися до нових умов життя, міняти свої форми і методи залежно від економічної і соціальної ситуації в кожній конкретній країні та у світі взагалі. Тому з часом з'являються нові тенденції та форми торгівлі людьми й рабства, що покладені в основу криміналізації таких діянь у сфері торгівлі людьми.

Згідно з доповіддю ООН, до листопада 2008 року 98 (63 %) держав-учасниць (зі 155) визнали торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації та експлуатації примусової праці без будь-яких обмежень за віком або статтю жертви, як конкретний вид злочину. Водночас законодавство 27 (17 %) з цих держав обмежує склад злочину торгівлі людьми окремими формами експлуатації, а також певними категоріями жертв (наприклад, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації, торгівля дітьми) або взагалі не має чіткого визначення даного злочину. Разом з тим 30 (20 %) держав у своєму національному законодавстві взагалі не передбачають відповідальності за особливий склад злочину – «торгівля людьми». Однак більшість з цих держав повідомили, що вони здійснюють криміналізацію окремих форм чи аспектів торгівлі людьми через інші види злочинів, такі як сексуальна експлуатація і правопорушення у сфері праці.

Отже, використання державами інших видів злочинів для кримінального переслідування за торгівлю людьми є досить поширеним явищем. Як наслідок, у деяких державах система кримінального переслідування у справах про торгівлю людьми передбачає застосування таких складів злочину: звідництво, звернення в рабство. Інколи при явних випадках торгівлі людьми з метою експлуатації чи примусової праці для покарання винних застосовуються норми трудового законодавства.

На основі зібраних даних експерти ООН зробили висновок, що активізація законодавчого процесу держав щодо криміналізації експорту «живого товару» розпочалася тільки у 2003 р. У більшості випадків національна законодавча база щодо боротьби з торгівлею людьми була розроблена після 2008 року [9, с. 16–17].

Наша держава, гарантуючи особі захист її прав і законних інтересів, де б вона не знаходилася, реалізуючи основні напрямки державної політики та засади міжнародного співробітництва у сфері протидії торгівлі людьми, прийняла Закон України «Про протидію торгівлі людьми» 2011 р.; постанову Кабінету Міністрів України «Про національного координатора у сфері протидії торгівлі людьми» 2012 року; постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року».

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про протидію торгівлі людьми», особа вважається постраждалою від торгівлі людьми, якщо вона стала об'єктом торгівлі людьми й визнана такою. Таким чином, на відміну від ба-

зових міжнародних норм щодо поняття жертв торгівлі людьми, вітчизняне законодавство трактує це поняття у прямому, тобто більш вузькому, значенні. Тобто торгівля людьми є одним із злочинів міжнародного характеру, що посягає на особисті права людини – позбавляє людину свободи, честі, людської гідності, впливає на рівень самооцінки і применшує її значимість.

Отже, торгівля людьми здійснюється з метою їх поневолення, основними формами якого вважають: примусову працю; сексуальну експлуатацію; працю за борги; боргове рабство серед трудових мігрантів; підневільне домашнє служіння; примусову дитячу працю; використання дітей як солдат; сексуальну експлуатацію дітей. Водночас торгівля людьми є однією з міжнародних проблем, що не може бути вирішена державою самотійно. Нормативно-правову основу протидії цьому суспільно небезпечному явищу складають міжнародно-правові акти та національне законодавство України. Незмінним є спрямування на деталізацію дій, що можуть бути визнані злочинами у сфері торгівлі людьми та подальша їх криміналізація у національному законодавстві держав.

Бібліографічні посилання

1. Всеобщая декларация прав человека; Генеральная Ассамблея ООН // Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) от 10 декабря 1948 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015/conv.
2. Дополнительная конвенция об упразднении рабства, работорговли и институтов и обычаев, сходных с рабством; ООН, 7 сентября 1956 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_160/conv.
3. Конвенция о рабстве. Подписана в Женеве 25 сентября 1926 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_857/conv.
4. Конвенция про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами, ООН, 1949 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_162/conv.
5. Міжнародна організація з міграції (Офіційний сайт) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iom.org.ua/ua/migraciyne-zakonodavstvo>.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Генеральна Асамблея ООН, 6 грудня 1966 року. Док. ООН А/RES/2200 А (XXI) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/rights/trafficking/human_trafficking_russia.pdf.
7. О принудительном или обязательном труде; Конвенция Международной Организации Труда № 29 от 28 июня 1930 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kadrovik.ru/docs/konventsiya.mot.ot.28.06.30.n.29.htm>.
8. Пекинська декларація; ООН, прийнята на четвертий Всесвітній конференції зі становища жінок 15 вересня 1995 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_507/conv.
9. Положение в мире в области ответных мер по противодействию торговле людьми // Специальный выпуск. Форум по проблемам преступности и общества. – Том 6, № 1 и 2, ООН. – Нью-Йорк, 2012. – 239 с.
10. Стандартні принципи прав людини стосовно осіб, які потерпіли від міжнародної торгівлі людьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bigpo.ru/potra/От+торговли+людьми/main.html>.

Filyanina L.A., Hryn' K.R. Criminalization of crimes in human trafficking: international-legal aspect. One of the priorities of any state is to ensure rights and legitimate interests of citizens of Ukraine where they are. Human rights are the foundation of social

relations and all aspects of humanitarian activities. International law considers trafficking as one of the serious crimes, leading to prolonged violation of human sacrifice. Human trafficking is a modern manifestation of slavery, which may manifest itself in the sale, purchase entity for its use, not necessarily related to the provision of sexual services. Hard work and its low pay, and unemployment Ukraine urges citizens to seek high-paying work, or at least its normal conditions in other regions of the country and even abroad.

IOM provides international cooperation in addressing migration issues, humanitarian support to refugees and internally displaced persons. One of the main directions of cooperation with IOM member states is to organize activities to combat trafficking.

Today Ukraine and IOM carries out wide-ranging cooperation on combating human trafficking and sexual exploitation, as well as the return of the territory of our country. So in Ukraine IOM implements anti-trafficking program within which conducts comprehensive work on preventing and combating this type of crime, as well as with government agencies and other organizations providing assistance to victims of trafficking. However, it is advisable to pay special attention to the legal basis and the material base of major international regulations, laws, conventions and programs in combating trafficking.

Trafficking is almost regarded scientists in the form of modern problems of social and economic order. The need for appropriate scientific review determines the relevance of the article, its goals and objectives.

Today trafficking with drugs and arms trafficking is the most profitable area of activity. However, for trafficking feature is its transnationalist. That is why the United Nations, International Labor Organization and other intergovernmental institutions seeks to counter this phenomenon.

Keywords: *human trafficking, exploitation, criminalization of human trafficking, definitions of human trafficking, procuring, slavery, illegal migration.*

Надійшла до редакції 25.05.2017

Христов О.Л.

кандидат юридичних наук

Драндабула К.І.

слухач магістратури

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІМИ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ БРОДЯЖНИЦТВОМ

Досліджено окремі особливості при розслідуванні органами досудового розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, що займаються бродяжництвом.

Ключові слова: *бродяжництво, кримінальне правопорушення, неповнолітній, досудове розслідування.*

Постановка проблеми. Питання вчинення злочинів неповнолітніми, що займаються бродяжництвом, у період останнього десятиліття все більше викликає тривогу і занепокоєння у суспільстві. Неодноразово ця проблематика розглядалася на рівні державних стратегій, програм, концепцій та ін. Так, у розпорядженні Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року» зазначалося, що поширення дитячої бездоглядності, зокрема послаблення функцій сім'ї, зменшення кількості позашкільних гуртків і секцій за місцем проживання призводять до збільшення кількості правопорушень, учинених неповнолітніми та за їх участю, випадків утягнення неповнолітніх у злочинну діяльність [1]. Сьогодні, у зв'язку із надзвичайною суспільно-політичною ситуацією, що склалася в країні [2], та в умовах збройних конфліктів цей напрямок діяльності потребує особливої уваги з боку держави.

На розгляді проблематики скоєння неповнолітніми кримінальних правопорушень наголошує Спеціальний представник Генерального секретаря з питань дітей і збройних конфліктів Лейла Зерругі, яка, виступаючи 26.12.2013 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН зі щорічною доповіддю, зазначила, що зниження рівня відвідуваності шкіл неповнолітніми в період збройного конфлікту має негативні наслідки для відновлення країн після припинення конфлікту [3].

Аналіз статистичної інформації про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування протягом 2013–2016 років показав, що реалізація державних програм і концепцій у напрямку протидії зазначеним негативним проявам на сьогоднішній день не досягли своєї мети, а стан вчинення неповнолітніми злочинів залишається загрозливим, особливо щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Так, за 2013 рік неповнолітніми або за їх участю вчинено 8781 кримінальне правопорушення, за якими провадження направлено до суду; у 2014 – 7467; у 2015 – 7171, серед яких: особливо тяжких злочинів у 2013 – 129, 2014 – 89, 2015 – 128; тяжких злочинів – у 2013 – 3780, 2014 – 3304, 2015 – 3304; злочинів середньої тяжкості – у 2013 – 3967, 2014 – 3440, 2015 – 3142; злочинів невеликої тяжкості – у 2013 – 905, 2014 – 634, 2015 – 597. У 2016 році 4260 неповнолітнім особами повідомлено про підозру вчинення злочинів [4].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання, що торкаються окремих аспектів розглядуваної проблематики, досліджувалися у роботах Р. С. Белкіна, В. Л. Грохольського, Ю. М. Грошевого, В. А. Журавля, І. Л. Калімбет, О. В. Капліної, М. М. Михеєнко, Є. П. Іщенко, В. О. Коновалової, М. А. Самбора, В. В. Тищенко, А. О. Топоркова, О. В. Федосової, С. В. Харченко, В. М. Хотенця, В. Ю. Шепітька та ін. Проте сьогодні питання розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, що займаються бродяжництвом, потребують нового погляду на зазначену проблематику і пошуку шляхів їх вирішення, що обумовлено зміною правового поля кримінальної юстиції.

Виклад основного матеріалу. Зміст початкового етапу розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми, визначається слідчою ситуацією, яка склалася залежно від часу, що пройшов з моменту вчинення злочину чи виявлення його слідів, предмета злочину та поведінки винних, потерпілих, свідків тощо. Кожен конкретний злочин на даному етапі розслідування характеризується притаманною лише йому слідчою ситуацією [5, с. 292].

Аналізуючи діяльність із розслідування злочинів, необхідно звернути увагу на те, що її серцевиною є збирання фактичних даних за допомогою процесуальних та інших засобів із метою подальшого формування доказів під час досудового розслідування. Зважаючи на те, що кожен вид злочинної діяльності є індивідуальним і специфічним актом деструктивного впливу на охоронювані правовідносини, відповідно і доказування під час розслідування має особливості, які повинні враховуватися під час формування методики їх розслідування. Саме тому на початковому етапі розслідування правильне визначення предмета доказування та переліку обставин, які підлягають установленню, є одним із ключових завдань слідчого [6, с. 88].

Згідно зі ст. 91 КПК України, в кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

- подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

- винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотиви і мета вчинення кримінального правопорушення;

- вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

- обставини, які впливають на ступінь тяжкості кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження;

- обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

- обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та (або) є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та (або) матеріального забезпечення кримінального правопорушення, також і пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя кримінального правопорушення;

- обставини, які є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового впливу. Фактично наведений перелік обставин необхідно встановлювати для вирішення справи по суті в суді [7, с. 308–309].

У ст. 485 КПК України виокремлено коло обставин, які підлягають встановленню в кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, зокрема:

- повні і всебічні відомості про особу неповнолітнього: його вік (число,

місяць, рік народження), стан здоров'я та рівень розвитку, інші соціально-психологічні риси особи, які необхідно врахувати під час індивідуалізації відповідальності чи обранні заходу виховного характеру. За наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, повинно бути також з'ясовано, чи він повністю усвідомлював значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;

- ставлення неповнолітнього до вчиненого ним діяння;
- умови життя та виховання неповнолітнього;
- наявність дорослих підбурювачів та інших співучасників кримінального правопорушення [8].

Таким чином, однією з обставин, що підлягають встановленню у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, є особа неповнолітнього злочинця.

Крім того, встановлення цих обставин є необхідною умовою здійснення окремих процесуальних дій, які прямо вказані у КПК України.

Так, наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 224. КПК України, перед допитом встановлюється особа; згідно з ч. 2 ст. 342 КПК України, секретар судового засідання доповідає суду, хто з учасників судового провадження, викликаних та повідомлених осіб прибув у судове засідання, встановлює їх особи; відповідно до ч. 1 ст. 348, після оголошення обвинувачення головуючий встановлює особу обвинуваченого, з'ясовуючи його прізвище, ім'я, по батькові, місце і дату народження, місце проживання, заняття та сімейний стан; положеннями ч. 4 та 6 ст. 583 КПК України встановлено, що при розгляді клопотання затриманої особи, яка вчинила злочин за межами України, про застосування тимчасового арешту слідчий суддя встановлює особу затриманого, перевіряє наявність документів, зокрема тих, що підтверджують особу затриманого, та ін. [8].

На сьогоднішній день серед неповнолітніх, що займаються бродяжництвом, нерідко зустрічаються сироти або діти з неблагополучних сімей, які загалом не мають будь-яких документів, що засвідчують їх особу. У зв'язку з цим неповнолітні злочинці часто умисно вказують свої дані невірно і під час проведення слідчих (розшукових) дій встановлення особи неповнолітнього стає надто ускладненим процесом, а іноді – неможливим.

Відповідно до п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 16 квітня 2004 р. «Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх», вік неповнолітнього підсудного встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів громадянського стану, довідок органів внутрішніх справ за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо. Визначення віку зі слів самого неповнолітнього, його родичів, педагогів та інших осіб не допускається [9].

Певну схожість можна спостерігати і в нормах, що регулюють нотаріальне провадження. Так, згідно зі ст. 43 Закону України «Про нотаріат», встановлення особи здійснюється за паспортом громадянина України або за ін-

шими документами, які унеможливають виникнення будь-яких сумнівів щодо особи громадянина, який звернувся за вчиненням нотаріальної дії (паспорт громадянина України, паспорт громадянина України для виїзду за кордон, дипломатичний чи службовий паспорт, посвідчення особи моряка, посвідчення члена екіпажу, посвідка на проживання особи, яка мешкає в Україні, національний паспорт іноземця або документ, що його замінює, посвідчення інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи). Посвідчення водія, особи моряка, інваліда чи учасника Великої Вітчизняної війни, посвідчення, видане за місцем роботи фізичної особи, не можуть бути використані громадянином України для встановлення його особи під час укладення правочинів.

Особа віком до 16 років встановлюється за свідоцтвом про народження за умови підтвердження батьками (одним з батьків) того, що ця особа є їх дитиною [10].

Однак у кримінальному провадженні за відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється судово-медичною експертизою (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК). У цьому випадку днем народження вважається останній день того року, який названий експертом. При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення виходячи із встановленого експертом мінімального віку [9].

Проте, висновок експерта не є підставою для встановлення особи неповнолітнього злочинця. Тому процедура підтвердження особи неповнолітнього вирішується таким чином: працівником правоохоронного органу, за участю співробітника медичної установи, двох понятих та співробітника органу опіки і піклування, складається Акт встановлення особи неповнолітнього. Однак наявність Акта не дозволяє обрати для неповнолітнього злочинця запобіжний захід та направити його до приймальника-розподільника, так як даний запобіжний захід застосовується тільки на підставі ухвали слідчого судді щодо конкретно визначеної особи. Слідчий суддя навряд чи може винести об'єктивну ухвалу щодо неповнолітнього, особа якого не встановлена, оскільки такі неповнолітні часто вчиняють злочини вже не вперше та можуть у цей момент бути підозрюваними по наявних кримінальних провадженнях.

Ці обставини повинні бути враховані не тільки слідчим суддею під час ухвалення відповідних рішень, але і слідчим як на початковому, так і на подальшому етапі досудового розслідування.

Висновки:

1) однією з особливостей розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, що займаються бродяжництвом, є встановлення особи неповнолітнього злочинця. Це є вагомою проблемою при розслідуванні даних кримінальних правопорушень і підлягає врегулюванню на законодавчому рівні.

2) одним із напрямків врегулювання зазначеної проблематики, на наш погляд, є створення державної біометричної бази даних, яка буде містити інформацію про особу від її народження, у тому числі з урахуванням відбитків пальців рук та сітківки ока.

Бібліографічні посилання

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року : розпорядження КМУ від 30.11.2011 р. № 1209-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p/print1453920848713385>.
2. Про негайне роззброєння незаконних збройних формувань в Україні : Постанова ВРУ від 01.04.2014 № 1174-VII / Офіційний Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1174-18>.
3. Ежегодный доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о детях и вооруженных конфликтах Лейлы Зерруги / Официальный сайт ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/HRC/25/46&Lang=R&Area=UNDOC.
4. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування протягом 2013–2016 років / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
5. Рудницька Ю. В. Початковий етап досудового розслідування крадіжок, вчинених неповнолітніми / Ю. В. Рудницька // Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квіт. 2014 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2014. – С. 292–293.
6. Калімбет І. Л. Розслідування групових корисливо-насильницьких злочинів неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Калімбет Ігор Леонідович. – Одеса, 2017. – 211 с.
7. Федосова О. В. Обставини, які підлягають встановленню у ході розслідування корисливо-насильницьких злочинів, що вчиняються неповнолітніми / О. В. Федосова // Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – № 1. – С. 305–313.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI / Офіційний Сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
9. Про практику застосування судами законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.
10. Про нотаріат : Закон України від 2.09.1993 р. № 3425-XII / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/print1443111009476728>.
11. Самбор М. А. Встановлення особи правопорушника під час складання протоколу про адміністративне правопорушення: прогалини та колізії чинного законодавства України, зумовлені результатами непослідовності правового забезпечення адміністративної реформи / М. А. Самбор // Вісник Дніпропетр. ун-ту імені Альфреда Нобеля: Серія «Юридичні науки». – № 2 (3). – 2012. – С. 11–18.

Khrystov O.L., Drandabula K.I. Peculiarities of investigation of crimes committed by minors engaged in vagrancy. The article deals with some peculiarities of investigation of crimes of minors engaged in vagrancy, by the National police officers, as well as analyzes the statistics of criminal offences committed by the above persons. The authors conclude that one of the features of the investigation of crimes committed by minors engaged in vagrancy is the establishment of a juvenile offender. This is a significant problem in investigating criminal offenses and is subject to regulation at the legislative level. In their opinion, one of the ways of resolving this problem is to create a state biometric database that will contain information about the person from birth, including fingerprints and eye retina.

Keywords: minors, homelessness, investigation, criminal offences.

Надійшла до редакції 06.06.2017

Александрова А.Ю.

ад'юнкT

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ*

УДК 343.343.5

ОКРЕМІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ПРИЗОВУ ЗА МОБІЛІЗАЦІЄЮ

Досліджено форми реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, на підставі чого обґрунтовано внесення змін до санкції ст. 336 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *злочин, склад злочину, покарання, реалізація кримінальної відповідальності, позбавлення волі, особа злочинця, обороноздатність, призов, мобілізація, захист країни.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 17 проголосила, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього Українського народу. Ніхто з громадян України за усі роки незалежності не міг собі уявити, що таке положення Основного Закону буде надактуальним вже впродовж трьох років з початку російської агресії проти України. Фактичний стан неоголошеної війни зумовив перегляд усіх сфер суспільного розвитку та їх правового забезпечення, в тому числі правового забезпечення охорони найважливіших суспільних відносин, а також запобігання тим злочинам, про можливість вчинення яких у мирний час ніхто навіть не замислювався.

До одного з них належить ст. 336 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Ухилення від призову за мобілізацією», яка до 2014 року жодного разу не була застосована. У зв'язку із цим варто навести мабуть вже «крилатий вираз» про те, що в ідеалі застосуванням кримінально-правової норми є її незастосування [1, с. 208].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації висвітлювали у своїх працях А.О. Данилевський, Ю.О. Данилевська, А.П. Мозоль, Р.С. Орловський, О.О. Пащенко, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, В.В. Федосєєв, М.І. Хавронюк, В.В. Шаблистий та інші. Але з огляду на події останніх років у нашій країні та наявну практику застосування ст. 336 КК України, значний інтерес та новизну буде мати дослідження форм реалізації криміна-

льної відповідальності за цей злочин з урахуванням здобутків указаних та інших дослідників.

Мета даної роботи полягає у дослідженні форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією, на підставі чого зробити спробу обґрунтування або спростування необхідності внесення змін до санкції ст. 336 КК України.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1 ст. 50 КК України, покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ст. 336 «Ухилення від призову за мобілізацією» складається з однієї з найменших диспозицій Особливої частини КК України, що повністю дублює назву статті, а санкція є безальтернативною – карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. Можливо, як для авторів кримінального закону, так і для кожного з нас, за майже дванадцять років така конструкція норми видавалася цілком виправдною через її непомітність. Особливо це дисонує із тими статтями КК України, які законодавець змінював багато разів.

Разом з тим розпочата, проте неоголошена, війна призвела до необхідності забезпечення встановленого законами та іншими нормативно-правовими актами порядку підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози національній безпеці держави (об'єкт складу ухилення від призову за мобілізацією у вузькому значенні).

Укази Президента України про часткову мобілізацію 2014–2015 років зумовили призов за мобілізацією десятків тисяч військовозобов'язаних чоловіків та деяких жінок – частину з цих громадян виконати конституційний обов'язок з охорони Батьківщини змусив страх бути притягнутим до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України; іншій, найменш численній, довелося відчути на собі кару за ухилення від призову мобілізації.

Так, за офіційними даними Державної судової адміністрації (далі – ДСА) України, протягом 2014 року за вчинення злочину, передбаченого ст. 336 КК України, засуджено 139 осіб; за 2015 рік – 935 осіб; за 2016 рік – 220 осіб.

Для деталізації вказаних даних нами проаналізовано Форму № 6 «Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання» звітності судової статистики ДСА України протягом 2014–2016 років. Отримано такі дані.

Усього осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у 2014 році – 148, засуджених – 139; 9 осіб, справи стосовно яких закрито (8 – звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, 1 – у зв'язку із амністією).

Реальне позбавлення волі було призначено шести особам (понад 1 рік до 2 років включно – 5, понад 2 роки до 3 років включно – 1), одній особі приз-

начено арешт, двом – громадські роботи, трьом – штраф.

Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання з випробуванням – 120, внаслідок акта амністії – 7, призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – п'яти особам.

Усього осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у 2015 році – 1015, засуджених – 935, 5 осіб виправдано, 75 осіб, справи стосовно яких закрито (56 – звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, 16 – у зв'язку із амністією, у зв'язку із смертю – 1, з інших підстав – 2).

Реальне позбавлення волі було призначено 44 особам (1 рік – 1, понад 1 рік до 2 років включно – 36, понад 2 роки до 3 років включно – 5, понад 3 роки до 5 років включно – 2), двом особам призначено обмеження волі, трьом особам – арешт, одній – виправні роботи, п'ятьом – громадські роботи, дев'ятьом – штраф.

Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання з випробуванням – 867, внаслідок акта амністії – 4, призначено покарання за сукупністю злочинів 1 засудженому, за сукупністю вироків – 8, остаточно призначено покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) та із застосуванням ч. 4 ст. 70 КК України у вигляді штрафу – 1 засудженому, призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – 14 особам.

Усього осіб, вироки (постанови) щодо яких набрали законної сили у 2016 році – 251, засуджених – 220 осіб, 3 осіб виправдано, справи стосовно 28 осіб закрито (17 – звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки, 6 – у зв'язку із передачею на поруки, 5 – з інших підстав).

Реальне позбавлення волі було призначено 8 особам (1 рік – 1, понад 1 рік до 2 років включно – 5, понад 2 роки до 3 років включно – 2), 5 особам призначено штраф.

Кількість засуджених осіб, яких звільнено від покарання з випробуванням – 207, призначено покарання за сукупністю злочинів 1 засудженому, за сукупністю вироків – 5, остаточно призначено покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК України) та із застосуванням ч. 4 ст. 70 КК України у вигляді позбавлення волі понад 2 роки до 3 років включно – 1 засудженому, призначено покарання із застосуванням статті 69 КК України – 5 особам.

Як бачимо, знайшли своє відображення одразу три форми реалізації кримінальної відповідальності:

1) призначення покарання та його реальне відбування (причому як і передбачено ст. 336 КК України, так і із застосуванням ст. 69 КК України). Більш того, такий вид реалізації кримінальної відповідальності є найменш «реалізовуваним», оскільки реальне позбавлення волі було призначено лише 58 засудженим, обмеження волі – 2, арешт – 4, громадські роботи – 7, виправні роботи – 1, штраф – 17. Наведемо лише декілька прикладів.

1. Позбавлення волі.

Так, 23.12.2014 року Роздільнянський районний суд Одеської області визнав особу винуватою у вчиненні ухилення від призову за мобілізацією та за-

судив до двох років позбавлення волі за таких обставин.

ОСОБА_1 з 03.04.1996 року перебуває на обліку у Роздільнянському районному військовому комісаріаті Одеської області як військовозобов'язаний першої категорії загального військового обліку солдатів і сержантів запасу, за військовою спеціальністю «ВОС 837» (водій автомобіля). Відповідно до Указу Виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України від 17.03.2014 року № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», в Україні оголошено початок проведення часткової мобілізації. На виконання наказу зазначеного Указу, 25.03.2014 року ОСОБА_1 у приміщенні Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області оголошено про його мобілізацію до ЗСУ та викликано на 27 березня 2014 року до Роздільнянського військового комісаріату для призиву на військову службу у зв'язку з мобілізацією та направлення для проходження військової служби до військової частини А 2800 ЗСУ, дислокованій у с. Жовтень Біляївського району Одеської області.

Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», громадяни зобов'язані з'являтися за викликом до військових комісаріатів для постановки на військовий облік та призначення на воєнний час.

У порушення зазначеної вимоги Закону, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ст. 336 КК України за ухилення від призиву за мобілізацією, ОСОБА_1 умисно, без поважних причин, з 27.03.2014 року по теперішній час не з'явився до Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області для призиву на військову службу у зв'язку із мобілізацією, ухилившись у такий спосіб від призиву за мобілізацією.

Вирішуючи питання про вид і міру покарання обвинуваченому, суд враховував *характер і велику ступінь суспільної небезпечності вчиненого кримінального злочину* (курсив наш. – А.А.), особу винного, характеристику – задовільну, його соціальне та сімейне становище. Обставинами, які пом'якшують покарання обвинуваченого ОСОБА_1, судом було визнано: щире каяття, визнання вини повністю, активне сприяння розкриттю злочину, задовільну характеристику з місця проживання, на обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває.

За таких обставин, враховуючи усі пом'якшуючі обставини та відсутність обтяжуючих вину обвинуваченого обставин, суд прийшов до висновку, що виправлення обвинуваченого ОСОБА_1 неможливе без ізоляції його від суспільства. Інша міра покарання не буде відповідати *суспільній безпеці скоєного злочину* (курсив наш. – А.А.) [2].

2. Обмеження волі.

01 липня 2015 року Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області визнав винуватою та засудив особу до одного року обмеження волі за таких обставин.

ОСОБА_2 з 20 листопада 2006 року поставлений на облік до Павлоградського об'єднаного міського військового комісаріату Дніпропетровської області як військовозобов'язаний.

15 січня 2015 року Верховною Радою України було затверджено Указ

Президента України № 15/2015 «Про часткову мобілізацію», згідно з яким оголошено призов військовозобов'язаних для забезпечення потреб ЗСУ, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, інших військових формувань України, визначених мобілізаційними планами з урахуванням резерву.

05 лютого 2015 року військовозобов'язаний ОСОБА_2 прибув до Павлоградського ОМВК Дніпропетровської області, розташованого за адресою: Дніпропетровська область, м. Павлоград вул. Кузнечна, будинок № 72 для проходження медичного огляду.

За результатами військово-лікарняної комісії ОСОБА_2 визнано придатним до військової служби в ЗСУ за військово-обліковою спеціальністю № 837037, зараховано до ВЧ № 3036 та визначено дату прибуття до пункту збору.

05 лютого 2015 року в приміщенні Павлоградського об'єднаного міського військового комісаріату військовозобов'язаному ОСОБА_2 працівником військового комісаріату ОСОБА_4 було вручено повістку на 07 годину 30 хвилин 10 лютого 2015 року для проходження служби за мобілізацією, де у відповідній графі військовозобов'язаний ОСОБА_2 поставив свій підпис. ОСОБА_2 було попереджено про кримінальну відповідальність у разі ухилення від призову за мобілізацією та складено аркуш бесіди з військовозобов'язаним ОСОБА_2, де останній поставив підпис у відповідній графі в аркуші бесіди.

10 лютого 2015 року о 07 годині 30 хвилин ОСОБА_2, з метою ухилитися від призову за мобілізацією, будучи придатним за станом здоров'я для проходження військової служби та не маючи правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, без поважних причин, до пункту відправлення не прибув.

Таким чином, військовозобов'язаний ОСОБА_2, усупереч вимогам ст. 65 Конституції України, ст.ст. 1, 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Указу Президента України № 607/2014 від 22 липня 2014 року «Про часткову мобілізацію», з метою ухилитися від призову за мобілізацією, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки і бажаючи їх настання, умисно, будучи належним чином попередженим про прибуття, будучи придатним за станом здоров'я для проходження військової служби, та не маючи правових підстав на відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації, 10.02.2015 року о 07 годині 30 хвилин не прибув до пункту відправлення.

Обвинувачений вчинив злочин, який належить до категорії середньої тяжкості, винним себе не визнав, раніше не судимий, працює, характеризується за місцем проживання позитивно.

При призначенні покарання суд враховував те, що вчинений обвинуваченим злочин має *підвищену суспільну небезпеку*, оскільки в даному випадку мобілізація пов'язується з умовами особливого періоду в державі – із загрозою нападу, небезпекою державній незалежності України. Вчинений ОСОБА_2 злочин, що передбачений розділом XIV КК України, має родовим

об'єктом суспільні відносини, що забезпечують обороноздатність України, її незалежність, територіальну цілісність та недоторканність. Важливість цього об'єкта обумовлена тим, що відповідно до ст. 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення економічної і інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою усього українського народу.

Враховуючи те, що обвинувачений вчинив злочин, який належить до категорії середньої тяжкості, є працездатним, характеризується позитивно, має на утриманні двох малолітніх дітей, має захворювання, то суд вважає за необхідне відповідно до ст. 69 КК України перейти до більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного у ст. 336 КК України, та призначити обвинуваченому ОСОБА_2 покарання у вигляді обмеження волі, яке полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за ним нагляду з обов'язковим залученням до праці. На думку суду, саме ці обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Дане покарання для обвинуваченого ОСОБА_2, з точки зору можливості досягнення таким покаранням тих цілей, що сформульовані в ч. 2 ст. 50 КК України, на думку суду, з урахуванням вищевказаних обставин, буде необхідним та цілком достатнім для його виправлення та попередження вчинення ним злочинів [3].

3. Арешт.

13 листопада 2014 року Павлоградський міськрайонний суд Дніпропетровської області визнав винуватою особу у вчиненні ухилення від призову за мобілізацією та засудив до шести місяців арешту за таких обставин.

05.08.2014 року військовозобов'язаний ОСОБА_1, на виконання Указу Президента України № 607/2014 «Про часткову мобілізацію», для проходження медичного огляду прибув до Павлоградського міського військового комісаріату Дніпропетровської області.

За висновком медичного огляду військовозобов'язаний ОСОБА_1 був визнаним придатним до військової служби та того ж дня – 05.08.2014 року у приміщенні службового кабінету Павлоградського міського військового комісаріату Дніпропетровської області військовозобов'язаний ОСОБА_1 отримав повістку на 08 серпня 2014 року на 08.00 год. для відправлення до військової частини у команду № В4765.

Будучи заздалегідь попередженим про необхідність явки до Павлоградського міського військового комісаріату Дніпропетровської області на 08.00 год. 08.08.2014 року, достовірно знаючи про час та місце відправлення у війська у зв'язку з призовом за частковою мобілізацією, але маючи на меті злочинний умисел, направлений на ухилення від призову на мобілізацією, порушуючи вимоги ст. 65 Конституції України, ст.ст.1, 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Указу Президента України № 607/2014 «Про часткову мобілізацію», порядок комплектування ЗСУ, не маючи на те поважних причин та правових підстав на відстрочку від призову

на військову службу під час мобілізації, керуючись небажанням бути призваним для несення служби в рядах ЗСУ, військовозобов'язаний ОСОБА_1 умисно ухилився від призову за мобілізацією, не з'явившись у визначений час до Павлоградського ОМВК.

Серед пом'якшуючих обставин суд враховував, що обвинувачений ОСОБА_1 раніше не притягався до кримінальної відповідальності та не судимий, має позитивну характеристику та малолітню дитину на утриманні [4].

17.12.2014 року Роздільнянський районний суд Одеської області затвердив угоду про визнання винуватості за таких обставин.

ОСОБА_2 з 27.04.2004 року перебуває на обліку у Роздільнянському районному військовому комісаріаті Одеської області як військовозобов'язаний першої категорії загального військового обліку солдатів і сержантів запасу, за військовою обліковою спеціальністю «ВОС 502» (начальник танкодрому). 25 березня 2014 року ОСОБА_2 у приміщенні Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області оголошено про його мобілізацію до ЗСУ та викликано на 27 березня 2014 року до Роздільнянського військового комісаріату для призову на військову службу у зв'язку із мобілізацією та направлення для ЗСУ. Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», громадяни зобов'язані з'являтися за викликом до військових комісаріатів для постановки на військовий облік та призначення на воєнний час. У порушення зазначеної вимоги Закону, будучи попередженим про кримінальну відповідальність за ст. 336 КК України за ухилення від призову за мобілізацією, ОСОБА_2 умисно, без поважних причин не з'явився 27 березня 2014 року, але з'явився 28 березня 2014 року та власноруч написав відмову від призову за мобілізацією, і по теперішній час не з'явився до Роздільнянського районного військового комісаріату Одеської області для призову на військову службу у зв'язку із мобілізацією, ухилившись у такий спосіб від призову за мобілізацією.

Згідно з угодою про визнання винуватості, підозрюваний ОСОБА_2 повністю та беззастережно визнав свою винуватість у злочині, передбаченому ст. 336 КК України. ОСОБА_2 за місцем проживання характеризується позитивно, до кримінальної, іншого виду відповідальності не притягувався, має на утриманні двох неповнолітніх дітей. За сукупністю даних обставин, які пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, сторони погоджуються на застосування ст. 69 КК України та призначення ОСОБА_2 за ст. 336 КК України іншого, більш м'якого виду покарання, не зазначеного у санкції ст. 336 КК України, а саме штрафу у розмірі 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 510 гривень [5].

Висновки. Отже, одного виду покарання у вигляді позбавлення волі у санкції ст. 336 КК України явно не достатньо для реалізації функцій кримінального права та призначеного покарання, для реалізації завдань кримінального закону. Більш того, застосування безальтернативного позбавлення волі та «повальне» звільнення від його відбування з випробуванням змушують суди застосовувати ст. 69 КК України. Наведені приклади лише якісно доповню-

ють наші пропозиції.

По-перше, до санкції ст. 336 КК України слід внести зміни та доповнення – передбачити значний розмір штрафу (від однієї до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) – щоби зробити вчинення цього злочину матеріально не вигідним – не хочеш служити – сплати штраф.

По-друге, слід передбачити громадські роботи, щоби зробити вчинення цього злочину морально не вигідним.

По-третє, альтернативою позбавленню волі на строк до п'яти років має стати покарання у вигляді обмеження волі на такий самий строк.

Перспективним напрямком подальших досліджень вбачається дослідження інших форм реалізації кримінальної відповідальності за ухилення від призову за мобілізацією – звільнення від кримінальної відповідальності за цей злочин та звільнення від покарання та його відбування.

Бібліографічні посилання

1. Туляков В. О. Призначення покарання / В. О. Туляков, А. С. Макаренко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 208–227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://наука.jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/13.pdf.
2. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42039076>.
3. Архів Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області за 2015 рік // Справа № 185/3812/15-к.
4. Архів Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області за 2014 рік // Справа № 185/10687/14-к.
5. Матеріали Єдиного державного реєстру судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41967082>.

Aleksandrova A.Yu. Specific results of research of forms of realization of criminal responsibility for evasion from conscription. The forms of realization of criminal responsibility for evasion from the conscription were investigated, on the basis of which justified changes to the sanction of Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine.

Art. 336 "Evasion from conscription" consists of one of the smallest dispositions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, which completely duplicates the title of the article, and the sanction is without alternative - punishable by imprisonment for a term of two to five years.

It was established that one type of punishment in the form of imprisonment in the sanction of Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine is clearly not sufficient for the implementation of the functions of criminal law and punishment imposed, in order to fulfill the objectives of the criminal law. Moreover, the use of non-alternative deprivation of liberty and "total" exemption from his trial by force compel the courts to apply Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine.

Proposed to the sanction of Art. 336 of the Criminal Code of Ukraine to make changes and addenda - to provide for a significant amount of a fine (from one to five thousand non-taxable minimum incomes of citizens) – to make the commission of this crime materially disadvantageous - you do not want to serve - to pay a fine. Public works should be foreseen in order to make the crime morally disadvantageous. An alternative to deprivation of liberty for a term up to five years should be punishment in the form of a restriction of freedom for the same term.

It is stated that the prospective direction of further studies is the investigation of other forms of criminal responsibility for evasion from the call for mobilization - exemption from criminal liability for this crime and release from punishment and his serving.

Keywords: *crime, punishment, realization of criminal responsibility, imprisonment, offender, defensiveness, prizes, mobilization, protection of the country.*

Надійшла до редакції 25.04.2017

Куратченко М.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СУТЕНЕРСТВА ТА ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Розглянуто деякі аспекти розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. Акцентовано увагу на взаємодії слідчих та оперативних підрозділів для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Ключові слова: сутенерство, проституція, тактичне забезпечення, слідчі (розшукові) дії, взаємодія.

Постановка проблеми. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією є важливою умовою того, що кримінальне провадження буде швидко та ефективно завершено. Адже завдяки злагодженій взаємодії збирається достатня доказова база для проведення подальших процесуальних дій, висуваються слідчі версії, планується процес розслідування. Тому працівники Національної поліції повинні реагувати на обставини, які характеризують кожен конкретний момент процесу розслідування та визначати свої функції залежно від обов'язків. У зв'язку з цим важливе місце в будь-якому кримінальному провадженні займає взаємодія різних підрозділів правоохоронних органів.

Тобто дослідження цього питання в розрізі конкретного складу кримінального правопорушення надає змогу узагальнити його особливості проведення при розслідуванні сутенерства та втягнення особи до заняття проституцією з урахуванням сучасних умов та тенденцій. Це, у свою чергу, дозволить в подальшому розробити на цій основі ефективні науково-практичні рекомендації щодо методики їх розслідування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідженням питань взаємодії слідчих та оперативних підрозділів в ході розслідування приділяли свою увагу такі вчені-криміналісти: Ю. П. Аленін, К. В. Антонов, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. П. Колмаков, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Але в їх роботах не розглядалися особливості її здійснення під час розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією. Наше дослідження конкретизувало особливос-

ті взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при розслідуванні даного виду кримінального правопорушення.

Метою статті є дослідження особливостей взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією.

Виклад основного матеріалу. Починаючи розгляд цієї наукової категорії, спробуємо надати їй визначення. Так, І. Ф. Герасимов зазначав, що взаємодія забезпечує розумне сполучення й найбільш ефективно використання повноважень, методів і засобів, властивих кожному із взаємодіючих органів [1, с. 106]. Зі свого боку, І. П. Козаченко формулює її як засновану на законах та підзаконних актах, погоджену діяльність служб процесуального, оперативного-розшукового, адміністративно-управлінського характеру із застосуванням найбільш доцільного поєднання притаманних взаємодіючим суб'єктам сил, засобів та методів [7, с. 177].

Більш лаконічно І. В. Усанов визначає взаємодію як погоджену діяльність зазначених суб'єктів, засновану на законних та підзаконних нормативних актах, що направлена на реалізацію певної тактики з метою встановлення та подальшого викриття особи, що вчинила злочин [14, с. 70]. В. Ю. Шепітько в такому ж розрізі звернув увагу на її мету, зазначивши, що в процесі спільної діяльності загальна мета (якісне і своєчасне розкриття і розслідування злочину) досягається із найменшими витратами сил, засобів і часу [9, с. 172].

А. О. Шульга надає таке визначення взаємодії – це заснована на законі співпраця органів, які не мають взаємного підпорядкування, але діють узгоджено, ефективно застосовуючи засоби та способи розкриття злочинів, притягнення до відповідальності винних, розшуку обвинувачених та забезпечення відшкодування збитків, які були завдані злочином [15, с. 17].

Означена співпраця та взаємні дії, як зазначає В.П. Захаров, можливі за наявності певних умов:

– у взаємодії мають брати участь як мінімум два суб'єкти. Це означає, що кожен з учасників має ясно усвідомлювати, що він є суб'єктом взаємодії і виконує покладені функції разом з іншим суб'єктом [5, с. 82];

– має бути окресленою спільність цілей і завдань для усіх учасників взаємодії.

Роз'єднаність, як показує практика, призводить до втрати змісту взаємодії. Говорячи про єдність завдань і цілей, необхідно зазначити, що боротьба зі злочинністю, захист законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб та в цілому правопорядку, є єдиним завданням для усіх правоохоронних органів. Виконання цих завдань складається з ряду послідовних етапів, більш конкретизованих за своїм змістом [4, с. 325].

Також, з огляду на визначене, необхідно виділити загальні умови взаємодії. На думку О. С. Саїнчина, до них необхідно віднести такі:

- найсуворіше дотримання законності;
- плановість;

- швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування;
- обов'язкове залучення громадськості;
- правильне ставлення до оцінки доказів;
- знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів слідства і дізнання;
- точне розмежування компетенції учасників взаємодії;
- врахування провідної ролі слідчого у процесі взаємодії;
- нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних в ОРД;
- відносна самостійність органу дізнання у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення ОРЗ [12, с. 267].

З огляду на визначені положення, необхідно визнати, що найбільш доречним буде визначення І. П. Козаченка та В. Л. Регульського: взаємодія слідчих та оперативних підрозділів – це концентрація сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших витратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [8, с. 179].

Взаємодія слідчих і працівників органів дізнання реалізується у певних формах. Під формами взаємодії слідчого і працівників дізнання маємо на увазі організаційні прийоми і методи, способи і порядок зв'язків між ними, засновані на кримінально-процесуальному законі і відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також передовому досвіду слідчої практики, спрямовані на забезпечення узгодженої їх діяльності і правильне сполучення властивих кожному з цих органів методів і засобів роботи [12, с. 267]. На наш погляд, вірною є думка А. Я. Дубинського, який визначає дві форми взаємодії: процесуальну й непроцесуальну [2, с. 76].

Тобто взаємодія має здійснюватися як у процесуальній формі при роботі з конкретним кримінальним провадженням, так і в непроцесуальній формі на рівні ділових контактів щодо узгодженого виконання завдань розкриття злочину. При цьому взаємодія ґрунтується на чіткому її плануванні, професійній орієнтації щодо можливостей слідчих, оперативних працівників і експертів, встановлення правильних службових взаємовідносин, підтриманні атмосфери довіри, згуртованості і взаємної допомоги [3, с. 16].

З цього приводу М. С. Тюрін зазначає, що якщо процесуальні форми можна назвати способами співпраці, то організаційні форми будуть характеризуватися як способи зв'язку. Організаційні форми зв'язку існують поза межами процесуальної діяльності слідчого [13, с. 67–68]. Відповідно до норм КПК України [10], процесуальними формами взаємодії слідчого й працівників органу дізнання при розслідуванні кримінальних справ є такі:

- давання слідчим органам доручень і вказівок про провадження пошукових і слідчих (розшукових) дій;

– висунення вимог слідчого про надання сприяння при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій.

На основі позиції В. Д. Пчолкіна, до основних непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчих і оперативних підрозділів при розслідуванні злочинів [11, с. 117] ми віднесли такі:

– ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами в межах, передбачених відомчими нормативними актами;

– спільне обговорення й оцінювання даних, одержаних у результаті проведення оперативно-розшукових заходів, щодо їх достатності для внесення відомостей до ЄРДР;

– спільне планування слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій, спрямованих на виявлення доказової інформації;

– спільна діяльність слідчих і оперативно-розшукових підрозділів на початковому та наступних етапах розслідування;

– створення слідчо-оперативної групи за конкретним кримінальним провадженням;

– взаємний обмін усною та письмовою інформацією оперативних працівників і слідчих з питань, що стосуються їхньої діяльності;

– спільні виїзди слідчого й оперативних працівників для проведення слідчих (розшукових) дій.

Найбільш типовими недоліками в організації й здійсненні взаємодії слідчих та оперативних підрозділів при вирішенні проблемних конфліктних слідчих ситуацій у справах про сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією, як показало наше дослідження, є такі:

– несвоєчасний, із запізненням початок взаємодії;

– здійснення затримання, огляду, опитування підозрюваних оперативними працівниками без участі слідчого або хоча б попереднього узгодження з ним шляхів і способів одержання і перевірки доказів причетності затриманого до злочину;

– підпорядкування початкових слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів «головній» меті – затриманню осіб і вжиття при цьому належних заходів щодо забезпечення доведення як самого факту злочину, так і ролі затриманого в сутенерстві;

– припинення взаємодії (особливо оперативного супроводу розслідування) після завершення початкового етапу досудового розслідування по кримінальному провадженню.

До прийнятих на практиці заходів з усунення вказаних вище недоліків можна віднести такі:

– заходи щодо вдосконалення нормативної і методичної бази взаємодії зазначених вище суб'єктів;

– перевірка дотримання діючих наказів і інструкцій з організації взаємодії на місцях, з виїздом керівників органів і служб у підлеглі підрозділи;

– заслуховування слідчо-оперативних груп, що працюють по конкретних справах і матеріалах, на оперативних нарадах у керівників управлінь і відділів;

– контрольне вивчення розслідуваних кримінальних проваджень про сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією начальниками слідчих підрозділів;

– вивчення проваджень прокурором у порядку нагляду.

Необхідність взаємодії слідчого та оперативних працівників у процесі розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією пояснюється такими обставинами:

– різниця засобів і методів здійснення діяльності слідчого й оперативного працівника. Справа в тому, що слідчий здійснює свою діяльність засобами і методами, врегульованими кримінально-процесуальним правом, які мають гласний характер. Оперативні працівники здійснюють оперативно-розшукову діяльність у межах, окреслених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність», і засоби й методи, що ними застосовуються, мають переважно негласний характер та відкривають принципово інші, більш широкі можливості, у порівнянні із процесуальними діями, по одержанню фактичних даних, що мають значення для повного і швидкого розкриття та розслідування злочинів [6, с. 19];

– спільність завдань органів слідства та оперативних підрозділів у сфері боротьби зі злочинністю, а саме швидке і повне розкриття кримінальних правопорушень;

– складність й більший обсяг роботи з розглянутої категорії кримінальних проваджень;

– активна злочинна протидія, яку чинять особи, причетні до вчинення сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, що виражається як у приховуванні слідів злочину, так і у створенні перешкод у ході досудового розслідування. Злочинці докладають усіляких зусиль по розпізнанню тактики дій слідчого, оперативного працівника з метою направити суб'єктів розслідування у помилковому напрямі та затягти процес розслідування.

Загалом найбільш розповсюдженими формами взаємодії працівників різних підрозділів Національної поліції України при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією є такі:

– обмін інформацією – 72 %;

– виконання письмових доручень – 69 %;

– спільне планування оперативно-розшукових заходів – 25 %;

– спільне використання наявних сил та засобів – 18 %.

Визначивши недоліки в організації та здійсненні взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів поліції, не можна забути і про об'єктивні та суб'єктивні чинники, що впливають на слідчі ситуації в конкретному випадку. Адже саме вони впливають як на реалізацію конкретних завдань, так і на кримінальне провадження в цілому. Аналізом опитування працівників слідчих підрозділів щодо факторів, які впливали на розслідування сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, визначено такі:

Об'єктивного характеру:

– злочин вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та

часу – 89 % відповідей від загальної кількості опитаних працівників;
– знищення окремих слідів та доказів зацікавленими особами – 78 %.

Суб'єктивного характеру:

- несвоєчасний виїзд на місце події – 59 %;
- невикористання науково-технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій – 58 %;
- невикористання (недостатнє використання) спеціальних знань у процесі слідства – 47 %;
- незадовільне проведення оперативно-розшукових заходів при встановленні злочинця «по гарячих слідах» – 19 %.

Зі свого боку працівники оперативних підрозділів визначили іншу кількість факторів:

Об'єктивного характеру:

- злочин вчинено при відсутності очевидців в умовах певного місця та часу – 79 % від загальної кількості опитаних працівників;
- знищення окремих слідів та доказів заінтересованими особами – 69 %.

Суб'єктивного характеру:

- несвоєчасний виїзд на місце події – 59 %;
- поверхневий огляд місця події – 45 %;
- невикористання науково-технічних засобів при проведенні слідчих (розшукових) дій – 72 %;
- невикористання (недостатнє використання) спеціальних знань – 78 %;
- незадовільне проведення оперативно-розшукових заходів при встановленні злочинця «по гарячих слідах» – 23 %;
- відсутність планування та системи в організації розслідування на початковому етапі – 51 %;
- помилки в оцінці наявної інформації та доказів, внаслідок яких були висунуті та перевірялися хибні версії – 32 %.

Зазначені чинники пояснюють недоліки в організації взаємодії працівників поліції.

Висновок. Підсумовуючи, зазначимо, що взаємодія при розслідуванні сутенерства та втягнення особи в заняття проституцією, це засноване на нормативно-правових актах функціонування цих підрозділів, за керівної ролі слідчого, направлене на вирішення окремих завдань кримінального провадження. Найбільш типовими недоліками в організації й здійсненні взаємодії при вирішенні проблемних конфліктних слідчих ситуацій у справах про сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією є такі: несвоєчасний, із запізненням початок взаємодії; здійснення затримання, огляду, опитування підозрюваних оперативними працівниками без участі слідчого або хоча б попереднього узгодження з ним шляхів і способів одержання і перевірки доказів причетності затриманого до злочину; підпорядкування початкових слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів «головній» меті – затриманню осіб і вжиття при цьому належних заходів щодо забезпечення доведення як самого факту злочину, так і ролі затриманого в сутенерстві;

припинення взаємодії (особливо оперативного супроводу розслідування) після завершення початкового етапу досудового розслідування по кримінальному провадженню.

Бібліографічні посилання

1. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов. – Свердловск : Средне-Уральское кн. изд-во, 1976. – 184 с.
2. Дубинский А. Я. Взаимодействие следователя с органом дознания / А. Я. Дубинский. – К. : КВШ МВД СССР, 1970. – 134 с.
3. Євдокимов В. М. Особливості застосування тактичних прийомів щодо розкриття вбивств, вчинених із застосуванням кримінальних вибухів / В. М. Євдокимов, В. В. Літвін // *Право і суспільство*. – 2006. – № 2. – С.15–27.
4. Захаров В. П. Проблеми інформаційного забезпечення правоохоронних структур : навчально-практич. посібник / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. – Львів : ЛьвДУВС, 2007. – 372 с.
5. Захаров В. П. Суб'єкти ОРД та їх взаємодія / В. П. Захаров, І. В. Анцупов // *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ*. – 2002. – № 2 (1). – С. 80–85.
6. Іванов В. В. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ і слідчого на досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 21.07.04 / В. В. Іванов. – К., 1998. – 20 с.
7. Козаченко И. П. Основные направления совершенствования теории и практики оперативно-розыскной деятельности / И. П. Козаченко // *Вопросы совершенствования оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел*. – К. : УАВС, 1992. – С. 177–180.
8. Козаченко І. П. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності / І. П. Козаченко, В. Л. Регульський. – Л. : Львів. ін-т внутр. справ при Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – С. 178–203.
9. Коновалова В. Е. Основы юридической психологии : учебник / В. Е. Коновалова, Шепитько В. Ю. – Х. : Одиссей, 2005. – 352 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : прийнятий Верховною Радою України Законом № 4651-VI від 13.04.2012 р. ; відп. за вип. В. А. Прудников. – Х. : Право, 2016. – 392 с.
11. Пчолкін В. Д. Поняття, сутність та завдання взаємодії оперативних підрозділів ОВС / В. Д. Пчолкін, В. М. Ечкенко // *Вісн. Луганськ. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України : спецвипуск*. – 2004. – Вип. 3, ч. I. – С. 109–121.
12. Саїнчин О. С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств / О. С. Саїнчин // *Правова держава*. – 2008. – №10. – С. 267–273.
13. Тюрин Н. С. Формы оперативно-розыскной и следственной деятельности / Н. С. Тюрин // *Правовые проблемы укрепления российской государственности*. – Ч. 10 : Проблемы уголовного процесса в свете нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации : сб. ст. / под ред. Ю. К. Якимовича. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2002. – С. 66–69.
14. Усанов И. В. Проблемы раскрытия и расследования серийных убийств на сексуальной почве / И. В. Усанов. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 168 с.
15. Шульга А. О. Основы методики розслідування вбивств на замовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.09 / А. О. Шульга. – К., 2003. – 20 с.

Kuratchenko M.V. Particularities of interaction between investigative and operational units during investigation of pimping and involving a person in prostitution. The article deals with some aspects of the investigation of pimping and involving a person in prostitution. Cooperation of investigators and operative subdivisions at investigation of procuring and in drawing of person in prostituting is the important condition of that criminal realization will be quickly and it is effectively completed.

In fact due to the concerted cooperation a sufficient evidential base gathers for realization

of further judicial actions, inquisitional versions are pulled out, the process of investigation is planned. Therefore the workers of the National police must react on circumstances that characterize every certain moment of process of investigation, and to determine the functions depending on duties. In this connection, an important place in any criminal realization is occupied by cooperation of different subdivisions of law enforcement authorities.

By the most typical defects in organizations and feasible cooperation at the decision of problem conflict inquisitional situations in matters about procuring and in drawing of person in prostituting is: ill-timed, behind time beginning of cooperation; realization of detention, review, questioning of suspected by operative workers without participation of inquisitional or even previous concordance with him of ways and methods of receipt and verification of proofs of involvement detained to the crime; submission of initial inquisitional (of criminal investigation) actions and operational search events to the «primary» objective – detention of persons and acceptance here of the proper events in relation to providing of leading to of both fact of crime and role detained in procuring; stopping of cooperation (especially operative accompaniment of investigation) is on completion of the initial stage of pre-trial investigation on criminal realization.

Keywords: *pimping, prostitution, tactical supply, investigating acts.*

Надійшла до редакції 25.05.2017

Лазарева Д.В.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.13

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПІДСТАВИ ЗАТРИМАННЯ УПОВНОВАЖЕНОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ЗАКОНОДАВЧА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ

На основі тлумачення норм чинного Кримінального процесуального кодексу України досліджено особливості законодавчої інтерпретації підстав затримання уповноваженою службовою особою та пов'язані із цим проблеми застосування вказаних підстав у практичній діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: *заходи забезпечення кримінального провадження, затримання уповноваженою службовою особою, процесуальні підстави затримання.*

Постановка проблеми. Затримання уповноваженою службовою особою, будучи засобом оперативного реагування на факт виявлення злочину, є дієвим та ефективним процесуальним інструментом забезпечення досягнення завдань кримінального провадження. В той же час затримання, як акт обмеження свободи та особистої недоторканності певної особи, чинить значний

вплив на сферу суб'єктивних прав та інтересів останньої, а тому воно не може реалізовуватися довільно, на розсуд працівників правоохоронного органу. Ця обставина обумовлює принципово важливий підхід до кримінальної процесуальної регламентації розглядуваного засобу забезпечення кримінального провадження – затримання уповноваженою службовою особою (як і будь-який інший різновид затримання) може застосовуватися виключно на підставах, чітко визначених у законі.

Концептуальні підходи до визначення процесуальних підстав затримання за підозрою у вчиненні злочину були сформовані ще під час Судової реформи 1864 року. Згідно із ними, по-перше, підстави затримання повинні відображати його невідкладний характер, обумовлений необхідністю якнайшвидшого реагування з боку уповноважених службових осіб правоохоронного органу на протиправний прояв; по-друге, підстави затримання повинні відображати ситуації безпосереднього виявлення уповноваженими службовими особами правоохоронного органу обставин злочину; по-третє, обставини, визначені у якості підстав затримання, повинні включати в себе таку сукупність фактів, яка призводитиме до однозначного і переконливого висновку про причетність певної особи до події кримінального правопорушення. До сьогоднішнього дня зазначені підходи не втратили своєї актуальності і, по суті, підстави затримання, визначені у ч. 1 ст. 208 нині чинного КПК України, є їх віддзеркаленням.

У той же час, починаючи із Статуту кримінального судочинства, в процесі розвитку кримінального процесуального законодавства інтерпретація процесуальних підстав затримання зазнавала певних змін, що не могло не позначитися на практиці їх застосування під час здійснення досудового розслідування. Саме тому проблема тлумачення норм кримінального процесуального права, які визначають підстави затримання за підозрою у вчиненні злочину, та їх правильного застосування у практичній діяльності уповноважених службових осіб правоохоронних органів не втрачає своєї актуальності і потребує детальної наукової розробки.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Підстави затримання особи за підозрою у вчиненні злочину досліджувалися у наукових публікаціях О.І. Білоусова, В.М. Григор'єва, І.М. Гуткіна, А.Я. Дубинського, О.В. Капліної, В.М. Корнукова, Є.І. Макаренка, В.О. Мальярової, А.В. Ольшевського, І.Л. Петрухіна, І.О. Ретюнських, В.В. Рожнової, А.І. Сергєєва, С.М. Смокова, В.М. Тertiшника, Л. Д. Удалової, А.К. Чернової, О.О. Чувільова. Однак спеціальних наукових досліджень чинної інтерпретації процесуальних підстав затримання уповноваженою службовою особою в ч. 1 ст. 208 КПК України, а також пов'язаних із нею проблем застосування вказаних підстав у практичній діяльності на сьогоднішній день не проводилося.

Метою статті є дослідження законодавчої інтерпретації підстав затримання уповноваженою службовою особою в чинному кримінальному процесуальному законодавстві та пов'язаних із нею проблем застосування вказа-

них підстав у практичній діяльності правоохоронних органів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Процесуальні підстави затримання уповноваженою службовою особою можна розглядати в якості визначеного кримінальним процесуальним законодавством переліку типових ситуацій, пов'язаних із невідкладним реагуванням компетентними правоохоронними органами на безпосередньо виявлений злочин, які характеризуються наявністю очевидних фактів і обставин, що мають місце в момент вчинення (замаху на вчинення) злочину або одразу після цього, особисте сприйняття яких працівниками вказаних органів призводить до обґрунтованого припущення (підозри) про причетність певної особи до вчинення злочину та обумовлює необхідність її затримання. Зазначений перелік закріплено у ч. 1 ст. 208 КПК України і є застосовуваним виключно до випадків, коли особа підозрюється у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Процесуальна підстава затримання уповноваженою службовою особою, передбачена п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України, сформульована так: *“якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення”*. Не важко помітити, що зазначена ситуація жорстко прив'язана до місця злочину. Слово *“заставати”* в українській мові означає: *“з'являючись куди-небудь, знаходити, бачити когось за якимсь заняттям, в якому-небудь стані, положенні”* [1, с. 327]. Використання законодавцем зазначеного терміна підкреслює раптовість виникнення відповідної ситуації, яка обумовлює необхідність застосування уповноваженою службовою особою затримання за підозрою у вчиненні злочину. Виходячи із граматичного тлумачення вказаної норми, уповноважена службова особа може здійснити затримання на цій підставі лише за умови, коли вона особисто бачила злочинні дії затримуваного в реальному часі, що, безумовно, передбачає обов'язкову присутність на місці події в момент вчинення злочину або замаху на його вчинення. При цьому не обов'язково, щоб у полі уваги суб'єкта затримання опинилися усі без винятку зовнішні прояви протиправної та суспільно небезпечної поведінки, достатньо щоб сприйнятий уповноваженою службовою особою поведінковий акт затримуваного мав прямий, видимий і явний зв'язок із злочинними наслідками або загрозою їх настання.

Варто зазначити, що в чинному КПК України було усунено досить серйозний недолік у формулюванні згадуваної підстави затримання, який тривалий час мав місце у кримінальному процесуальному законодавстві. Мова йде про п. 1 ч. 1 ст. 106 КПК України 1960 року, в якому містився припис: *“коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення”*. Внаслідок цього як у процесуальній науці, так і у правозастосовній практиці сформувався підхід, за яким перебування особи на місці злочину після його закінчення або спроба втечі такої особи з місця злочину може розглядатися у якості підстави затримання *“безпосередньо після вчинення злочину”* [2, с. 57; 3, с. 81; 4, с. 88; 5, с. 75].

Поряд з цим, така позиція не могла визнаватися правильною і наведені умови достатньо переконливими з точки зору обґрунтованості застосування

затримання. Вже в самому словосполученні “застали безпосередньо після вчинення злочину” закладено логічне протиріччя, оскільки неможливо застати особу за певним діянням, якщо таке діяння вже вчинене, тобто є закінченою подією. Застати можна лише у процесі вчинення певних дій, тому відповідна підстава затримання може стосуватися виключно ситуацій, коли уповноважена службова особа спостерігає за виконанням протиправних і суспільно небезпечних дій, які охоплюються об’єктивною стороною складу злочину, передбаченого кримінальним законом.

Таким чином, для застосування п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України як підстави превентивного обмеження свободи та особистої недоторканності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, принципово важливо, щоб прийняттю рішення про затримання передувало особисте сприйняття уповноваженою службовою особою дій затримуваного із вчинення або замаху на вчинення злочину. При цьому не виключено, що на момент реалізації затримання, як акту позбавлення волі, злочинні дії затримуваної особи можуть бути вже завершеними. Наприклад, працівник поліції бачить як особа наносить удари потерпілому, але з об’єктивних причин не встигає перепинити такі дії і здійснює затримання вже після нанесення тілесних ушкоджень, тобто після вчинення злочину. Але тут важливо чітко розрізняти момент виникнення підстави для затримання і момент самого затримання. Якщо особу виявили на місці вже вчиненого злочину або неподалік, але при цьому уповноважена службова особа особисто не бачила злочинних дій такої особи, то затримання з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 208 КПК України, виключається.

Можливість затримання у випадках, коли злочинні дії певної особи не стали об’єктом спостереження з боку уповноваженої службової особи, передбачено п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, який редакційно виглядає так: *“якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин”*.

Для правильного застосування цієї підстави затримання у практичній діяльності правоохоронних органів принципово важливим є визначення того, який часовий проміжок охоплюється поняттям “безпосередньо після вчинення злочину”. З даного приводу в юридичній літературі тривала досить серйозна дискусія, в ході якої окремі автори висловлювалися про можливість затримання після сплину певного часу після вчинення злочину [3, с. 83–84]. При цьому навіть обґрунтовувалася допустимість затримання після значного періоду з моменту вчинення злочину, обмеженого лише строком давності кримінального переслідування [6, с. 28; 7, с. 60].

Зазначимо, що подібний підхід абсолютно не узгоджується із сутністю інституту затримання уповноваженою службовою особою. Для конкретизації формулювання “безпосередньо після вчинення злочину” та виключення будь-якого неоднозначного його тлумачення законодавець у розглядуваній нормі цілком доречно додатково використав прислівник “щойно”, наголосивши таким чином, що відповідна підстава для затримання може існувати ли-

ше протягом дуже обмеженого часового періоду з моменту вчинення злочину. З іншого боку, тут важко вести мову про конкретний облік часу в секундах, хвилинах, годинах тощо. В цьому контексті висловлювання “безпосередньо після вчинення злочину” має оціночний характер і в кожному окремому випадку буде залежати від конкретних фактичних обставин, за яких уповноваженими службовими особами було виявлено злочин. Аналогічно, немає жодного сенсу встановлювати у кримінальному процесуальному законі конкретний період часу, протягом якого злочин вважається щойно вчиненим, оскільки і ця категорія корелюється із відповідними фактичними обставинами, що передують затриманню.

В Науково-практичному коментарі до Кримінального процесуального кодексу України вказано, що затримання безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення має місце тоді, коли часова і просторова ознаки знаходження особи щодо події і місця вчинення кримінального правопорушення дають підстави запідозрити особу в його вчиненні [8, с. 453]. Однак ми вже звертали увагу на те, що факт виявлення особи на місці вже вчиненого злочину сам по собі не може переконливо свідчити про те, що дана особа причетна до нього, а так само і спроба залишити місце злочину не є достатнім свідченням його вчинення тим, хто намагається втекти. Як справедливо зазначається в літературі, затримання по одному лише факту знаходження особи на місці злочину або втечі з місця його вчинення без встановлення причинно-наслідкових зв'язків між цими діями і суспільно небезпечними наслідками може виявитися незаконним і необґрунтованим [9, с. 154]. У зв'язку із цим у п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України для ситуацій затримання безпосередньо після вчинення злочину цілком обґрунтовано введено додаткові критерії, на основі яких уповноважена службова особа, що особисто не спостерігала вчинення злочину, може у швидкоплинній обстановці визначити явні і очевидні зв'язки, які пов'язують певну особу із щойно вчиненим злочинном. До таких критеріїв належать: 1) вказівка очевидця, в тому числі потерпілого, на певну особу як на таку, що вчинила злочин; 2) сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події, які вказують на вчинення злочину певною особою.

Поняття “очевидець” у кримінальному судочинстві не пов'язане із певним процесуальним становищем, а, скоріше, відображає характерну рису, яка виражається в обізнаності її носія про окремі факти, події і явища, сформованої в результаті їх особистого спостереження. Відповідно, за змістом п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, очевидцем буде вважатися фізична особа, яка спостерігала злочинні діяння і на цій підставі стверджує про їх вчинення тим суб'єктом, на якого вона вказує. У випадку, якщо особа бачила тільки події, що передували вчиненню злочину або слідували після цього, але не спостерігала сам злочинний акт, вважатися очевидцем у контексті підстави затримання вона не може.

Вимога щодо особистого спостереження злочинних діянь, як основи для вказівки на певну особу як на таку, що вчинила злочин, повною мірою поши-

рюється і на потерпілого. Ми категорично не підтримуємо тих авторів, які вважають, що затримання може бути здійснено на підставі заяви потерпілого, який не був учасником події злочину або не спостерігав за її перебігом [10, с. 35; 11, с. 15; 4, с. 92]. Вказівка потерпілого на особу як на таку, що вчинила злочин, повинно бути конкретним, переконливим і обґрунтованим. Будь-які припущення потерпілого, не підтвержені його особистим сприйняттям обставин вчиненого злочину, безумовно, підлягають перевірці, але аж ніяк не можуть виступати в якості достатньої підстави для застосування такого серйозного правообмежувального заходу, як затримання. Саме тому законодавча вимога про те, що потерпілий повинен бути очевидцем злочину, є цілком обґрунтованою і виправданою як з теоретичної, так і практичної точки зору.

Традиційно вважається, що очевидець повинен знаходитися на місці злочину або неподалік від нього і безпосередньо спостерігати факт вчинення злочинних дій. Повністю поділяючи такий підхід, ми все ж вважаємо необхідність його удосконалення і доповнення. В умовах постійно прогресуючого науково-технічного прогресу на сьогоднішній день значного поширення отримали системи відеонагляду та відеоспостереження, які застосовуються в найрізноманітніших сферах: охорона приватної власності, контроль виробництва, забезпечення безпеки на режимних об'єктах, аеропортах інших громадських місцях тощо. Оператор таких систем має можливість у реальному часі дистанційно спостерігати події, факти і явища, які потрапили в об'єктив технічних засобів відеоспостереження, в тому числі і протиправного характеру. В такій ситуації особа, яка дистанційно спостерігала за вчиненням злочину в режимі реального часу за допомогою технічних засобів, цілком правомірно може вважатися очевидцем, вказівка якого на певну особу як на таку, що вчинила злочин, є підставою для затримання в порядку ст. 208 КПК України.

Дослідники вірно звертають увагу на те, що не обов'язково, щоб очевидець повідомляв прізвище чи інші персональні дані особи, яку він бачив у момент вчинення нею злочину. В тих випадках, коли очевидцю невідома особа підозрюваного, необхідно отримати від нього якомога детальніші відомості про прикмети останнього [12, с. 367]. Однак сам лише опис підозрюваного (навіть найбільш детальний) не може вважатися підставою затримання. Принципово важливо, щоб очевидець прямо вказав на певну особу і однозначно підтвердив її причетність до злочину, вчинення якого він спостерігав. Сказане, у свою чергу, означає необхідність безпосереднього сприйняття уповноваженою службовою особою відповідної фрази, жесту з боку очевидця, в тому числі і потерпілого.

Під час визначення підстави затримання, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України, законодавець відійшов від усталеного формулювання “явні сліди злочину” і використав дещо інше – “очевидні ознаки”, які вказують на те, що саме певна особа щойно вчинила злочин. Для усвідомлення того, наскільки подібний крок у нормативній регламентації процесуальних підстав затримання уповноваженою службовою особою є виправданим, необхідно

звернутися до лексичного значення слів “ознака” та “очевидний”.

Значеннева палітра першого з наведених слів є достатньо широкою: ри-са, властивість, особливість кого-, чого-небудь; те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось; показник, свідчення; предмет, зображення і т. ін., що є знаком, символом, емблемою і т. ін. чого-небудь [13, с. 655]. В цьому відно-шенні термін “ознака” є досить універсальним і різноплановим (у порівнянні із терміном “сліди”) і стосовно до ситуацій затримання може позначати не тільки матеріальні сліди-відображення (сліди крові, взуття тощо), а й пред-мети, речовини, процеси і явища, які у своїй сукупності відображатимуть прямий зв’язок певної особи із подією злочину.

Слово “очевидний” має подвійне значення: 1) дуже помітний, неприхо-ваний; 2) безсумнівний, безперечний [13, с. 830]. Як перше, так і друге зна-чення є цілком актуальними для законодавчого закріплення процесуальних підстав затримання уповноваженою службовою особою.

По-перше, як вже зазначалося вище, процесуальні підстави затримання розраховані на швидкоплинні ситуації невідкладного реагування на подію злочину, тому підозра в уповноваженої службової особи може сформуватися виключно на основі явно видимих, добре помітних ознак, що, так би мовити, “кидаються в очі”. Виявлення очевидних ознак відбувається у процесі безпо-середнього їх сприйняття уповноваженою службовою особою за допомогою власних органів чуттів і не передбачає в момент прийняття рішення про за-тримання застосування спеціальних знань і експертних досліджень, оскільки останнє виключається самою обстановкою і умовами, за яких виникає необ-хідність у вказаному заході.

По-друге, очевидність ознак у контексті п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України означає, що вони беззаперечно і поза всяким сумнівом опосередковують зв’язок між злочинною подією і певною особою. В цьому значенні очевидність є сино-німом явності і у зв’язку із цим виражає, за висловлюваннями Л.В. Франка, не помітність слідів злочину та їх кількісні характеристики (наприклад розмір плями крові на одязі), а те, наскільки виразно проявляється в них зв’язок між злочинними діями підозрюваного та його поведінкою [14, с. 121].

Сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події, які вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин, як підстава затримання означає, що ознак має бути кілька, незалежно від того, де саме – лише на тілі, тільки на одязі, на місці події, на двох чи на усіх цих об’єктах [8, с. 455]. Однак но-рма п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України не охоплює ситуації, коли очевидні ознаки причетності до вчинення злочину виявляються не на тілі чи одязі підозрюва-ного, а поряд із ним, так би мовити у безпосередній близькості від нього і за обставин, які дозволяють зробити висновок про приналежність цих ознак са-ме підозрюваному. Наприклад, наркотичні речовини переносяться у сумці, яку тримає в руках запідозрена особа; викрадене майно знаходиться в авто-мобілі, на якому особа від’їжджає з місця крадіжки; грошові кошти, які стали предметом неправомірної вигоди, знаходяться на робочому місці службової особи – набувача такої вигоди. Як видається, подібні обставини також

пов'язані із очевидними ознаками вчинення злочину певною особою, а тому можуть вважатися підставою для її затримання. Звичайно, для цього необхідним є внесення відповідних корективів до ч. 1 ст. 208 КПК України.

На момент ухвалення нового КПК України початкова редакція його ч. 1 ст. 208 закріплювала дві вищерозглянуті підстави затримання особи за підозрою у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді. В той же час Законом України від 12 лютого 2015 року [15] ч. 1 ст. 208 КПК України було доповнено п. 3 такого змісту: *“якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України”*. Як видно із аналізу зазначеної норми, вона значно розширює можливості по застосуванню затримання без ухвали слідчого судді, у порівнянні із іншими категоріями кримінальних проваджень, не пов'язаних із корупційними злочинами. В даному випадку для здійснення затримання закон не вимагає очевидних ознак причетності певної особи до злочину, виявлених в момент його вчинення (замаху на вчинення) або безпосередньо після цього; достатньо лише підозри особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, а також наявність обґрунтованих підстав вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності.

На нашу думку, в мотивах такого законодавчого рішення простежується, скоріше, політична доцільність, аніж послідовність і виваженість правої політики у сфері регулювання кримінального судочинства. Єдиною причиною, яка виправдовує позасудове обмеження прав особи в результаті її затримання, є невідкладність останнього, раптовість і швидкоплинність обставин, що його супроводжують. У випадку ж із п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України вказані фактори не є ключовими. Якщо, наприклад, особу застали з момент отримання неправомірної вигоди, то вона цілком виправдано може бути затримана без ухвали слідчого судді на підставі п. 1 або п. 2 ч. 1 ст. 208 КПК України. Однак, якщо підозра у вчиненні корупційного злочину сформувалася у процесі вже розпочатого кримінального провадження, то ні про яку раптовість виникнення підстав для затримання не може йти мови. Виникнення ж ризиків можливої втечі підозрюваного з процесуальної точки зору є підставою для ініціювання перед слідчим суддею питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під ватрою з одночасним клопотанням про дозвіл на затримання з метою приводу. Затримання без ухвали слідчого судді в цьому випадку вступає у протиріччя із засадами здійснення кримінального провадження та загальними правилами застосування заходів його забезпечення.

Звичайно, ми усвідомлюємо нагальну необхідність комплексної протидії корупції в державі, але досягати цієї мети шляхом ухвалення відверто кон'юнктурних рішень було б не зовсім вірно. Прийнявши розглядувані зміни до КПК України, законодавець створює небезпечний прецедент, наслідком якого у майбутньому може стати безсистемне доповнення кримінального

процесуального законодавства “особливими” процедурами, підставами і т.п., які перетворюватимуть загальноприйняті процесуальні правила на сукупність винятків з них. Керуючись подібною логікою, можна до безкінечності доповнювати КПК додатковими підставами для затримання стосовно до різних категорій кримінальних проваджень, але не можна пристосовувати кримінальні процесуальні норми під певні ситуації, оскільки тоді закон втрачає свою універсальність і нормативність. Саме тому ми вважаємо, що доповнення ч. 1 ст. 208 КПК України пунктом 3 було недоречним, а тому зазначена норма має бути скасована.

З урахуванням висловлених зауважень та пропозицій як **висновок** пропонується така редакція переліку процесуальних підстав затримання уповноваженою службовою особою, який доцільно було б закріпити в ч. 1 ст. 208 КПК України:

- 1) якщо особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, у тому числі потерпілий, прямо вкаже на особу як на таку, яка щойно вчинила злочин;
- 3) якщо виявлена безпосередньо після вчинення злочину сукупність очевидних ознак на місці події, тілі, одязі особи або при такій особі явно вказує на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

Бібліографічні посилання

1. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 3 : 3. – К. : Наук. думка, 1972. – 744 с.
2. Сергеев А.И. Гарантии неприкосновенности личности, связанные с задержанием и предварительным заключением под стражу, в советском уголовном процес се : дисс. ... канд. юрид. наук. : 12.715 / Сергеев Анатолий Иванович. – М., 1971. – 175 с.
3. Ольшевский А.В. Задержание подозреваемого как мера уголовно-процессуального принуждения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ольшевский Андрей Витальевич. – М., 2006. – 214 с.
4. Попков Н.В. Задержание подозреваемого и обвиняемого как вид государственного принуждения : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Попков Никита Вячеславович. – Нижний Новгород, 2007. – 220 с.
5. Догот Е.Б. Права, свободы и неприкосновенность при задержании лица по подозрению в совершении преступления : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Догот Евгений Борисович. – Владивосток, 2004. – 184 с.
6. Петрухин И.Л. Неприкосновенность личности и принуждение в уголовном процессе / И.Л. Петрухин. – М. : Наука, 1989. – 256 с.
7. Тишкевич И.С. Право граждан на задержание преступника / И.С. Тишкевич. – Минск : Изд-во БГУ, 1974. – 112 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К. : ЮСТІНІАН, 2012. – 1224 с.
9. Руководство по расследованию преступлений : учебное пособие / Т.В. Аверьянова, О.Я. Баев, В.Н. Григорьев, А.В. Гриненко и др. – М. : Норма, 2002. – 768 с.
10. Цоколова О.И. Задержание подозреваемого : монография / О.И. Цоколова. – М. : ВНИИ МВД России, 2004. – 97 с.
11. Токарева М.Е. Проблемы задержания лица по подозрению в совершении преступления в условиях действия УПК РФ / М.Е. Токарева // Реализация положений УПК РФ в расследовании преступлений : сб. науч. трудов. – М., 2004. – С.12–16.
12. Лубшев Ю.Ф. Адвокат в уголовном деле 6 учебник / Ю.Ф. Лубшев ; под ред.

И.Б. Мартковича. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Манускрипт, 1999. – 408 с.

13. Словник української мови : в 11-ти т. Т. 5 : Н-О. – К. : Наук. думка, 1974. – 840 с.

14. Франк Л.В. Задержание и арест подозреваемого в советском уголовном процессе. Уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование / Л.В. Франк. – Душанбе, 1963. – 236 с.

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12.02.2015 р. № 198-VIII // ВВР України. – 2015. – № 17. – Ст.118.

Lazareva D.V. Procedural grounds for detention by an authorized official person: legislative interpretation and application problems. In the article, based on the interpretation of the norms of the current Criminal Procedure Code of Ukraine, the peculiarities of the legislative interpretation of the grounds for detention by an authorized official person and related problems of the application of these grounds in the practical activities of law enforcement bodies.

Taking into account all the statements, the following edition of the procedural grounds for detention by the authorized official is proposed as a conclusion:

1. If a person was caught during the commission of a crime or attempted crime;
2. If the witness directly after the commission of the crime, including the victim, directly indicates the person who committed the crime;
3. If, after the commission of a crime, there is a combination of obvious signs at the crime scene, the body, the clothes of a person, which clearly indicate the person who committed the crime.

Keywords: *measures to ensure criminal proceedings, detention by an authorized official, procedural grounds for detention, Moment of commission of a crime, Criminal Procedure Code of Ukraine, legislative interpretation, practical activities of law enforcement bodies.*

Надійшла до редакції 26.06.2017

Сіроух І.В.

здобувач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СТВОРЕННЯ АБО УТРИМАННЯ МІСЦЬ РОЗПУСТИ І ЗВІДНИЦТВА, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Розглянуто деякі аспекти розслідування створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами. Акцентовано увагу на ролі та місці допиту у розкритті досліджуваного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *розслідування, звідництво, організаційно-тактичне забезпечення, слідча (розшукова) дія, допит, тактичний прийом.*

Постановка проблеми. Допити різних категорій осіб проводяться для виявлення необхідної інформації під час розслідування будь-яких кримінальних правопорушень. Це найбільш розповсюджена та обов'язкова слідча (розшукова) дія на будь-якому етапі розслідування. Завдяки її проведенню можна виявити інформацію про вчинене суспільно небезпечне діяння, забезпечити можливість більш ефективного проведення інших процесуальних дій, висунення версій та планування роботи по доказуванню в цілому. У кримінальних провадженнях по факту створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, допит також не втрачає своєї актуальності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дана проблематика висвітлювалася в роботах таких науковців: Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, В. А. Журавля, В. П. Захарова, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. К. Лисиченка, Є. Д. Лук'янчикова, В. Г. Лукашевича, М. В. Салтевського, К. О. Чаплинського, В. Ю. Шепітька, Б. В. Щура, М. П. Яблокова та ін. Проблеми попередження й розслідування кримінальних правопорушень проти моральності досліджували у своїх роботах М. С. Дмитрієв, О. О. Дудоров, Д. Є. Кирюха, С. Г. Кулик, В. Ю. Мосяженко, К. Ю. Назаренко. Та в їх дослідженнях не було приділено достатньої уваги організації і тактиці проведення допиту при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичного забезпечення проведення допиту при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами.

Виклад основного матеріалу. За даними Генеральної прокуратури України, у 2013 р. вчинено 420 злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, за якими у 311 випадках було складено обвинувальні акти, у 2014 р. – 509, за якими обвинувальний акт було складено лише у 321 кримінальному провадженні, у 2015 р. – 476, у той час як обвинувальний акт було складено лише у 355 провадженнях, а за перше півріччя 2016 р. – 186, з яких лише у 92 випадках особам повідомлено про підозру, що складає майже 50 % проваджень.

Деякі вчені визначають допит як процесуальну дію, що являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, які беруть у ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі [5, с. 252]. Зокрема М. І. Порубов формулює допит як серію логічно пов'язаних між собою запитань, що ставляться слідчим у певній послідовності: хронологічній, логічній, тактичній, зворотній, психологічній [7, с. 70].

Ми, у свою чергу, погоджуємося з авторами, які визначають досліджувану категорію як слідчу дію, котра полягає в отриманні й фіксації у встановленій кримінально-процесуальній формі суб'єктом розслідування інформації

шляхом безпосереднього комунікативного контакту, а предметом допиту виступає певна інформація як будь-які дані, що мають значення для встановлення істини [9, с. 151].

Проведеним дослідженням встановлено, що 69 % слідчих Національної поліції визначають допит при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, учинених організованими групами, як джерело, з якого найчастіше була отримана значна кількість інформації. Вона сприяла встановленню істини, висуванню версій щодо особи злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій у досліджуваних кримінальних провадженнях.

Як і будь-яка слідча (розшукова) дія, допит складається з трьох етапів: підготовчого, безпосереднього допиту та заключного. Обов'язковим елементом отримання повних і достовірних показань є забезпечення організаційно-підготовчих заходів при проведенні допиту. Серед них ряд авторів виділяє такі:

- визначення кола осіб, які підлягають допиту;
- визначення послідовності їх допиту;
- вивчення матеріалів справи;
- збирання відомостей про особу допитуваного;
- використання спеціальних знань;
- вибір способу встановлення мовного контакту;
- визначення часу, місця і режиму проведення допиту;
- підбір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення допитуваному;
- визначення необхідних науково-технічних засобів для фіксації допиту та їх підготовка до роботи;
- складання плану допиту. [4, с. 106–117].

Розглянемо деякі з них. Зазвичай при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, є свідки та підозрювані з початку провадження. Предметом їх допиту є будь-які обставини, що підлягають встановленню. Загалом предмет допиту утворюють обставини, які входять до предмета доказування, а також інші обставини, які можуть надати допомогу у всебічному, повному, об'єктивному здійсненні кримінального провадження та прийнятті правильного процесуального рішення [6, с. 305]. Серед обставин, що повинні з'ясуватися під час допиту, з огляду на проведені дослідження нами виокремлено такі:

- дані про особу допитуваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т.п.;
- які конкретно дії, пов'язані зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, було ним учинено, за яких обставин, мотивів та метою;
- коли, де і при яких обставинах вчинено злочинні дії;
- у чому конкретно вони проявилися;
- яка причина протиправних дій;
- ставлення особи до своїх дій, їхня оцінка;
- які взаємовідносини між злочинцями та потерпілим;

- кількість та прикмети учасників протиправних дій;
- чи був підозрюваний тверезий чи перебував у стані алкогольного сп'яніння;
- з якого приводу, де, коли і з ким уживав спиртні напої;
- чи виявляв потерпілий на своєму тілі й одязі якісь сліди;
- який матеріальний збиток заподіяно діями злочинців;
- чи вчинив підозрюваний раніше які-небудь правопорушення або злочини і до якого виду відповідальності притягався;
- обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність: чи кається у вчиненому; як оцінює скоєний злочин; в якому стані знаходився, чи перебував у стані сп'яніння; чи мав при собі зброю; чи чинив опір представникам влади і громадськості;
- чи не зустрічався потерпілий з підозрюваними або їх знайомими після вчинення протиправних дій;
- якщо так, то з чиєї ініціативи відбувалася зустріч і про що велася розмова.

Вивчення особи допитуваного дозволяє слідчому, як зазначав Р. С. Белкін, визначити особливості, яких набуває процес формування показань, припустити, якою буде лінія поведінки на допиті та виробити потрібну тактику допиту [1, с. 102]. Дані про особу допитуваного можуть бути отримані з матеріалів кримінального провадження, допитів інших осіб, документів, що характеризують особу, та оперативних матеріалів. При розслідуванні злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, учинених організованими групами, одержані дані про допитувану особу дають додаткові важелі впливу на неї та ситуацію в цілому.

Так, у серпні 2011 року гр. Т. вирішив створити місце розпусти для надання сексуальних послуг за грошову винагороду. З метою виконання злочинного наміру гр. Т. 01.09.2011 орендував нежитлове приміщення. Гр. Т. в орендованому ним приміщенні вирішив відкрити заклад нібито іншого призначення, а саме стриптиз-бар, але фактично використовувати його для розпусти. Приблизно у цей же час, у вересні 2011 року, гр. Т. підібрав танцівниць еротичних танців, які дали згоду на надання платних сексуальних послуг клієнтам закладу у приміщенні стриптиз-бару. З вересня 2011 року по 25 грудня 2013 року гр. Т. з метою наживи забезпечував функціонування стриптиз-бару в якості місця для розпусти, а саме: здійснював оплату оренди приміщення, підбирав осіб, згодних надавати сексуальні послуги, а також надавав танцівницям закладу приміщення для зайняття проституцією.

При підготовці до допиту слідчий шляхом зібрання відомостей про повій встановив, що гр. М. є студенткою 4 курсу університету, не судима, позитивно характеризується за місцем навчання тощо. Під час спілкування з нею в ході слідчої (розшукової) дії він вказав на можливість подальшого отримання освіти, якщо гр. М. буде сприяти слідству та надасть правдиві показання. Як наслідок, вони і були отримані [10].

Заключним етапом підготовки до допиту є планування проведення слід-

чої (розшукової) дії. Недоліком роботи більшості слідчих є нехтування складанням письмового плану допиту, заміна його уявною схемою. Розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень відрізняється підвищеною складністю, тому проведення непродуманих допитів буде малоефективним. Складаючи план допиту, слідчий повинен звертати увагу на повноту, точність формулювання та послідовність запитань, що підлягають з'ясуванню, а також наявність і порядок пред'явлення речових доказів [4, с. 119–120].

Вивченням кримінальних проваджень виявлено, що допит був спрямований на з'ясування: події злочину, обставин злочину, характеру дій злочинців у 100 % випадків; причин та умов, що сприяли вчиненню злочину – 34 %; відомостей про минулі взаємини з іншими учасниками – 23 %. Ці дані вказують на те, що при розслідуванні усього масиву досліджуваних проваджень слідчі з'ясовують подію злочину, обставини злочину, характер дій злочинців.

Та, крім належних підготовчих заходів, успішність допиту залежить від умілого вибору та ефективного застосування тактичних прийомів. Аналіз анкетування респондентів показав, що під час розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом, учинених організованими групами, застосовуються такі тактичні прийоми допиту:

- психологічний контакт – 68 %;
- спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти вчинених дій – 53 %;
- деталізація показань з метою виявлення суперечностей – 51 %;
- пред'явлення доказів – 15 %;
- використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами – 23 %;
- акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених допитуваним – 34 %.
- переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей – 11 %;

Г. Г. Доспулов зазначає, що викриття неправдивих показань забезпечується такими засобами:

- постановка деталізуючих запитань про перебування допитуваного у вказаному місці і контрольних запитань про факти, точно встановлені у справі;
- оголошення фрагментів показань осіб, на яких посилався підозрюваний;
- оголошення показань осіб, які спростовують заяву підозрюваного про алібі;
- пред'явлення доказів, які підтверджують перебування допитуваного у місці вчинення злочину;
- оголошення висновку експерта, результатів окремих слідчих (розшукових) дій, які свідчать про можливість перебування допитуваного на місці злочину [2, с. 56].

Ми погоджуємося з М. І. Порубовим, який рекомендує з метою викриття

допитуваного щодо його заяви про алібі використовувати такий прийом – детально зафіксувати його свідчення про події дня, коли вчинено злочин, і запропонувати йому занести саме цю частину до протоколу. Це пояснюється тим, що людина фізично не може точно запам'ятати всіх фактів кожного прожитого дня, тому запам'ятовує найбільш яскраві з них. Зрозуміло, що злочин належить до розряду незвичайних подій, тому день, коли він був вчинений, краще запам'ятовується. Крім того, правопорушник, продумуючи алібі, прагне утримати в пам'яті обставини події. Слідчий у процесі допиту запитує в підозрюваного, чим пояснити той факт, що він так докладно запам'ятав якраз день учинення злочину, а дні, що йому передували та наступні, так погано запам'ятав. Зазначений прийом у більшості випадків дозволяє встановити навмисну неправду в показаннях підозрюваного [7, с. 195].

Необхідно уважно і чуйно стежити за психологічним станом допитуваного, за його поведінкою. Також у процесі допиту важливо встановити, яка була поведінка потерпілого чи потерпілих, а конкретно, чи не спровокували вони злочинні дії своєю поведінкою. Як доречно зазначає В. А. Журавель, прийомами, націленими на виявлення і виправлення добросовісної помилки у показаннях, вважають формулювання запитань у хронологічній, логічній послідовності; зіставлення показань із точно встановленими доказами; постановка нагадуючих, доповнюючих, деталізуючих, уточнюючих запитань; пред'явлення речових і письмових доказів [3, с. 18–24].

Фіксація результатів допитів різних категорій осіб проводиться за допомогою протоколу. Іншими засобами є використання відео-, аудіозапису. Широкі можливості таких сучасних науково-технічних засобів, як цифрової аудіо- та відеоапаратури, про що доречно наголошує Л. Д. Удалова, переконливо свідчать про доцільність їх застосування у процесі одержання вербальної інформації під час проведення розслідування у кримінальному провадженні. Особливо під час допиту використання цих засобів набуває характеру однієї з необхідних обов'язкових умов, що забезпечує високий рівень досудового розслідування та судового розгляду [12, с. 436].

Висновок. Підводячи підсумок, зазначимо, що правильне та своєчасне проведення допитів при розслідуванні створення або утримання місць розпусти і звідництва, учинених організованими групами, дозволяє виявити інформацію, що забезпечать притягнення до відповідальності правопорушників. У свою чергу, ефективність проведення досліджуваної слідчої (розшукової) дії буде залежати від ретельно проведеного підготовчого етапу, а також правильного та послідовного застосування тактичних прийомів. Серед тактичних прийомів слід виділити такі: психологічний контакт, спонукання до каяття шляхом формування внутрішнього протесту проти вчинених дій, деталізація показань з метою виявлення суперечностей, використання суперечностей у самих показаннях допитуваного або з іншими доказами, акцентування уваги на неправдивих відомостях, повідомлених допитуваним, переконання в необхідності повідомлення правдивих відомостей, несподіване пред'явлення допитуваному речових доказів.

Бібліографічні посилання

1. Белкин Р. С. Тактика следственных действий / Р. С. Белкин, Е. М. Лившиц. – М. : Новый Юрист, 1997. – 176 с.
2. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии / Г. Г. Доспулов. – М. : Юрид. лит., 1976. – С. 72–74.
3. Журавель В. А. Ситуационность тактических приемов при допросе потерпевшего / В. А. Журавель // Криминалистика и судебная экспертиза : сборник. – К. : Вища шк., 1985. – Вып. 30. – С. 18–24.
4. Криміналістика : навч. посібник / Р. І. Благута, Р. І. Сибірна, В. М. Бараняк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. – К. : Атіка, 2012. – 496 с.
5. Криміналістика : підручник для студ. юрид. ВНЗ / кол. авт. Глібко В. М., Дудніков А. Л., Журавель В. А. та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. – К. : Ін Юре, 2001. – 552 с.
6. Кримінальне процесуальне право України : навч. посібник / за ред. В. Г. Гончаренка, В. А. Колесника. – К. : Юстініан, 2014. – 573 с.
7. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве / Н. И. Порубов. – Мн. : Выш. шк., 1973. – 368 с.
8. Порубов Н. И. Тактика допроса на предварительном следствии / Н. И. Порубов. – М. : БЕК, 1998. – 208 с.
9. Следственные действия : учебник для магистров / М. В. Савельева. А. Б. Смушкин. – М. : Юрайт, 2012. – 273 с.
10. Справа № 255/3731/14-к, Архів Ворошиловського районного суду м. Донецька, 2014 р.
11. Чельшева О. В. Расследование налоговых преступлений : учеб.-метод. пособие / О. В. Чельшева, М. В. Феськов. – СПб. : Питер, 2001. – 282 с.
12. Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації / Л. Д. Удалова // Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності : тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). – К. : Атіка, 2009. – С. 436.

Siroukh I.V. Organization and tactics of conducting interrogation during investigation of criminal offenses on the facts of creating or running brothels and procuring for fornication. The article deals with some aspects of the investigation of criminal offenses on the facts of creating or running brothels and procuring for fornication. The organizational and tactical interrogation of the producing for identification at the investigation of this crime is examined.

When investigating any criminal offense always held a number of investigative (detective) of action. One of the main among them are questioning different categories of persons. This is due to various factors. First, the most common verbal investigative (detective) of action. Secondly, during its conduct psychological contact that is desirable to establish with its members, will provide an opportunity to communicate with them in the future. Third, the procedural action specified in the initial stage of the investigation provides some information for the nomination versions, search for criminals and others. That is, the interrogation is very important to any criminal proceedings. Is no exception and investigation of crimes related to the establishment or maintenance of brothels and procuring.

Keywords: *creating or running brothels, tactical support, interrogation, investigating acts.*

Надійшла до редакції 26.05.2017

Ткаченко А.В.

аспірант

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.811

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 392 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Досліджено особливості об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Розглянуто ключові ознаки диспозиції ст. 392 Кримінального кодексу України. Доведено, що місце та час вчинення цього злочину є його обов'язковими ознаками попри їх відсутність у складі дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань.

Ключові слова: злочин, склад злочину, покарання, об'єктивна сторона злочину, діяння, формальний склад злочину.

Постановка проблеми. Вчинення засудженими дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є не лише небезпечним посяганням на мету і завдання правосуддя та нормальну роботу установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України, а й перешкоджають досягненню мети покарання і, перш за все, запобіганню вчиненню нових злочинів. На ліквідацію наслідків учинення цих злочинів витрачаються суттєві засоби, мобілізується значна кількість особового складу установ кримінально-виконавчої системи і органів внутрішніх справ, що перешкоджає їх нормальній діяльності. Небезпечність вчинення засудженими дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, полягає також і в тому, що вони поєднані із вчиненням інших злочинів проти життя і здоров'я.

За даними Державної судової адміністрації України, протягом 2010-2016 рр. за вчинення злочину, передбаченого ст. 392 КК України, засуджено лише 11 осіб; в розрізі років: 2010 р. – одна особа, 2011 р. – жодної, 2012 р. – дві, 2013 р. – жодної, 2014 р. – одна, 2015 р. – дві, 2016 р. – п'ять. Очевидно, що кількість засуджених явно дисонує з реальною картиною пенітенціарної злочинності.

Редакція ст. 392 КК України була значно змінена законодавцем порівняно із КК 1960 р. Проте аналіз судової практики показує, що традиційно існуючі проблеми в кваліфікації цих злочинів залишаються. У зв'язку з цим виникає потреба аналізу підходів законодавця, судової системи, установ кримінально-виконавчої системи, а також органів внутрішніх справ до вирішення проблем запобігання дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, дослідження проблем кваліфікації цих злочинів і вироблення рекомендацій з удосконалення законодавства в цій сфері.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичним і практичним підґрунтям дослідження зазначених проблем стали роботи відомих вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі кримінального, кримінально-виконавчого права та криминології, зокрема Ю.В. Бауліна, О.М. Бандурки, І.Г. Богатирьова, В.В. Василевича, В.К. Грищука, В.В. Голіни, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, Т.А. Денисової, В.П. Ємельянова, А.Ф. Зелінського, О.Г. Колба, І.М. Копотуна, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, О.М. Литвака, В.О. Навроцького, Ю.В. Орла, В.І. Осадчого, М.І. Панова, О.І. Плужник, М.С. Пузирьова, А.В. Савченка, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, П.Л. Фріса, С.І. Халимона, В.Б. Харченка, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценка та ін.

Відзначаючи безперечну значущість раніше проведених досліджень, разом із тим представляється, що вони не вичерпують кола питань, що вимагають свого вирішення. Донині дискусійними залишаються питання кримінально-правової характеристики вчинення засудженими дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. Зокрема, аналіз наукових розробок з проблем кримінальної відповідальності за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, а також аналіз архівних матеріалів показав, що існують різні підходи до кваліфікації злочинів, передбачених ст. 392 КК України, що породжує проблеми у правозастосовній діяльності органів досудового розслідування й суду.

Метою статті є дослідження особливостей об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України).

Виклад основного матеріалу. Вивчення об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, забезпечує значна кількість кримінально-правових норм. Об'єктивна сторона будь-якого злочину визначається у його зовнішньому прояві.

Об'єктивна сторона дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, характеризується низкою виявів: 1) тероризування засуджених; 2) напад на адміністрацію; 3) організація з цією метою (тероризування засуджених чи/та нападу на адміністрацію) організованої групи; 4) активна участь у такій групі. Слід поетапно дослідити зміст об'єктивних виявів кожного із зазначених діянь.

Пленум Верховного Суду України в п. 4 постанови № 2 «Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі» від 26 березня 1993 р. тлумачить це поняття ширше й точніше, а саме під тероризуванням засуджених розуміється застосування насильства або погрози застосування насильства з метою примусити їх відмовитися від сумлінного ставлення до праці, додержання правил режиму, а також вчинення таких само дій із помсти за виконання громадських обов'язків зі зміцнення дисципліни в установі виконання покарань. Тероризуванням слід вважати також глумління і знущання над засудженими з метою їх залякування і перешкоджання виконанню покарання. Тероризуванням вважається також глумління і знущання над засудженими з метою їх залякування і

перешкоджання відбуванню кримінального покарання [1].

У той же час деякі науковці, розуміючи під тероризуванням фізичне або психічне насильство щодо засуджених, безпідставно ототожнюють його з тероризмом [2, с. 94]. Ми не можемо погодитись з такою позицією, оскільки ці діяння об'єктивно й суб'єктивно є різними. Під словом «тероризування» розуміється залякування терором, чим-небудь, застосування насильства з метою примусити вчиняти потрібні дії і т. п.

Незважаючи на те, що в КК України міститься багато норм, які встановлюють відповідальність за злочини, пов'язані з насильством, вживаний термін «насильство» законодавчо не визначений. Це веде до різного тлумачення понять насильства, насильницького злочину, насильницької злочинності та негативно позначається на правозастосовчій діяльності органів досудового розслідування та причетних систем. Кримінально-правова характеристика насильницьких злочинів залежить від максимально конкретного і точного визначення поняття насильства, а розроблення даного поняття є завданням кримінального права і вирішується на базі відповідної теорії та судової практики. У той же час виявлення й науково-теоретичне закріплення загальних ознак злочинного насильства є теоретичною основою для законного й обґрунтованого вирішення питань кваліфікації будь-якого з цих злочинів, забезпечує однакове розуміння цих ознак при застосуванні різних норм про відповідальність за здійснення насильницьких злочинних діянь [3, с. 167].

Аналізуючи диспозиції норм КК України, можна дійти висновку, що законодавець у поняття насильства включає заподіяння смерті, тяжкого, середньої тяжкості і легкої шкоди здоров'ю людини, нанесення побоїв чи вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю потерпілому.

Поняттям «насильство» охоплюються як діяння, так і наслідки. Наслідками насильства визнають легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження. Такий висновок підтверджується як іншими дослідженнями [4, с. 100-107], так і керівними роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду. Зокрема, щодо останнього зазначено, що тероризування засуджених, які стали на шлях виправлення, поєднані з умисним вбивством, заподіянням умисних тяжких тілесних ушкоджень, належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 392 та ст. 115 або 122 КК України.

Окрім застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я засудженого, тероризування включає в себе ще й погрозу застосування такого насильства. У чинному кримінальному законодавстві відсутні її поняття, в літературі ж висловлені різні думки як про її суть, так і про співвідношення з іншими видами насильства, зокрема, психічного.

На наш погляд, погроза, передбачена ст. 392 КК України, – це суспільно небезпечний інформаційний вплив на засудженого, працівника установи виконання покарань, в результаті якого потерпілий опиняється в стані вибору: продовжувати виконувати вимоги режиму, сприяти адміністрації установи або органу кримінально-виконавчої системи, здійснювати службову діяльність, усвідомлюючи можливість реалізації погрози та заподіяння шкоди (заради од-

ного правоохоронюваного блага жертвувати іншим), або підкоритися адресату погрози, стати виконавцем його волі, нехтувати своїми обов'язками. При цьому, треба зауважити, що виникає не тільки моральна парадигма. Для працівника зазначених установ ситуація набагато складніша. Останній варіант поведінки означає, що потерпілий через погрозу, сам заподіює шкоду нормальній роботі установи кримінально-виконавчої системи.

Слід підкреслити, що інформаційний характер погрози відображає її специфіку, хоча, поряд з цим, вона характеризується ще рядом ознак, до яких відносяться: зміст; блага, щодо яких здійснюється погроза; готівку; реальність.

Інформаційність погрози зумовлює її персоніфікацію. Інакше кажучи, вона повинна бути адресована конкретній особі, зміни поведінки таким шляхом якого домагається винний, і ця особа здатна сприймати дану погрозу. В іншому випадку виключено вплив на психіку людини. Тому вважаємо помилковим твердження, що погроза буде являти собою психічне насильство і тоді, коли вона з причин, не залежних від винного, чи не була або не могла бути сприйнята особою – адресатом погрози.

Очевидно, що у кримінальному законодавстві, утворилась прогалина, яку необхідно усунути, у зв'язку з чим ми пропонуємо розширити коло способів вчинення досліджуваного нами злочину, а саме шляхом введення кримінальної відповідальності не тільки за погрозу застосування насильства, а й за погрозу знищення, пошкодження або вилучення чужого майна.

Тероризування засуджених вважається закінченим з моменту вчинення дій, що складають зміст тероризування: застосування насильства або погрози його застосування до потерпілих, глум чи знущання над ними. Можливо, що потерпілий після застосування до нього насильства перестане дотримуватись режиму відбування покарання, брати участь в самодіяльній організації і т.п. Але може бути і так, що на потерпілого, інших засуджених це не вплине. Проте момент закінчення злочину пов'язується з самим фактом тероризування. Така законодавча конструкція складу злочину пояснюється тим, що тероризування засуджених несе в собі велику суспільну небезпеку [5, с. 61].

Розкриваючи зміст такого нападу, Пленум Верховного Суду України в п. 2 постанови № 2 від 26 березня 1993 р. вказав, що за змістом ст. 392 КК нападом на адміністрацію установи виконання покарань є вчинення насильницьких дій (зв'язування, відібрання зброї, нанесення побоїв або тілесних ушкоджень, вбивство і т. ін.), а також погроза застосування насильства щодо представника адміністрації у зв'язку з його законною службовою діяльністю за наявності реальних підстав побоювання негайного виконання цієї погрози.

Напад на адміністрацію установи виконання покарань буде злочином, передбаченим ст. 392 КК України, за умови, що службова діяльність представника адміністрації є законною. Такою діяльністю буде тоді, коли представник адміністрації діє відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства, інших нормативних актів, що регулюють діяльність установ виконання покарань. Коли ж представник адміністрації порушує вимоги, що

пред'являються до такого роду діяльності і на нього вчиняється напад, ці дії слід розглядати за наявності всіх необхідних умов як злочин проти особи.

Як напад на адміністрацію розцінюється і погроза застосування насильства щодо представника адміністрації у зв'язку з його законною діяльністю, за наявності реальних підстав побоювання виконання цієї погрози. Погроза застосування насильства полягає у висловлюваннях або діях про наміри винної особи застосувати насильство до представника адміністрації у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків. Причому такі дії повинні створювати ситуацію, що погроза буде негайно реалізована, і це усвідомлюється представником адміністрації.

Тобто потрібно мати на увазі, що погроза застосовується при нападі. Така позиція нами не поділяється. Так, А.П. Романов вважає, що напад проявляється як у застосуванні, так і в замаху на застосування тільки фізичного насильства [6, с. 66].

На наш погляд, таке розуміння нападу є звуженим. Напад може супроводжуватися як фізичним насильством, так і погрозою застосування насильства. За аналогією диспозиції ст. 187 КК України, яка виділяє напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (розбій), робимо висновок, що напад є двох видів: з насильством і з погрозою його застосування. Цікавою є думка І.П. Міщук, що погрозі службовій особі, на яку покладено обов'язки здійснення правосуддя, властивий вищий рівень суспільної небезпеки, оскільки, будучи висловленою, погроза завдає шкоди не лише особі, а й інтересам правосуддя [7, с. 555].

Аналіз кримінальних проваджень та дисциплінарної практики щодо досліджуваного злочину показав, що 45% з них припало на дії, пов'язані із застосуванням насильства, безпечного для життя чи здоров'я, а 55% – із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я. При цьому дії, пов'язані з погрозою застосування такого насильства, склали 35% із загальної кількості злочинів. Слід зазначити, що насильство виявлялось у побоях – 35%, катуванні – 10%, заподіянні: легких тілесних ушкоджень – 15%, середньої тяжкості – 10%, тяжких тілесних ушкоджень – 20%.

Проведене нами дослідження показало, що при застосуванні насильства, не небезпечного для життя чи здоров'я, а також насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, найбільш часто використовується механічний вплив на потерпілого (удари руками, ногами, головою) – 63,4%; використання предметів господарсько-побутового призначення – 38,9%; використання зброї (холодної, вогнепальної) – 27,5%, використання інших предметів (палиця, камінь і т.п.) – 17,1%. Слід зазначити, що в 37% випадків шкода здоров'ю заподіювалась змішаним, тобто комбінованим способом, тому сукупний показник перевищує 100%.

Значна кількість випадків застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я людини, при дезорганізації діяльності установ виконання покарань здійснюється з використанням зброї або предметів, що її заміню-

ють. За вивченими справами в 7% випадків використовувалась вогнепальна зброя, а саме: пістолет – 5,8%, обріз – 1,2%. У 20,5% випадків винні використовували такі види холодної зброї: фінські ножі – 2,2%, саморобні ножі, які були визнані холодною зброєю (шляхом заточування) – 10,8%, мисливські ножі – 2,3%, кастети – 5,2%.

Нерідко при вчиненні злочину, передбаченого ст. 392 КК України, було використано предмети господарсько-побутового призначення (38,9%), у тому числі: бритва – 1,4%, сокира – 4,8%, ножі (столові, складані) – 26,9%, вилки – 0,1%, ножиці – 0,3%, лопата – 1,3%, молоток – 3,8%, викрутка – 0,2%. Також використовувалися палиці – 4,3%, каміння – 2,5%, арматура – 2,4%, лужні кислоти – 1,5%.

Слід зазначити, що із застосуванням зброї і ножів найбільш часто заподіювались середньої тяжкості та тяжкі тілесні ушкодження, що наводить на думку про необхідність впровадження додаткової, суворішої відповідальності за вказані діяння.

Важливою ознакою об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є організація з метою тероризування в установах виконання покарань засуджених або нападу на адміністрацію установ виконання покарань організованої групи (далі – організація організованої групи).

Організація злочинної організованої групи полягає в сукупності дій, спрямованих на створення (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання трьох чи більше осіб (засуджених) з метою тероризування засуджених чи нападу на адміністрацію, яке відповідає ознакам цієї форми співучасті, передбаченим ч. 3 ст. 28 КК України. Названі дії включають підшукування співучасників, об'єднання їх зусиль, детальний розподіл між ними обов'язків, забезпечення взаємозв'язку між їх діями, складання плану, визначення способів його реалізації тощо.

Організовані злочинні групи в установах виконання покарань – це сталі формування чисельністю, як правило, не більше 10 осіб, які заздалегідь об'єдналися для вчинення злочинів (головним чином грабежів, вимагання, насильницьких дій сексуального характеру щодо інших засуджених). Такі групи найбільш поширені у виправних колоніях середнього та максимального рівнів безпеки і зазвичай формуються стихійно на ґрунті спільних антигромадських установок, колишніх знайомств, зв'язків у кримінальному середовищі, земляцтва, за національною ознакою і т.п. Відносно нескладний характер вчинених злочинів не обумовлює необхідності у високому ступені організованості. Тому у таких груп немає складної структури – ієрархії, функції організаторів і виконавців чітко не розподілені, відсутня координація протиправної діяльності між окремими групами. Більше того, наявність декількох подібних груп в одному виправному закладі часто призводить до гострого суперництва між ними в боротьбі за лідерство, за користування нелегальними джерелами надходження грошей, спиртних напоїв, наркотиків тощо [8, с. 14].

Члени подібних організованих злочинних груп далеко не завжди дотримуються злочинських традицій і звичаїв – в основному в силу недостатнього

знайомства з ними. Але іноді ці особи для підняття власного престижу намагаються створювати видимість приналежності до злочинного середовища і наявності певної ваги (авторитету) в ньому.

Порівняно невисокий рівень організованості розглянутих груп, відсутність у них стійких зв'язків з професійними злочинцями призводить окремих вчених до висновку, що дані групи не слід відносити до числа форм організованої злочинності як соціального явища. Такі судження представляються помилковими, оскільки ці групи нерідко здійснюють організовані злочини високого ступеня суспільної небезпеки і складають, так би мовити, першооснову, фундамент для утворення більш складних форм.

Типовими рисами організованих злочинних угруповань є: наявність конкретного організатора, який здійснює за допомогою найближчого оточення централізоване управління членами угруповання на основах неухильного дотримання дисципліни і конспірації; наявність певних матеріальних фондів (так званих грошових і продуктових об'єктів), що формуються шляхом поборів з інших засуджених і витрачених здебільшого на фінансування протиправної діяльності угруповання і задоволення особистих потреб його керівництва; здійснення контролю за поведінкою засуджених, у тому числі шляхом впровадження своїх представників у кожен локальну зону, загін, бригаду, камеру і т.п., нав'язування антигромадських традицій і звичаїв, участі у вирішенні конфліктів, що виникають між засудженими, тощо; прихований, замаскований характер злочинної діяльності.

Лідери цих угруповань зазвичай використовують кримінальні традиції і звичаї для виправдання своїх протиправних дій в середовищі засуджених, вербування до угруповання нових членів і т.п. Слід зазначити, що більша частина неформальних типів поведінки пов'язана з функцією захисту злочинної групи, збереження її учасників. Звідси клятви, різного роду заборони, санкції за їх порушення. Пропаганда цієї ідеології, за свідченням працівників правоохоронної системи, має досить сильний соціально-психологічний вплив, особливо на осіб, які ніколи до засудження не стикалися з правилами поведінки засуджених та починають їх засвоювати з моменту надходження до слідчого ізолятора.

Для конспірації злочинної діяльності лідер і окремі рядові члени угруповання можуть міститися в різних локальних зонах і ніколи не вступати в безпосередній контакт. Але навіть за наявності об'єктивної можливості і необхідності рядовий член угруповання не має права звертатися безпосередньо до лідера і зобов'язаний діяти через його помічників. Подальша безпосередня зустріч може відбутися лише за ініціативою лідера, який веде, як правило, зовні непримітний, законслухняний спосіб життя, намагається діяти через найближче оточення.

На нашу думку, така неоднозначність даної суб'єктивно-оціночної ознаки, по-перше, ускладнює її застосування в кримінально-правовому сенсі для кваліфікації злочинного діяння і породжує помилки правозастосовчої практики, а по-друге, розширює межі кримінальної відповідальності, що виступає

фактором порушення закону.

Тривалість існування організованої групи складається з відрізка часу з моменту формування групи до моменту вчинення першого з числа запланованих злочинів, а також з відрізка часу, в межах якого її учасниками вчинялися злочини. Існування такої групи протягом тривалого часу вказує на високий ступінь узгодженості у злочинній поведінці її учасників.

Про стійкість організованої групи можуть свідчити, зокрема, попереднє планування злочинних дій, підготовка засобів реалізації злочинного задуму, підбір і вербування співучасників, у тому числі працівників торгівлі, розподіл ролей між ними, забезпечення заходів з приховування злочинів, підпорядкування груповій дисципліні і вказівкам організатора злочинної групи.

Особи, які ввійшли в організовану групу, але ніяких активних дій з реалізації її цілей не вчинили, не повинні нести відповідальність за дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань саме в силу прямої вказівки закону.

Теорія кримінального права розглядає місце вчинення злочину як факультативну ознаку об'єктивної сторони. При законодавчому закріпленні цієї ознаки як обов'язкового елемента складу злочину вона набуває обов'язкове значення для доведення складу злочину в протиправній поведінці винного. Вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, пов'язується з певним місцем. Коментуючи дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, ряд науковців виділяє як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони місце вчинення злочину установу виконання покарань [6, с. 51; 9, с. 351]. Ми не можемо погодитися з такою думкою, оскільки законодавець, вказуючи про тероризування засудженого в установі виконання покарань, не визначає обов'язковим елементом його об'єктивної сторони місце вчинення злочину, передбаченого ст. 392 КК України. Зокрема, кримінальна відповідальність за напад на адміністрацію не обмежується територією установи.

Тобто у першому об'єктивному прояві цього злочину на місце його вчинення є конкретна вказівка – тероризування в установах виконання покарань засуджених. В інших об'єктивних проявах дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, про це йдеться опосередковано. У зв'язку з цим важливим є з'ясування змісту такої ознаки об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, як місце вчинення злочину.

Аналіз змісту норм КВК України доводить, що застосування до засуджених основних засобів виправлення, а це і є основою змісту діяльності установи виконання покарань, може здійснюватися не тільки на територіях установ виконання покарань, а й за їх межами. Наприклад, один з основних засобів виправлення засуджених – суспільно корисна праця (ч. 3 ст.6 КВК України) – може застосовуватися, згідно зі ст. 118 КВК України, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції. Звідси випливає, що насильство, що застосовується стосовно цієї категорії засудже-

них, перешкоджає застосуванню основних засобів виправлення до засуджених і тим самим дезорганізує роботу установ виконання покарань.

Аналогічне стосується і випадків перебування певної категорії осіб, що відбувають покарання, у відпустках. Так, відповідно до КВК України засудженим, які тримаються у виправних колоніях мінімального рівня безпеки, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, може бути дозволено короткочасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, не включаючи час, необхідний для проїзду в обидва кінці (не більше трьох діб), у зв'язку з такими винятковими особистими обставинами: смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого; стихійне лихо, що спричинило значну матеріальну шкоду засудженому або його сім'ї. Час перебування засудженого поза межами колонії зараховується в строк відбування покарання.

Отже, у випадку дозволу засудженому тимчасово залишити межі установи виконання покарань, місця, де їм дозволено перебувати, де-юре також є місцями відбування покарання.

Слід також зазначити, що працівник як представник адміністрації установи виконання покарань може виконувати покладені на нього службові обов'язки за межами території установи виконання покарань, де на нього може бути здійснено напад (наприклад, при проведенні режимних та розшукових заходів, при залученні засуджених до праці на підприємствах, розташованих поза територією установи виконання покарань). Однак головною умовою кваліфікації таких діянь за ст. 392 КК України, а також визначення таких місць як ознаки об'єктивної сторони складу цього злочину є наявність мети у винного саме своїми діями дезорганізувати роботу установи виконання покарань, а не, наприклад, здійснити втечу.

Необхідно також звернути увагу й на час як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань. На наш погляд, в диспозиції ст. 392 КК України є опосередкована вказівка на час вчинення злочину. Зокрема, в диспозиції норми зазначено, що дані дії вчинено особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі чи обмеження волі. Тобто цей злочин може бути вчинено лише під час відбування покарання у виді позбавлення чи обмеження волі. У випадку, якщо засуджений вже відбув таке покарання і заподіює представникові адміністрації установи виконання покарань тілесні ушкодження в зв'язку з його діяльністю, вчинене не підпадає під ознаки злочину, передбаченого ст. 392 КК України. Таким чином, час вчинення дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, є обов'язковою ознакою їх об'єктивної сторони.

Висновки. Отже, об'єктивна сторона дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань, характеризується низкою виявів: 1) тероризування засуджених; 2) напад на адміністрацію; 3) організація з цією метою (тероризування засуджених чи/та нападу на адміністрацію) організованої групи; 4) активна участь у такій групі.

Тероризування засуджених вважається закінченим з моменту вчинення

дій, що складають зміст тероризування: застосування насильства або погрози його застосування до потерпілих, глум чи знущання над ними. Напад на адміністрацію установи виконання покарань може супроводжуватися як фізичним насильством, так і погрозою застосування насильства.

Під насильством пропонуємо розуміти умисне протиправне застосування фізичної сили за допомогою зброї та предметів, які можуть використовуватися як зброя, інших предметів і речовин чи без таких щодо іншої людини, спрямоване на порушення фізичної недоторканності, або на заподіяння шкоди здоров'ю людини, або на позбавлення її життя.

Бібліографічні посилання

1. Про судову практику в справах про злочини, пов'язані з порушеннями режиму відбuvання покарання в місцях позбавлення волі: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26. 03. 1993. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-93>.
2. Храпцов О.М. Психічне насильство в окремих складах злочинів (проблеми теорії та практики) // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Вип. 41. 2008. С. 117-122.
3. Йосипів А.О. Кримінологічний і кримінально-правовий зміст поняття насильства // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2011. № 6. С. 183-187.
4. Основы уголовного права: Общая часть. Раздел 1. Основания уголовной ответственности / под ред. И. П. Малахова. К.: МАУП, 2000. 188 с.
5. Плузник О.І. Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбuvання покарання у виправних установах та тримання під вартою: дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.08 / О.І. Плузник. К., 2003. 201 с.
6. Романов А.П. Уголовно-правовая борьба с действиями, дезорганизующими работу ИТУ: учебное пособие. Рязань: НИиРИО Рязанской высшей школы МВД СССР, 1975. 99 с.
7. Мішук І. П. Погроза щодо захисника чи представника особи як ознака об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч.1 ст.398 КК України // Держава і право. 2011. Вип. 53. С. 552-556.
8. Филимонов О.В. Предупреждение организованной преступности в исправительных учреждениях: учеб. пособие. М.: Московский институт МВД России, 1998. 60 с.
9. Уголовное право. Общая часть / отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова. М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2001. 443 с.

Tkachenko A.V. Specific issues of objective part of crime, referred to art. 392 of the Criminal code of Ukraine. In the article the features of the objective side of actions that disrupt the work of the institutions of execution of punishments are examined - the key features of the disposition of art. 392 of the Criminal Code of Ukraine. It is proved that the place and time of committing this crime are its obligatory features, despite their absence in the structure of actions that disrupt the work of the penitentiary institutions.

Thus, According to the State Judicial Administration of Ukraine, during 2010-2016 for the commission of an offense under Art. 392 of the Criminal Code of Ukraine, convicted only 11 people; In terms of years: 2010, one, 2011, none, 2012, two, 2013, none, 2014, one, 2015, two, 2016 - five. Obviously, the number of convicts is clearly dissonant with the actual picture of penitentiary crime.

The objective side of actions that disrupts the work of penitentiary institutions is characterized by a number of manifestations: 1) the terrorization of convicts; 2) attack on the administration; 3) organization for this purpose (terrorizing the convicts and / or attacking the administration) of the organized group; 4) active participation in such a group.

Terrorization of convicted persons is considered to be terminated from the moment of

committing acts constituting the content of terrorism: the use of violence or the threat of its application to the victims, dumb or mockery of them. The attack on the administration of the penitentiary institution may be accompanied by both physical violence and the threat of violence.

Author's version of the concept of violence in the criminal-law sense is proposed. Violence means intentional unlawful use of physical force with the help of weapons and objects that can be used as weapons, other objects and substances or in the absence of such other persons, aimed at violating physical integrity or causing damage to human health or deprivation of his life.

Keywords: *crime, punishment, objective part of crime, act, formal composition of crime.*

Надійшла до редакції 29.06.2017

Чаусов Д.Ю.

ад'юнкт

(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.985

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА ВИКРАДЕННЯ ЛЮДИНИ

Висвітлено деякі аспекти розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини. Акцентовано увагу на організаційно-тактичному забезпеченні огляду при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень.

Ключові слова: *незаконне позбавлення волі, викрадення людини, огляд, тактичне забезпечення, слідча (розшукова) дія.*

Постановка проблеми. Сліди, залишені на місці події, завжди вказують на важливі складові механізму вчинення кримінального правопорушення. Крім того, вони є необхідними для встановлення особи злочинця, ефективного проведення окремих слідчих (розшукових) дій, висунення криміналістичних версій, здійснення розшукових заходів тощо. У зв'язку з цим необхідність докладного і повного їх виявлення та вилучення не викликає сумніву. Це стосується і розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини. Хоча вчинення цього суспільно небезпечного діяння зазвичай характеризується невеликою кількістю доказової інформації, що може бути виявлена на місці події, але це, навпаки, вказує на необхідність надання чітких рекомендацій з приводу її вилучення. Тому на початковому етапі розслідування важливим моментом є повне, всебічне та ретельне проведення огляду.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Проблеми криміналістичного забезпечення проведення огляду розгляда-

ли у працях такі вчені-криміналісти, зокрема, Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, О. І. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, А. В. Іщенко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Г. Лукашевич, В. О. Образцов, М. І. Порубов, Є. Р. Россинська, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. В той же час в їх роботах не було розглянуто специфіку проведення досліджуваної процесуальної дії під час розслідування незаконного позбавлення волі та викрадення людини.

Метою даної статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення огляду при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини.

Виклад основного матеріалу. Загалом досліджувана слідча (розшукова) дія є однією з найпоширеніших у більшості кримінальних проваджень. З цього приводу К. О. Чаплинський на базі вивчення 1270 кримінальних справ зробив висновок, що під час розслідування злочинів проти особи слідчі огляди було проведено у 100 % випадків [14, с. 22]. У той же час огляд місця події, на думку лише 23 % респондентів, є найбільш ефективною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 146 КК України. Відомості, отримані під час огляду, є джерелом інформації (54 %) для висування версій та проведення подальших слідчих (розшукових) дій.

Зі свого боку О. В. Лускатов доречно наголошував, що терміновість проведення огляду місця події суттєво впливає на розкриття злочинів. Так, лише по 56 % кримінальних справ щодо нерозкритих злочинів минулих років огляд місця події було проведено своєчасно, по 21 % виїзд було здійснено запізно, а у 23 % випадків слідча дія взагалі не проводилася [8, с. 74].

Стосовно визначення поняття даної процесуальної дії, то його досліджували різні науковці. Зокрема, В. П. Колмаков сформулював огляд місця події як невідкладну слідчу дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті, дослідженні, оцінці і фіксації дізнавачем (слідчим) обстановки місця події, слідів та об'єктів, які стосуються справи, їх ознак, властивостей, станів та взаємозв'язків з метою з'ясування суті події, що сталася, механізму злочину і його обставин, які мають значення для встановлення істини по справі [2, с. 18]. Р. С. Белкін характеризував його як процесуальну дію, що полягає у безпосередньому сприйнятті слідчим та іншими учасниками місця події з метою вивчення обстановки, виявлення, фіксації і вилучення слідів та інших можливих речових доказів, а одночасно з'ясування інших обставин, що мають значення для справи [4, с. 53].

Ми підтримуємо позицію науковців, які визначили огляд як дослідження певної місцевості чи її окремої ділянки, приміщення або будівлі, в якому готувався злочин, де він був вчинений або де настали злочинні наслідки чи зберігаються його сліди, а також може мати місце огляд окремих предметів, документів, трупа [12, с. 528].

Місцем вчинення незаконного позбавлення волі та викрадення людини,

відповідно до вивчених матеріалів кримінальних проваджень, можуть бути як приміщення (5 %), так і відкрита місцевість (95 %). Переважно це місця з невеликою кількістю людей (96 %).

Огляд, як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія, складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного. Стосовно підготовчого етапу більшість науковців приводить приблизно однакову кількість і наповненість заходів. Але, на нашу думку, найбільш повно їх висвітлив Р. С. Белкін:

- переконатися, що заходів щодо охорони місця події, надання допомоги потерпілим, ліквідації наслідків вжито та скласти план огляду;
- перевірити зміни, які відбулися на місці події до прибуття СОГ;
- визначитися з колом учасників огляду і провести інструктивну нараду;
- встановити особу потерпілого (свідків) і за необхідності опитати його (їх), дати завдання оперативним працівникам щодо встановлення зазначених осіб;

- отримати оперативну інформацію для висунення слідчих та розшукових версій;

- видалити з місця події сторонніх осіб, які не пов'язані з проведенням огляду;

- забезпечити збереження речових доказів та охорону обстановки місця події;

- організувати переслідування і затримання злочинців по «гарячих» слідах;

- оповістити територіальні органи про характер злочину та прикмети злочинців;

- організувати спостереження у місцях можливої появи злочинців;

- використовувати (за необхідності) засоби масової інформації [5, с. 558].

Згідно з п. 2.6. Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень, «після прибуття на місце події члени СОГ з'ясовують обставини кримінального правопорушення, встановлюють свідків, прикмети осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, та ймовірні шляхи їх відходу. У разі необхідності вживають заходів для переслідування транспортних засобів, якими заволоділи особи, що вчинили кримінальне правопорушення, або тих, що використовувалися при його вчиненні. Беруть участь у розшуку та затриманні осіб, які підозрюються у вчиненні цих кримінальних правопорушень» [10].

Так, 25.01.2010 року приблизно о 21:00 годині гр. Т., гр. Р. та гр. К. на автомобілі «БМВ Х5» прибули до місця мешкання гр. Ц. та гр. Л., звідки в період часу з 21:00 годин до 23:00 години викрали гр. Ц. та гр. Л., проти їхньої волі посадили в автомобіль «БМВ Х5» і перевезли їх у заздальгідь підготовлений склад, зв'язавши їм руки і заклеївши роти скотчем.

26.01.2010 року приблизно о 03:00 годині, гр. Ц. та гр. Л., руки яких були зав'язані, а роти заклеєні скотчем, гр. Т., гр. Р. та гр. К. завели на терито-

рію вищевказаного складу з метою їх подальшого утримання.

Однак 26.01.2010 року приблизно о 06:00 годині, гр. Ц. та гр. Л. вдалося звільнити руки і втекти з приміщення складу, після чого вони забігли в будинок, де мешкала гр. Ю., звідки здійснили дзвінок у міліцію, проте дочекатися співробітників міліції гр. Ц. та гр. Л. не встигли, бо знову гр. Т., гр. Р. та гр. К., були засаджені в автомобіль «БМВ Х5» і відвезені в невідомому напрямі.

У ході проведення досудового слідства, а також оперативно-розшукових заходів встановити місцезнаходження гр. Ц. та гр. Л. не вдалося. Рішенням Приморського районного суду м. Одеси від 17.01.2013 року гр. Ц. та гр. Л. визнанні безвісті відсутніми [13].

Зазначені факти були підтверджені:

– протоколом огляду місця події від 02.11.2012 року, відповідно до якого було проведено огляд кабінету № 35, в ході якого виявлено та вилучено за вхідними дверима на підлозі з лівого боку під стіною розташовані дві дорожні сумки: чорного кольору та червоного з чорними вставками, в яких були жіночі речі, взуття, постільна білизна та інші речі;

– протоколом огляду місця події від 12.03.2010 року проведено огляд квартири, під час якого вилучено змиви з унітазу з речовим доказом, один змив речовини бурого кольору з кахлю з приміщення санвузла № 1; дві вирізки зі штор білого кольору з плямами бурого кольору; змив з підлоги з лоджії; волосся з санвузла;

– протоколом огляду місця події від 04.05.2010 року проведено огляд кімнати № 320 ТОВ «Івушка» в м. Таганрозі, в ході якого було вилучено газетний згорток з розсипчастою речовиною темного кольору, скляний бутель з розсипчастою речовиною, загорнутий у салфетку, дві кришки, паспорт, дозвіл на проживання, ламінований документ, чотири аркуша формату А4, квитки на залізничний транспорт.

Проведеним оглядом місця події стало можливим підтвердити участь підозрюваних у вчиненні цього кримінального правопорушення.

Стосовно робочого етапу, то одразу необхідно озвучити методи його проведення. Так, М. П. Яблокова вважає, що огляд місця події повинен вестися методично, за чітко визначеною системою, щоб не випустити з уваги будь-які важливі вузли і деталі, і, виходячи з цього, визначає такі методи:

– ексцентричний, коли рух йде спіралі від центра до периферії;

– концентричний, коли огляд ведеться по спіралі від периферії до центра;

– фронтальний (лінійний), коли доцільно вивчати місце події, рухаючись по лінії від одного краю території або приміщення до іншого, досліджуючи послідовно кожен сектор (ділянка, квадрат) і переходячи від однієї смуги руху на наступну, паралельну попередній або сусідню з нею [7, с. 221].

А вже І. М. Якимов констатує, що оглядати обстановку місця події варто від периферії до центра, стверджуючи, що ніколи не слід розпочинати огляд із трупа, а передусім треба оглянути і вивчити оточення (місцевість, примі-

щення), шляхи до нього, входи й виходи, а вже потім переходити до головного предмета огляду [15, с. 79].

Зазначені позиції підтримує М. В. Салтевський, який за послідовністю порадив так класифікувати методи огляду, залежно від способів пересування під час огляду: ексцентричний спосіб – рух по спіралі від центра до периферії; концентричний – рух від периферії до центра; фронтальний – дослідження об'єктів, розташованих на одній лінії; секторний – вивчення території по секторах; вузловий – об'єкт поділяється на ділянки, вузли, квадрати [11, с. 236–237].

Щодо фронтального способу, то він являє собою лінійний огляд площ від однієї з меж, прийнятої за вихідну, до іншої, досліджуючи послідовно кожен сектор (квадрат, ділянка). Іноді цей метод називають «прочісуванням» території, коли група шикуються у розгорнутий стрій і, рухаючись, обстежує відразу велику територію. Окремі науковці визначають, що лінія руху може бути прямою (наприклад, огляд траси, залізничної колії) або ламаною (наприклад, огляд узбережжя річки) [1, с. 19].

На наше переконання, працівник поліції, залежно від конкретної ситуації, що склалася на місці події, повинен самостійно вирішувати питання про застосування того чи іншого методу огляду місця події. Однак при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини найбільш слушним є концентричний метод.

Крім визначення методів, важливе значення має визначення об'єктів огляду. А. А. Леві [9, с. 165] до них відносить такі:

- встановлення того, що мало місце: вбивство, самогубство чи нещасний випадок;
- встановлення часу вчинення передбачуваного злочину, часу, протягом якого злочинець знаходився на місці події;
- визначення місця вчинення злочину (чи трапилося вбивство там, де виявлено труп);
- встановлення потерпілого, даних, що характеризують його особу;
- встановлення того, хто вчинив убивство (один чи декілька людей);
- встановлення способу і знарядь злочину;
- виявлення шляху підходу й відходу злочинця(ців) з місця події;
- виявлення шляхів підходу потерпілого;
- встановлення предметів, що зникли (які віднесли злочинці);
- встановлення можливих слідів, що могли залишитися на злочинцеві.

Після закінчення загального огляду слідчий переходить до його детальної стадії. Під час неї, як доречно зазначають вчені-криміналісти, уповноваженій особі необхідно виконати такі дії:

- оглянути об'єкти ретельно і детально (з цією метою вони можуть зсуватися з місця, перевертатися і т. п.);
- вжити всі доступні заходи щодо розшуку та виявлення на самому місці події і на окремих об'єктах слідів злочину і злочинця;
- відібрати об'єкти зі слідами на них: піддаються виїмці сліди з тих об'є-

ктів, які не можна вилучити, а якщо це неможливо, з них знімаються копії;

- зафіксувати негативні ознаки стану предметів;
- перевірити дані загального огляду;
- провести вузлову і детальну фотозйомку [3, с. 589].

Для підвищення рівня цієї слідчої (розшукової) дії повинні використовуватися спеціальні знання певних осіб. Відповідні спеціалісти, викликані слідчим, зобов'язані брати участь в огляді та, використовуючи свої спеціальні пізнання та навички, сприяти слідчому у виявленні, закріпленні (фіксації) та вилученні доказів, звертати його увагу на обставини, пов'язані з виявленням, закріпленням та вилученням доказів, давати пояснення с приводу здійснюваних ним дій [6, с. 350]. Але в будь-якому випадку характер дій зазначених осіб під час огляду місця події залежить від різновиду злочину, а також сукупності інших умов та факторів.

Незважаючи на важливість зазначеного аспекту, респонденти вказують на недостатнє використання спеціальних знань у ході проведення огляду місця події – у 27 % випадків.

Висновки. Констатуємо вищенаведене, зазначимо, що огляд місця події є найбільш ефективною слідчою (розшуковою) дією при розслідуванні злочинів, кваліфікованих за ст. 146 КК України. Відомості, отримані під час огляду, є джерелом інформації для висунування версій та проведення подальших слідчих (розшукових) дій. Залежно від конкретної ситуації, що склалася на місці події, слідчий повинен самостійно вирішувати питання про застосування того чи іншого методу огляду місця події. Однак при розслідуванні незаконного позбавлення волі та викрадення людини найбільш слушним є концентричний метод.

Бібліографічні посилання

1. Ефимичев С. П. Следственный осмотр : учебное пособие / С.П. Ефимичев ; отв. ред. Кулагин Н.И. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1983. – 36 с.
2. Колмаков В. П. Следственный осмотр / В. П. Колмаков. – М. : Юрид. лит., 1969. – 196 с.
3. Криминалистика : учебник для вузов / Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. ; под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА, 2000. – 990 с.
4. Криминалистика : учебник для вузов / под ред. Р. С. Белкина, И. М. Лузгина. – М. : ЮРИСТЪ, 1980. – 218 с.
5. Криминалистика : учеб. для вузов / под ред. Р. С. Белкина. – М. : НОРМА-ИНФРА М, 2001. – 998 с.
6. Криминалистика : учебник / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М. : Юрид. лит., 1988 – 672 с.
7. Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
8. Лускатов О. В. Теорія та практика розслідування нерозкритих злочинів минулих років : монографія / О. В. Лускатов. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 192 с.
9. Осмотр места происшествия : справочник следователя / рук. авт. кол. А.А. Леви. – М. : Юрид. лит., 1979. – 465 с.
10. Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень : наказ МВС України № 700 від 14.08.2012 р.

11. Салтевский М. В. Тактические основы организации и производства следственных действий и получение информации от вещей : Специализированный курс криминалистики : учебник / отв. ред. М. В. Салтевский. – К. : НИиРИО КВШ МВД СССР, 1987. – С. 236–237.

12. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности) : учеб. пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1984. – 155 с.

13. Справа № 666/6543/13-к, Архів Дніпровського районного суду м. Херсона, 2014 р.

14. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду / К. О. Чаплинський // Криміналістичний вісник. – 2011. – № 1 (15). – С. 22–29.

15. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика : практическое пособие / И. Н. Якимов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НКВД РСФСР, 1929. – 344 с.

Chausov D.Yu. Organization and tactics of conducting examination during investigation of illegal imprisonment and kidnapping. The scientific article deals with some aspects of unlawful imprisonment and kidnapping. The attention is focused on ensuring organizational and tactical examination of persons under investigation studied category of criminal offenses.

Inspection of the scene is urgent investigative action aimed at direct installation, acceptance, testing and fixing conditions of the site, traces of the crime and other evidence, which together can make a detailed opinion on the nature of the mechanism and motives of the crime, offender and other circumstances, subject to proof in the investigation of bullying. Using the sequence of actions, tactics, feasible at some point, will be key to its success. Properly chosen tactics it contributes to obtaining important evidence indicating the involvement of specified persons to commit socially dangerous acts. Tactics inspection of the site has some features that depend on the specific investigation of the situation or what looks: crime scene or the scene (section area, room or damaged homes, vehicles, fences, etc.).

Keywords: *unlawful imprisonment, kidnapping, examination, extra security, investigative (detective) acts.*

Надійшла до редакції 03.05.2017

Чуприна А.О.

аспірант

(Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара)

УДК 343.537

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ У СИСТЕМІ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ ШАХРАЙСТВУ З НЕРУХОМІСТЮ У ЖИТЛОВІЙ СФЕРІ

Окреслено особистісні характеристики особи корисливого злочинця на підставі дослідження справ про шахрайство з нерухомістю у житловій сфері; наведено додаткові аргументи на користь використання у кримінологічній науці поняття «особа злочинця».

Ключові слова: *особа злочинця, корисливий злочинець, тип особи корисливого злочинця, шахрайство з нерухомістю у житловій сфері, запобігання злочинам.*

Постановка проблеми. Конституція України у ст. 41 проголосила, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, а також що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Одним із завдань кримінального законодавства, відповідно до ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу (далі – КК) України, є правове забезпечення охорони власності. У зв'язку із цим слід критично поглянути на сучасний стан забезпечення протидії особливим посяганням на власність, до яких належить шахрайство з нерухомістю у житловій сфері (аргументацію такого твердження буде наведено нижче).

Ефективне вирішення завдань, визначених законодавством України про кримінальну відповідальність, є можливим тільки в результаті вдосконалення запобіжних процедур, запропонованих стосовно окремих видів або груп злочинів з урахуванням принципів та загальних положень теорії запобігання злочинам. Саме тому науково обґрунтовані заходи запобігання шахрайствам з нерухомістю у житловій сфері можна виробити на підставі емпіричного дослідження такої специфічної особи злочинця.

Найважливішу роль у складній взаємодії багатьох обставин, що зумовлюють злочин, відіграє особа злочинця, в якій відображаються усі ознаки та особливості кримінального діяння [1, с. 5]. Характеристика особи злочинця, вивчення її властивостей та ознак дозволяє правильно визначити характер і ступінь суспільної небезпеки злочинного діяння, встановити причини конкретного злочину та злочинності в цілому, розробити науково обґрунтований прогноз та здійснити програмування запобіжних заходів [2, с. 125].

Аналіз публікацій, в яких запропоновано розв'язання даної проблеми. У зв'язку із цим слід зазначити, що проблеми особи злочинця розглядалися у працях Ю.М. Антоняна, В.С. Батиргарєєвої, Ю.Д. Блувштейна, В.М. Бурлакова, Б.М. Головкина, О.М. Гуміна, Л.М. Давиденка, П.С. Дагеля, О.М. Джужи, А.І. Долгової, В.П. Ємельянова, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, Т.В. Корнякової, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, О.М. Литвинова, Г.М. Міньковського, С.А. Шалгунової та ін.

Безумовно, внесок цих та інших учених у розвиток як загального кримінологічного вчення про особу злочинця, так й її проявів за видами злочинності просто неможливо недооцінювати, проте він і став підґрунтям для подальших наукових розвідок у цій сфері.

Метою статті є окреслення особистих характеристик особи корисливого злочинця на підставі дослідження справ про шахрайство з нерухомістю у житловій сфері; наведення додаткових аргументів на користь використання у кримінологічній науці поняття «особа злочинця».

Виклад основного матеріалу. В Єдиному державному реєстрі судових рішень станом на травень 2017 року виявлено майже 20 тис. електронних копій обвинувальних вироків судів за ст. 190 КК України. Серед них, враховуючи двомовність судового діловодства, у пошуку за контекстом нами введено частини слів українською мовою «нерухоміст» та виявлено 140 таких рішень; російською «недвижимост» – 297, що становить трохи більше 2 %

від усіх обвинувальних вироків за вчинення шахрайства. Цікавим є географічний розподіл цих «двох відсотків»:

Кількість обвинувальних вироків, винесених судами України протягом вересня 2001 – серпня 2016 року, за вчинення шахрайства з нерухомістю у житловій сфері

№ з/п	Найменування області	Кількість обвинувальних вироків
1.	Автономна Республіка Крим	20
2.	Вінницька	12
3.	Волинська	7
4.	Дніпропетровська	45
5.	Донецька	63
6.	Житомирська	10
7.	Закарпатська	2
8.	Запорізька	30
9.	Івано-Франківська	11
10.	Київська	5
11.	Кіровоградська	2
12.	Луганська	28
13.	Львівська	12
14.	Миколаївська	9
15.	Одеська	48
16.	Полтавська	6
17.	Рівненська	2
18.	Сумська	3
19.	Тернопільська	1
20.	Харківська	39
21.	Херсонська	19
22.	Хмельницька	1
23.	Черкаська	4
24.	Чернівецька	3
25.	Чернігівська	3
26.	м. Київ	33
27.	м. Севастополь	19
Всього		437

На нашу думку, перед тим як аналізувати положення кримінологічної науки щодо особи корисливого злочинця, необхідно розкрити поняття «особа» та «особистість» за допомогою напрацювань вчених тих галузей знань, в яких вони досліджені на достатньо високому рівні.

Так, у психологічній літературі особистістю називають істоту, яка реагує

і діє, яка запрограмована на ті або інші реакції, дії, поведінку. Змінюючи стимули і підкріплення, можна програмувати людину на необхідну поведінку, тому що особистість – це все те, чим володіє індивід, це його можливості щодо реакцій для пристосування до середовища [3, с. 167].

У тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що особа – це окрема людина, індивід; людина, яка посідає певне місце у суспільстві, а особистість – конкретна людина з погляду їх культури, особливостей характеру, поведінки та ін. [4, с. 685].

Найповніше розглядувані поняття досліджено у соціологічній науці, оскільки вони є її наріжним каменем. Особистість – це інтегральна (цілісна) сукупність соціальних властивостей людини, що формується та видозмінюється протягом усього життя людини у результаті складної взаємодії внутрішніх та зовнішніх чинників її розвитку, активної взаємодії із соціальним середовищем. Якщо у понятті «особа» розкриваються предметні ознаки індивідуальності щодо окремих соціальних об'єктів – груп, інститутів, організацій тощо, соціальна роль, яку відіграють окремі соціальні верстви у життєдіяльності суспільства, то поняття «особистість» вживається стосовно кожної окремо взятої людини. Отже, соціальну сутність людини поняття «особа» визначає узагальнено [5, с. 159–160].

Таким чином, з вищенаведеного можна зробити висновок про те, що «особа злочинця» є загальним щодо поняття «особистість злочинця», оскільки перше характеризує усі загальні ознаки, що притаманні особам, які вчиняють злочини одного й того самого виду (наприклад – особа насильницького злочинця). Стосовно ж «особистості злочинця» треба вести мову про окремо взятого злочинця, який, крім загальних, володіє особливими, притаманними лише йому ознаками [6, с. 202]. У зв'язку із цим потребує додаткової аргументації наукова позиція Л.Г. Козлюк, яка вважає, що у кримінологічній науці доцільним є використання поняття «особистість злочинця» як такого, що більш повно, глибоко і всебічно розкриває кримінологічний зміст досліджуваного феномена, саме його слід використовувати у кримінологічних дослідженнях і застосовувати в науковій, навчальній та методичній літературі. Далі авторка зазначає, що це поняття включає в себе два важливих феномени, такі як «особистість» (її фізичні, соціальні, психологічні властивості) та «злочинець» (фізична, осудна особа, яка у визначеному законом віці порушила закон про кримінальну відповідальність) [7, с. 9].

Про особу злочинця в інших літературних джерелах йдеться лише як про людину, винну у злочинній діяльності, тобто ту, яка вчинила умисні цілеспрямовані дії, передбачені кримінальним законом, спрямовані на реалізацію загального для них мотиву. В інших випадках йдеться про осіб, які вчинили злочин. Особа злочинця за своєю соціальною сутністю є антисоціальною особистістю (в чому і зосереджується основний стрижень механізму злочинної поведінки). Саме тому особистісна установка осіб, які вчиняють злочини, відрізняється від установки законослухняних громадян [8, с. 82].

На нашу думку, поняття «людина» включає нерозривну єдність різних

сторін її суті: соціальної і біологічної. У понятті «особа» фіксуються лише специфічні соціальні ознаки, притаманні певним їх групам чи спільнотам. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця.

Таким чином, застосовуючи поняття «особа злочинця», слід мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила злочин, тобто порушила кримінальний закон.

О.М. Джужа слушно зазначає, що вивчення особи злочинця підпорядковане виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації і розробленню науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю. Оскільки поняття «особа злочинця» має соціально-правовий характер і поєднує загальносоціальне поняття «особа» і юридичне поняття «злочинець», то вчинення злочину виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності [9, с. 93–94].

Виходячи з наведеного, можна зазначити, що особа злочинця – це сукупність соціально значущих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку. Більш того, в одному з останніх та найповніших досліджень особи насильницького злочинця, проведеного С.А. Шалгуною, вживається саме поняття «особа злочинця» [10].

В.В. Шаблистий слушно зазначає, що наукова позиція щодо використання поняття «особистість злочинця» є далеко не поодиноким. Якщо із нею погодитися, то потерпілий від злочину є лише особою, як його визначає КК України, а злочинець є особистістю. Одне суперечить іншому, можливо, навіть здоровому глуздові. І потерпілий, і злочинець, є в першу чергу людьми. Якщо кримінальний закон на одного із суб'єктів кримінально-правових відносин вказує як на особу, то й про іншого усі зобов'язані вести мову виключно як про особу [11, с. 76].

Таким чином, є усі підстави для опису найбільш кримінологічно значущих ознак осіб, визнаних винними у вчиненні шахрайства з нерухомістю у житловій сфері.

Вивчення кримінальних проваджень (справ) про розглядувані злочини показує, що серед осіб, які вчинили шахрайства з нерухомістю у житловій сфері, переважну більшість складають чоловіки (78,2 %). Стійка перевага чоловіків у вчиненні таких злочинів зумовлена їх специфікою. Жінки, як правило, виконують роль відволікаючих осіб при обмані або зловживанні довірою із потенційною жертвою.

Певний інтерес становлять особливості вікових характеристик розглядуваного типу злочинців, оскільки на кожному віковому етапі розвитку соціальний зміст особистості змінюється.

З цього приводу В.В. Бедриківський зазначає, що вікові особливості пе-

вних періодів життя сприяють формуванню змін у психології конкретних осіб. У кримінологічному плані велике значення має і те, в якому віці людина починає скоювати злочини: чим раніше вона порушує кримінальний закон, тим вище ймовірність рецидиву в майбутньому [2, с. 127].

Серед вікових груп переважають особи віком від 25 до 35 років (70,3 %), що, на жаль, дає нам підстави для віднесення цього виду корисливих злочинів до так званої молодіжної злочинності. Вік решти осіб, засуджених за шахрайство з нерухомістю у житловій сфері, становить 36 років і вище (29,37 %). Наведені дані свідчать про формування особи корисливого злочинця на ґрунті усвідомленої та усталеної антигромадської позиції.

Проведене дослідження слідчої, прокурорської та судової практики показало, що найчастіше вчиняються шахрайства з нерухомістю у житловій сфері шляхом підробки різних документів (52,3 %).

Не може не звернути на себе увагу той факт, що 18 % засуджених на момент вчинення злочину ніде не працювали, не навчалися і, відповідно, більшість з них не мали постійного джерела прибутків. Неодружені або з неповноцінними родинами (роздільне проживання батька та дружини з дітьми) – 30,5 % засуджених. Переважна частина (61,5 %) мали вищу освіту.

Певною особливістю шахрайства з нерухомістю у житловій сфері є неодноразовість їх вчинення. Найпоширенішими формами множинності є повторність (60,5 %).

Також не слід забувати про віктимологічну профілактику зазначених злочинів. Слід повністю погодитися із Т.В. Корняковою, яка зазначає, що значну частину жертв шахрайства складають пересічні громадяни, втягнуті у сферу обігу нерухомого майна у зв'язку з життєвою необхідністю і бажають при цьому заощадити кошти на майбутній угоді та ухилитися від сплати податків. Бажання уникнути оплати встановленого розміру винагорода агенту ріелтерської фірми змушує їх діяти самостійно, «на свій страх і ризик», користуватися послугами випадкових знайомих, або «чорних агентів» – осіб, які виконують посередницькі функції на ринку нерухомості не маючи на це відповідних правових підстав і професійних навичок. Враховуючи, що за правилами, що склалися на ринку нерухомості, винагорода ріелтору може складати від 3–5 % вартості об'єкта договору, а рівень цін на нерухомість стабільно високий, небажання сплатити значну суму і підштовхує потенційних жертв до контактів із шахраями. У цій сфері вибір потенційних жертв починається, як правило, з аналізу публічних оголошень про купівлю-продаж об'єктів нерухомості, перевага віддається з умовами «без посередника» чи аналогічними. Це є підставою для шахраїв, що громадянин має намір укласти договір з відчуження нерухомого майна, не має довіреної особи (юриста), не користується послугами ріелторської фірми, що легально працює на ринку, і правові дії має намір вчинювати самостійно. Слід зазначити про наявність двох типів нелегальних посередників: по-перше – осіб, що самостійно чи у складі злочинної групи вчиняють шахрайські дії щодо громадянина; по-друге – штатних співробітників ріелторських фірм, які діють за межами службових

обов'язків і, відповідно, вчиняють шахрайські дії щодо своєї фірми. Результат шахрайства з нерухомістю дуже часто залежить від волі та свідомості самого потерпілого [12, с. 76].

Підбиваючи певні підсумки проведеного дослідження, можна визначити такі типові властивості особи цього злочинця: 1) у сучасну корисливу злочинність, зокрема шахрайство з нерухомістю у житловій сфері, активно втягуються особи молодого віку (25–35 років), які не знайшли свого місця в житті та обрали кримінальний спосіб існування; 2) зростає частка соціально пасивного населення, представники якого не працюють, не навчаються та не мають постійного джерела прибутків. Останню характеристику вчені-кримінологи відносять до одного з основних сучасних криміногенних факторів злочинності; 3) спостерігається досить високий рівень освіченості злочинців, що зумовлює їх поведінку; 4) окремі випадки свідчать про організований або груповий способи злочинної діяльності, до якого включені особи, уповноважені на виконання функцій держави або органів місцевого самоврядування. Не в останню чергу всі види засобів масової комунікації сприяють нігілізму в усіх його проявах, в тому числі й несприйняття щоденної рутинної праці та бажання легкої наживи при мінімальних затратах фізичних та інтелектуальних зусиль.

Бібліографічні посилання

1. Абельцев С.Н. Личность преступника и проблемы криминального насилия / Абельцев С. Н. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2000. – 207 с.
2. Бедриківський В.В. Особа злочинця в системі емпіричного дослідження бандитизму / В.В. Бедриківський // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2009. – № 3. – С. 125–131.
3. Варій М.Й. Загальна психологія : навчальний посібник / 2-ге вид., випр. і доп. / М. Й. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В.Т. Бусел та ін. – К., Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.
5. Соціологія : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів – 2-ге вид., доопр., доп. / за заг. ред. В.І. Докаша. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. – 448 с.
6. Овчарик Н. О. Особа корисливого злочинця у системі емпіричного дослідження викрадень чужого майна з автомобілів / Н. О. Овчарик // Право і суспільство. – 2012. – № 3. – С. 201–205.
7. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.08 / Л.Г. Козлюк. – К., 2009. – 18 с.
8. Круміна М. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє вбивства і тілесні ушкодження з необережності / М. Круміна // Право України. – 2006. – № 2. – С. 82–85.
9. Курс кримінології. Загальна частина : підручник : у 2 кн. / за заг. ред. Джузи О.М. – К., 2001. – 368 с.
10. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія / С.А. Шалгунова. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 471 с.
11. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія / В. В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2015. – 420 с.

12. Корнякова Т. В. Віктимологічне моделювання у системі заходів забезпечення кримінологічної безпеки суспільства : монографія / Т. В. Корнякова, О. Л. Соколенко, Г. С. Юзіков ; за заг. ред. проф. Т. В. Корнякової. – Дніпропетровськ : ЛІРА, 2016. – 220 с.

Chupryna A.O. The offender's identity in the system of empirical research on the prevention of real estate fraud in the residential sector. The personal characteristics of a person of a selfish offender are outlined on the basis of investigation of cases of real estate fraud in the housing sector; Additional arguments are put forward in favor of using the concept of "criminal person" in criminological science.

The concept of "man" includes the inextricable unity of the various aspects of its essence: social and biological. In the notion of "person" only specific social features, inherent in certain groups or communities, are recorded. A person is the social essence of a person, the one he has become in the process of socialization, his activities in society. Signs of a person can be not only positive, but also negative. The latter are characteristic of the person of the offender.

Thus, the following typical features of the person of this offender are established: 1) in modern utility crime, in particular, real estate fraud in the residential area, young people (25-35 years old) are actively involved in the process, who have not found their place in life and have chosen criminal way of life; 2) there is a growing share of socially passive people whose representatives do not work, do not study and do not have a permanent source of income. The latter characteristic is attributed to criminologists to one of the major current crime-causing factors of crime; 3) there is a rather high level of education of criminals, which determines their behavior; 4) individual cases testify to organized or group methods of criminal activity, which includes persons authorized to perform functions of the state or local self-government bodies. Not least, all types of mass media contribute to nihilism in all its promises, including the rejection of daily routine work and the desire for easy profit with minimal cost of physical and intellectual efforts.

Keywords: *person of the offender, mercenary criminal, type of person of selfish malice, fraud with real estate in the sphere of housing, prevention of crimes.*

Надійшла до редакції 01.06.2017

Шевченко Т.В.

викладач

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

УДК 343.97

СУТНІСТЬ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЇЙ

Узагальнено надбання кримінологічної науки щодо такої складової її предмета як злочинність. Наведено різні точки зору щодо сутності кримінологічної характеристики злочинності та її запобігання.

Ключові слова: *злочинність, кримінологічна характеристика, запобігання, протидія, профілактика, боротьба зі злочинністю.*

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України у ч. 1 ст. 1 одним із своїх завдань проголосив запобігання злочинам. Саме таке завдання кореспондується із запобіжною функцією кримінального права, яка, у свою чергу, свідчить про кримінологічні основи запобігання як окремим злочинам, так і злочинності в цілому. Враховуючи той факт, що наука соціології злочинності надзвичайно розвинулася протягом ХХ століття, тоді як радянська влада вважала її буржуазною з усіма наслідками такого визнання. Протягом останніх двадцяти років вітчизняні вчені-кримінологи намагалися не відставати від кращих світових практик розуміння сутності злочинності та розробки дієвих заходів її запобігання.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Серед авторів, які досліджували злочинність, варто назвати: А.М. Бабенка, О.М. Бандурку, В.С. Батиргарєєву, В.В. Голіну, Б.М. Головкіна, О.М. Гуміна, І.М. Даньшина, О.М. Джужу, Т.А. Денисову, С.Ф. Денисова, А.П. Закалюка, О.М. Костенка, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, В.І. Шакуна та багатьох інших. Безумовно, їх внесок у розвиток кримінологічної науки є тим підґрунтям, на якому будуються дослідження, проте певні питання для їх вирішення потребують пошуку спільних знаменників.

Метою даної статті є узагальнення надбання кримінологічної науки з питання про сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй.

Виклад основного матеріалу. Попередження злочинності – це діяльність державних і громадських органів та організацій, яка націлена на боротьбу зі злочинністю та має за мету утримання її на соціально-терпимому рівні за допомогою усунення або нейтралізації утворюючих її причин.

Запобігання злочинності – цілеспрямована система діяльності суспільства та держави, яка поділяється на загальну організацію профілактики злочинності; попередження та протидію злочинності; правоохоронну діяльність. Це цілеспрямований вплив держави, суспільства, фізичних і юридичних осіб на процеси детермінації і причинності злочинності з метою недопущення утягвання у злочинність нових осіб, здійснення нових кримінальних діянь, криміналізації громадських відносин [1, с. 199].

У зв'язку з тим, що в керованому суспільстві ніщо не може залишатися за межами регулювання й контролю, у тому числі злочинність, ідеться про «управління злочинністю» – процес постійного вивчення її структури, тенденцій, факторів; визначення допустимих її меж відповідно до соціально-економічних умов суспільного розвитку й можливостей суспільства; конструювання спеціальних регуляторів суспільних відносин і їх безперервного вдосконалення відповідно до змін соціально-економічних умов і ефективності їх роботи [2, с. 89].

Багатогранність соціальних зв'язків людини ускладнює вибір методів впливу на поведінку й формування моральних якостей і поглядів людей. За цих причин, як слушно зауважують учені, попередження злочинності повинно мати комплексний характер.

Попередження злочинності здійснюється на основі комплексу заходів загальносоціального, кримінально-правового й спеціально-кримінологічного попередження, що є взаємопов'язаними й взаємозумовленими. Вплив загальносоціальних і кримінально-правових заходів попередження злочинності є ефективним, якщо він поєднаний із спеціальними заходами. Учені слушно зазначають, що загальносоціальні заходи створюють відповідні базові передумови для реалізації заходів спеціальної профілактики [3, с. 99].

Загальносоціальний рівень попередження злочинності характеризується системою заходів економічного, політичного, ідеологічного, виховного, організаційного характеру, які спрямовані на підвищення культурного й матеріального рівнів громадян України. Такі заходи покликані виконувати загальні завдання життя українського народу, водночас здатні здійснювати нейтралізуючий вплив на ті негативні явища, що виступають детермінантами групової злочинності. Загальносоціальне попередження злочинності належить до компетенції різних органів державної влади й управління, громадських формувань, для яких функція попередження злочинності не є основною чи професійною, однак їх діяльність об'єктивно сприяє попередженню злочинності [3, с. 311].

Загальносоціальне попередження злочинності передбачає позитивний, прогресивний розвиток українського суспільства, удосконалення його економічних, політичних, соціальних та інших інститутів, усунення кризових явищ, що об'єктивно сприяють розвитку всіх видів злочинності. Насамперед, необхідним є вдосконалення молодіжної політики держави, як одного з пріоритетних напрямів загальносоціального попередження групової злочинності, оскільки саме для неповнолітніх осіб і молоді є характерним групове вчинення злочинів.

Ефективне попередження злочинності можливе лише за умов тісної взаємодії усіх правоохоронних органів, а також широкого залучення громадськості. До загальних заходів щодо протидії злочинності слід віднести й підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів і громадських організацій у боротьбі зі злочинністю. Адже злочинність, як масове явище і явище соціальної патології, втручається практично в усі сфери життя суспільства, порушує суспільні й особисті інтереси. Тому протидія злочинності повинна здійснюватися усіма членами суспільства, а не лише спеціальними державними органами [4, с. 114].

На жаль, слід констатувати, що потенціал, закладений у природі соціальних, державних, суспільних і правових інститутів, використовується не повною мірою й не завжди ефективно. В Україні свого часу була зруйнована система профілактики злочинності. Сьогодні нова ефективна система профілактики злочинів з достатньо регламентованою схемою диференційованого соціального контролю за груповою та іншими видами злочинної поведінки ще не створена.

Окремі країни пострадянського простору вже декілька років мають у своєму розпорядженні чинну законодавчу базу щодо профілактики правопо-

рушень. Помилково вважалося, що російський законодавець завжди першим приймав основоположні закони та кодекси, тоді як усі інші країни якщо «не списували», то орієнтувалися на них. На сьогоднішній день в РФ відповідний закон лише на стадії обговорення, тоді як Республіка Білорусь, Республіка Казахстан та Республіка Узбекистан вже мають практику застосування законів про профілактику правопорушень, в яких значну роль відіграє профілактичний облік.

Закон Республіки Казахстан «Про профілактику правопорушень» від 29 квітня 2010 року № 271-IV відносить профілактичний облік та контроль до заходів індивідуальної профілактики правопорушень, покладає його здійснення виключно на ОВС, проте не розриває змісту поняття «профілактичний облік». Разом з тим профілактичний контроль полягає в систематичному спостереженні за дотриманням встановлених обмежень і виконанням покладених обов'язків особою, яка перебуває на профілактичному обліку.

Закон Республіки Узбекистан «Про профілактику правопорушень» від 14 травня 2014 року № ЗРУ-371 у ст. 34 визначає, що профілактичний облік – комплекс профілактичних заходів, здійснюваний ОВС щодо осіб, передбачених у статті 35 цього Закону, з метою їх виправлення та попередження вчинення повторного правопорушення.

Закон Республіки Білорусь від 10 листопада 2008 р. № 453-З «Про основи діяльності з профілактики правопорушень» також не розкриває поняття профілактичного обліку як заходу індивідуальної профілактики правопорушень, проте чітко встановлює суб'єктів його здійснення та осіб, до яких він має застосовуватися, підстави та порядок взяття та зняття з обліку та ін.

Звідси випливає, що виключно закон має встановлювати загальні засади профілактичної діяльності, суб'єктів такої діяльності та їх повноваження, а також заходів із чітким визначенням кола осіб, до яких вони мають застосовуватися [5, с. 129–130].

Отже, попередження злочинності на соціальному рівні – це здійснення системи заходів економічного, політичного, педагогічного, правового, організаційного і, насамперед, соціально-психологічного характеру, які б сприяли значному покращенню умов життя громадян України та нейтралізації факторів, що детермінують відчуження певних груп осіб від основних сфер їх позитивної соціалізації. Реалізація загальносоціальних заходів суттєво впливатиме на рівень, динаміку й структуру групової злочинності, оскільки ці заходи здатні створювати умови, які нейтралізують вплив криміногенних факторів формування злочинних груп.

Головними напрямками кримінальної політики в боротьбі зі злочинністю є реформування кримінального законодавства, покращення роботи органів кримінальної юстиції в боротьбі зі злочинами, удосконалення правозастосовної практики.

Також слід ставити питання про ефективність діяльності органів, покликаних сьогодні боротися із злочинністю, а також про доцільність заходів, що ними застосовуються. У кримінально-правовій сфері слід констатувати недо-

сконалість окремих норм закону про кримінальну відповідальність.

Попередження злочинності здійснюється як на загальносоціальному рівні, так і шляхом застосування спеціально-кримінологічних заходів. Загальносоціальні заходи попередження групової злочинності будуть ефективними лише за умови поєднання зі спеціальними заходами.

Спеціально-кримінологічне попередження – це конкретна системна протидія різним видам злочинності, змістом якої є різноманітна діяльність держави та її інститутів, пов'язана з усуненням причин та умов, що безпосередньо породжують окремі види злочинів, а також недопущення їх учинення на різних стадіях злочинної поведінки людей, тобто на стадіях виникнення наміру на вчинення, готування до злочину та замаху на злочин [6, с. 111].

На відміну від загальносоціальних заходів, спеціально-кримінологічні застосовуються цілеспрямовано для впливу на детермінанти злочинності й призначені для її попередження.

Отже, на нашу думку, спеціальне попередження злочинності передбачає різноманітні види діяльності державних і приватних органів, установ, підприємств, громадських організацій та громадян відповідно до їх компетенції.

Кримінологічна профілактика – це система державних та недержавних заходів, націлених на усунення, нейтралізацію, мінімізацію злочинності та злочинів, їх причин та умов, а також на декриміналізацію особи злочинця [7, с. 88].

Суб'єктами профілактики виступають державні та недержавні установи. До державних належать органи влади, управління, правоохоронні органи та суди. Їх діяльність регулюється законами та підзаконними актами.

Недержавні органи – це наукові та навчальні заклади, різноманітні фонди, громадські організації. Фактично, кожна установа, у якій є проблеми з кримінологічними детермінантами (виникають причини та умови скоєння злочинів), вживають заходи щодо недопущення їх вчинення, як правило, із залученням контрольних, наглядових та правоохоронних органів [8, с. 181].

Зокрема, в навчальних закладах проблему запобігання та протидії наркотизму вирішують разом з фармацевтичними, медичними, наркологічними закладами та правоохоронними органами.

У сферах соціального життя, зокрема, сімейно-побутового, виробничо-трудового, приватного підприємництва, кредитно-фінансових відносин, зовнішньоекономічної діяльності та інше, де виявляються причини, умови та інші детермінанти злочинної поведінки, здійснюються заходи загальної профілактики.

Недопущення злочинів відбувається на стадіях готування до будь-яких злочинів (невеликої тяжкості, середні, тяжкі, особливо тяжкі), а також на стадіях вчинення або припинення продовжених злочинів до того, як виникнуть загальнонебезпечні наслідки.

Таким чином, головними напрямками профілактики, на нашу думку, мають бути: навчання засобам самозахисту населення (в першу чергу підвищення рівня правової культури); з'ясування причин і умов, які сприяли вчи-

ненню злочинів; узагальнення практики розкриття й розслідування справ такої категорії; використання усього потенціалу наукових і практичних заходів для запобігання злочинам; розроблення відповідних комплексів методичних рекомендацій.

Для вдосконалення профілактики злочинів на спеціально-кримінологічному рівні ми пропонуємо такі спеціальні заходи: виготовлення й розповсюдження спеціальних пам'яток, застережень про те, як уберегтися від злочинця, не стати жертвою злочину; сповіщення населення через засоби масової інформації про факти злочинів, що вчинені на певній території, типові дії злочинців, порядок дій громадян у разі зустрічі із злочинцями або виникнення конфліктної ситуації, а також про можливі потенційно криміногенні ситуації; надання практичної допомоги громадянам за місцем проживання; наближення постів і маршрутів нарядів патрулювання до місць, зручних для вчинення злочинів; проведення цілеспрямованих бесід, тренінгів і занять з особами, які характеризуються підвищеним ступенем віктимності, а також контролювання їх поведінки; проведення спільних нарад і методичних семінарів для слідчих і оперативних працівників Міністерства внутрішніх справ України з проблем запобігання злочинності.

Зазначене зумовлює необхідність розроблення чітких критеріїв визначення розмірів моральної шкоди за різні види злочинів. Потребують удосконалення й деякі інші правові норми, що стосуються відшкодування завданої потерпілим матеріальної та моральної шкоди за рахунок держави, з подальшим стягненням збитків із засуджених у дохід держави в порядку регресу.

Бібліографічні посилання

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. – К. : Ін Юре, 2007–2008. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
2. Корнякова Т. В. Кримінологія : курс лекцій / Т. В. Корнякова, Н. С. Юзікова ; за ред. проф. Т. В. Корнякової. – Д. : Ліра, 2014. – 244 с.
3. Кримінологія : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юристь, 1997. – 512 с.
4. Мінченко С. Методологічні аспекти аналізу злочинності в регіоні / Мінченко С. // Право України. – 2001. – № 4. – С. 114–118.
5. Шаблистий В. В. Про нові підходи до реальної індивідуальної профілактики злочинності / В. В. Шаблистий // Кримінально-правове, кримінологічне та кримінально-виконавче забезпечення прав і свобод людини і громадянина : матеріали круглого столу, 10 березня 2017 р. / за ред. О. П. Рябчинської. – Запоріжжя : КПУ, 2017. – С. 128–131.
6. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження : монографія. – Х. : Регіон-інформ, 2004. – 212 с.
7. Голіна В. В. Проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : монографія / В. В. Голіна, В. П. Ємельянов. – Х. : Право, 2006. – 292 с.
8. Джужа О. М. Курс кримінології. Загальна частина : підручник : у 2-х кн. / Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. та ін. ; за заг. ред. Джужа О. М. – К. : Юрінком-Інтер, 2001. – 352 с.

Shevchenko T.V. The essence of criminological characteristics of crime and its prevention. Generalization of the criminological knowledge of this component of its subject matter is criminality. Different points of view on the essence of criminological characteristics of crime are presented.

It is noted that the Criminal Code of Ukraine in Part 1 of Art. 1, one of its tasks, proclaimed the prevention of crimes. It is precisely this task that corresponds to the preventive function of criminal law, which, in turn, indicates the criminological basis for the prevention of both individual crimes and crime in general. Taking into account the fact that the science of sociology of crime was extremely developed during the twentieth century, while the Radian authorities considered it bourgeois with all the consequences of such recognition. Over the past twenty years, domestic criminologists have tried to keep pace with the best practices in the world of understanding the nature of crime and developing effective measures to prevent it.

It was stated that the main directions of prevention should be: training for the self-defense of the population (in the first place, raising the level of legal culture); finding out the causes and conditions that contributed to the commission of crimes; generalization of the practice of disclosure and investigation of cases of such category; use the full potential of scientific and practical measures to prevent crime; the development of appropriate complexes of methodological recommendations.

The emphasis is placed on the following special measures for the improvement of crime prevention at the special-crime level: the production and distribution of special monuments, reservations on how to be protected from the offender, not to become a victim of a crime; notification of the population through the mass media about the facts of crimes committed in a certain territory, typical actions of criminals, the procedure of citizens' actions in the event of encounter with criminals or the emergence of a conflict situation, as well as about possible potentially criminal situations; provision of practical assistance to citizens at the place of residence; the approaching of posts and routes of patrols to places suitable for committing crimes; conducting focused conversations, trainings and classes on persons who are characterized by an increased degree of victimization, as well as control of their behavior; conducting joint meetings and methodological seminars for investigators and operatives of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine on the prevention of crime.

Keywords: *crime, criminological characteristic, prevention, counteraction, crime fighting.*

Надійшла до редакції 01.06.2017

РЕЦЕНЗІЇ

Рецензія

на монографію доцента кафедри “Політологія та право” Запорізького національного технічного університету, кандидата юридичних наук, доцента Кириченка Юрія Вікторовича “Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду”*

Серед численних теоретичних і практичних проблем конституційного права одними з найактуальніших проблем з часу проголошення незалежності України були і є проблеми прав і свобод людини і громадянина в Україні. Незважаючи на те, що чинна Конституція України вперше в повному обсязі імплементувала міжнародно-правові акти з прав людини, порівняно з конституціями колишнього СРСР та сучасних європейських країн збільшила коло цих прав і посилила їх гарантії, на жаль, значна частина з них так і залишається деклараціями та неповною мірою відповідає сучасним загальносвітовим і європейським стандартам, у багатьох конституційних нормах з юридичної точки зору міститься чимало явних і прихованих істотних змістовних недоліків, колізій, суперечностей тощо, що негативно позначається на правозастосовчій практиці.

З огляду на це принципового значення набуває необхідність критичного аналізу конституційних положень, науково-теоретичного переосмислення уявлень про особливості нормативного закріплення прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в Конституції України, та з урахуванням досягнень сучасної конституційної практики європейських держав приведення їх у відповідність із принципом “людиноцентризму”.

У цьому плані питання, що досліджуються в монографії кандидата юридичних наук, доцента Кириченка Юрія Вікторовича “Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду”, характеризуються актуальністю та науковою новизною, їх вибір зумовлений прагненням автора глибоко вивчити й осмислити позитивний вітчизняний та європейський досвід, та на цій основі, з одного боку, висвітлити в одному вимірі загально-теоретичні й суто практичні аспекти проблематики конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в Україні, а з іншого – здійснити комплексний порівняльно-правовий аналіз положень норм Конституції України, в яких закріплено права, свободи та обов’язки людини і громадянина, та аналогічні положення конституцій 42 держав кон-

* Кириченко Ю. В. Актуальні проблеми конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов’язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду: монографія. Київ: Видавець ФОП Сладкевич Б. А., 2017. 544 с.

тинентальної Європи, які належать, так само як і Україна, до романо-германської системи права, що надало змогу автору вивести наукову дискусію на якісно новий рівень, актуалізувати пошук нових теоретичних рішень та відповідей на виклики суспільства, а також запропонувати сучасну теоретико-концептуальну модель конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, які закріплено в розділі II “Права, свободи та обов'язки людини і громадянина” Конституції України.

Не викликає сумніву важливість та актуальність даної теми, оскільки права людини є органічним компонентом демократичного політичного простору, інструментом гуманізації суспільних відносин, формування творчої особистості та становлення постіндустріального людства, формування та функціонування соціально-правової державності та громадянського суспільства.

Науковою новизною монографії є те, що вперше у вітчизняній юридичній науці здійснено комплексний аналіз теоретико-правового та практичного аспектів конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні в контексті європейського досвіду. При цьому заслуговує на особливе визначення те, що автор концентрується не лише навколо Конституції України, а й звертається до сучасних конституцій європейських держав і міжнародно-правових актів, що надало змогу розширити нормативну основу монографії.

Структурно монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на тринадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатка. Глибоке наукове дослідження проблем конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні характеризується низкою вагомих наукових здобутків, які в цілому становлять теорію конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Водночас слід зазначити, що рецензована праця має більш практичний характер, містить численні та слушні посилання на конституційне законодавство європейських держав, які є дотичними до аналізованої проблематики.

У першому розділі автор, досліджуючи сучасний стан наукових розробок конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні, зазначає, що, незважаючи на значну кількість фундаментальних і змістовних наукових праць, де розглядалися теоретичні і практичні аспекти прав людини, кількісна сторона при цьому не завжди адекватно співвідноситься з якісною. Крім цього, серед науковців відсутній єдиний, уніфікований підхід до визначення понять “права людини”, “правове регулювання”, “конституційно-правове регулювання” тощо, а також учені неоднозначно, а іноді й суперечливо, розглядають поняття, зміст і місце в Конституції України як окремих видів прав і свобод людини і громадянина, так і їх груп. Досліджуючи норми конституцій України та європейських держав, автор зауважує, що на результативність конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина впливають такі основні чинники: відповідність конституційних норм рівню соціально-

економічного розвитку суспільства; рівень досконалості конституційних норм, тому що від правильного вибору юридичних засобів і прийомів залежить у кінцевому підсумку ступінь досягнення мети конституційно-правового регулювання; рівень правової культури та правової свідомості усіх учасників правових відносин.

У наступних розділах (розділи 2, 3) монографії закономірно досліджено зміст громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав і свобод людини і громадянина та їх місце в системі прав людини.

Автор слушно констатує, що громадянські права покликані забезпечувати особисту свободу й автономію людини. як члена громадянського суспільства, та надають їй можливість за допомогою правових засобів захистити себе від будь-якого незаконного втручання держави у сфери її приватного життя, та робить висновок про те, що основним призначенням цих прав і свобод є забезпечення пріоритету індивідуальних і внутрішніх орієнтирів розвитку кожної людини.

Досліджуючи політичні права і свободи, автор стверджує, що саме вони є неодмінною умовою функціонування усіх інших видів прав і свобод, оскільки становлять органічну основу системи демократії і виступають як засіб контролю за владою, як цінності, на які влада повинна орієнтуватися, обмежувати себе цими правами, визнавати та гарантувати їх. При цьому особливої уваги заслуговує пропозиція щодо оптимізації формулювання юридичної конструкції ст.ст. 36 і 37 Конституції України, які автор пропонує викласти в одній статті (ст. 36) в новій редакції, а положення щодо політичних партій та професійних спілок нормативно розмежувати й викласти у самостійній статті (відповідно ст. 37 і ст. 44). У зв'язку з цим запропоновані норми будуть співвідноситися як загальна (базова) норма (ст. 36) та спеціальні норми (ст. ст. 37, 44).

На основі всебічного аналізу численних наукових праць, міжнародно-правових актів і національних законодавств України та інших європейських держав автор обґрунтовує положення про доцільність розмежування та групування на три окремі групи економічних, соціальних і культурних прав, які, на його думку, не слід ототожнювати або поєднувати в межах однієї групи. При цьому доводиться, що ці права пов'язані з концепцією соціальної держави й тому вони виступають як певні вимоги до влади і є обов'язком держави.

У розділі четвертому монографії знайшло своє подальше обґрунтування положення про те, що права, свободи та обов'язки людини і громадянина є відносно самостійними категоріями, у той же час автор стверджує про неможливість розкриття їх сутності в повному обсязі окремо один від одного, оскільки це взаємопов'язані поняття. Доведено, що взаємозв'язок і взаємозалежність обов'язків з правами і свободами та із суспільством і державою дістав своє конституційно-правове закріплення в багатьох конституціях європейських держав.

Висновки, яких дійшов автор, логічно випливають зі змісту монографії, є обґрунтованими, конкретними та спрямовані на вдосконалення положень

Конституції України, в яких закріплено права, свободи та обов'язки людини і громадянина, а також норм інших розділів Конституції України. Здобутком дослідницької роботи є сформульована пропозиція щодо закріплення на конституційному рівні самостійної норми (ст. 53-1), в якій містяться гарантії прав національних меншин на розвиток їх етнічної та національно-культурної самобутності.

Як і будь-яке дослідження, що має творчо-пошуковий характер, монографія надає можливості для дискусії, зокрема, слід було б більш ґрунтовно розкрити зміст, сутність та ознаки поняття “права”, “свободи”, “права людини”, “конституційно-правове регулювання” тощо. Але ці зауваження аж ніяк не знижують загального позитивного враження від рецензованої монографії, яка є вагомим внеском у розвиток вітчизняного конституціоналізму і може бути рекомендована до друку. На нашу думку, вона принесе велику користь не лише науково-педагогічним працівникам, студентам, а й відповідним державним службовцям, у першу чергу депутатам усіх рівнів і усім, хто цікавиться проблемами конституційно-правового регулювання прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

*завідувач кафедри теорії
та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент
В. О. Боняк*

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Александрова Анастасія Юріївна – а'дюнкт кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Бадида Андріанна Юріївна – викладач кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ "Ужгородський національний університет"

Бакуліна Світлана Віталіївна – аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом, м. Київ

Бизова Анна Миколаївна – провідний спеціаліст відділу кадрової роботи та державної служби Головного територіального управління юстиції у Кіровоградській області

Боняк Валентина Олексіївна – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Вишня Володимир Борисович – професор кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор технічних наук, професор

Голобородько Денис Віталійович – доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Грибан Віталій Григорович – професор кафедри фізичного виховання Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор біологічних наук, професор, академік Академії наук вищої школи України, заслужений працівник народної освіти України

Гринь Карина Русланівна – курсант факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Денисенко Євгенія Миколаївна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Довгунь Степан Зіновійович – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Долгорученко Катерина Олегівна – викладач кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Драндабула Карина Іванівна – слухач магістратури факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Єфімов Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Жбанчик Андрій Васильович - декан факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Журавель Олександр Анатолійович – аспірант кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Ільков Василь Васильович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Кокарєв Іван Васильович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук, доцент

Колінько Цагік Вазгенівна – здобувач Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Комісаров Олександр Геннадійович – професор кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Корнієнко Дмитро Миколайович – (Національна академія Національної гвардії України), кандидат юридичних наук

Косиченко Олександр Олександрович – доцент кафедри економічної та інформаційної безпеки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат технічних наук, доцент

Курта Євген Олександрович – доцент кафедри приватної охоронної діяльності Інституту управління та права Запорізького національного технічного університету, кандидат юридичних наук, доцент

Лазарева Дар'я Володимирівна – ад'юнкт кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Орлова Олена Олександрівна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Покайчук Віталій Ярославович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Поливанюк Василь Дмитрович – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Прокудін Олександр Сергійович – ад'юнкт кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Рекотов Петро Валентинович – доцент кафедри українознавства Запорізької державної інженерної академії, кандидат юридичних наук, доцент

Романов Валерій Петрович – здобувач Науково-дослідного інституту

публічного права

Самотуга Андрій Валерійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сердюк Ігор Анатолійович – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Сіроух Ірина Володимирівна – здобувач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Стецюк Богдан Романович – професор Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка», доктор юридичних наук, доцент

Ткаченко Андрій Володимирович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Філяніна Людмила Анатоліївна – доцент кафедри теорії та історії держави і права Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Христов Олександр Леонідович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

Чаусов Дмитро Юрійович – ад'юнкт кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чередниченко Олексій Юрійович – студент юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Чуприна Анастасія Олегівна – аспірант кафедри адміністративного та кримінального права юридичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

Чуриков Дмитро Сергійович – викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шевченко Сергій Іванович – ад'юнкт кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Шевченко Таїсія Віталіївна – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Юнін Олександр Сергійович – професор кафедри цивільного права та процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

CONTENT**GENERAL-THEORETICAL, HISTORICAL,
CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE ASPECTS
OF DEVELOPMENT OF STATE AND LAW****Bonyak V.O.**

The state of scientific researches on the organization and functioning of bodies that carried out punitive and repressive and law-enforcement functions in the pre-revolutionary period in Ukraine (until 1917) 7

Hryban V.G., Cherednychenko O.Yu.

About safety of computerization of society 16

Stetsyuk B.R.

Features of civil proceedings framework after the Civil Procedural Code of the Ukrainian Socialist Soviet Republic of 1924 23

Yunin O. S.

Advantages and lacks of association of joint owners of apartment house (AJOAH) as one of forms of management apartment houses 31

Ilkov V.V.

System of sources of law in administrative rule-making 37

Orlova O.O.

Gender aspects in formation of policeman's image in Ukraine 45

Rekotov P.V.

Role of religious factor in implementation of occupation regime in Ukraine (1941-1944) 52

Samotuha A.V.

Constitution of Ukraine as «social contract»: notes to scientific discussion through its drafting, adopting and amending 59

Serdyuk. I.A.

Methodological Analysis of interpretations of notion “lawmaking” 69

Badyda A.

Modern social state: concept, scope, goals 78

Bakulina S.V.

Concepts and features of a public-legal land dispute 84

Dolgoruchenko K.O.

Nazi propaganda influence on the formation of Ukrainian population legal consciousness the under occupation 90

Kolin'ko Ts.V.

Peculiarities of the judicial review of cases on administrative violations that violate the established procedure of management, at the stage of decision-making in the case 97

Romanov V.P.

Institutional aspect of administrative-legal support of circulation of precious metals and stones 105

ADMINISTRATIVE-LEGAL, INFORMATION
AND HUMAN RESOURCES SUPPORT
OF LAW-ENFORCEMENT

Vyshnya V.B.

Improvement of the system of management of shifts of the mobile patrol service of the National police of Ukraine 113

Komissarov O. G.

Subject of special tactics training of police officers, its content and task in modern terms 117

Holoborod'ko D.V.

Administrative and legal means of preventing domestic violence 125

Zhbanchik A.V.

Pressing issues of cooperation between the National guard of Ukraine and the National police of Ukraine 131

Kokarev I.V., Kosichenko A.A.

Normatively-legal providing of the system of priv on an enterprise137

Korniyenko D.M.

Administrative and legal support of the service and combat activities of the National Guard of Ukraine: formulation of the problem 142

Pokaichuk V. Ya. Public order forces as a system	149
Byzova A.M. Legal principles of functioning of the military justice bodies of Ukraine: formulation of scientific objectives in service and combat activity	155
Dovhun' S.Z. Normative and legal regulation of state administration of pre-trial investigation bodies in the Republic of Georgia (on the example of the MIA)	162
Zhuravel' O.A. Citizens' right to self-defence as main guarantee of their security	169
Prokudin O.S. Normative and legal support of training the of law enforcement forces to carry out combat missions (basic level)	176
Churikov D.S., Denysenko Ye.M. International experience of legal regulation of firearms circulation (in the U.S.)	184
Shevchenko S.I. Place of complex phenomenon "public order maintenance" in policing	192
COMBATING CRIME: LEGAL AND ORGANIZATIONAL SUPPORT	
Yefimov M.M. Preparatory stage of investigative experiment during investigation of crimes against morality	199
Kurta E., Polyvaniuk V. The principle of interaction of private detective (investigative) activity of law enforcement agencies, public authorities and local governments, enterprises, institutions, organizations and citizens in Ukraine	207
Filyanina L.A., Hryn' K.R. Criminalization of crimes in human trafficking: international-legal aspect	214

Khrystov O.L., Drandabula K.I.

Peculiarities of investigation of crimes
committed minors engaged in vagrancy 220

Aleksandrova A.Yu.

Specific results of research of forms of realization
of criminal responsibility for evasion from conscription 226

Kuratchenko M.V.

Particularities of interaction between investigative
and operational units during investigation
of pimping and involving a person in prostitution 234

Lazareva D.V.

Procedural grounds for detention by an authorized official person:
legislative interpretation and application problems 241

Siroukh I.V.

Organization and tactics of conducting interrogation
during investigation of criminal offenses on the facts
of creating or running brothels and procuring for fornication 250

Tkachenko A.V.

Specific issues of objective part of crime, referred
to art. 392 of the Criminal code of Ukraine 257

Chausov D.Yu.

Organization and tactic of crime scene examination during
investigation of illegal deprivation of freedom and kidnapping 267

Chupryna A.O.

Criminal identity in the system of empiric research
of prevention of fraud with real estate in housing area 273

Shevchenko T.V.

The essence of criminological description of crime and its prevention 280

Reviews 287

Autors 291

Наукове видання

НАУКОВИЙ ВІСНИК
ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Збірник наукових праць

2017. – № 2 (86)

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуга*

Редактори: *Н.Ю. Веріго, Л.В. Омельченко*

Підп. до друку 30.06.2017 р. Формат 60x84/16. Друк цифровий. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 17,75. Обл.-вид. арк. 18,50. Тираж – 100 прим.

Редакційно-видавниче відділення ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДП № № 164-р від 07.08.2013 р.

ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСІВ СТАТЕЙ

Редакція «Наукового вісника Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ» повідомляє, що за науковим змістом статті повинні відповідати вимогам, затвердженим постановою президії Вищої атестаційної комісії України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України», а саме: постановка проблеми; аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми; мета статті; виклад основного матеріалу; висновки. Назви цих структурних елементів виділяються в тексті статті напівжирним шрифтом.

Рукопис публікації має бути набраний у текстовому редакторі MicrosoftWord та роздрукований у 2-х прим. на одному боці білого стандартного аркуша формату А4 та відповідати таким вимогам: поля – 2 см, шрифт – TimesNewRoman, розмір (кегель) – 14, міжрядковий інтервал – 1,5; сторінки не нумеруються; перед назвою статті, справа окремими рядками – прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та вчене звання (за їх відсутності зазначається посада, напр., «викладач», «здобувач», «аспірант» та ін.), місце роботи; далі посередині – назва статті великими літерами, після назви – номер УДК, далі – анотація українською мовою (2-3 речення та 4-5 ключових слів), текст публікації, після тексту – перелік використаних джерел (в алфавітному порядку або в порядку використання) без повторів з дотриманням чинних вимог щодо бібліографічного оформлення (форма 23, затв. наказом ВАК України від 29 травня 2007 р. № 342). У самому тексті також зазначаються посилання на використані джерела (у квадратних дужках – номер посилання за списком, що в кінці тексту, та номери сторінок). Після переліку використаних джерел – анотація англійською мовою (П.І.Б. автора і назва статті, *текст на 2000-2500 знаків з пробілами*, 4-5 ключових слів). В кінці рукопису – підпис автора і дата.

Обсяг рукопису статті (без урахування анотацій і переліку використаних джерел) – 8-12 сторінок.

До рукопису статті додаються:

– рецензія, завірена печаткою відповідної установи (для авторів, які мають наукові ступені або вчені звання, наявність рецензії не обов'язкова);

– витяг з рішення засідання кафедри (відділу, лабораторії) про рекомендацію статті для опублікування;

– акт комісійної експертизи щодо відсутності у рукописі статті закритих для відкритого опублікування даних (для окремих тем зі спеціальностей 12.00.07, 12.00.08, 12.00.09 з питань охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю);

– довідка про автора: прізвище, ім'я, по батькові (повністю), посада, місце роботи, науковий ступінь та вчене звання, службова адреса, контактні телефони, e-mail;

– електронні носії рукопису та фото автора (у форматі jpeg) – компакт-диск (CD-R).

- Матеріали, що не відповідають зазначеним вимогам, не приймаються.
- Рукописи та електронні носії не повертаються.
- Редакція залишає за собою право без погодження з автором вносити до тексту рукопису зміни, доповнення, а також перейменовувати його.
- У разі надходження матеріалів з інших установ обов'язково здійснюється їх додаткове рецензування на відповідних кафедрах університету.
- За достовірність викладених у публікаціях фактів та результатів власних досліджень відповідальність несуть їхні автори.
- При цитуванні матеріалів збірника посилання на збірник обов'язкове.
- На приймаються для опублікування статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях.

Про прийняття матеріалів до опублікування (перелік оновлюється щотижня) повідомляється на офіційному веб-сайті Університету (<http://dduvs.in.ua/index.php?id=505>) та авторові публікації надсилається рахунок для оплати залежно від кількості сторінок публікації у готовому макеті.

Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26,
т. (056) 370-96-59, (097)274-47-90, e-mail; rvv_vonr@dduvs.in.ua

Терміни подання матеріалів: для опублікування у № 1 – до 1 березня, у № 2 – до 1 червня, у № 3 – до 1 вересня, у № 4 – до 1 грудня